

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
Інститут книгознавства

**ІСТОРИЧНІ БІБЛІОТЕЧНІ ЗІБРАННЯ ТА КОЛЕКЦІЇ
У ФОНДАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
ДОВІДНИК**

**Випуск 2
Історичні бібліотеки монастирів
та релігійних навчальних закладів**

Київ 2024

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.171:[930.253:27](035)
DOI

Авторський колектив:

Беба А. М., Гуль О. М., Заєць О. В., Ковальчук Г. І., Мяскова Т. Є.,
Руденко Л. Г., Ціборовська-Римарович І. О., Шекера І. С.

Упорядник

кандидат історичних наук О. В. Заєць

Відповідальний редактор

доктор історичних наук Г. І. Ковальчук

Рецензенти:

кандидат історичних наук В. Ю. Соколов
кандидат історичних наук О. Г. Яковенко

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
19.XI.2024 р., протокол № 11

Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського : довідник. Вип. 2. Історичні колекції монастирів та релігійних навчальних закладів / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; упоряд. О. В. Заєць, відп. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2024. – 302 с.

Другий випуск довідника давніх бібліотечних зібрань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячено книжковим зібранням релігійних навчальних установ і монастирів, що діяли в українських землях переважно до 1918 р.: Київської духовної академії, православних семінарій, православних монастирів, католицьких навчальних закладів і монастирів. Структура опису кожної бібліотеки, як і у випуску 1, складається із заголовка та інформаційної довідки про фондо-засновника, дати і місця формування фонду та історичної довідки про фонд, його характеристики, граничних дат видань у його складі, кількості фонду зараз, зазначення основних мов видань, зовнішніх ознак зібрання, його науково-довідкового апарату, використаних джерел.

Довідник призначений бібліотекознавцям, історикам, релігієзнавцям, краєзнавцям, а також широкому колу користувачів.

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.171:[930.253:27](035)

ISBN 978-966-02-9315-1 заг. друковане видання
ISBN 978-966-02-9317-5 заг. електрон. видання
ISBN 978-617-14-0310-9 (вип. 2, друк. вид.)
ISBN 978-617-14-0311-6 (вип. 2, електрон. вид.)

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2024

Бібліотеки монастирів та духовних навчальних закладів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського ¹

Бібліотеки монастирів і духовних навчальних закладів завжди були інтелектуальними осередками. Тут зберігались не лише сучасні для певної епохи богословські книги, але й стародруки європейських і вітчизняних друкарень різної тематики, унікальні рукописи, книги з дарчими чи вкладними записами відомих в історії людей.

Вже сотню років найбільші монастирські бібліотеки України, бібліотеки Київської духовної академії та ряду духовних семінарій перебувають у складі фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). Окремі найцінніші групи видань з їхнього складу – інкунабули, палеотипи, альдини, кириличні стародруки, стародруки гражданського друку – детально вивчали в різний час спеціалісти НБУВ. Досліджували також деякі колекції духовних закладів освіти і монастирів, історію їх створення, роль у поширенні освіти, розвитку культури України ². Більшість цих бібліотек були передані Всенародній бібліотеці України (ВБУ) Всеукраїнської академії наук у перший період її існування. В радянський час, відповідно до атеїстичної політики країни, ці фонди були умовно законсервовані, хоча науковці могли користуватись книгами з цих фондів за наявності відповідних клопотань від установ. Сьогодні Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, як фондovласнику цих зібрань, важливо представити ці колекції в сучасному інформаційному просторі. Довідник, власне, є формою популяризації цих фондів, які є цінними джерелами для різних історичних студій.

Повертаючись до подій сторічної давнини, варто нагадати окремі факти щодо передачі Національній бібліотеці Української держави, яка згодом стала Всенародною бібліотекою України (зараз НБУВ), фондів монастирських зібрань та бібліотек закладів духовної освіти. Вже в перші місяці після створення установи її організатори, члени Тимчасового комітету для її заснування В. І. Вернадський, Є. Ю. Перфецький, Є. О. Ківлицький, А. Ю. Кримський, Д. І. Багалій та інші висловлювали занепокоєння долею бібліотек монастирів та духовних навчальних закладів, які залишались у невизначеному стані, без належної охорони. Від самого початку існування Бібліотеки опікування такими фондами сприймалось як завдання формування

¹ Рукописні книги, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, в даному путівнику–довіднику історичних колекцій не розглядаються.

² Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919) / наук. ред.

історико-культурних фондів Національної бібліотеки³; за справедливим твердженням дослідників історії бібліотеки, радянська держава тоді ще не визначилась у ставленні до бібліотечних фондів духовного відомства. Наполеглива діяльність Бібліотеки зі збереження, фактично – рятування бібліотек релігійних організацій, призводила до позитивних наслідків. Так, Л. У. Биковський, тоді ще молодий співробітник, був представником Всенародної бібліотеки України на засіданнях Колегії з ліквідації духовних шкіл міста Києва, які відбувались влітку 1919 р. Завдяки в т. ч. його участі, до Всенародної бібліотеки почали передавати бібліотеку Київської духовної семінарії, двох жіночих шкіл та інших духовних шкіл. М. І. Сагарді, як людині з вищою духовною освітою, доручили розглянути склад бібліотеки Київської духовної академії (КДА) та монастирських бібліотек. Як професор КДА, він добре знав її бібліотеку й наполягав на передачі цієї книгозбірні до ВБУ в повному обсязі. Вона була професійно організована, а за змістом книжок акумулювала досвід людської думки за кілька століть, була безцінним скарбом для культури України. Особливо виділялась колекція книжок та рукописів Церковно-археологічного музею при КДА.

На бібліотеку КДА претендували різні установи, була й небезпека її реквізиції та перевезення до Москви. Цього не сталося тому, як відзначали дослідники історії НБУВ Л. А. Дубровіна та О. С. Онищенко, що представники КДА самі звернулись до Академії наук та ВБУ, і через академіків А. Ю. Кримського та Д. І. Багалія просили прийняти фонди бібліотеки КДА для наукового використання. 9 травня 1919 р. керівництво ВБУ подало до зборів Академії наук заяву про необхідність прийняти бібліотеку КДА під охорону як велику книгозбірню виняткового значення в історії та культурі України. Загальні збори Академії наук звернулись, у свою чергу, з клопотанням до Народного комісаріату освіти (НКО) залишити бібліотеку в своєму приміщенні, але передати під опіку Академії наук. Це рішення спочатку не було ухвалене, більше того, бібліотека КДА частково була передана Вищому інституту народної освіти (ВІНО, колишній університет св. Володимира), з залишенням на місці. Лише в листопаді 1923 р., згідно з постановою Президії Укрголовпрофосвіти від 30 липня того ж року, було

О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2006. 224 с.; Заєць О. В. Особові та інституційні зібрання у складі історичної бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2018. 240 с.; Мяскова Т. Є. До історії та сучасного стану бібліотеки Свято-Успенської Почаївської лаври. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 63. С. 251–262.

³ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. Київ: НБУВ, 1998. С. 70–71.

підписано акт прийому-передачі бібліотеки колишньої Київської духовної академії від ВІНО до ВБУ⁴ і розпочалась передача бібліотеки КДА Всенародній бібліотеці від ВІНО. У цьому процесі брав участь директор бібліотеки Київського інституту народної освіти В. О. Кордт і колишній бібліотекар КДА А. С. Криловський. У 1925 р. за ВБУ було закріплено також будинок бібліотеки КДА, де з часом сконцентрувались усі передані до ВБУ монастирські зібрання, що надходили після їх закриття впродовж 1925–1935 рр.⁵.

Обговорення питання про передачу монастирських бібліотек Києва до ВБУ відбувалось у зв'язку з масовим закриттям монастирів. З цього приводу ще 27 липня 1921 р. Київський губернський комітет з охорони пам'яток мистецтва і старовини постановив передати Всеукраїнській академії наук (ВУАН) бібліотеки Києво-Печерської Успенської лаври та митрополита Флавіана як такі, що мають науковий характер, із залишенням їх на місці, що й було зроблено⁶.

14 лютого 1925 р. Управа ВУАН постановила передати належні Академії бібліотеки Києво-Печерської лаври, митрополита Флавіана, монастирів Микільського, Михайлівського, Видубицького та бібліотеку Софійського собору в адміністративно-наукове керування ВБУ та призначити співробітників, які б доглядали за цими бібліотеками: Федора Михайловича Морозова та Володимира Івановича Барвінка. Вони перебували в штаті Академії, але підпорядковувалися директору ВБУ⁷. У тому ж 1925 р. Ф. М. Морозов звітував про те, що закаталогізовано книги Антонія (Храповицького), архімандрита Антонія (Петрушевського), коректорську бібліотеку друкарні, перенесено книги з бібліотеки Микільського монастиря до бібліотеки Флавіана і закаталогізовано, розшукано 600 книг в різних місцях Лаври та повернуто частину книг, що брали на абонемент до 1922 р.⁸. Маємо підкреслити, що на час приєднання до ВБУ монастирських бібліотек у їхніх приміщеннях

⁴ Акт прийому-передачі Бібліотеки колишньої Київської духовної академії від Інституту народної освіти до Всенародної бібліотеки України 22 листопада 1923 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 71. Інститут рукопису НБУВ. Ф. 52. Спр. 36.

⁵ Акт прийому-передачі Бібліотеки колишньої Київської духовної академії Інститутом народної освіти до Всенародної бібліотеки України 22 листопада 1923 р. // ІР НБУВ. Ф. 52. Спр. 36.

⁶ Матеріали про передачу Фундаментальної та Флавіанівської бібліотек бувшої Києво-Печерської лаври у відання та користування ВУАН 16 липня 1921 – 2 квітня 1925 // ІР НБУВ. Ф. 52. Спр. 27–34.

⁷ Витяг з протоколу № 13 засідання Управи Всеукраїнської академії наук про передачу бібліотек колишніх монастирів м. Києва у розпорядження Всенародної бібліотеки України 14 лютого 1925 р. // ІР НБУВ. Ф. 52. Спр. 52.

⁸ Звіт завідувача монастирськими бібліотеками Ф. Морозова за 1921–1925 рр. // ІР НБУВ. Ф. 52. Спр. 32. Арк. 3.

уже було розміщено комунальне житло, біженців, інвалідів, що, безперечно, ускладнювало роботу з фондами. Отже, перенесення книг з Микільського та Видубицького монастирів до приміщення бібліотеки Флавіана зберегло ці бібліотеки.

20 грудня 1927 р. Рада ВБУ затвердила нову структуру установи та назви різних її підрозділів. Серед інших нововведень було прийнято рішення що «бібліотеку Стару Лаврську, Флавіанівську, Видубицького та Микільського монастирів називати Лаврським відділом, бібліотеку Михайлівського монастиря – Михайлівським відділом, бібліотеку Софійського собору – Софійським відділом, а бібліотеку колишньої КДА – Подільським відділом»⁹.

Бібліотеку Софійського собору було перевезено в січні 1931 р. до Подільської філії бібліотекарем В. Г. Павелко-Черським¹⁰. Він займався розшуком незаінвентаризованих книг в різних місцях собору, їх впорядкуванням, а також створенням каталогу.

Бібліотекою Михайлівського Золотоверхого монастиря опікувався та впорядковував фонди в 1932–1933 рр. В. І. Барвінок¹¹. У листі до Сектору науки НКО від 23.01.1933 р. ВБУ пропонувала: «Зважаючи на те, що бібліотека колишнього Михайлівського монастиря уявляє з себе цікавий зразок монастирської бібліотеки, тимчасово не передавати її до ВБУ, а залишити на місці до розв'язання справи з організацією заповідника «Київський некрополь»¹². Відверто кажучи, у Бібліотеки не було місця для розташування цих зібрань. З перевезенням зволікали, а 12 квітня 1934 р. до ВБУ надійшов наказ від керівництва містом про негайне перевезення бібліотеки монастиря до іншого місця. 20 квітня 1934 р. співробітник ВБУ Б. І. Зданевич отримав мандат на перевезення книжок до Подільської філії ВБУ¹³. У 1934–1936 рр. Михайлівський Золотоверхий собор, дзвіницю та частину інших споруд монастиря знесли у зв'язку з проектом створення на цьому місці урядового центру.

Бібліотеки Києво-Печерської лаври разом з коректорською бібліотекою друкарні, бібліотеками митрополита Антонія (Храповицького) та архімандрита Антонія (Петрушевського), а також Микільського і Видубицького монастирів перевезли теж до Подільської філії ВБУ в приміщення колишньої бібліотеки

⁹ Протокол засідання Ради ВБУ № 119 від 20.12.1927 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 140. Арк. 77.

¹⁰ Акт передачі бібліотеки Софійського собору, січень 1931 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 376. Арк. 1.

¹¹ Переписка с научными учреждениями, организациями, книжными палатами, частными лицами и др. // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 179–182.

¹² Михайловский и Лаврский филиал Библиотеки // Архів НБУВ. Оп. 1. № 445. Арк. 1.

¹³ Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). Київ : Фенікс, 2008. С. 125.

КДА в серпні 1935 р.¹⁴ Бібліотеку митрополита Флавіана ще раніше було передано Музейному городку на території Києво-Печерської лаври, завдяки наполегливим зусиллям його директора П. П. Курінного (акт передачі від 27 липня 1931 р.).¹⁵

Керівництво ВБУ не припиняло діяльності, спрямованої на рятування від знищення цінних бібліотек, і не тільки Києва. У грудні 1929 р. рішенням НКО музеям було заборонено збирати книжкові фонди, рекомендовано передавати їх або ВБУ, або Харківській чи Одеській центральним бібліотекам¹⁶. Восени 1931 р. В. Ф. Іваницький, колишній професор КДА, а на той час заступник директора ВБУ, здійснив відрядження до Кам'янець-Подільського. Метою відрядження було ознайомлення з багатотисячними ретроспективними книжковими фондами, переважно в Історичному музеї. Саме завдяки кваліфікованому висновку В. Ф. Іваницького про цінність колишньої бібліотеки римо-католицької семінарії та кафедрального собору і доцільності їх перевезення до ВБУ¹⁷, після відповідного клопотання, підписаних ним офіційних звернень з цього питання до Сектору науки НКО з проханням прискорити асигнування на перевезення книжкових фондів, ВБУ одержала цінні зібрання рукописів, стародруків, переважно польською та латинськими мовами, які могли бути втрачені (загальна практика тих років – здача на макулатуру застарілої літератури релігійного змісту), і не тільки з фондів названого музею, але і з інших установ, у т. ч. з Кам'янець-Подільського інституту народної освіти, Волинського центрального музею в Житомирі¹⁸ тощо.

Після буремних революційних подій 1917–1921 рр. Волинський центральний музей у Житомирі поповнився окремими колекціями Волинського єпархіального давньосховища, цінними приватними бібліотеками. 1919 р. музей було передано в підпорядкування Волинському губернському комітету з охорони пам'яток мистецтва і старовини. Музей став офіційним місцем концентрації націоналізованих фондів. Бібліотечною секцією НКО було зареєстровано в складі музею, згідно зі списком за 1920 р., 128 бібліотек¹⁹. У 1925 р.

¹⁴ Заєць О. Особові та інституційні зібрання у складі історичної бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2018. С. 17.

¹⁵ Акт передачі Флавіанівської бібліотеки Музейному городку 27 липня 1931 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 391. Арк. 137.

¹⁶ Бюлетень НКО. 1929. № 51/52. С. 9.

¹⁷ Звіт В.Ф. Іваницького про наукове відрядження до м. Камінця від 29.10.1931 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 394. Арк. 42–47.

¹⁸ Ковальчук Г. Віктор Федорович Іваницький: діяльність неординарного діяча в контексті історії Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Віктор Федорович Іваницький (1881–1955). Життя, віддане книзі* / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2018. С. 103.

¹⁹ Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження. Київ : НБУВ, 2007. С. 32.

сюди ж надійшла бібліотека Волинської православної семінарії та кількох католицьких семінарій, які перебували на той час у бібліотеці Житомирського інституту народної освіти. У Науково-дослідному Волинському музеї, як він став називатись, відбувалось сортування фондів бібліотек, які раніше належали духовним установам Волині, насамперед бібліотек Волинської духовної православної семінарії, римсько-католицького єпископського капітулу, бібліотек католицьких єпископів. 13 травня 1932 р. до Житомира виїхала комісія в складі представника сектору науки Ю. А. Кулаковського, заступника директора ВБУ А. М. Яременка та наукового співробітника Ф. П. Максименка. Комісія повинна була домовитися з музеєм про розподіл фонду, організувати робочі процеси приймання, пакування, перевезення книжок. У перегляді та відборі фондів у Житомирі брали безпосередню участь Ф. П. Максименко і співробітник відділу рукописів М. В. Геппенер. Загалом для ВБУ з музею було відібрано 91 тис. 40 кн., одержано, за даними звіту, за 1932 р. 90 тис. 178 од., з них 83 тис. 958 книжок і брошур, 3 560 од. журналів та газет, 850 од. нот, 110 од. карт і графіки, 1 тис. 695 од. рукописів, 162 інкунабули ²⁰.

У тому ж 1932 р., на підставі спеціального розпорядження НКО (№ 330), заступник директора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти В. І. Четвериков та представник ВБУ П. Ф. Павловський проводили дослідження бібліотеки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти та Кам'янець-Подільського крайового музею (колишнього Музею Подільського історико-археологічного товариства) та Костьольної бібліотеки. У липні 1932 р. з Кам'янця-Подільського було вивезено до ВБУ 49 тис. 816 од., з них 35 тис. 970 од. книг і брошур, 11 тис. 794 од. журналів, 1 тис. 882 рукописи, 124 од. карт і графіки, 46 нот ²¹.

Слід зазначити, що частину названого масиву документів, переданих з Волинського музею до ВБУ, на початку 1933 р. було передано до створеного при Наркоматі освіти УСРР Інституту польської пролетарської культури, з метою вивчення польської культури та історичних зв'язків України і Польщі. Ця установа почала збирати польські документи і друковані матеріали, що зберігались на території України, для створення джерельної бази власних досліджень. Період перебування документів Волинського музею у фондах Інституту польської пролетарської культури виявився нетривалим. Восени 1935 р. Інститут було ліквідовано. Згідно з актом від 3 травня 1936 р., директор колишнього Інституту польської пролетарської культури С. Г. Лазоверт передав науковому співробітнику Бібліотеки АН УРСР О. А. Назаревському рукописні та інші матеріали Інституту ²². На підставі

²⁰ Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Вказ. праця, с. 161.

²¹ Там само. С. 162.

²² Акт передачі колекційних рукописів та книжкових фондів від Інституту польської пролетарської культури до Бібліотеки Академії наук // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 94–102.

розпорядження академіка О. В. Палладіна від 3 березня 1936 р. у бібліотеці АН УРСР мали бути зосереджені всі колекційні матеріали Інституту польської пролетарської культури і його бібліотека ²³. Частина документів була передана до відділу рукописів ВБУ раніше ²⁴.

Історичні бібліотеки, які мали власні каталоги, зразу ставилися відповідно до своїх шифрів і були доступні в читальному залі Подільської філії. Ті колекції, що передавалися без каталогів, затримувалися в обмінно-резервному фонді ВБУ, і через великий потік надходжень фактично були законсервовані там на багато років ²⁵. Під час сортування довідники з колекцій йшли до довідкового відділу чи фонду відомчої літератури.

Сучасні фонди відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ були започатковані саме тоді, в 1920–1930-х рр., хоча як самостійний науковий підрозділ відділ почав функціонувати лише з 2 лютого 1992 р., коли після ведення нового корпусу Бібліотеки фонди Подільської філії було переміщено в будинок по вул. Володимирській, 62. Тут так само поставили книги за їхніми шифрами, якщо каталоги на колекції були. Деякі зібрання у філії на Подолі зберігались невпорядкованими. Після їх перевезення, співробітники відділу почали компактно розставляти окремі бібліотеки, з метою належного обліку і створення каталогів. Відділ обмінно-резервних фондів НБУВ також почав сортувати й передавати до відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій книги з ознаками давніх книгозбірень. Так, у 2002 р. до фондів відділу колекцій надійшло 22 627 кн. од., у 2005 р. – 2 067 кн. од., у 2016 р. – 54 000 кн. од., у 2020 р. отримано 2 005 кн. од., у 2021 р. – 2 505 кн. од. Фактично заново за перші 20 років ХХІ ст. реконструйовано бібліотеки Острозького єзуїт-ського колегіуму, Житомирської католицької духовної семінарії, Видубицького монастиря, Київського Покровського жіночого монастиря та ін.

Систематизовані та упорядковані бібліотеки релігійних навчальних закладів та монастирські зібрання минулого є своєрідним відображенням культури тієї чи іншої епохи. Тематичне наповнення, систематизація фонду в цих бібліотеках, написи на книжках демонструють, крім іншого, процеси читання, збирання, приклади дарування книжок. Представлені в довіднику склад і особливості бібліотек як православних, так і католицьких семінарій є способом виявлення впливу книги на духовний, інтелектуальний розвиток духовенства в Україні.

Необхідно зауважити, що у першому випуску довідника «Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України

²³ Там само. Арк. 91.

²⁴ Листування польських діячів ХVІІІ–ХІХ ст. // ІР НБУВ. Ф. Х. № 33280–33293.

²⁵ Дубровіна Л. А, Онищенко О. С. Вказ. праця, с. 166.

імені В. І. Вернадського», який вийшов у 2020 році, вже опубліковано довідки про бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму та Бердичівського монастиря босих кармелітів, оскільки вони зберігаються окремими колекціями в складі бібліотеки Університету св. Володимира.

Другий випуск довідника є джерелом концентрованої інформації про бібліотеки монастирів і духовних навчальних закладів минулого у фондах НБУВ, що збереглися цілісно і зараз перебувають у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Крім того, подано так само структуровані довідки про бібліотеки, які були розпорошені, знаходились переважно у резервних фондах бібліотеки, і зараз силами співробітників знов збираються за власницькими ознаками у фонд певної історичної книгозбірні. Інформація в довідках передає стан компактного зберігання колекції, її кількість на сучасний момент, без зазначення тих вилучень (рукописів, стародруків, нот, газет, карт), що відбулись у першій половині XX ст. Даний випуск суттєво доповнює інформацію про бібліотеки монастирів та закладів духовної освіти минулого, що міститься на порталі НБУВ (<http://www.nbuv.gov.ua/node/544>), а також давні карткові каталоги і сучасні електронні каталоги цих зібрань (<http://surl.li/wklm>).

Представлені колекції, насамперед бібліотеки КДА й київських монастирів минулого, є національним надбанням України і величезною джерельною базою різнопланових наукових досліджень.

Олена Заєць

Розділ І. БІБЛІОТЕКА КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

Фундаментальна бібліотека (основний фонд)

Фондозасновник: Київська духовна академія (КДА).

Інформаційна довідка про фондозасновника: Київська духовна академія (1819–1919) – найбільший в Україні вищий навчальний заклад православної церкви часів Російської імперії. Київська духовна академія була правонаступницею Києво-Могилянської академії (1659–1817), яка в свою чергу створена на базі Києво-Могилянського колегіуму, заснованого 1632 р. в результаті об'єднання двох шкіл – Київської Братської, відкритої Іовом Борецьким у 1615 р. в Братському монастирі на Подолі, та Києво-Печерської, відкритої Петром Могилою в 1632 р.

У серпні 1817 р., внаслідок реформи вищої освіти в Російській імперії, Києво-Могилянську академію було закрито, а 28 вересня 1819 р. в її приміщеннях та на її основі було створено Київську духовну академію.

У вересні 1915 р., коли виникла загроза окупації Києва німецькими військами, заняття припинилися, а академічні будівлі були реквізовані для військових потреб; у 1916 р. діяльність академії відновилась. У квітні 1918 р. Київська духовна академія підтримала Українську державу гетьмана Павла Скоропадського, але та, як відомо, протрималась недовго. За Конституцією Української Соціалістичної Радянської Республіки, затвердженою 14 березня 1919 р., вся освіта в республіці перейшла у відання Народного комісаріату освіти (Наркомос, НКО). У квітні 1919 р. радянська влада прийняла рішення про закриття Київської духовної академії, а її новий корпус зайняв штаб Дніпровської військової флотилії. Бібліотека КДА була передана Київському університету, із залишенням її на місці.

У серпні того ж року, після приходу до Києва армії Денікіна, Академія відновила свою роботу в різних приміщеннях на Подолі, в лютому 1920 р. була закрита остаточно. У зв'язку з цим ректор КДА єпископ Василій (Богдасhevський) зареєстрував тоді в Губвиконкомі Київське православне богословське товариство, яке утримувало Київську православну богословську академію, тобто КДА, заняття студентів у якій, засідання ради та захисти дисертацій відбувались на приватних квартирах. Проте Перша (в березні 1920 р.) і Друга (в серпні 1920 р.) Всеукраїнські наради з питань освіти затвердили нову українську систему освіти зовсім без релігії¹. 15 липня 1920 р. на базі Університету св. Володимира був утворений Вищий інститут

¹ Ряппо Я. П. Новый этап реформы педагогического образования. *Путь просвещения*. 1923. № 7–8. С. 3–6.

народної освіти імені М. П. Драгоманова (ВІНО), і бібліотека КДА, знов-таки із залишенням її на місці, перейшла до ВІНО.

Дата і місце формування фонду: 1819–1919, старий корпус Київської духовної академії, м. Київ, Поділ, територія Братського монастиря.

Історична довідка про фонд:

Як правонаступниця Києво-Могилянської академії, КДА отримала і її бібліотеку. Тож формування фонду бібліотеки Київської духовної академії почалось задовго до її відкриття. Відомо, що свої книжкові зібрання дарували ще Братській школі її засновник митрополит Іов Борецький та його наступник Петро Могила. Останній, крім іншого, придбав багато книг у Варшаві та Кракові наприкінці 1632 – на початку 1633 р., під час поїздки на обрання короля Владислава IV ². У 1667–1673 рр., коли ректором Академії був Варлаам (Ясинський), бібліотека значно збільшила книжковий фонд. У 1768 р. була започаткована Студентська або Бурсацька бібліотека, ініціатором організації якої був Микола Бантиш-Каменський (1734–1814), колишній студент Академії. Він першим подарував бібліотеці 154 книги, серед яких були комплекти підручників. Зберіглась книга-інвентар цієї бібліотеки ³. У 1770 р. епідемія чуми примусила мешканців бурси покинути місто. Бібліотека бурси залишилась практично без нагляду, і митрополит Гавриїл (Кременецький) наказав перенести книги до академічної бібліотеки в теплу Борисо-Глібську церкву. В 1780 р. бібліотека Києво-Могилянської академії, в якій перебували також книжкові колекції Петра Могили, Рафаїла Заборовського, Тимофія Щербацького, Арсенія Могилянського та ін., постраждала під час пожежі на Подолі. До пожежі в бібліотеці було 8632 книги ⁴.

У 1792 р. викладачем КДА Іринеем (Фальковським) було складено каталог Києво-Могилянської бібліотеки. До нього внесено 6 272 книги, тобто менше, ніж було в бібліотеці до пожежі 1780 р. За змістом більша частина книжок була світського характеру: праці з філософії, юриспруденції, медицини, математики, фізики.

8 липня 1811 р. на Подолі знов була велика пожежа, постраждала й бібліотека; були також втрачені облікові документи і частина фонду. В

² Крыловский А. С. Краткий исторический очерк библиотеки КДА // ИР НБУВ. Ф. 184. Спр. 66.

³ Оригінал зберігається в Інституті рукопису НБУВ, у складі рукописного зібрання Києво-Софійського собору: Ф. 312, № 10/371. Документ опубліковано у виданні: Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Духовной академии. 1912. Отд. 2. Т. 3. С. 386–416.

⁴ Шаріпова Л. В. Внутрішній устрій та функціонування бібліотеки Києво-Могилянської академії до пожежі 1780 р.: спроба реконструкції. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2000. Вип. 6. С. 75–96.

зв'язку з цим, викладачі П. Пелехін і С. Лободовський упродовж 1816 р. склали списки книжкового фонду, які становили 10 аркушевих зошитів⁵, за якими фонд був переданий бібліотекарю протоієрею Павлу Алишевському, котрий завідував бібліотекою до закриття академії в 1817 р. і передав її ієромонаху Кирилу (Куницькому), а той з відкриттям КДА – викладачу Івану Михайловичу Скворцову, який був бібліотекарем академії з 26 вересня 1819 до 10 липня 1820 р.⁶ Проте достовірних відомостей про обсяг усього фонду бібліотечного зібрання, успадкованого КДА, нема, інформація у різних джерелах суперечлива.

Отже, в перехідний період передавання фонду бібліотекою опікувався ієромонах Кирило (Куницький), останній бібліотекар Могиланської академії. Під його керівництвом певний час підтримувались традиції організації та класифікації фонду, що існували в КМА.

Перший систематичний каталог бібліотеки КДА датується 1826 р. Його укладачем був бібліотекар Аверкій Пушнов, професор, який пробув на цій посаді до 1845 р. Загалом до каталогу введено 4488 назв. Отже, вже в 1820-х рр. бібліотека КДА мала власну систему бібліотечної класифікації, вела окремі каталоги на кожен частину фонду; відповідно до цього були розміщені книжки на полицях. Відомий також «Каталог книг вновь поступивших и жертвуемых в академическую библиотеку, 1825–1861 гг.».

Книжковий фонд з роками помітно збільшувався. В 1869 р., коли відзначалось 50-річчя КДА, бібліотека отримала повністю перебудовану під її потреби споруду староакадемічного («Мазепинського») корпусу. Фонд книгозбірні на той час налічував майже 12 тисяч назв, що складало 25 тисяч томів, і ще 300 рукописів. Велися хронологічний, алфавітний, систематичний каталоги, каталог рукописів і старожитностей, списки дублетів і дефектних видань. Запроваджено «замісники» книг на полицях та зошит для запису виданих додому книжок професорам і студентам. Бібліотека постійно поповнювалась за рахунок поточних надходжень, а також дарів, як від вихованців, так і від видатних діячів, як М. Бантиш-Каменський, митрополити Євгеній (Болховітінов), Макарій (Булгаков), Платон (Городецький), архімандрит Антонін (Капустін), професори КДА.

Подальший розвиток бібліотеки, склад і зміст її фондів тісно пов'язувались із навчальним процесом нового закладу, адже новим Статутом духовних академії 1869 р. регламентувався не тільки навчальний процес, але й організація бібліотеки. Всі навчальні предмети мали бути об'єднані в три відділення: богословське, церковно-практичне, церковно-історичне. Бібліотека мала бути організована так само.

⁵ Криловский А. С. Краткий исторический очерк библиотеки КДА // Институт рукопису НБУВ. Ф. 184. Спр. 66. Арк. 48.

⁶ Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919). Київ, 2006. С. 56.

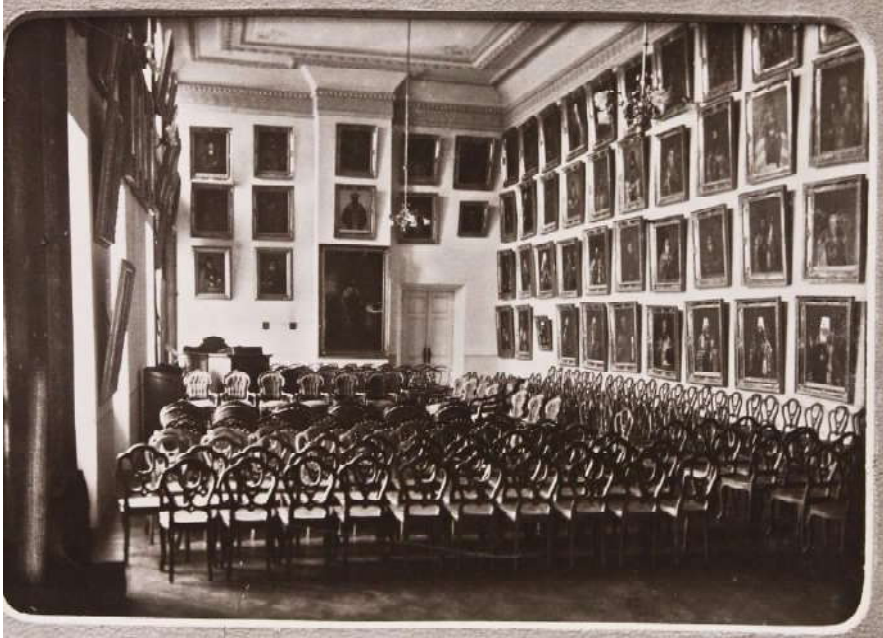
Старий академічний корпус (з північно-західної сторони) після 1860-х рр.

З початком 1870-х рр., коли бібліотеку очолив Костянтин Данилович Думитрашко, розпочалась робота з реорганізації бібліотечної класифікації та розміщення фонду; започатковано укладання алфавітного каталогу (який в подальшому періодично перероблявся). Паралельно відбувався перерозподіл книжок сукупного фонду, надання їм нових шифрів, які відображали розряди наук, відділення, формат, загальний порядковий номер і порядковий номер у відділенні. У 1879 р. у бібліотеці влаштовано читальню, розроблено правила роботи з книжками у читальній залі.

У подальшій бібліотечній роботі до уваги приймалися оновлені Статути духовних академій (1884, 1910 рр.), в яких змінювалась кількість кафедр з новими дисциплінами, вилучалися світські науки з переліку академічних наук, що впливало на комплектування книжкового фонду. У 1886 р., коли бібліотеку очолив Амвросій Семенович Криловський, зібрання КДА налічувало близько 43-х тисяч томів друкованих книг і брошур, 710 рукописів, 326 актів і грамот ⁷. У листопаді 1900 р., за наказом обер-прокурора св. Синода К. Побєдоносцева, бібліотека КДА поповнилась більшою частиною книжкового зібрання Полоцької духовної семінарії, переважно латинською

⁷ Ковальчук Г. 200-річчя бібліотеки Київської духовної академії. *Бібліотечний вісник*. 2020. № 1. С. 41.

мовою. На ці книги під загальною назвою «Полоцька уніатська бібліотека» у бібліотеці КДА А. Криловським було укладено окремий випуск друкованого каталогу. К. Победоносцев розпорядився також передати бібліотеці КДА кириличні стародруки релігійної тематики, старообрядницькі видання та літературу з питань старообрядництва з бібліотеки Д. Г. Бібікова.

Конгрегаційна зала КДА

Загалом для нових видань бракувало місця у шафах. Саме тому було вирішено розставити фонд за форматно-кріпосним принципом, коли за кожною книжкою жорстко закріплюється певне місце на полиці у певній шафі. Завершено цю довготривалу роботу було 1915 р. Для видань формату *in folio* (в аркуш) відводилися нижні полиці. Шифр книги включав: позначення кімнати бібліотеки, де вона знаходилась (літерами від «А» до «Е»); номер шафи в конкретній кімнаті (римською цифрою); номер полиці конкретної шафи (цифра у чисельнику); порядковий номер на цій полиці книги (цифра у знаменнику). Окремо зберігались рукописи, мапи, естампи, ноти, колекції П. Г. Лебединцева, А. М. Муравйова, Волинської духовної семінарії. В колишній конгрегаційній залі розміщувались періодичні видання, навчальна і студентська бібліотеки. На першому поверсі одна з кімнат була відведена під архів видань КДА. Довідковий фонд і академічні каталоги знаходились у читальній залі на 2 поверсі. Для книжок, які друкувалися без обкладинок, КДА замовляла опрацювання в друкарні Києво-Печерської лаври; на корінцях книжок ставилась позначка «К. Д. А.».

Напередодні Першої світової війни у бібліотеці було майже 60 тисяч назв книжок, що складало понад 98 тисяч томів, 953 рукописи, 366 атласів, 2286 томів підручників, 863 періодичні видання. А. С. Криловський уклав останній систематичний каталог бібліотеки КДА, надрукований у 1915 р. у 5 томах, 13 випусках. Тут зафіксовано 36 339 назв видань. Не включено книжки з математики, медицини та інших наук, які не вивчались в академії. Того ж року найцінніша частина бібліотеки КДА пережила евакуацію до Казані, згодом повернулась до Києва.

1919 року Київська духовна академія була ліквідована радянською владою, а її фундаментальну бібліотеку, в якій налічувалось до 150 тис. од. зберігання разом зі студентською бібліотекою (мала 4542 томи і була перенесена до фундаментальної, за одну ніч), книжковим зібранням академічного хору та архівом академії, передали Вищому інституту народної освіти (ВІНО), створеному на базі Університету св. Володимира. Але було зрозуміло, що атеїстичній радянській народній освіті релігійна література духовної академії була не потрібна. Бібліотека КДА реально знаходилась під загрозою знищення. Визначальною фігурою в цій справі був останній бібліотекар КДА Амвросій Семенович Криловський, який працював тут з 1886 по 1919 р. і за складних умов зберіг її фонди від зазіхань різних установ. Про рік закриття Духовної академії та її бібліотеки пізніше він писав: «1919 рік – найнещасніший для академії», і детально описав різні тогочасні спроби розподілу фондів КДА ⁸.

Всенародна бібліотека України неодноразово ставила питання про передачу їй бібліотеки КДА. Так, 18 травня 1923 р. директор ВБУ С. П. Постернак звернувся з листом до Наукового комітету Укрголовпрофосу, де застерігав, що колишню бібліотеку Київської духовної академії, яка була передана Київському ВІНО з залишенням в старому приміщенні, буде передано т. зв. живій церкві. З огляду на те, що це – одна з найстаріших бібліотек України, має стародруки, рукописи, книжки з багатьох галузей, Рада ВБУ прохала Науковий комітет передати цю бібліотеку до ВБУ із залишенням її в старому приміщенні та з передачею ВБУ коштів на її утримання ⁹. Ходили також чутки, які обговорювали на засіданні Ради ВБУ, що бібліотеку Духовної академії буде поділено між різними вищими школами Києва. У зв'язку з цим Рада ВБУ ухвалила: «Маючи на увазі, що бібліотека духовної академії складалася століттями, в зв'язку з усім розвитком Академії та історією її життя, і через те для історії науки надзвичайно важно зберегти

⁸ Библиотека бывшей КДА: [замітка А.С. Криловського]. 12–25 февраля 1925 р. // ІР НБУВ. Ф. 184. Спр. 67.

⁹ Переписка с научными учреждениями, организациями, книжными палатами, частными лицами и др. // ІР НБУВ. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 29.

її в непорушній повності й цілості – звернутися до Наукового комітету з проханням не розпорозувати цієї бібліотеки, а передати її цілком Всенародній бібліотеці»¹⁰.

30 липня 1923 р. було видано постанову Укрголовпрофосвіти про передачу бібліотеки колишньої КДА в підпорядкування Всенародній бібліотеці України, з залишенням її у своєму приміщенні¹¹. Правління ВІНО вирішило не чинити перешкод передачі книгозбірні Духовної академії Всенародній бібліотеці, і керівник бібліотеки ВІНО В. О. Кордт звернувся з листом до завідуючого бібліотекою КДА А. С. Криловського про допущення представників ВБУ до огляду книгозбірні КДА¹².

Ознайомившись з бібліотекою та документацією, спеціально створена комісія для приймання бібліотеки КДА констатувала: приймати кожну кн. од. окремо, як пропонував В. О. Кордт, неможливо, оскільки не більше 1/3 книжок розставлено в порядку інвентарів і нема описів по шафах; така перевірка вимагала би праці щонайменше трьох співробітників упродовж року. Такої перевірки не було в бібліотеці КДА 38 років. ВІНО при передачі йому тієї ж бібліотеки не робив ніякої перевірки. Комісія пропонувала: 1) встановити кількість бібліотечних одиниць по інвентарях; 2) скласти список книжок, що знаходяться на руках; 3) прийняти рукописи по інвентарях; 4) на вибірку перевірити кілька сторінок каталогу та кілька полиць в різних шафах; 5) скласти відповідний акт (було також дописано – перевірити інкунабули)¹³. Під час перевірки виявилось також, що багато книжок свого часу було здано в палітурню і не повернуто; багато книжок було видано студентам і професорам і теж не повернуто в бібліотеку (дехто вже помер на час перевірки). Криловський подав також список книг з бібліотеки КДА, які колись були передані в Церковно-археологічний музей і в його складі перевезені в Лавру, але рахуються за бібліотекою¹⁴.

Акт передачі бібліотеки колишньої КДА до ВБУ було підписано 22 листопада 1923 р.¹⁵, передавання бібліотеки тривало з 8 жовтня. В Акті зазначено, що було складено опис усіх інвентарів та інших документів; виявлено, що бібліотека має два відділи: фундаментальний та студентський,

¹⁰ Протокол засідання Ради ВБУ № 8 від 29.05.1923 // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 13 зв.

¹¹ Виписка з протоколу № 61 засідань президіуму Укрголовпрофосвіти від 30.08.1923 р. // ІР НБУВ. Оп. 1. Спр. 72. Арк. 66.

¹² Протокол засідання Ради ВБУ № 28 від 9.X.1923 // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 43.

¹³ Там само, арк. 46 і 46 зв.

¹⁴ Протокол засідання Ради ВБУ № 30 від 30.X.1923 // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 50.

¹⁵ Акт передачі бібліотеки колишньої КДА Інститутом народної освіти до ВБУ 22 листопада 1923 р. // ІР НБУВ. Ф. 52. № 36.

якими завідував бібліотекар Криловський. Всі книжки студентського відділу поділені на 2 розділи: богословські та світські книги, з окремим зшитком каталогу для кожного розділу. В ці зшитки назви книжок записували за абеткою, але послідовність чисел єдина, хоча вони «розкидані» по всій абетці, а крім того, чимало й наплутано. Через це не можна було встановити ні останнього числа кожного відділу, ні загальної кількості інвентарних номерів. З'ясовано, що по фундаментальному відділу бібліотеки є 71 651 інвентарний номер, а по студентському 2844. Проте зауважено, що зазначені числа приблизні й не відповідають ні кількості назв, ні кількості книжкових одиниць (тобто примірників). Серед причин цього названо: за час існування бібліотеки якась кількість книжок загублена; різними постановами Ради Академії їх виключено з інвентарів, однак окремого списку щодо цього бібліотека не вела; книги, що виходили окремими випусками або томами, записували під одним номером, до якого приписували наступні томи. Журнали та продовжувані видання не мають інвентарних номерів, їх записували в окремі зшитки за алфавітом назв, з наступним додаванням томів чи випусків. Під час перевірки було складено список осіб, яким колись видавали книжки додому, всього 67 осіб – членів корпорації колишньої Духовної академії та професорів ВІНО (6986 книг по фундаментальному відділу і 117 по студентському, всього 7103 книги), та 196 студентів КДА (1362 книги по фундаментальному та 1384 по студентському, всього 2629 книг). Отже, разом видано додому й не повернуто до бібліотеки 9732 книги; максимально рахується 513 книжок за С. І. Чернишовим. До Акту додано 13 додатків ¹⁶.

За актом передачі бібліотеки КДА до ВБУ, в бібліотеці нараховувалося 2111 од. зб. рукописів, що були передані до відділу рукописів (нині Інститут рукопису НБУВ). Було виявлено 19 інкунабул, 132 палеотипи, 450 церковно-слов'янських стародруків XVI–XVIII ст., зокрема твори українських письменників, вчених, церковних діячів Памви Беринди, Кирила Транквіліона Ставровецького, Лаврентія Зизанія, Петра Могили, Мелетія Смотрицького, Сильвестра Косова, Іоанікія Галятовського, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Дмитрія Ростовського та інших. На багатьох книгах є автографи митрополитів чи інших видатних осіб.

Навіть після ліквідації академії фонди її бібліотеки, вже у складі ВБУ, продовжували поповнюватись у двадцяті роки XX ст., здебільшого за рахунок надходження приватних бібліотек київської професури та викладачів КДА. Зокрема, різними шляхами було одержано книжкові зібрання професорів

¹⁶ Акт от 22 ноября 1923 года приема-передачи библиотеки бывшей Духовной Академии Всенародной библиотеке Украины // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 71. Арк. 1–10.

П. Петрушевського, В. Іконникова, М. Скабаллановича, М. Пальмова, М. Дроздова, В. Рибинського, останнього ректора академії єпископа Василя (Богдашевського).

У грудні 1923 р. було ухвалено називати одержану бібліотеку КДА філією Всенародної бібліотеки України¹⁷. Пізніше філія називалась Подільською, Петрівською, Філією № 1. ВБУ здійснювала активну діяльність щодо повернення виданих ще в часи існування академії книжок або їх заміни на аналогічні. Лише за перший рік перебування в складі ВБУ до бібліотеки КДА було повернуто 2075 книг¹⁸. Для науковців був організований у філії абонемент на видачу книжок.

Нижня галерея академічної бібліотеки

¹⁷ Протокол засідання Ради ВБУ № 35 від 04.12.1923 // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 65.

¹⁸ Отчет о работе библиотеки за 1923/24 б. год // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 43.

До 1992 р. бібліотечне зібрання КДА знаходилося у старому академічному корпусі КДА на Подолі. Було збережено старі шифри книжок. У 1986–1987 рр. здійснено інвентаризацію фонду і складено картковий топографічний каталог на все бібліотечне зібрання КДА. З 1992 р. бібліотека колишньої КДА зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ по вул. Володимирській, 62.

Характеристика історико-культурного фонду:

Як і в інших релігійних навчальних закладах, перший розділ бібліотеки представлений книгами *Святого Письма*, виданими в різних містах Європи в різний час, починаючи з нюрнберзького видання Нового Завіту 1475 р., паризького видання Біблії 1545 р. Є в складі бібліотеки і перше повне видання Біблії старослов'янською мовою – славнозвісна Острозька Біблія 1581 р., друкована Іваном Федоровим; київські (1779, 1788 рр.) та єдине почаївське видання Біблії XVIII ст. (1798 р.).

Бібліологія (посібники для вивчення Святого Письма) представлена виданнями Амвросія (Подобедова) «Краткое руководство к чтению книг Ветхого и Нового Завета» (К., 1781); Філарета (Філаретова) «Происхождение книги Иова» (К., 1872); «Происхождение книги Еклезіаст» (К., 1885); М. Олесницького «Книга Еклезіаст: опыт критико-экзегетического исследования» (К., 1873); Іриней Орди «Руководство к исследовательскому чтению пророческих книг Ветхого Завета» (К., 1871); «Руководство к исследовательскому чтению Псалтири» (К., 1882); Феофана Прокоповича «Разсуждение о книге Соломоновой, называемой Песнь Песней» (М., 1774); П. Гильдебранта «Справочный и объяснительный словарь к Новому Завету» (СПб., 1882–1884); «Библейско-біографический словарь, или жизнеописание всех лиц, упоминаемых в Священных книгах Ветхаго и Нового Завета: 4 т.» (СПб., 1849) та ін.

У розділі *Патрологія* зібрані видання творів отців церкви, починаючи з вітчизняних видань XVI ст., наприклад: «Василій Великий. Книга о постничестве» (Острог, 1594); «Лікарство на оспалий умисл чоловічий» (Острог, 1607). Загалом, це найбільший розділ у бібліотеці, містить видання різними мовами, переважно латинською. Найдавнішим зібранням отців церкви є видання французького богослова і патролога Маргерена де ла Біня – Bigne (de la) M. *Bibliotheca veterum Patrum et auctorum ecclesiasticorum tomī novem: I–IX t.* (Paris, 1624). Є також авторитетні переклади ченців конгрегації святого Мавра з ордену бенедиктинців, які відомі збиранням рукописів, виробленням критеріїв їх достовірності та уважними дослідними

перекладами – Ambrosius Mediolanensis. Opera ad manuscriptos cod. Vaticanos, Gallicanos, Belgicos, etc., nec non ad editiones veteres emendata, studio et labore monachorum s. Benedicti, e congregatione s. Mauri. 4 vol. (Venetiis, 1748–1751); Montfaucon (de) B. Collection nova Patrum et Scriptorum Graecorum: 2 vol. (Paris, 1707). Є також головна праця Жана Батиста Котельє – Cotelerius Joh. Baptista. SS. Patrum qui temporibus apostolicis floruerunt: Barnabæ, Clementis, Hermæ, Ignatii, Polycarpi; Opera Edita et Non Edita, Vera et Suppita, Grece et Latine, cum Notis (Lutetiae Parisiorum, 1672), що є перекладом творів отців апостольських часів. Майже всі примірники цього видання згоріли під час пожежі в коледжі Монтегю в Парижі. Серед пізніших видань представлені: Библиотека творений св. отцов и учителей церкви западных, издаваемая при Киевской духовной академии: XVIII кн. (К., 1879–1906); Творения св. Отцев въ русском переводе, издаваемая при Московской духовной академии: 55 т. (М., 1843–1888) та ін.

Значним є розділ *Богослов'я*. Серед книжок цього розділу, зокрема, є такі видання: Piotr Mohyla, Kozłowski Isaiya Trofimowicz. Zebranie krotkiey nauki o artykułach wiary prawosławno katolickiey (К., 1645); Сильвестр (Косов). Дидакалія албо наука, которая ея перве из усть священникомъ подавала о седми сакраментх албо таинах (Кутейно, 1653); Lazarz Baranowicz. Carica nieba a ziemie preczystaya diawa Marija (Чернигів, 1683); Самуил (Миславскій). Догматы православныя веры кафолическія и апостольскія церкве восточныя (К., 1760); Theophanus (Prokopowicz). Christianae orthodoxae theologiae in Academia Kijoviensi traditi et expositi: T. 1–6 (Regiomonti, 1773–1776); Голос правды, или слово подолянина к собратьям католикам, жителям западных губерний Россійской имперіи; пер. с пол. «Verba veritatis, czyli» (К., 1870); Израиль (архимандрит). Обзорение ложных религій: языческой, новоіудейской и магометанской (Харьков, 1849); Котляревскій А. О. погребальных обычаях языческих славян (М., 1868); Милославскій П. Древнее языческое учение о странствованіях и переселеніях душ и следы его въ первые века христіанства (Казань, 1878); Бакунин П. Основы веры и знанія (СПб., 1886); Чичерин Б. Наука и религія (М., 1879) та ін.

Моральне богослов'я представлено переважно підручниками для духовних академій і семінарій різних авторів: Фаворовъ Н. Очерки нравственнаго христіанского учения (К., 1863); Платон (Фивейскій). Православное нравственное богословіе (М., 1854) та ін.

Аскетика представлена найдавнішими перекладами, такими як «Діоптра» (Євсьє, 1612); католицькими виданнями, здійсненими в українських землях, наприклад, Siniscalchi L. Wiadomość o rzeczy zbawiennia wiecznego niegdyś ięzykiem włoskim wyłożona, a teraz na polski przetłumaczona (Бердичів, 1797);

греко-католицькими виданнями в Україні, наприклад, випущена в Почаєві 1764 р. церковнослов'янською мовою знаменита книга святого Фоми Кемпійського «О подражаніи Христа. Душеполезная книга въ четыре разделенная»; православними виданнями, які пройшли цензуру, серед них: Агриппа Г. К. «Разсужденіе о монастырской жизни; пер. с лат. Л. М.» (М., 1783); «О необходимости добрых делъ ко спасенію» І. Певницького (СПб., 1840); «Алфавитъ духовный» Ісаї Копинського (М., 1832); «Моника, мать блаженного Августина. Пример для подражанія женщинам нашего времени» (К., 1881) та ін. Є серед видань цього розділу роботи українців: Георгій Конисский. Собрание сочиненій: 2 ч. (СПб., 1835); Модест (Стрельбицкий). Св. Григорій Палама, митрополит Солунский, поборник православного ученія о Фаворском свете и действиях Божіих (К., 1860); твори Димитрія (Туптала) в 4 ч. (М., 1824–1825) та ін.

Літургіка і церковна археологія представляє еволюцію церковної служби: Літургіаріон (Служебник) (Венеція, друкарня Божида Вуковича, друкар ієромонах Пахомій, 1544); Трефологіон сиречь Анфологіон (Київ, 1619, Кутейно, 1647); Тріодь Цвітна (Москва, 1635; Львів, 1642, 1667; Почаїв, 1747); Акафіст св. Варваре (Почаїв, 1773, Київ, 1741); Часослов (Вільно, 1617, Львів, 1642, Москва, 1652, Київ, 1713, Супрасль, 1772); Евхологіон (Львів, 1695); Ірмологіон (Львів, 1709, Почаїв, 1766); Служебники (Чернігів, 1697, Львів, 1702, Чернігів, 1704, Київ, 1736, Супрасль, 1758, 1763, Почаїв, 1765). Багато видань – пояснення церковної служби різних авторів: Іннокентій (Борисов). Историческое обозреніе богослужебных книгъ греко-россійской церкви (Київ, 1836); Паисій (патріарх Константинопольский). Скрижаль духовная или откровеніе таин церковных (Москва, 1656); Арсеній (Москвин). Изъясненіе божественной литургіи (Київ, 1874); Бобровницій І. О. происхожденіи и составе римско-католической литургіи, и отличіи ея от нашей (Київ, 1855); Думитрашко Н. О. О праздникахъ и постахъ православной церкви. Для народныхъ школ и низшихъ классовъ гимназій (Полтава, 1870) та ін.

Церковні старожитності. Прикладами є, зокрема, книги: Фоменко К. Пещерные храмы в Крыму (Київ, 1884); Лашкарев П. А. Развалины церкви св. Симеона и Копырев Конєць древняго Кієва с планом Кієва XVIII столетія и церкви на Кудрявце (Київ, 1879); Остатки древнихъ зданій Кієво-Печерской лавры (Київ, 1883); Михайловскій В. Я. Храм Воскресенія Господня в Іерусалиме. Изданіе Православного Палестинского общества, с 8 рисунками (СПб., 1887); Муравьев А. Н. Описаніе предметовъ древности и святыни, собранныхъ путешественникомъ по святымъ местамъ (Київ, 1872); Фрикен А. Римскія катакомбы и памятники первоначального христіанскаго искусства: 3 ч. (Москва, 1872) та ін.

Гомілетика. Привертають увагу книги: Антонин (Капустин). Круг

подвижных праздников церкви. Собрание слов, бесед, поучений: 2 ч. (Київ, 1850–1867); Федоровскій Г. Речи при встрече ополченцев говоренныя 1855–1856 гг. (Харьков, 1866); Флоринскій Н. Слезы христіанской любви над усопшими, надгробныя и заупокойныя слова и речи съ присовокупленіем слова на великую субботу и размышленія о вечной жизни (Київ, 1868); Геден (Вишневскій). Собрание поучений, произнесенных к полтавской пастве (СПб., 1848); Иннокентій (Борисов). Слова, беседы и речи къ пастве харьковской: 2 т. (Харків, 1847); Павловскій М. Слова и речи (Одеса, 1851); Петр Могила. Крест Христа Спасителя (Київ, 1632); Скворцов И. Слова на некоторые праздничные и торжественные дни (Київ, 1883); Златоверховников М. Собеседования воскресныя и праздничные внебогослужебныя, как особый вид церковно-народной проповеди (Вороніж, 1880); Толмачев І. Православное собеседовательное богословіе или практическая гомилетика: 4 т. (СПб., 1868); численні київські видання Порфирія (Успенського) про проповідників.

Пастирське богослов'я представляють примірники видань: Хойнацкій А. Ф. Практическое руководство для священнослужителей при совершении церковных треб, съ указаніем церковных правил, гражданских постановлений (Чернігів, 1873); Стурдза А. С. Письма о должностях священного сана: 2 т. (Одеса, 1840–1841); Афанасій (Шептицькій). Наставленія священникам (Львів, 1744) та ін.

Законознавство. Серед видань: Александров Н. Сборник церковно-гражданских постановлений в Россіи, относящихся до лиц православного духовенства (СПб., 1860); Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по Ведомству православного исповеданія: Т. 1. (СПб., 1885); Устав духовных консисторій (СПб., 1841, Москва, 1874); Григорович Н. Обзор общих законоположеній о содержаніи православного приходского духовенства в Россіи со времени введенія штатов по Духовному ведомству 1764–1863 гг. (СПб., 1867); Забелин П. П. Права и обязанности пресвитеров по основным законам христіанской церкви и по церковно-гражданским постановленіям Русской церкви: 3 ч. (Київ, 1884–1885); Правила, относящіеся к общественному порядку, безопасности и благоустройству г. Кіева (Київ, 1856); Законы о печати. Настольная книга для актеров, переводчиков, издателей и содержателей типографій и проч. (Москва, 1868) та ін.

Філософія представлена роботами філософів античних, середньовічних та нового часу: Platonis Opera (Basileae, 1551); Bacon Fr. Instauratio magna (Londini, 1620); Baumeister Fr. Ch. Institutiones philosophiae rationalis methodo Wolfii conscriptae (Vitembergae, 1744); Des-Cartes Renati Opera philosophica (Amstelodami, 1670); Oeuvres complètes de Diderot revues sur les editions

originales: 4 t. (Paris, 1875); Fichte I.G. Das System der Sittenlehre nach den Prinzipien der Wissenschaftslehre (Iena und Liepzig, 1798); Oeuvres de Montesquieu: T. 2–6 (Amsterdam et Liepzig, 1759); Spinoza B. Opera postuma: Ethica, Politica de emendatione intellectus, epistolae et ad eos responsiones et compendium grammaticas linguae hebraeae (Amstelodami, 1677); Wolff Ch. Philosophia practica universalis (Halaе Magdeburgicae, 1742–1750) та ін. Звісно, є переклади російською мовою, переважно підручники: Спенсер Г. Описательная соціологія, или группы соціологических фактов, классифицированны и распределенны; пер. под. ред. И. В. Лучицкаго (Київ, 1887); Баумейстер Хр. Метафизика (Москва, 1764), Кизеветтер І. Г. К. Логика для употребленія в училищах (СПб., 1829) та ін.

Психологія, педагогіка. Розділ представляють такі книги, наприклад: Ушинскій К. Человек как предмет воспитанія: 2 т. (СПб., 1868–1869); Снегирев В. А. Психологія (Харків, 1893); Соломоновскій И. Очерк элементарных сведений из психологіи и логики с педагогическими выводами (Варшава, 1880); Зеленскій М. Объ уме и методе его воспитанія (СПб., 1890); Корф Н. А. Руководство к обученію грамоте по звуковому способу (Москва, 1872); Бобровская С. Л. Сущность системы Фребеля и примененіе ея в некоторых детских садах Германіи (Москва, 1872) та ін.

Словесність представлена творами грецьких авторів, переважно латиною, різних років видання, а також творами європейських авторів. Українську літературу презентують: Афанасьев (Чужбинскій) А. С. Собраніе сочиненій: 9 т. (СПб., 1890–1892); Артемовскій-Гулак. Народні українські пісні (Київ, 1868); Башкирцева М. Дневник (СПб., 1894); Думитрашко К. Жабомішодраківка (Батрахоміамахія) на нашу руську мову перештопав К. Д. (СПб., 1859); Гребенка Е. П. Сочиненія: 5 т. (СПб., 1862); Закревскій Н. Старосветскій бандуриста: 3 кн. (Москва, 1861), а також літературна критика та історія літератури різних авторів.

Мовознавство. У розділі зібрано граматики і букварі різного часу, різних мов. Зокрема: Грамматика доброглаголіваго еллинословенскаго языка (Львів, 1591); Мелетій (Смотрицький). Грамматика словенскаго языка (Св'є, 1619); Crusius M. Grammatica graeca cum latina congruens: 2 p. (Basileae, 1573); Nova Grammatica Gallica. Qua quivis alienigena latinae linquae peritus, gallicam facile poterit assequi (Paris, 1696); Руководство к скорому и легкому изученію латинскаго языка, изданное Н. Гречем: 2 т. (СПб., 1848); Красунскій М. Древность малоросійского языка (Одеса, 1880) та ін.

Біблійна історія представлена різноманітними дослідженнями про часи Христа, починаючи з «Йосифа Флавія древности іудейскіе; пер. М. Самуйлов» (СПб., 1781). Але переважають дослідження ХІХ ст.: Рыбинского В. П. Древне-еврейская суббота (Київ, 1892), Вавилон и Библия (Київ, 1903);

Стеллецкій Н. Брак у древних евреях (Київ, 1892); Рер І. Палестина, или историко-географическое описание Иудейской земли во времена І. Христа для очевиднейшаго разума Евангельской исторіи; пер. Ф. Надеждин (СПб., 1849); Лопухин А. П. Библейская исторія при свете новейших изследований и открытій (СПб., 1889–1890); Муравьев А. Н. Священная исторія (СПб., 1842); Фаррар Ф. В. Историческіе свидетельства об Іисусе Христе (Москва, 1877); Титов Ф. И. Житіе святого апостола Андрея Первозванного (Київ, 1897) та ін.

Церковна географія, подорожі. У фонді різні видання Антоніна (Капустіна): Записки паломника (СПб., 1860); Заметки поклонника св. Горы (Київ, 1864); Поездка в Румелію и из Румеліи (СПб., 1879–1880). Серед інших книжок: Струков Д. Древніе памятники христіанства в Тавриде (Москва, 1876); Григорович-Барскій-Плаки-Албов В. Путешествіе к св. местам в Европе, Азии и Африке находящимся, предпринятое в 1723 и оконченое в 1747 году (СПб., 1778); Терлецкій И. А. Записки второго поклонническаго путешествія з Рима в Ерусалим и по иным місцям Востока Т. 1, вып. 2. (Львів, 1862); Православный палестинский сборник. Т. I–XIX; Кондараки В. Х. Исторія христіанства в Тавриде (Одесса, 1871); видання Порфирія (Успенського) – Синайскій полуостров (СПб., 1848), Описаніе монастырей Афонских въ 1845–1846 гг. (СПб., 1848); Путешествіе по Египту (СПб., 1856); Отрывок изъ путешествія въ Метеорскіе монастыри в Фесалии в 1859 году (Київ, 1866) та інші твори.

Історія церкви. Привертають увагу такі книги: Крыловскій А. С. Хазарская миссія св. Кирилла и Мефодія (Львів, 1892); Лебедев А. П. Римская и Византійская церкви в их взаимных отношеніях и спорах в IX, X, XI вв. (Москва, 1875); Целевич Ю. Исторія скиту Манявського wraz з Сборником грамот, листов и деяких судовых документов, дотычных того монастыря (Львів, 1887); Головацкий Я. Львовская Руска Єпархія передъ стома літи, описана по донесенію, поданому до римской куріи преосвящ. Львом Шептицким, еп. Львовским, Галицким и Каменецким (Львів, 1860); Ковальницькій Д. О значеніи національного элемента в историческом развитіи христіанства (Київ, 1880); Порфирій (Успенскій). Исторія Афона: 3 ч. (Київ, 1877); Де-Сен-При А. Исторія паденія іезуитов в XVIII в.; пер. с франц. (Москва, 1905) та ін.

Історія загальна: Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Zmodska i wszystkich Rusi (Kraków, 1582); Cantu C. A. Histoire universelle: Т. I–XIX. (Paris, 1843–1849); Вебер Г. Всеобщая історія: Т. I–XV (СПб., Москва, 1860–1861); Студницькій В. Польша въ политическом отношеніи от разделов до наших дней (СПб., 1908); Абаза В. А. Славяне и угры (СПб., 1887); Костомаров Н. И. Последние годы Речи Посполитой (СПб., 1870) та ін.

Археографія: Byzantinae historiae scriptoribus ad omnes per orbem eruditor protrepticon: Vol. I–XXIV (Parisiis–Romae–Lutetiae, 1648–1711); Monumenta Germaniae historica: XXV t. (Hannoverae, 1826–1880); Курбскій А. М. Сказанія князя Курбского: 2 ч. (СПб., 1833); Акты историческіе, собранные и изданные Археографическою комиссією : 5 т. (СПб., 1841–1842); Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією: 5 т. (СПб., 1846–1853); Акты, относящіеся къ исторіи Южной и Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією: XV т. (СПб., 1863–1892); Акты по исторіи монастырскаго землевладенія въ Малороссіи 1636–1730 (Чернігів, 1889); Архив Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною Коммисією для разбора древних актов при Кіевском генерал-губернаторе (Київ, 1893–1911); Опись актовъ книг Кіевского Центрального архива (Київ, 1869–1907); Отчет Одесскаго общества исторіи и древностей за 1846–1906 гг. (Одеса, 1847–1907), Труды комитета для историко-статистическаго описанія Подольской епархіи: Вып. I–X (Каменец-Подольскій, 1876–1904) та ін.

Історія Російської імперії представлена, насамперед, державницькими істориками, що вихваляли територіальні загарбання і розширення імперії: Устрялов Н. Русская исторія. Ч. 1–5 (СПб., 1837–1841); Татищев В. Н. Исторія Россійская с самых древнейших времен (Москва, 1768–1784); Ушаков С. Россійская історія от Рюрика до дней Александра I-го Павловича, служащая для украшенія сердца и памяти юношества (СПб., 1811); Исторія Россійско-Австрійской компанії 1799 г. под предводительством графа А. В. Суворова-Рымникскаго: Ч. 1–3. (СПб., 1825–1826); Колотов П. Деянія Екатерины II-ой, императрицы и Самодержицы Всероссійскія: Ч. 1–6. (СПб., 1811). Є також література української тематики: Кулиш П. А. Исторія возсоединенія Руси: Т. 1–3. (СПб., 1874–1877); Бантиш-Каменскій Д. Исторія Малыя Россіи, со времен присоединенія оной къ Россійскому государству при царе Алексее Михайловиче с кратким обозреніем первобытнаго состоянія сего края: Ч. 1–4 (Москва, 1822); Довнар-Запольскій М. Очерки исторіи Кривичской и Дреговичской земель до конца XII ст. (Київ, 1891); Скальковскій А. Хронологическое обозреніе исторіи Новороссійскаго края 1730–1823: Ч. 1–2. (Одеса, 1836–1838); Уманец Ф. М. Гетман Мазепа. Историческая монографія (СПб., 1897) та ін.

Господарство: Описаніе печи для нагреванія комнат, изобретенной И. Шемаевым (СПб., 1834); Стойкович А. О саранче и разных способах истребленія ея (СПб., 1825); Щеглов Н. Наставленіе о возделываніи свекловицы и добыванія из оной сахара (СПб., 1829) та ін.

Етнографія: Ястребов В. Малорусскіе прозвища Херсонской губерніи (Одеса, 1893); Щеголев С. Н. Украинское движеніе как современный этап

южно-русского сепаратизма (Київ, 1912); Белецький А. Неудавшаяся попытка дать латинскому духовенству Западной Росії воспитаніє въ русскомъ духе (Вильна, 1903); Говоров Д. Историческая записка о Керченском Кушниковском девичьем институте с основанія его в 1835 г. до 1885 г. (Керчь, 1886); Назаревский А. А. Язык Евангелія 1581 года в переводе В. Негалевскаго (Київ, 1911); Житецкий П. И. О переводах Евангелія на малорусский язык (СПб., 1906) та ін.

Освіта: Устав и штаты университета св. Владимира (СПб., 1842); Захарченко М. М. Історія Київського інститута благородних девиць 1838–1888 (Київ, 1889); Записка о состояніи и действіях Ришельевского лицея с 20 іюня 1841 г. по 20 іюня 1844 (Одеса, 1844), Zubrycki D. Historyczne badania o drukarniach rusko-slowiańskich w Galicyi (Lwow, 1836) та ін.

Біографії відомих людей: Ливотов Е. Князь Константин Константинович Острожскій, доблесный защитник православной веры и русской народности в Западной Руси (Холм, 1908); Мацеевич Л. Замечательные уроженцы и деятели Подолія прошлого времени (Одеса, 1908); Максимович М. Сказаніє о запорожском гетмане Петре Конашевиче Сагайдачном (Москва, 1850); Максимович М. Воспоминаніє о Богдане Хмельницком (Москва, 1857); Скальковскій А. Адмирал Де-Рибас и завоевание Хаджибея. 1764–1797 (Одесса, 1889) та ін.

Світські подорожі – популярний в ХІХ ст. жанр літератури. Найповнішим з таких описів є 19-томник члена Паризького Географічного товариства Елізе Реклю, який більше 20 років подорожував і описував життя людей, країни, пам'ятки: Реклю Э. Земля и люди. Всеобщая географія: Т. I–XIX (СПб., 1895–1917). Почали друкувати такі описи подорожей в Європі ще на початку ХІХ ст.: De Langle L. M. Voyage en Espagne (Paris, 1803). Пізніше з'явилися і описи подібних подорожей в Російській імперії: Демидов А. Путешествіє в Южную Росію и Крым через Венгрию, Валахію и Молдавію, совершенное в 1837 году. Изданіє, украшенное рисунками Раффе (Москва, 1853); Отчет засіданій Отделенія Статистики Императорскаго Русского географическаго общества по вопросу о направленіи Севастопольской железной дороги (СПб., 1871); Зуев В. Путешественная записка от С.-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 годах (СПб., 1787); Бережков М. Н. Город Нежин в начале ХІХ века по описанію московских путешественников (Нежин, 1895) та ін.

Хронологічні межі видань: 1475–1920.

Кількісний склад фонду у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій: фундаментальна бібліотека – 95 242 кн. од., духовних періодичних видань – 925 од., світських періодичних видань – 1386 од., іноземних

періодичних видань – 3611 од., нотна бібліотека хору КДА – 185 од., студентська бібліотека – 3439 од., навчальна бібліотека – 1748 од., Українського гуртка – 105 од., Церковно-археологічного музею – 1404 од., з бібліотеки Голубєва С. – 27 од. Всього – 108 072 од. зб.

Мови видань: російська, латинська, польська, українська, грецька, німецька, французька та ін.

Зовнішні ознаки колекції: печатка «БИБЛИОТЕКА КІЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМІИ» на форзаці або на титульній сторінці, наліпка на корінці з шифром, написаним чорнилом, що складається з букви «А», «В», «С», «Д», римської цифри, потім арабської цифри у вигляді дробу, наприклад, В ХХІ 2/56. Напис шифру дублюється на форзаці. Часто на корінцях є тиснення «Б.К.Д.А.», якщо бібліотека віддавала книги для оправи. На книгах, подарованих протоієреєм Петром Гавриловичем Лебединцевим і мандрівником Андрієм Миколайовичем Муравйовим, крім шифру бібліотеки КДА, ще є напис «Леб.» чи «Мрв.», якщо вони вліті до фундаментальної бібліотеки, або тільки порядковий номер, якщо книги залишилися в особовій колекції.

Лет. (1882/1894.

Мрв. 1076.

Р. 1866.
ЭТ. 9/1112.

№ 6237
ЛУГЪ ДУХОВНЫЙ.

Науково-довідковий апарат колекцій:

Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии: в 5 т., 13 вып. Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890–1919.

- Т. 1. Богословіе. Вып. 1. 1890. 345 с.
Вып. 2. 1892. 436 с.
Вып. 3. 1893. 183 с.
Т. 2: Философія. Вып. 4. 1896. 213 с.
Т. 2: Словесность. Вып. 5. 1901. 358 с.
Т. 2: Языкознание. Вып. 6. 1903. 182 с.
Т. 3: Исторія. Вып. 7: Библейская история. 1907. 104 с.
Вып. 8: Общая церковная история: 1908. 104 с.
Вып. 9: Общая гражданская история. 1919. 374 с.
Вып. 10–11: Русская история. 1912. 527 с.

Т. 4: Политэкономія. Вып. 12: История народного хозяйства. 1913. 373 с.

Т. 5: Дополненіе. Т.1. Вып. 13: Св. Писаніе и патрологія. 1915. 350 с.

Повнотекстові цифрові копії каталогу є на сторінці відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій на сайті НБУВ в розділі «Наукові видання відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій». URL: <http://surl.li/txlgh>

Каталог інкунабул / уклад Б. Зданевич; упоряд. Г. І. Ломонос-Рівна; Центр. наук. б-ка АН УРСР. Київ: Наукова думка, 1974. 252 с. : іл. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/EIF00000003.PDF

Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки имени В. И. Вернадского НАН Украины / Сост. М. А. Шамрай при участии Б. В. Грановского и И. Б. Торбакова. Киев : Наукова думка, 1995. 550 с. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001844>

Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : каталог / укладач Н. П. Бондар [та ін.]; заг. ред. Г. І. Ковальчук; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2008. 232 с. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0001911>

Використані джерела і література:

Акт приема-передачи библиотеки КДА от 22 ноября 1923 г. Всенародной библиотеке Украины: Список каталогов и инвентаря // Архів НБУВ. Оп. 1. № 71.

Личное дело А. С. Крыловского, 1886–1929 // ІР НБУВ. Ф. 184. № 1–15.

Переписка с Правлением Академии Наук УССР, научными учреждениями и комиссиями, библиотеками и др. учреждениями по организационным вопросам // ІР НБУВ. Оп. № 1. № 36.

Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Киев: Типография И. И. Чоколова, 1913. Отд. 3. Т. 4. С. 119–120.

Асоченский В. История Киевской духовной Академии, по преобразовании ее в 1819 г. Санктпетербург : Тип. Эдуарда Веймара, 1863. 282, VIII с.

Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2006. 224 с.

Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії. *Українська бібліотечна енциклопедія* [електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/okzce>

Иконников В. С. Опыт русской историографии. Київ: Типографія Императорскаго университета св. Владимира, 1891. Т. 1. Кн. 1. С. 749–761.

Київська духовна академія (1819–1924) в іменах: енциклопедія: в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук; відп. ред. В. С. Брюховецький. Т. 1. А–К. Київ: Видавничий дім «КМ-Академія», 2015. 740 с., іл.; Т. 2. Л–Я. 2016. 1004 с.: іл.

Ковальчук Г. 200-річчя бібліотеки Київської духовної академії. *Бібліотечний вісник*. 2020. № 1. С. 40–42.

Криловський А. С. Філія на Подолі. *Бібліотечний журнал*. 1925. Ч. 2–3. С. 20–22.

Сотниченко П. З історії філіалу Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. *Український історичний журнал*. 1974. № 6. С. 108–112.

Олена Засць, Ірина Шекера

**Бібліотека Церковно-археологічного музею
при Київській духовній академії**

Фондозасновник: Церковно-археологічний музей (ЦАМ) при Київській духовній академії (1872–1919).

Інформаційна довідка про фондозасновника:

У 1869 р. в духовних академіях було розпочато викладання церковної археології як самостійної науки. Тоді ж постало питання про створення при духовних академіях церковно-археологічних музеїв. За свідченням бібліотекаря КДА А. С. Криловського, ініціатива створення київського музею належала професору кафедри церковної археології КДА Петру Олександровичу Лашкарьову¹. Проект статутів Церковно-археологічного музею і Церковно-археологічної комісії при КДА підготували П. Лашкарьов, О. Воронов, П. Терновський. Рада академії ухвалила обидва статuti 28 січня 1872 р. і надіслала їх на затвердження Святішого Синоду². За указом Синоду № 2171, 18 жовтня 1872 р. при Київській духовній академії були створені Церковно-Археологічне товариство і Церковно-Археологічний музей. При цьому, навчальний комітет при Святішому Синоді виправив запропоновану назву Церковно-Археологічної комісії на Церковно-Археологічне товариство; в § 4 додав, що унікальні книги, рукописи за академічної бібліотеки в музей можна брати для дослідження, представлення, але лише тимчасово, без відчуження з академічної власності; в § 5 додано, що з церков і монастирів передавати в музей будь-які речі можна з дозволу місцевого єпархіального архієрея і за згодою парафіян; у § 16 вказано, що обов'язково мають друкуватися звіти про відрядження кореспондентів, протоколи зборів товариства, його річні звіти, в тому числі кошторис доходів і витрат. За таких доповнень Святіший Синод дозволив Раді КДА запровадити Церковно-Археологічне товариство і Церковно-Археологічний музей, а поправлений проект Статуту треба було надіслати на затвердження до Святішого Синоду повторно³.

31 січня 1873 р. указом Синоду статут Київського церковно-археологічного товариства і музею при ньому⁴ був затверджений. Для облаштування музею були виділені спочатку дві кімнати при академічній бібліотеці, а його завідувачем призначений бібліотекар К. Д. Думитрашко, який перебував

¹ Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 24.

² Протоколи засідань совета Киевской духовной академии за 28 января 1872 г. *Труды Киевской духовной академии*. 1872. № 7. С. 1–6.

³ Протоколы заседаний Совета Киевской духовной академии за 3 ноября 1872 г. *Труды Киевской духовной академии*. 1873. № 4. Протоколы. С. 129–134.

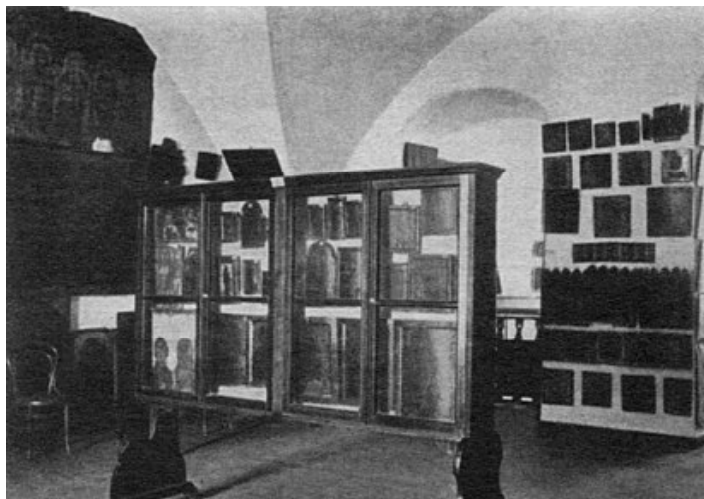
⁴ Крыловский А. С. К истории создания музея КДА // *ІР НБУВ*. Ф. 184. № 68.

на цій посаді з кінця 1872 р. до кінця 1877 р. Надалі музею було виділено нові приміщення на першому поверсі старого академічного корпусу на території Братського монастиря на Подолі, а завідувачем музею став М. І. Петров, який до 1883 р. вважався тимчасовим охоронцем, а з 1883 і до самої смерті в 1921 р. був завідувачем музею.

У 1878 р. Церковно-археологічний музей відкрився для огляду, і до початку 1910-х рр. був загальнодоступним. ЦАМ став першим в Російській імперії зібранням такого роду і першим загальнодоступним музеєм Києва. Метою його створення було визначено захист та збирання церковних старожитностей, а також вивчення церковної історії. За статутом ЦАМу, він в першу чергу повинен був складатися з виділених бібліотекою Академії книг, рукописів і речей, які мали церковно-археологічну цінність, та з майбутніх пожертвувань предметів церковної старовини з церковних і монастирських ризниць і бібліотек. Також до складу музею повинні були входити пожертви приватних осіб і археологічні знахідки членів Товариства. В період з 1874 по 1895 р. в музей щорічно надходило від 500 до 2,5 тисяч пам'яток (в 1894 році – 8 678). У 1895 році в музеї налічувалося 36 228 одиниць зберігання, не рахуючи цінних колекцій рукописів і книжок з фонду бібліотеки КДА. До складу музею входили пам'ятки не тільки православної церковної старовини, а й експонати з багатьох країн світу, зокрема дохристиянських вірувань і мистецтва, а також портрети церковних діячів, документи з історії академії тощо.

Церковно-археологічний музей (Галерея першого поверху)

Церковно-археологічний музей ліквідовано в 1919 р., а в 1922 р. частину його фонду передали до Музею культів і побуту, що створювався тоді на території Києво-Печерської лаври. Це стало основою новостворюваного музею. З найбільш цінних рукописів, грамот та рідкісних видань з ЦАМ було сформовано відділ письма та друку Музею культів і побуту. 30 жовтня 1923 р. А. С. Криловський, бібліотекар КДА, представив Раді ВБУ список книжок, які було взято з бібліотеки КДА в музей академії, тобто в ЦАМ, і разом з іншими речами музею перевезено в Лаврський музей ⁵. Основна частина книг Музею залишалась в бібліотеці КДА, і разом з бібліотекою потрапила до ВБУ.

Між ВБУ та відділом письма і друку Лаврського музею довгий час точилися суперечки: кожна зі сторін доводила своє право на стародруки і рукописи ЦАМу. З одного боку, матеріали «музейні» повинні були перейти до відділу письма і друку, оскільки вони належали Церковно-Археологічному музею як експонати. З іншого боку, основа книжно-рукописного фонду Музею була з бібліотеки КДА, і навіть не була від неї відчужена юридично. П. М. Попов, завідувач відділу письма і друку Лаврського музею, в січні 1924 р. взявся доводити, що у звітах Церковно-Археологічного товариства є книги і рукописи, куплені, отримані в дар, які належали Церковно-археологічному товариству, а вони знаходяться не в Лаврському музеї, а в бібліотеці колишньої духовної академії ⁶. І П. М. Попов домігся одержати кілька не взятих на облік в бібліотеку КДА стародруків.

⁵ Протокол № 30 від 30.X.1923 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 50.

⁶ Шаріпова Л. В. З історії рукописного зібрання Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 1993. Вип. 1. С. 129.

У 1934 р. навпаки з відділу письма і друку Музейного городка надійшли 62 книжкові одиниці до відділу стародруків ВБУ⁷, з них 23 інкунабули, 16 палеотипів, інші рідкісні видання, в тому числі з Церковно-Археологічного музею. Наразі у фондах Національного заповідника «Києво-Печерська лавра» є 4 примірники видань Євангелія з фондів Церковно-Археологічного музею, що були видані у Львові 1636 і 1690 рр., у Москві 1730 р. і в Києві 1746 р. У облікових документах Церковно-Археологічного музею⁸ були лише перші два видання.

Дата та місце формування фонду: 1872–1919 рр., староакадемічний корпус Київської духовної академії, м. Київ.

Історична довідка про фонд:

Бібліотека ЦАМ зберігала порівняно невелику кількість давніх книжок і рукописів, фотографії, акварелі, гравюри, видання з історії та археології. Основна частина книжкового фонду ЦАМ, як зазначено вище, походила з бібліотеки КДА. Крім шифрів на книгах (і Музею, і бібліотеки КДА), це підтверджує пояснювальна записка директора бібліотеки КДА А. С. Криловського від 18.06.1924 р.⁹, у якій, у відповідності до Статуту ЦАМ при Київській духовній академії, стверджується, що Музей створений для експонування належних академічній бібліотеці «замечательных» в археологічному відношенні книг, рукописів і речей, без відчуження їх від академічного співтовариства; на берегах каталогів олівцем писали «в Музей», а потім книги могли повертатись бібліотеці. Криловський також зазначив, що коли він у 1887 р. приступив до укладання систематичного каталогу бібліотеки КДА і запитав хранителя Музею М. І. Петрова, як бути з музейними книгами, то той відповів, що книги «ваші, вносять в систематичний каталог і все» (там само, арк. 25), що Криловський і зробив, тобто книги з колекції ЦАМ, які мають походження з бібліотеки КДА, зареєстровані в цьому систематичному каталозі. Як висновок відзначено: Музей був влаштований при бібліотеці, завідував ним бібліотекар. Музей і бібліотека складали одне нерозривне ціле (там само, арк. 25 зв.).

Джерелами поповнення Церковно-археологічного музею при КДА за статутом мали бути предмети, рукописи і книги з ризниць монастирів і

⁷ Отчеты о работе отделов библиотеки за 1934 г. // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 456. Арк. 25–36.

⁸ Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею. 1872–1922 рр. Київ : [Нац. Києво-Печер. іст.-культ. заповідник], 2002. 244 с.: іл. С. 114; Петров Н. И. Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1897. 292 с.

⁹ Архів НБУВ. Оп. 1. № 102. Арк. 24.

церков Київської та інших єпархій, добровільні пожертви, покупки за гроші зі скарбниці Церковно-археологічного товариства при КДА. Звітність про надходження експонатів, про щорічні перевірки наявності експонатів музею¹⁰, про відрядження членів товариства в експедиції і звіти про відрядження була прозорою завдяки керівнику музею М. І. Петрову.

У 1912–1915 рр. було опубліковано п'ять випусків «Альбомов достопримечательностей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» М. І. Петрова, в яких зібрано відомості про всі унікальні християнські пам'ятки з колекції музею. Станом на 1915 р. збірка музею налічувала бл. 49 тис. од. зберігання. У вересні 1915 р., у зв'язку із загрозою окупації Києва німецькими військами, частина предметів у 15-ти великих ящиках під супроводом помічника охоронця музею В. Д. Прилуцького була відправлена в Казанську духовну академію, а решта зберігалася в Києві у 85 ящиках. У 1916 р. ящики з Казані було повернуто назад.

У 1880 р. М. І. Петров видав «Указатель Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии», друге видання – в 1897 р. Експонати тут поділено на одинадцять відділів, з них 10-й – зразки письма і друку, 11-й – бібліотека музею. При цьому в 10-му відділі зафіксовані далеко не всі рукописи та стародруки, що були в музеї. Більша частина зареєстрована в бібліотеці Київської духовної академії, тому книги, як уже вказано, мали два шифри: і музею, і бібліотеки. Бібліотека музею (11-й відділ) знаходилася у шафах в першій кімнаті староакадемічного корпусу на першому поверсі.

У 10-му відділі (вітрині), за інформацією з «Указателя Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии» М. І. Петрова, експонатом № 1 був переклад вірша з Євангелія від Іоанна 164 мовами Нью-Йоркського видання 1879 р.; під № 2, 3 – дві китайські книги; № 4 монголо-тибетська книга, яка має зараз шифр В XVIII 3/13; № 5 – Євангеліє арабською мовою, видане коштом гетьмана Івана Мазепи (Алеппо, 1708), зараз шифр ВХVI 2/8a; № 6 – *Biblia Latina* (Basel, 1491), яка начебто належала М. Лютеру, з його помітками на полях; зараз шифр ІА 73; № 7 – Новий Завіт чеською мовою (Прага, 1545), зараз шифр Pal. 1933; № 8 – польська *Biblia Jakuba Wujka* (Kraków, 1599), зараз шифр А II 2/18; № 9 – Молитвослов із Часословом (Венеція, друкарня Божидара Вуковича, 1536), зараз шифр Кир 555; № 10 – Чин священницького поховання 1656 р.; № 11 – уривок з Тріоді Пісної (Краків, 1491), зараз шифр Іа 312; № 12 – Книга о постничестві Василя Великого (Острог, 1594), примірник із Загорівського монастиря Волинської єпархії; зараз шифр Кир 657. Отже,

¹⁰ Акт проверки Церковно-археологического музея при КДА // ІР НБУВ. Ф. 225. № 579–581.

більшість книг з вітрини музею зараз зберігається в НБУВ, але у різних фондах.

Характеристика історико-культурного фонду.

Фонд бібліотеки Церковно-археологічного музею, що наразі цілісно зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій, поділяється на 4 розділи:

Муз В: ілюстрації, гравюри, відбитки, замальовки фасадів, стародруки іноземними мовами (було 630 од., зараз 355 од.; певна кількість пам'яток зберігається в інших відділах НБУВ). У цьому розділі бібліотеки зібрані важливі з історичного погляду видання, такі, наприклад, як повчання останнього імператора Візантії Мануїла II Палеолога сину, оскільки відображає менталітет населення імперії напередодні захоплення – *Imp. Caes. Manuelis Palaeologi Aug. Praecepta educationis regiae, ad Ioannem filium (Basileae, 1578)*; історія взяття турками Константинополя, описана Леонардом (архієпископом Мітілени) – *Leonard (Archibishop of Mytilene). Historia captae a Turca Constantinopolis (Constantinopolis, 1644)*; класична праця Н. Макіавеллі «Государ» – *Machiavelli N. Princeps (Francofurti, 1622)*; книга Феофана Прокоповича, який був офіційним рупором імперської політики, поєднаної з православ'ям – *Theophan Prokopowicz. Lucubrationes illustrissimi (Vratislaviae, 1742)*; видання єдиної книги Данила Братковського, який захищав православне населення в Речі Посполитій – *Bratkowski D. Świat po części przezyrany (Kraków, 1697)*; філософські листи Яна Снядецького – *Śniadecki J. Pisma rozmaite: 4 t. T. 1: Zawieraiący rozprawy filozoficzne i filozofii ludzkiego umysłu (Wilno, 1822)*; перше видання кодексу Східної Римської імперії Юстиніана, який у 528–534 рр. здійснив кодифікацію римського права з метою систематизації великої кількості законів та зміцнення майнових відносин – *Institutionum sive elementorum D. Justiniani Sacratiss (Lugduni, 1567)*; примірник зі знищеного тиражу видання Йогана Баптиста Шада, професора Харківського університету – *Schad J. B. Institutiones juris naturae (Charkov, 1814)*; історія Литви, Вільнюса Міхала Балінського – *Balinski M. Historya miasta Wilna: 2 t. (Wilno, 1836)*, його ж *Dawna Akademia Wilenska. Próba jej historii od założenia w roku 1579 do ostatecznego jej przekształcenia w roku 1803 (Petersburg, 1862)*; підручник, за яким викладалась філософія і логіка в школах Російської імперії – *Baumeister M. F. Ch. Elementa philosophiae recentioris (Mosquae, 1798)*; класичний твір Фенелона, який не тільки французьку літературу зробив світською і легкою, коли описав пригоди Телемаха, але й дав поштовх до розвитку нерелігійної і ненаукової літератури в Європі – *François Fénelon. Les Aventures de Télémaque (Breslau, 1791)*; праця Яна Амоса Коменського

«Світ чуттєвих речей в картинках» – перший підручник, у якому ілюстрації використовувались як дидактичний засіб, що полегшує дітям засвоєння навчального матеріалу – *Comenii Jan Amos. Orbis sensualium pictus (s.l., 1692)* та ін.

Муз С: Кириличні стародруки (було 554 назви, зараз 5 од.; певна кількість зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ): *Апостол* (Львів, 1574), виданий друкарем Іваном Федоровичем, один з першодруків в українських землях; Іоаникій Галатовський. Ключ разумения (Львів, 1663); Феофан (Прокопович). Правда воли монаршей (Москва, 1726).

Муз. Д. Російські стародруки громадянського друку (було 408 назв, зараз 103 од.; частина у штучно сформованому фонду громадянського друку у відділі стародруків та рідкісних видань). Найцікавішою частиною цього розділу музею є перші світські журнали Російської імперії: Ежемесячные сочинения для пользы и увеселения служащие (СПб., 1756, 1763), Сочинения и переводы к пользе и увеселению служащие (СПб., 1760), Воспитанник природы; пер. с франц. (СПб., 1779), Политический журнал (Москва, 1799, 1803, 1806), О полезном с юношества чтении древних классических писателей (СПб., 1774) та ін.

Муз Е: Посібники з археології, історії й інші книги (було 2934 од. зб., зараз 463): Кеппен П. И. О происхождении языка и литературы литовских народов (СПб., 1827); Гласник дружества сербскословенской словесности (Белград, 1847, 1851–1856, 1858–1860); Григорович-Барский В. Г. Странствования по святым местам Востока с 1723 по 1747 гг. Вып. 14–50 (СПб., 1884–1888); Галицкий исторический сборник, издаваемый Обществом Галицко-русской Матицы: 3 вып. Вып. 1, 3 (Львов, 1853, 1860); Торонский А. Руска читанка для высшей гимназии: Т. 3, ч. 1 (Львів, 1868); Известия Таврической ученой архивной комиссии: № 2–23, 26–38, 43, 45, 48–53 (Симферополь, 1887–1895, 1897–1905, 1909–1915; № 38 друкувався у Ставрополі); Кириллов Н. В. О тибетской медицине бурятских лам (Иркутск, 1889); Каталог книг Одесской городской публичной библиотеки (Одесса, 1890); Леопардов Н. А. О начале Славяно-Руси со стороны археологической (Киев, 1892); Каталог военно-ученого архива главного штаба; сост. Бендер. Вып. 6 (СПб., 1893); Владимирова П. В. Из ученических лет Гоголя (Киев, 1890); Алфавит на именные книги Азовского пехотного полку; предисл. П. Н. Милюкова (Рязань, 1897); Лашков Ф. Ф. Исторический очерк крымско-татарского землевладения: сборник документов (Симферополь, 1897); Известия XIII Археологического съезда в Екатеринославе 15–27 августа 1905 г. (Харьков, 1906); Вольфман Л. Теория Дарвина и социализм: опыт естественной истории общества; пер. с нем. М. А. Энгельгардта (СПб., 1900); Данилевский Н. Я. Дарвинизм: критическое исследование. Т. 1. Ч. 1–

2 (СПб., 1885); Петров Н. И. Український збірник XVII–XVIII ст. // Записки українського наукового товариства в Києві. Вип. 2 (Київ, 1908); Труды Полтавского церковно-археологического комитета. Вип. 3, 9, 10 (Полтава, 1912–1913); Труды Черниговской архивной комиссии. Вип. 4, 9, 11 (Чернигов, 1912–1913, 1915); Украинский журнал на 1825 год (Харьков, 1825); Отчет Одесской городской имени императора Николая II публичной библиотеки за 1912, 1913, 1914, 1915 год (Одесса, 1913, 1914, 1915, 1916); Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества. Вип. 1–9 (Кишинев, 1909–1913); Павловский И. Ф. Полтавцы. Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители. Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII в. (Полтава, 1913); Павловский И. Ф. Первое дополнение к краткому биографическому словарю ученых писателей Полтавской губернии с половины XVIII в. (Полтава, 1913); Павловский И. Ф. К истории Полтавской епархии: исторические и бытовые очерки, заметки и переписка (по архивным данным) (Полтава, 1916); Павловский И. Ф. Описание архивов Полтавской губернии (Полтава, 1915); Падалка Л. В. К карте Боплана о заселении полтавской территории во второй четверти XVII века (Полтава, 1914); Модзалевский В. Л. Материалы по истории Малороссии. Вип. 1: Письма к Ивану Петровичу Забеле и его вдове (1687–1713) (Чернигов, 1912); Гошкевич В. И. Летопись Херсонского городского музея за 1913, 1914 г. Вип. 5, 6–7 (Херсон, 1915, 1916); Ржевусский Л. Краткий исторический очерк Оршанского Кутеинского женского монастыря (Орша, 1891); Каталог библиотеки Кубанского музея (Екатеринодар, 1909) та ін.

Хронологічні межі видань: враховуючи інкунабули у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ, 1475–1918.

Кількісний склад фонду: у 2-му виданні «Указателя Церковно-Археологического Музея при Киевской Духовной Академии» (Київ, 1897) зафіксовано, що у музейній бібліотеці було 1265 рукописів і актів та 2640 періодичних видань, книг і брошур. Передачі книг і рукописів з Музею до бібліотеки КДА були постійними. Тільки в 1903–1915 рр., відповідно журналу передач, було передано 1297 книг і рукописів. 1926 р. у музейній бібліотеці було 4526 од. зб. Наразі бібліотека Церковно-археологічного музею в складі бібліотеки КДА становить 1404 од. зб. Зменшення кількості пов'язано з тим, що значна частина фото, гравюр, ілюстрацій передана до відділу образотворчих мистецтв, певна кількість книжок повернута до основного фонду бібліотеки КДА за їх шифрами, більшість стародруків потрапила до відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, а велика кількість журналів увійшла до штучно сформованого фонду дореволюційної періодики, який

було створено в 1950-х роках у Подільській філії Бібліотеки (зараз зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій).

Мови видань: російська, українська, старослов'янська, латинська, польська, арабська та ін.

Зовнішні ознаки колекції: наліпка на корінці з шифром, написаним чорнилом, що дублюється написом на форзаці, та шифр бібліотеки КДА.

Науково-довідковий апарат колекції: каталог бібліотеки КДА, службовий топографічний каталог бібліотеки Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії.

Використані джерела та література:

Списки рукописей и книг, передаваемых из Церковно-археологического музея в библиотеку Киевской духовной академии 1903–1915 гг. // ИРНБУВ. Ф. 160. № 620. 75 арк.

Беляшевский Н. Церковно-археологический музей при Киевской духовной академии (по поводу 25-ти-летия). *Киевская старина*. 1898. Т. 63. № 10. Отд. 1. С. 62–72.

Бродович И. А. Тридцатилетие Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии (Реферат, читанный в заседании Церковно-исторического и

археологического общества 18 октября 1902 г.). *Труды Киевской духовной академии*. 1903. № 2. С. 231–253.

Карсім І. Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії (1872–1923). URL: http://pravoslavie.org.ua/2003/01/_karsim_tserkovno-arheologchniy_muzei_pri_kiivsky_duhovny_akademi_1872-1923/

Крайній К. К. Київський церковно-археологічний музей. *Історія і доля. Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею: 1872–1922 рр.* Київ, 2002. С. 6–18.

Петров Н. И. Записка о состоянии Церковно-археологического музея и Общества при Киевской духовной академии за первое десятилетие их существования (1872–1882). *Чтения в Церковно-археологическом Обществе при Киевской духовной академии*. 1883. Вып. 1. С. 1–28.

Петров Н. И. Указатель церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1880. 60 с.

Петров Н. И. Указатель церковно-археологического музея при Киевской духовной академии. Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1897. 292 с.

Сохань С. В. Зібрання історичних документів та колекція Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* : путівник. Київ, 2015. С. 163–168.

Федорова Л. Д. Становлення і розвиток церковно-історичного музейництва в Києві (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Праці Центру пам'яткознавства*. 2011. Вип. 20. с. 471.

Федорова Л. Д. Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т–Я. С. 471–784 с.

Шаріпова Л. В. З історії рукописного зібрання Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 1993. Вип. 1. С. 123–133.

Олена Заєць

**Бібліотека Українського гуртка
при Київській духовній академії**

Фондозасновник: Український гурток при Київській духовній академії [1890-ті – 1919].

Інформаційна довідка про фондозасновника.

Тривалий час загальноприйнятою вважалась думка, що Київська духовна академія і семінарія, як і інші духовні навчальні заклади царської Росії, були консервативними, проросійськими, антиукраїнськими. Проте дослідження перших десятирічь ХХІ ст. доводять, що наприкінці ХІХ ст., а особливо напередодні і під час революційних подій 1905–1907 рр., в духовних семінаріях і в Київській духовній академії було піднесення українського руху, яке виражалось в т. ч. у створенні українських громад і гуртків, таємних книгозбірень; поширювалася заборонена владою література, розгортався революційний рух, велася пропаганда за українізацію духовної освіти. Учнівська молодь духовних навчальних закладів була нерозривно пов'язана із загальним розвитком національного відродження та визвольного руху в Україні.

Точної дати заснування українського гуртка при Київській духовній академії не виявлено, як і документів щодо його діяльності. Також не відомо, коли саме гурток припинив своє функціонування. Орієнтиром є спогади українського громадського й політичного діяча, письменника, публіциста, науковця, колишнього студента Київської духовної семінарії (1890–1891) та Київської духовної академії (1892–1896) Олександра Лотоцького, який, розповідаючи у своїх мемуарах «Сторінки минулого» (Варшава, 1932) про роки навчання в цих закладах, згадував і про діяльність у 1890-х рр. українських гуртків при університеті св. Володимира та при Київській духовній семінарії, а також акцентував увагу і на діяльності організованого студентами гуртка при КДА, в роботі якого він брав активну участь, вступивши до закладу в 1892 р. З його слів, зустрічі академічних гуртківців у переважній більшості відбувалися під час «пообіденного» чаювання. Важливим було те, що в цей час до студентської їдальні дозволялося приходити і стороннім особам. Щодня близько четвертої години збирались чисельні гості, серед яких, у переважній більшості, були студенти університету та семінаристи, часто заходили поважні представники київських українських громад. Гуртківці організовували різні вечори, спектаклі, лекції, обговорювали злободенні питання, насамперед з української тематики, а також готували й розповсюджували антиурядові прокламації на підтримку української мови. В бібліотеці Київської семінарської громади, що розташовувалась у приміщенні садиби Йорданської церкви, за його спогадами, було зібрано майже все,

що можна було дістати в той час «в українській справі». Бібліотечний фонд семінарського гуртка постійно поповнювався книжками, виданими як у Російській імперії, так і в Галичині, які отримували переважно за допомогою О. Кониського.

В «Нарисах історії української православної церкви» І. Власовського (1977) теж згадується про таємний гурток українських студентів і вихованців духовних шкіл (академії і семінарії) в Києві в 90-х роках XIX ст. За його словами, гурток працював під керівництвом О. Лотоцького, тоді студента КДА; головою був Лука Скачковський, який тривалий час обіймав посаду дяка Йорданської церкви в Києві, а потім служив урядовцем в Київській духовній консисторії. Бібліотекарем і скарбником гуртка був семінарист Петро Сікорський (згодом – Полікарп Сікорський, митрополит Української автокефальної православної церкви в еміграції), який закінчив семінарію в 1898 р., але й надалі, будучи дяком Воскресенської церкви на Печерську, впроваджував серед молоді українську національну ідею. В часи революції 1905–1907 рр. Український студентський гурток КДА під проводом студента Скотинського не був таємним. Після поразки революції і відновлення з 1908 р. реакційної політики уряду знов почалися нелегальні часи для всього українства.

У сучасних дослідженнях О. Кошеля доводиться, що література революційного, реформаторського, опозиційного до самодержавства змісту поширювалася насамперед у створюваних учнівською молоддю таємних бібліотеках земляцтв, конспіративних гуртках, осередках народницького, соціалістичного, українофільського напрямку, які формувалися в духовно-освітніх закладах у 1860-х рр. – на початку XX ст. Місцеві поліція, жандармерія, інспектура встановлювали нагляд за такими книгозбірнями, вилучаючи заборонені публікації. Такі гуртки мали касу, що формувалась переважно з членських внесків, та бібліотеку, книги з якої видавались для читання в гуртках.

Дата та місце формування фонду: 1908–1913 рр., відповідно до записів хронологічного каталогу бібліотеки гуртка, Київ, Київська духовна академія.

Історична довідка про фонд:

Єдиними документами, що проливають світло на існування книгозбірні Українського студентського гуртка при КДА, є рукописні каталоги – алфавітний та хронологічний, зшиті в один книжковий блок, що зберігаються у фонді 397 в Інституті рукопису НБУВ. Для алфавітного каталогу відведено 50 сторінок, з яких 23 – чисті, залишені для запису нових надходжень. На

сторінці 51 зафіксовано 13 назв часописів, з яких десять українською мовою і три російською. Серед україномовних: «Вільна Україна», «Записки наукового товариства ім. Шевченка», «Літературно-науковий вісник», «Україна», «Українська хата», «Світло», «Нова громада», «Хроніка наукового товариства імені Шевченка», «Записки Українського наукового товариства в Києві» та «Дніпрові хвилі». З російськомовних часописів названо «Известия императорской Академии Наук по отделению русского языка и словесности», «Украинская жизнь», «Украинский вестник». Жодне з видань не є повним комплектом.

Зі сторінки 69 розпочинається «Хронологічний каталог книжок української студентської бібліотеки при Київській Академії». Перший запис в ньому датований 1908 р., останній 1913 р. До каталогу внесено 347 записів (одна позиція не заповнена). Окрім порядкових номерів, прізвища автора, назви, вихідних відомостей, змісту, ціни вибірково є записи дат надходження книг до бібліотеки та вказано прізвища десяти осіб, які дарували книжки до книгозбірні, серед них М. Коцюбинський, М. Грушевський, М. Петров.

Придбання друкованих видань здійснювалося завдяки купівлі. Каса, з якої брались кошти, формувалася з невеликих членських внесків; певні книги купували самі студенти. Одним із джерел було замовлення літератури поштою. Книжки надходили також шляхом дарунків від різних осіб. Комплектування фонду, ймовірно, не було плановим, а скоріш за все відбувалось стихійно, проте відповідно до запитів гуртківців.

Як відомо, Емський указ 1876 р. забороняв ввозити на територію Російської імперії книги українською мовою, друкувати українською мовою твори чи переклади, за виключенням історичних пам'яток, але й ті мали друкуватись за російською орфографією, а не «кулішівкою»; заборонені були сценічні вистави, тексти нот, публічні читання українською мовою; було посилено нагляд щодо недопущення викладання нею у початкових школах і училищах будь-яких предметів, а також рекомендовано очистити бібліотеки навчальних закладів від українських книжок. Проте були способи, завдяки яким україномовні книжки потрапляли читачам, зокрема й до студентських бібліотек. Один з них описаний в мемуарах Олександра Лотоцького. Йому, після вступу до Київської академії у 1892 р., пощастило встановити сталу книжкову комунікацію через академічного листоношу-білоруса, який, в свою чергу, зміг домовитися з експедитором на пошті, і той таємно передавав безпосередньо Лотоцькому замовлені пакунки з книжками, які мав відкладати для цензури. Студенти академії використовували й інші способи дістати літературу і поповнити фонд книгозбірні.

На останньому етапі існування академії книгозбірня Українського гуртка була приєднана до студентської бібліотеки КДА. До Всенародної бібліотеки

України бібліотека гуртка надійшла 1923 р. у складі бібліотеки Київської духовної академії.

Характеристика історико-культурного фонду

Бібліотека Українського гуртка складається з книжок, періодичних видань та відбитків статей з журналів. За тематикою переважають книги історичного змісту, поетичні, драматичні та етнографічні збірки, видання художньої літератури та фольклору. Є кілька довідників, а також видань політичного спрямування.

Серед драматичних творів представлені: Кропивницький М. Перед волею. Драма в 5 діях (Київ, 1900); Винниченко В. Дізгармонія. Драматичні картини на 4 дії (Київ, 1907); Тобилевич І. (Карпенко-Карый). Драми и комедии». Т. IV (Одеса, 1903).

Культурно-побутові особливості народів відображені в етнографічних працях Шейковського К. «Быт подолян» (Київ, 1859–1860); Клоустона В. А. «Народні казки та вигадки, їх вандрівки та переміни. З англійської мови переложив А. Кримський» (Львів, 1896); «Писання Трохима Зінківського» ([Львів], [1893]).

З поетичних творів: «Барвинок Украины. В тридцати пяти книгах в стихах и прозе. Кн. 2. На русском, польском и малороссійском языках» Степана Карпенка (Санктпетербург, 1848); «Ландыши Киевской Украины. В тринадцати книгах. Стихами и прозою. Кн. 1.» Григорія Карпенка. (Санктпетербург, 1848); Олени Пчілки «Думкы-мережанкы: Волинь, 1885» (Київ, 1886).

Історичні твори представлені працями В. Антоновича «Волынская тревога 1789 года» (Київ, 1908); Н. Оглоблина «Розыск 1666 г.: О злоупотреблениях московских ратных людей в Малороссии» (Київ, 1895); І. Линниченка «Черты из истории сословий в Юго-Западной Галицкой (Руси) XIV–XV в.» (Москва, 1894); М. Grabowskiego «Ukraina dawna i terazniejsza. Tom pierwszy. O zabytkach najgłębszej starożytności z 18 tablicami rysunców» (Kijuw, 1850).

Прикладами суспільно-політичної літератури є роботи К. Кульчицького (Мазовецького) «Автономия и федерация в современных конституционных государствах» (Москва, 1907), переклад з польської; К. Квітки «Права що до виборів» (С.-Петербург, 1906); М. Полуботка «8 годин праці! (Переробка по Зейделю Турову і Бюиссону)» (С.-Петербург, 1906).

У бібліотеці також зберігаються твори Верхратського І., Дорошенка Д., Драгоманова М., Коцюбинського М., Леонтовича В., Лесі Українки, Томашівського С., Черкасенка С., Шевченка Т. та інших. Є відбитки статей з таких періодичних видань: «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник», «Рідний Край» тощо.

Хронологічні межі видань: 1848–1915 рр.

Кількісний склад фонду: 106 од. зб.

Мова видань: українська, польська, російська.

Зовнішні ознаки колекції: Кожна книжка має екслібрис у вигляді фіолетового відбитка печатки овальної форми з написом «УКРАЇНСЬКИЙ ГУРТOK ПРИ КИЇВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ». На деяких книгах є синій відбиток печатки овальної форми з написом «БІБЛІОТЕКА КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ». Шифр у вигляді напису на обкладинці, форзаці чи титулі містить літеру «У.» та номер, наприклад: «У. 166», де літера «У» означає Український гурток, а «166» – порядковий номер запису у рукописному каталозі, що в комплексі слугує шифром, відповідно з яким книгу розміщували у фонді. Цей же номер розміщено на корінці у вигляді наліпки з порядковим номером, наприклад, «166». На шкіряних корінцях знизу є сліпе тиснення «У.С.Б.К.Д.А.» (Українська студентська бібліотека Київської духовної академії). На обкладинці примірника літературно-наукового і загально-політичного місячника «Украинская жизнь» напис коричневими чорнилами «Властність гуртка студентів».

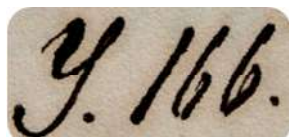
а)

б)

в)

г)

а) Відбиток печатки бібліотеки українського гуртка при Київській духовній академії.

б) Відбиток печатки бібліотеки Київської духовної академії

в) Тиснення «У.С.Б.К.Д.А.» [Українська студентська бібліотека Київської духовної академії] внизу на корінці книги.

г) Зразок шифру бібліотеки Українського гуртка при Київській духовній академії.

Науково-довідковий апарат колекцій:

Каталоги: алфавітний, хронологічний книг Українського гуртка при Київській духовній академії [1908–1913], м. Київ. // ІР НБУВ. Ф. 397. № 38. 90 арк. Рукопис.

Топографічний картковий каталог у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

Використані джерела і література:

Власовський І. Нарис історії української православної церкви. III (XVIII–XX ст.). Нью-Йорк, 1977. С. 291–300.

Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919). Київ, 2006. С. 40.

Дениско Л. М. Бібліотека Українського гуртка при Київській духовній академії. *Вісник Книжкової палати*. 2002. № 10. С. 26–27.

Кошель О. М. Духовенство Правобережної України в національно-культурному і духовно-освітньому відродженні (друга половина XIX – початок XX ст.). Чернівці, 2023. 586 с.

Кошель О., Ніколаєва Т. Православне духівництво й національна інтелігенція Правобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст.: внесок у розвиток культури та просвітництва. *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 41–48.

Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 1. Варшава, 1932. 286 с.

Ірина Шекера

Колекція «Нотна бібліотека хору Київської духовної академії»

Фондозасновник: Київська духовна академія (1819–1919).

Дата та місце формування фонду: Рукописні списки та друковані видання, які знаходяться в колекції, належать, у переважній більшості, до завершального періоду діяльності Київської духовної академії (кінець XIX – початок XX ст.), оскільки формування нотниці, як частини загальної академічної бібліотеки, та створення систематичного опису її матеріалів припадає саме на цей період.

Історична довідка про фонд:

Історія комплектування колекції «Нотна бібліотека хору Київської духовної академії» бере свій початок з 1615 р., тобто з періоду, коли Київська академія перебувала ще в статусі Києво-Братської школи. Вже в цей час у навчальному закладі було створено хор, який користувався нотними рукописними списками.

В архівних документах та літературі, де висвітлюються питання діяльності та збереження фундаментальної бібліотеки Київської духовної академії, зафіксовано факти її періодичного поповнення нотним матеріалом¹. Заснування ж окремого нотного фонду при загальній академічній бібліотеці відбулося за сприяння видатного українського митця, регента хору Київської духовної академії у 1898–1901 рр. Олександра Кошиця та підтримки ректора Академії Дмитрія Ковальницького.

На думку О. Кошиця, якби нотна бібліотека впродовж існування хору зберігалась так, як належить, то з її примірників утворився би величезний музичний відділ при загальній академічній бібліотеці, але цього не відбулось, оскільки вона «систематично розкрадалася»², при тому, що «крім нових, придбаних на кошти Академії нот, мала й пожертви нотами від різних осіб»³. За словами регента академічного хору (1878–1880) І. Макаревича, які наводить у спогадах О. Кошиць, «...кожен диригент по скінченню курсів Академії вважав своїм правом напакувати собі кілька куфрів нотами за свою роботу в хорі»⁴. Таке ставлення до нотниці, яка реально відтворювала історію функціонування академічного хору, обурювало Олександра Кошиця,

¹ Інформацію про це вміщено в «Актах и документах, относящихся к Истории Киевской академии» Ф. Титова, а також на сторінках часописів «Труды Киевской духовной академии» та «Киевская старина».

² Кошиць О. А. Спогади. Київ : Рада, 1995. С. 111.

³ Там само. Див. також: Руденко Л. Нотна бібліотека хору Київської духовної академії. Київ : НБУВ, 2013. С. 69–329.

⁴ Кошиць О. А. Спогади. Київ : Рада, 1995. С. 111; Опись библиотеки Академического хора и имущества регентской комнаты за 1907/8 год. // ИР. НБУВ. Ф. 397. № 117. 95 арк.

і він запропонував ректору Димитрію Ковальницькому долучити її до загальної академічної бібліотеки і завести на неї окремий каталог, а регентам видавати партитури лише в користування. Таким чином, завдяки зусиллям О. Кошиця та ректора Д. Ковальницького збережено визначну пам'ятку української духовно-музичної культури, яка репрезентує діяльність одного із взірцевих українських хорів. Ймовірно, нотницю офіційно було введено до загальної академічної бібліотеки 21 грудня 1898 року, оскільки перед нотним текстом переважної більшості рукописів та на титульних аркушах окремих нотодруків (партитур і поголосників) стоїть саме ця дата.

Характеристика історико-культурного фонду:

Колекція «Нотна бібліотека хору Київської духовної академії» є однією з небагатьох колекцій духовної музики, що збереглися до сьогодні. Вона становить не лише зібрання музичних документів, а й специфічний об'єкт, що віддзеркалює мистецькі смаки регентів, виконавські можливості хору, популярність композиторів, поширення нотної продукції різних видавництв. Рукописи та друковані видання, що входять до нотниці, – вагоме джерело вивчення української музичної культури, адже вони розкривають не лише творчий потенціал композиторів у сфері духовної музики, а й дають можливість докладніше відтворити вплив національної традиції церковного співу, що домінувала в Київській академії, на становлення та розвиток хорового мистецтва України та Росії впродовж XVII – початку XX ст. Хоча хронологічні межі нотної бібліотеки охоплюють XIX – початок XX ст., колекція відбиває об'єктивні та суб'єктивні процеси, пов'язані з професійною діяльністю хору за трьохсотлітній період його існування.

Аналіз колекції «Нотна бібліотека хору Київської духовної академії», а також архівні документи та історична література підтверджують, що її спіткала така сама доля, як і багатьох нотних та книжкових колекцій, що розпорошилися по фондах різних бібліотек. Це зумовлено насамперед ставленням радянської влади до духовних надбань, особливо дореволюційного періоду, а найбільше тих, які стосувалися релігії. Другою причиною такого стану є знецінення самим народом своїх історичних пам'яток, внаслідок чого вони знищувались, розкрадались, приписувались до надбань інших держав.

Та частина колекції «Нотна бібліотека хору Київської духовної академії», що дійшла до нашого часу, зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Вона складається з друкованих видань та рукописів, які в свою чергу поділяються за формою викладення нотного тексту на партитури та поголосники до них.

До друкованої частини колекції належать збірники, об'єднані в конволюти,

а також нотодруки, що містять гармонізації старовинних церковних наспівів: збірки з чотириголосними та двохорними концертами Дмитра Бортнянського; збірки з духовними творами великої форми та гармонізаціями монодії протоієрея Петра Турчанинова; видання духовних творів Леоніда Малашкіна за наспівом Києво-Печерської лаври, які об'єднані в конволюти; вісімнадцять нотних книг з духовними піснеспівами за редакцією Василя Петрушевського; окреме видання концерту Степана Давидова «Слава во вишніх Богу» із серії «Духовно-музыкальные сочинения разных авторов. Серия 3-я»; окреме видання Дмитра Аллеманова «Ірмоси Рождеству Христову» із серії «Духовно-музыкальные сочинения Д. Аллеманова»; духовні піснеспіви літургії та всенічної різних авторів, упорядковані у збірках під назвою «Церковно-певческий сборник» у 5 томах; нотна книга «Церковные хоры» за редакцією Олександра Касторського, до якої входять гармонізації духовних піснеспівів та оригінальні церковні твори композиторів XVIII–XIX ст.; вісім збірників з духовними композиціями румунських митців: шість — композитора українського походження Гавриїла Музическу та два Семіона Ніколеску; Божественна літургія сербського автора Корнелія Станковича за сербським наспівом; п'ять збірників з церковною музикою православної церкви Японії за редакцією Якова Тіхая; три збірники з грузинськими духовними піснеспівами; чотири друковані книги Василя Смоленського, в яких містяться його авторські духовні твори та гармонізації монодії різних композиторів; два Ірмологіони на глас 1-й, Октоїх на глас 1–8, Тріюдь на глас 1–8, два Богогласники, Осмогласник (1766 р.), Пісні о Пресвятій Богородиці (1795 р.), Ірмологіон (1775 р.) та багато інших.

Більша частина друкованих збірок нотної бібліотеки хору Київської духовної академії є конволютами. У них представлено церковну творчість композиторів XVIII–початку XX ст.: Олександра Архангельського, Максима Березовського, Дмитра Бортнянського, Артемія Веделя, Павла Воротнікова, Бальдассаре Галуппі, Степана Давидова, Степана Дегтярьова, Олександра Кастальського, Гавриїла Ломакіна, Джузеппе Сарті, Петра Турчанинова та багатьох інших.

Друковані партитури, що вміщені в нотниці, випускались у різних видавництвах країн Східної Європи, а саме: П. Юргенсона (Москва), І. Юргенсона (СПб.), Л. Ідзіковського (Київ), Г. Сеневальда (або Г. Зеневальда — Варшава), Е. Венде (Варшава), А. Гутхейля (Москва), Г. Шмідта (СПб.), П. Селіверстова (СПб.), А. Іогансена (Москва), М. Бернарда (Москва), В. Бесселя (СПб.), Гебетнера і Вольфа (Варшава), Ведекинда (СПб.), В. Карбелова (Тифліс), Б. Корейво (Київ), С. Кульженко (Київ), К. Леопаса (СПб.), Д. Мелхіседека (Лейпциг), К. Мейкова (Москва), В. Гроссе (Москва), П. Резеліуса (СПб.), М. Гольтісона (СПб.), К. Станковича

(Бечу, Сербія), а також у видавничих організаціях Київської духовної семінарії та ін.

Серед нотодруків на особливу увагу заслуговують такі видання: Осмогласник (Почаїв, 1766), Ірмологін (Почаїв 1775), Пісні Благоговійніе (Почаїв, 1806), Пісні о Пресвятей Богородиці (Почаїв, 1795), Партитурное собрание духовных песней разных сочинителей с переложением на фортепиано (шифр КДА П. № 2/2), в якому знаходяться твори М. Березовського, Б. Галуппі та Степана Грибовича (видання першої половини XIX ст.), збірка з творами Ф. Затценгофена (СПб., 1812), Божественна літургія Д. Бортнянського (СПб., 1815), надрукована без зазначення автора музики, збірка з двохорними концертами Д. Бортнянського, видана 1835 р. в Петербурзі (вид. П. Резеліуса); два випуски творів А. Веделя, опубліковані за редакцією В. Петрушевського (Київ, 1911), комплект «Круг церковного нотного пения в шести частях», надрукований крюковою нотацією за редакцією Д. Розумовського, збірка церковних піснеспівів, укладена А. Щепановським (Краків, 1725), надрукована чотирилінійною невменною нотацією та ін.

Поряд з творчим доробком видатних митців XVIII – початку XX ст. у друкованій частині колекції досить широко представлено духовні твори композиторів XIX – початку XX ст., чия творчість недостатньо висвітлена в історії українського музикознавства, а саме: Василя Беневського, Петра Гдешинського, Павла Гопцуса, Гавриїла Ломакіна, Івана Макаревича, Гавриїла Музическу, Василя Петрушевського, Корнелія Станковича та ін. Варто зазначити, що друковані видання частково дають інформацію про діяльність цензурних комітетів, які функціонували в той час на території колишньої Російської імперії.

Рукописна частина колекції заслуговує на особливу увагу, оскільки вона відтворює традиційний репертуар хору ще від Києво-Могилянської академії, хоча самі рукописні копії належать до другої половини XIX ст. На початку або наприкінці більшості творів стоїть дата та підпис переписувача. Очевидно, що внаслідок частого користування рукописи періодично замінювали на нові копії. Усі партитури та поголосники до них писалися учасниками та регентами хору Київської духовної академії. Значна частина композицій, що представлена у рукописних списках, належить митцям XVIII–XIX ст., серед яких М. Березовський, Д. Бортнянський, А. Ведель, С. Гейне, С. Давидов, С. Дегтярьов, П. Турчанинов. Це хорові концерти, піснеспівилітургії, всенічної та окремі релігійні твори. Крім того, у рукописах є духовна музика й призабутих авторів, зокрема Алейнікова, Базарінова, Должанського, Кукушкіна, П. Левандовського, який вважається учнем А. Веделя, І. Руденка, Тимошенка, а також регентів хору О. Кошиця, М. Лисицина, І. Макаревича, В. Петрушевського. Досить широко представлено в манускриптах анонімні

церковні композиції різних жанрів та форм. В окремих випадках авторство встановлено, однак ще залишаються релігійні твори, авторство яких не визначене.

До рукописної частини колекції входить три збірника з гармонізацією наспіву Києво-Печерської лаври священника Івана Шеміганова, що належать до кінця XIX ст. Записи, залишені на початку та в кінці збірників, вказують на те, що їх подарував автор музики Київській духовній академії 1886 р.: «В Киевскую духовную академию, Трехголосное [и четырехголосное] церковное пение. С усердием приносит в дар Харьковской Губернии Города Змеева заштатный священник Иоанн Шемиганов 1886 года Марта 19 дня».

Партитурні збірники досить великого формату (висота 34 см, ширина 25,5 см), оправлені. Нотний текст написано на папері високої якості охайно, каліграфічно чорним, коричневим, синім чорнилом та простим олівцем. Поголосники збережені дещо гірше, в окремих із них пошкоджено оправу та аркуші, оскільки ними користувалося у кілька разів більше людей, ніж партитурами. У кожному комплекті поголосників, що, як правило, складається з чотирьох книг (для дисканта, альту, тенора і баса), вміщено від 20 до 90 творів церковної музики різних композиторів періоду XVIII – початку XX ст. Для більшості партитур, які є в нотній бібліотеці, збереглися поголосники для дисканта, альту, тенора і баса, однак багато церковних творів дійшли до нас або в партитурному викладі, або в поголосниках. Наприклад, двохорний концерт «Днесь ад ридає», канон у Велику Суботу «Волною морською» с moll, «Херувимська» М. Лисенка, «Світе тихий» Феофана, «Єдинородний Сине», «Іже херувими» Б. Галуппі, «Днесь Христос во Вифлиємі» – концерт С. Дегтярьова, «Світе тихий» С. Дегтярьова, «Буди ім'я Господнє» А. Веделя та інші збереглися лише в поголосниках. Як і партитурні збірники, кожен партію у комплектах поголосників оправлено в картонну, шкіряну або напівшкіряну палітурку.

Переписані партитури та поголосники кількома копіями, до яких належать Ю. Березницький, Сергій Гросул, І. Іванов, Парфен Ковернинський, Пилип Козицький, Олександр Кошиць, Михайло Лисицин, Іван Макаревич, Василь Петрушевський, Христофор Черняк, Г. Чистов, Іван Шейнов та ін.

Хронологічні (граничні) межі видань у колекції: 1725–1917.

Кількісний склад фонду: за обсягом колекція становить понад 300 одиниць зберігання, в кожній з яких вміщено від 18 до 90 духовних композицій.

Мова видань зібрання: переважно церковнослов'янська, українська, російська.

Зовнішні ознаки колекції: Кожен примірник з колекції промаркований печаткою «Бібліотека Київської духовної академії». На окремих виданнях є печатки видавців Л. Ідзіковського, Г. Індржишека, П. Юргенсона та інших. На титульних та авантитульних аркушах багатьох друкованих видань, а також перед або під нотним текстом рукописних партитур та поголосників є автографи та маргінальні записи композиторів, регентів та співаків хору Київської духовної академії.

Друковані збірки в картонній, шкіряній або напівшкіряній оправі. Фізичний стан збереження задовільний, лише в окремих примірниках дещо пошкоджено аркуші та оправу.

Науково-довідковий апарат колекції: рукописи та нотодруки з колекції «Нотна бібліотека хору Київської духовної академії» частково відображені у топографічному картковому каталозі відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій та в повному обсязі в електронному каталозі відділу музичних фондів Інституту книгознавства на порталі НБУВ.

Використані джерела і література:

Опись библиотеки Академического хора и имущества регентской комнаты за 1907/8 год // IP НБУВ. Ф. 397. № 117. 95 арк.

Дениско Л. У бібліотеці хору Київської духовної академії. *Українська музична газета*. Київ, 2001. № 4 (42). С. 8.

Козицький П. Спів і музика в київській академії за 300 років її існування / передм. О. Шреср-Ткаченко. Київ : Музична Україна, 1971. 146 с.

Кошиць О. Спогади. Київ : Рада, 1995. 387 с.

Руденко Л. Нотна бібліотека хору Київської духовної академії Київ : НБУВ, 2013. 416 с. (З історії музичної спадщини України).

Людмила Руденко

Бібліотека студентів Київської духовної академії

Фондозасновник: Київська духовна академія.

Дата та місце формування фонду: 1820-ті – 1919 рр., м. Київ.

Історична довідка про фонд:

Окрім фундаментальної бібліотеки, в КДА були й інші книгозбірні, призначені для обслуговування певних груп читачів. Їх комплектували, вели облік фонду і зберігали окремо. Однією з таких бібліотек була студентська, яка знаходилась у колишній диспутній конгрегаційній залі, поповнювалась за рахунок пожертв редакцій духовних журналів, дарування книг викладачами академії та її випускниками, а також невеликих щорічних студентських внесків. Бібліотека була в підпорядкуванні академічної інспекції.

Короткі відомості про студентську бібліотеку починають з'являтися в «Отчетах Киевской духовной академии» з 1886 р. Згідно цих звітів, у 1908–1909 навчальному році в бібліотеці нараховувалося 1297 назв книжок і брошур загальною кількістю 1568 томів (одиниць зберігання). У 1910–1911 р. спостерігається тенденція до зростання фонду – 1448 назв окремих творів у кількості 2195 примірників, а також 74 назви періодики (впродовж року надійшло 34 назви періодичних видань, з яких 25 безкоштовних). На 1913 р. у бібліотеці нараховувалося 1772 назви книжок і брошур у кількості 2675 томів. Обсяг фонду за 1914–1915 навчальний рік не був визначений з причини відсутності бібліотечних документів, які евакуювали до Казані разом з бібліотекою КДА в зв'язку з військовими діями на території України, відповідно до рішення, прийнятого штабом головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, про яке 2 листопада 1915 р. повідомив у академії її ректор Василь Богдашевський. Бібліотеку студентів до Казані не вивозили. На квітень 1919 р. кількість фонду становила 4542 одиниці зберігання.

У перші два десятиріччя XX ст. на фонд студентської бібліотеки існувало кілька видів каталогів: «Алфавитный каталог духовной литературы библиотеки студентов КДА», відділ «А», «Алфавитный каталог светской литературы библиотеки студентов КДА», відділ «Б» (книги вписано за абеткою, наприкінці записано періодику, окремо духовну й світську) та «Систематический каталог духовной литературы библиотеки студентов КДА».

У систематичному каталозі література поділялась за рубриками: 1. Філософія; 2. Психологія та логіка; 3. Російська белетристика; 4. Іноземна белетристика; 5. Література (теорія словесності, історія літератури, всесвітньої і російської критики, теорія та історія мистецтва); 6. Всесвітня історія (філософія, історія, соціологія); 7. Російська цивільна історія (філософія історії); 8. Педагогіка, дидактика, шкільна справа; 9. Юриспруденція і політична економія; 10. Мовознавство. Російська мова з палеографією. Архелогія; 11. Природознавство: Геологія. Ботаніка. Зоологія. Географія. Антропологія; 12. Природознавство: Анатомія. Фізіологія та Медицина; 13. Природознавство: Фізика. Хімія. Астрономія. Математика. Механіка. Метеорологія. Космографія. Сільське господарство; 14. Біографічні характеристики та огляд діяльності видатних суспільно-політичних діячів та інших осіб; 15. Зібрання творів світських письменників; 16. «Всячина» (збірники, публіцистичні статті, промови та ін.); 17. Показчики, каталоги, енциклопедичні словники, посібники з ремесел і майстерності, путівники, довідники; 18. Журнали (світські).

Студентська бібліотека функціонувала до 1 квітня 1919 року, до проголошення рішення про закриття Київської духовної академії. З 30 квітня 1919 р. членами Археографічної секції Ліквідаційної комісії церковних та монастирських справ підвідділу соціального забезпечення при Київському райвиконкомі Ю. А. Яворським та М. Тищенком було розпочато ретельний перегляд книг і рукописів фундаментальної бібліотеки КДА та взято їх на облік. 15 травня цією ж комісією взято на облік і студентську книгозбірню. Відповідальним за зберігання фонду був призначений бібліотекар академії А. С. Криловський.

До початку 90-х років XX ст. бібліотека зберігалась у т. зв. Мазепинському корпусі колишньої КДА, яка стала Петрівською філією ВБУ, згодом перейменованою в Подільську філію. У другій половині XX ст., разом з іншими книгозбірнями, студентська бібліотека була частково розпорошена для формування штучно створених фондів «Періодичні видання до 1917 року», «Духовні періодичні видання до 1917 року». В 1992 р. фонди студентської бібліотеки в складі бібліотеки КДА перевезені до корпусу Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського (нині НБУВ) по вул. Володимирській, 62.

Характеристика історико-культурного фонду:

У частині фонду студентської бібліотеки, зазначеної як *духовна література бібліотеки студентів КДА за шифром «А»*, зберігаються книги богослужбового, агіографічного, філософсько-полемічного, довідкового, теологічного та проповідницького змісту. Серед них, наприклад:

Святое Евангелие от Матфея, Марка, Луки и Иоанна на славянском и русском языках (Почаев, 1907; А. 100); Корольков К. Иоанно-Златоустовская (Железная) церковь г. Киева (Киев, 1902; А. 133); Краснитский И. Буддизм и христианство (Новочеркасск, 1893; А. 135); Лобачевский А. Научная ценность христианского знания (вступительная лекция) (Нежин, 1900; А. 153); Маккавейский Н. Археология истории страданий Господа Иисуса Христа (Киев, 1891; А. 159); Малинин В. Исследование Златоструя по рукописи XII века Императорской публичной библиотеки. С приложением трёх палеографических снимков (Киев, 1878; А. 162); Мегалитические памятники святой земли: исследование профессора Киевской духовной академии А. А. Олесницкого (Санкт-Петербург, 1895; А. 199); Орловский П. Грановский протопоп Иоанн Строцкий как поборник православия на Украине во второй половине XVIII столетия (Киев, 1896; А. 206); Келлог С. Г. Буддизм и христианство. Сравнение легендарной истории и учения Будды с евангельской историей и учением нашего господина И. Христа. Пер. с англ. подред. Орнатского Ф. С. (Киев, 1894; А. 209); Очерки из истории православной церкви и древнего благочестия на Волыни. Издание Комитета по устройству православной церкви при Житомирской женской гимназии (Житомир, 1878; А. 212); Рыбинский В. Библия для детей (Киев, 1897; А. 162); Малышевский И. Правда об унии к православным христианам. Извлечено из Вестника Юг.-Зап. России, кн. 4 и 5, 1863–1864 г. (Киев, 1864; А. 261); Боголюбов Д. И. «Миссионерские беседы с штундо-баптистами (Опыт библейского обоснования православно-христианских истин, отвергаемых сектантами)» (Харьков, 1902; А. 423); Корчинский Х. Киевская секта штундизм – или баптизм? (Киев, 1899; А. 589); Певницкий В. Ф. Церковное красноречие и его основные законы (Киев 1906; А. 608); Сборник статей по истории Холмской духовной семинарии. По поводу столетия существования семинарии (1760–1910) (Холм, 1910; А. 814); Певницкий В. Ф. Мои воспоминания. II. Студенческие годы. 1851–1855 г. (Киев, 1911; А. 820); Систематический каталог книг библиотеки высокопреосвященного Флавиана, митрополита Киевского и Галицкого. Книги поступившие в библиотеку во второй половине 1910 года (Киев, 1911; А. 823); Памяти заслуженного профессора КДА Василия Федоровича Певницкого (Киев, 1911; А. 845); Указания и распоряжения правительства и высшего церковно-школьного управления по делам церковных школ. Вып. 9 за 1910 г. Бесплатное приложение к журналу «Народное образование» за февраль 1911 г. (СПб., б. г., А. 831); Титов Ф. И. Памяти П. Д. Юркевича, бывшего ученика и профессора Киевской духовной академии (1826–1874 г.) (Киев, 1911; А. 842); Титов Ф. И. Высокопреосвященный Филарет (Амфитеатров), митрополит Киевского Свято-Владимирского братства (Киев, 1908; А. 824); Титов Ф. И. Преподобная

Ефросиния, княжна Полоцкая (Историческая справка к предстоящему перенесению мощей преп. Ефросинии из Киева в Полоцк) (Киев, 1910; А. 825); Титов Ф. И. Преосвященный Павел, епископ Чигиринский (Некролог). (Киев, 1911; А. 851); Варлаам (Ряшенцев). О христианском воспитании детей (Полтава, 1910; А. 828); Миловидов А. К 50-летию освобождения крестьян Северо-Западного края (Вильна, 1911; А. 850); Ведель А. Л. Избранные духовно-музыкальные сочинения (1767–1808) под редакцией В. Г. Петрушевского (Киев, 1911; А. 854); Михаил (Грибановский). Над Евангелием (Полтава, 1911; А. 865); Петров Н. Один из предшественников Ив. Петр. Котляревского в украинской литературе XVIII века Афанасий Кириллович Лобысевич (Санкт-Петербург, 1904; А. 1328); Стельмашенко М. А. Петр Скарга. Историческое исследование (Киев, 1912; А. 966.); Лукьяненко А. М. О языке Несторова жития преподобного Феодосия Печерского по древнейшему из дошедших списков (Варшава, 1907; А. 973).

Розділ світської літератури за шифром «Б» представлений виданнями різного тематичного складу. *Філософія*: Лینیцкий П. Очерки истории философии, древней и новой (Киев, 1902; Б. 886); Философский трехмесячник. Т. 1. № 1 (Киев, 1885; Б. 61); Грот Н. Сновидения как предмет научного анализа (Киев, 1878; 4Б. 48); Грот Н. Ещё по поводу вопроса о психологии чувствований. Ответ А. А. Козлову (Киев, 1878; 5Б. 48); Богдашевский Д. Новый труд по истории философии (Киев, 1894; Б. 14).

Психологія та логіка представлені, серед іншого, такими виданнями: Грот Н. Я. К вопросу о реформе логики. Опыт новой теории умственных процессов (Лейпциг, 1882; Б. 47); Струве Г. Элементарная логика: учебник для преподавания и самообучения, одобренный Ученым Комитетом Министерства Народного Просвещения и Святейшим Синодом как руководство для гимназий и духовных семинарий. Изд. 6. С алфавитным указателем (Варшава, 1884.; Б. 161); Светилин А. Учебник логики (СПб., 1874; Б. 917); Чистович И. Курс опытной психологии (СПб., 1876; Б. 931); Аристов А. Психология опытная. Вып. 1 (Рига, 1889; Б. 5).

Іноземна та російська белетристика (романи, повісті, оповідання, новели): Лаубе Г. Графиня Шатобриан. Исторический роман. Пер. с нем. (СПб., 1881; Б. 70); Уальд О. Полное собрание сочинений с критико-биографическим очерком и портретом автора. Под ред. К. И. Чуковского. Т. 1 (СПб., [1912]; Б. 646); Верхарн Э. (Emile Verhaeren). Стихи о современности в переводе Валерия Брюсова (Москва, 1906; Б. 702), Бальмонт К. Д. Полное собрание стихов: 2 т. Изд. 4-е. (Москва, 1914; Б. 798).

Теорія словесності, історія літератури, всесвітньої і російської критики, теорія та історія мистецтва: Шалыгин А. Дополнительный курс теории словесности: очерки и разборы произведений всемирной

литературы (СПб., 1910; Б. 634); Лукьяненко А. М. Основные мотивы драматического творчества Шиллера (Киев, 1908; Б. 672); Сербский народный эпос. Вступ. статья и пер. Н. Гальковского (Сумы, 1897; Б. 650).

Всесвітня історія: Голубев С. Т. О древнейшем плане города Киева 1638 года (Киев, 1898; Б. 867); його ж: Историко-топографические изыскания и заметки о древнем Киеве. Статья первая: Существовала ли в Киеве на старом городе церковь св. Никиты, относимая к великокняжеской эпохе? (Киев, 1899; Б. 866); Исторические монографии и исследования Николая Костомарова. Т. 2. Изд. 2-е Д. Е. Кожанчикова (СПб., 1872; Б. 68); Сикорский И. А. Современная всесветная война 1914 года. Причины войны и устранение их (Сбор от продажи в пользу семейств раненых) (Киев, 1914; Б. 912); Голос правды, или слово подольнина к братьям-католикам, жителям западных губерний Российской империи: Перевод с польского сочинения, под заглавием: «Verba veritatis, czyli, Slowo podolianina», Киев, 1868 г. (Киев, 1870; Б. 905); Маркс К. Исторические очерки. I. Очерки из истории Германии 1848–1850 гг. Перевод с немецкого (Одесса, 1905; Б. 713).

Педагогіка, дидактика, шкільна справа: Линецкий П. Положение и нужды нашего духовного, преимущественно высшего, образования (Харьков, 1897. Б. 78); його ж: О значении и характере нашего школьного образования. Отдельный оттиск из журнала «Вера и разум» за 1892 г. (Харьков, 1897; Б. 81); Бобров Е. Педагогика Руссо [передрук із «Варшавських университетських известий». 1910. № 7. С. 1–32. Б. 583.]), Чада Ф. Педагогическое значение детских рисунков. Перевод с чешского Н. Н. Бахтина, с 15 рис. (СПб., 1911; Б. 625); Самойлович И. А. Семья, значение в ней женщины и желательный характер воспитания последней (Киев, 1910; Б. 910); Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения в переводе А. Адольфа и С. Любомудрова. Ч. 1 (Москва, 1906; Б. 733).

Юриспруденція та політична економія: Куплеванский Н. О. Справка о мнениях 25-ти русских ученых, специалистов права, по вопросу о юридическом положении Финляндии в составе Русской империи (СПб., 1910; Б. 940); Тексты конституции. VIII. Датская конституция. Перевод М. В. Лучицкой, под редакцией и с предисловием проф. И. В. Лучицкого (Киев, 1905; Б. 945); Казанский П. Будущее всеобщих административных союзов государств (Отдельный оттиск из 3-го т. соч. Всеобщие административные союзы государств) (Одесса, 1897; Б. 874); Сикорский И. А. Что такое нация и другие формы народной жизни? (Киев, 1915; Б. 973); Удинцев В. Русское горноземельное дело (Киев, 1909; Б. 742); Белимович А. Германское землеустроительное законодательство. Т. 1. Раздел общинных земель (Киев, 1908; Б. 744); Палиенко Н. И. Учение о существе

права и правовой связанности государства (Харьков, 1908; Б. 720).

Російська словесність, палеографія, мовознавство та археологія: Нетушил И. В. Латинский синтаксис преподавателя древних языков Харьковской 3-й гимназии и латинского языка в Мариинской 1-й женской гимназии (Харьков, 1880; Б. 990).

Природничі науки: геологія, ботаніка, зоологія, географія, антропологія, анатомія, фізіологія, медицина, фізика, хімія, астрономія, математика, механіка, метеорологія, космографія та сільське господарство: Сикорский И. А. Психопатическая эпидемия 1892 года в Киевской губернии (Киев, 1893; Б. 152); Сикорский И. А. Эпидемические вольные смерти и смертоубийства в Терновских хуторах (близь Тера Тирасполя) (Б. м., б. г.; Б. 154); Гаак В. Звери, птицы и насекомые средней Европы, их жизнь и нравы, с 116 рис. В. Кунерт. Полный перевод с немецкого под редакцией Г. Н. Ковалевского (СПб., 1901; Б. 31); Посадский И. В. Исследование воздуха и определение коэффициента вентиляции в Киевской 1-й гимназии (Киев, 1899; Б. 902); Левченко Ф. И. Химический анализ почв. Краткое руководство к практическим занятиям в лаборатории общего земледелия Киевского политехнического института (Киев, 1911; Б. 884); Шмальгаузен И. Краткий учебник ботаники для студентов медицины и начинающих натуралистов с 298 рис. в тексте. Изд. 2-е испр. (Киев, 1899; Б. 932); Работы по устранению разлива р. Роси у с. Михайловки и м. Межирича Черкасского уезда, Киевской губернии, начаты 16 октября 1904 г., окончены в октябре 1905 г. (Киев, 1905; Б. 904).

Біографії та огляд діяльності видатних осіб: Кордт В. А. Из семейного архива графов Де-Ла-Гарди (Юрьев, 1894; Б. 955); Памяти Генриха Пестолоцци (Киев, 1896; Б. 899); Шепелевич Л. Жизнь Сервантеса и его произведения. Опыт литературной монографии (Харьков, 1901; Б. 682); Спиноза, его жизнь и сочинения. Очерк, составленный студентом Университета Св. Владимира С. Ковнером (Б. м., б. г.; Б. 878); Голубев В. Поэт детской души – А. П. Чехов (Киев, 1912; Б. 679); Памяти Гоголя. Научно-литературный сборник, изданный Историческим обществом Нестора-летописца, под ред. Н. П. Дашкевича (Киев, 1902; Б. 694); Маккавейский Н. К. Д. Ушинский и его педагогические идеи (Киев, 1896; Б. 896).

Світська література: Гоголь Н. В. Миргород. Повести, служащие продолжением Вечеров на хуторе близ Диканьки. 2-е изд. (СПб., 1902; Б. 36); Войнич Е. Овод. Перевод с английского З. А. Венгеровой. Изд. 4-е. (СПб., 1910; Б. 621); Кеннан Дж. Сибирь и ссылка (Очерк из жизни политических ссыльных) (СПб., 1906; Б. 692); Людовик XVI и французская революция. Перевод с французского Фельдмана (Одесса, б. г.; Б. 745).

Під рубрикою «Всячина» знаходяться збірники, публіцистичні статті,

промови та ін.: Годы учения Н. И. Пирогова в Москве, в Дерпте и в Германии. Речь, произнесенная в соединенном заседании медицинских обществ 26-го ноября доктором Э. Н. Неезе (Киев, 1907; Б. 751); Черты из психологии славян. Речь, произнесенная профессором И. А. Сикорским в торжественном заседании Славянского благотворительного общества 14 мая 1895 г. (Киев, 1895; Б. 153); Сикорский И. А. Психологические основы воспитания. Речь произнесенная в торжественном заседании Второго Съезда Отечественных Психиатров в Киеве профессором психиатрии при университете Св. Владимира И. А. Сикорским (Киев, 1905; Б. 916); В чем сила жизни и всей природы. Речь профессора Ир. П. Скворцова на акте императорского Харьковского института 17 января 1892 года (Харьков, 1892; Б. 156); Сикорский И. А. Русские и украинцы (Глава из этнографического катехизиса). Доклад в Клубе русских националистов в Киеве 7 февраля 1913 года (Киев, 1913; Б. 731); Актовые речи преподавателей Киевской 1-й гимназии (Киев, 1900; Б. 3); Очерк истории смертной казни в России. Речь читанная 5 ноября 1891 года в торжественном годичном собрании императорского Казанского университета ординарным профессором Н. П. Загоскиным (Казань, 1892; Б. 699); Сикорский И. А. Киевское Фребелевское педагогическое общество и его учреждения. Речь, произнесенная представителем общества И. А. Сикорским в день торжественного открытия общества 26 октября 1908 года (Киев, 1908; Б. 913); Голода в России и Западной Европе и меры правительства против них. Публичные лекции в пользу голодающих заслуженного профессора А. В. Романовича-Славатинского и приват-доцента Н. М. Цытовича. Выручка за издание принадлежит голодающим (Киев, 1892; Б. 741); Камбуров В. Г. Общий характер философских учений о праве и государстве XVIII века. Вступительная лекция, читанная 29 сентября 1900 г. (Киев, 1900; Б. 798).

Довідковий фонд представлений покажчиками, каталогами, енциклопедичними словниками, посібниками з ремесел й майстерності, путівниками, зокрема: Колубовский Я. Философский ежегодник. Обзорение книг, статей и заметок, преимущественно на русском языке, имеющих отношение к философским знаниям. Год первый 1893 (Москва, 1895; Б. 62); Энциклопедический лексикон. Т. 2: Алм-Ара (СПб., 1835; Б. 811); Указатель текущей педагогической литературы за 1900 год. Вып. 1. Составил О. В. Слюсаренко (Москва. 1900; Б. 918).

Світська періодика: «Вестник Европы», «Вестник воспитания», «Былое», «Варшавские университетские известия», «Вестник иностранной литературы», «Вопросы философии и психологии», «Літературно-науковий вісник», «Исторический вестник», «Мир божий», «Минувшие годы», «Ежемесячные литературные и популярно-научные приложения к журналу «Нива», «Русская

старина», «Северный вестник», «Славянское обозрение», «Университетские известия», «Филологические записки» та ін.

Духовна періодика: «Руководство для сельских пастырей»; щомісячний додаток до журналу «Руководство для сельских пастырей» – «Богословский библиографический листок»; «Богословский вестник»; «Вера и разум»; «Душеполезное чтение»; «Миссионерское обозрение»; «Православный собеседник»; «Труды Киевской духовной академии»; «Христианское чтение»; «Церковные ведомости»; «Чтение в обществе любителей духовного просвещения» та ін. Жодного повного комплекту періодичних видань немає.

Хронологічні межі видань: 1788–1915 рр.

Кількісний склад фонду у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ: книжки – 3015 од. зб.; у фонді «Духовна періодика» – 274 од. зб., «Світська періодика» – 150 од. зб. Загалом 3439 одиниць зберігання.

Мова видань: польська, російська, латинська, німецька, французька, молдовська.

Зовнішні ознаки колекцій: Наліпки з шифром або написи шифру на форзаці чи титулі, що складається з кириличної літери та арабських цифр, наприклад: «А. 362», «Б. 32». На корінці знизу сліпе тиснення «Б.С.К.Д.А.», «С.Б.К.Д.А.» – Бібліотека студентів Київської духовної академії, Студентська бібліотека Київської духовної академії. На форзацах, титулах і сторінках книжок мають місце дарчі написи, відбитки печаток та штампів бібліотеки студентів Київської духовної академії та бібліотеки Київської духовної академії.

а)

б)

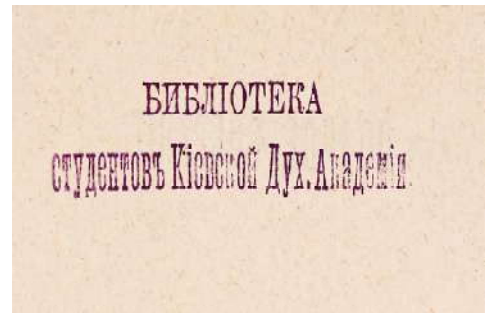
в)

Тиснення золотом на корінці книг:

а) Бібліотека студентів Київської духовної академії,

б) Бібліотека студентів;

в) – наліпка з шифром на корінці книги з бібліотеки студентів Київської духовної академії;

- г) – штамп на форзаці книги;
 д) – відбиток печатки на форзаці книги
 з Бібліотеки студентів Київської духовної академії.

Науково-довідковий апарат колекції:

Службовий топографічний каталог, складений у 1986–1987 рр.

Використані джерела і література:

Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919). Київ : НБУВ, 2006. С. 27, 49–50, 110–111.

Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1941). Київ : НБУВ, 1998. С. 72–73, 116.

Отчет о состоянии императорской Киевской духовной академии за 1885/6 учебный год. Киев, 1887. С. 44.

Отчет о состоянии императорской Киевской духовной академии за 1908–1909 учебный год. Киев, 1910. С. 42.

Отчет о состоянии императорской Киевской духовной академии за 1910–1911 учебный год. Киев, 1911. С. 51–52.

Отчет о состоянии императорской Киевской духовной академии за 1914–1915 учебный год. Киев, 1916. С. 47.

Ірина Шекера

Навчальна бібліотека Київської духовної академії

Фондозасновник: Київська духовна академія (1819–1919).

Дата та місце формування фонду: друга чверть XIX ст. – 1916 рр., м. Київ.

Історична довідка про фонд: У складі бібліотеки Київської духовної академії як самостійна одиниця функціонувала і навчальна бібліотека, яка, ймовірно, разом з бібліотекою студентів зберігалася в колишній диспутній конгрегаційній залі, окремо від іншого фонду. Точна дата заснування навчального зібрання не встановлена. Вірогідно, початок його формування – друга чверть XIX ст. Як і до студентської бібліотеки, надходження книжок до навчальної було цільовим, що й визначало її тематичний склад. Фонд створювався для студентів з метою забезпечення їх навчальною літературою, різноманітними довідковими виданнями, підручниками тощо. Ця бібліотека слугувала і для зберігання книжок, що призначалися для нагородження академією кращих студентів. Також з вказаної книгозбірні виділяли літературу для передачі до духовних семінарій та продажу.

Книжки у фонді мали форматно-кріпосну систему розстановки. Іноді підручники з навчальної бібліотеки, згідно з постановами Ради Академії, могли переміщати до фундаментальної книгозбірні, присвоюючи їм нові шифри. Втім, такі постанови виконували не завжди, у зв'язку з чим книги залишалися на місці.

Брати літературу на абонемент з навчальної бібліотеки мали право як студенти, так і викладачі. Серед викладацького складу зазвичай користувалися попитом Біблії, граматики, словники, посібники, література духовного змісту. Іноді взяті книжки студенти і викладачі не повертали. Згодом бібліотекарі такі книжки списували, а від боржників вимагали компенсувати втрати коштами, або замінити такими ж самими чи ідентичними за змістом та собівартістю книжками. Також могли запропонувати придбати замість втрачених книжок ті, в яких була зацікавлена бібліотека.

Підручники, словники та інші видання з навчальної бібліотеки, що мали пошкодження, передавали до палітурні для виготовлення бібліотечної оправи. На шкіряних корінцях книжок внизу робили таке саме тиснення, як на книжках з фундаментальної книгозбірні, тобто «Б.К.Д.А.».

У 1916 р. на цей фонд існував «Каталог учебной библиотеки КДА», який складався із семи відділів: Уч. 1 – книги з богослов'я; Уч. 2 – список книжок для продажу; Уч. 3 – список книжок, призначених для нагороди студентів; Уч. 4 – навчальні книги; Уч. 5 – навчальні книги; Уч. 6 – щойно одержані книги; Уч. 7 – книги навчальні.

До Всенародної бібліотеки України навчальне зібрання надійшло разом з бібліотекою Київської духовної академії у 1923 р. і наразі є її складовою.

Характеристика історико-культурного фонду:

Перший відділ «Уч. 1.» (богослов'я) репрезентовано, зокрема, московським виданням 1802 р. Феофана Прокоповича «*Christianae, orthodoxae, dogmatico-polemicae theologiae...*», шифр Уч. 1.9; петербурзьким виданням 1827 р. Христіана Стоцького «Ключ святої мови Старого Заповіту: значення термінів» – «*Clavis lingvae sanctae Veteris Testamenti vocabulorum significationes...*», шифр Уч. 1.67.

У другому відділі «Уч. 2.» (книги для продажу) на сьогодні збереглося всього 4 кн. од. Серед них: «Святого отця нашего Кирилла архиепископа Иерусалимского огласительные и тайноводственные поучения» (Санкт-Петербург, 1822; Уч. 2.1); Христофора Целлария «Краткий латинский лексикон с российским и немецким переводом» (Москва, 1810; Уч. 2.2).

Відділ третій «Уч. 3.» (книги для нагородження студентів): *Christianae orthodoxae theologiae in Academia Kiowiensi a Theophane Prokopowicz. Vol. II. T. V* (Lipsiae, 1792; Уч. 3.1); Зябловский Е. Ф. Новейшая география российской империи, сочиненная по нынешнему её разделению, в которой описаны пределы государства и его пространство; моря, озёра, реки, водяное сообщение; горы, климат и качество земли; естественные произведения из всех трёх царств природы; различные обитатели государства, их языки, вера, упражнения, науки и художества, внутренняя и внешняя торговля; разделение на губернии и области, с показанием в каждой числа жителей, их промышленности, рукоделий и фабрик. С прибавлением присоединенных в 1809 и 1812 годах земель: Шведской Финляндии, части Галлиции, Бессарабии и части Молдавии. Ч. 1. (Москва, 1814.; Уч. 3.12); Collection of British Authors Tauchnitz Edition (Уч. 3.15) – серійне видання художньої літератури різних авторів відомої німецької видавничої фірми Таухніца, що займалась друкуванням багаточисельних романів англійською мовою. Самі книжки невеликі за форматом, близько 15 см, в м'якій паперовій обкладинці, недорогі. Це давало можливість брати їх із собою в дорогу для читання, що особливо було зручним для студентів під час подорожі. Колекція британських та американських авторів, яка почала виходити у 1841 р., в учнівській бібліотеці КДА становить 33 кн. од.

Відділ четвертий «Уч. 4.» (навчальні книги), укомплектований різними за тематикою працями, наприклад: Начальные основания чистой математики, сочиненные Николаем Фуссом. Ч. III (СПб., 1823; Уч. 4.30); Словарь российских речений, содержащихся в латинском лексиконе профессора Кронеберга (Москва, 1825; Уч. 4.85).

До п'ятого відділу «Уч. 5.» (книги для навчання) належать такі видання: Библия или Книга Священного Писания Ветхого и Нового Завета (СПб., 1824; Уч. 5.2); Еврейская Библия (СПб., 1832; Уч. 5.5); повний комплект Біблії (у 15-ти томах) зберігається за шифром Уч. 7.103; Иннокентий (Смирнов). Начертание церковной истории от библейских времен до XVIII века, в пользу духовного юношества (СПб., 1820; Уч. 5.31); Руководство к церковному красноречию, с примерами из Священного Писания, Святых Отец и славнейших ораторов христианских; перевод И. И. ([Москва], 1804; Уч. 5.32); Учебные руководства для военно-учебных заведений. Физика. Ч. 1. Составил Н. Т. Щеглов (СПб., 1845; Уч. 5.42), Мюллер С. Польско-русский словарь = Müller S. Siownik polsko-rossyjski. Т. 2. P-S (Вильно, 1841; Уч. 5.86); Полный немецко-русский лексикон из большого грамматикально-критического словаря господина Аделунга составленный, с присовокуплением всех для совершенного познания немецкого языка нужных словоизречений и объяснений (СПб., 1798; Уч. 5.69).

До шостого відділу «Уч. 6.» (щойно одержані книги) належать: La sainte Bible contenant l'Ancien et le Nouveau testament, traduite sur la vulgate... (St. Petersburg, 1817; Уч. 6.8); Книга жития и отчасти чудес преподобного Василия Нового, и видение ученика его Григория ([Почаев], 1827; Уч. 6.6); In Nuovo Testamento del Nostro Signore Gesu Cristo. Edizione stereotipa (1811; Уч. 6.3.).

Сьомий відділ «Уч. 7.» (книги навчальні) містить такі видання: Учено-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Императорской Киевской духовной Академии LXVIII курса (1915 г.). Вып. XIII (Киев, 1915; Уч. 7.410); Гезениус В. Еврейская грамматика. Перевод профессора К. Коссовича (СПб., 1874; Уч. 7.409.); Еврейская хрестоматия с ссылками на грамматику В. Гезениуса и глоссарием еврейско-русским, составленная профессором К. Коссовичем (СПб., 1875; Уч. 7.275); Макаров Н. Международные словари для средних учебных заведений, составленные по программе Министерства народного просвещения. Часть французско-русская. XXIV издание. Рекомендовано в первом издании как учебное пособие для предпочтительного перед другими употребления в средне-учебных заведениях Министерства Народного Просвещения (Петроград, 1915; Уч. 7.406); Пособие к изучению правописания и спряжения правильных и неправильных французских глаголов. S. S. Vassiliadi (Киев, 1912; Уч. 7.260); Frey A. Hand-Wörterbuch der deutschen und russischen Sprache = Словарь немецко-русский и русско-немецкий (Leipzig; б. д.; Уч. 7.251), Греческо-русский словарь, изданный Киевским отделением Общества классической филологии и педагогики (Киев, 1901; Уч. 7.249); Бэн-Давид. Новая английская хрестоматия для среднеучебных заведений: 3 ч.,

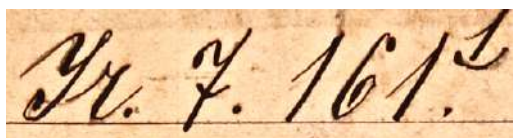
в 4-х концентрических курсах. Курс 1-й, Ч. 1: Для младших классов (Москва, 1908; Уч. 7.239); Робертсон Т. Новое руководство английского языка по новому практическому и теоретическому методу для самоучения и употребления в школах, с принаровлением английских слов, с соответствующими им французскими и германскими выражениями; по пятому своему немецкому изданию. Ч. I / перевел на русский доктор Август Больц (Лейпциг и Одесса, 1879; Уч. 7.219.); Книга пророка Исаии с дословным русским переводом О. Н. Штейнберга (Вильна, 1875; Уч. 7.113); Полный латинский словарь, составленный по современным латинским словарям Ананьевым, Яснецким и Лебединским (Москва, 1862; Уч. 7.86); Homeri Ilias. Текст со словарем, составленным для гимназий Я. Кремером, преподавателем древних языков при московской гимназии. Ч. 1 (Москва, 1871; Уч. 7.42); Даниель В. В. Практическое руководство к изучению английского языка (Киев, 1872; Уч. 7.36) та ін.

Хронологічні межі видань: 1782–1917.

Кількісний склад фонду: 1748 од. зберігання.

Мова видань: польська, грецька, російська, латинська, англійська, єврейська, французька, німецька.

Зовнішні ознаки колекції: На форзацах чи титульних аркушах книжок є наліпки з шифром або написи шифру, що складається зі скороченого слова кириличним літерами «Уч.» та арабських цифр, наприклад: «Уч. 2.56», а також відбиток печатки бібліотеки Київської духовної академії. На корінцях книжок внизу сліпе тиснення «Б.К.Д.А.» – бібліотека Київської духовної академії, або «К.А.Б» – Київська академічна бібліотека.

а

б

а) шифр навчальної бібліотеки Київської духовної академії на форзаці книги;

б) тиснення на корінці книги з навчальної бібліотеки Київської духовної академії;

в) печатка на форзаці книги з навчальної бібліотеки Київської духовної академії.

в

Науково-довідковий апарат колекції:

Службовий топографічний каталог, укладений у 1986–1987 рр.

Використані джерела і література:

[Переписка библиотеки Киевской духовной академии с Правлением академии и др. материалы о работе библиотеки]. [1848–1902 гг.] // ІР НБУВ. Фонд 160. № 2876. 312 арк.; 159 док. Арк. 39 зв., 40, 40 зв., 42, 49, 153, 176, 205, 205 зв. Рукопис.

Акт от 22 ноября 1923 года приёма-передачи библиотеки бывшей Духовной Академии Всенародной библиотеке Украины. Списки каталогов и инвентаря // ІР НБУВ. Оп. 1. № 71. 10 арк. Арк. 4, 8 зв.

Устав Винницкого филиала библиотеки. Отчет о работе Подольского филиала за период с 1 окт. 1929 г. по 1 янв. 1931 года. Протокол от 3 окт. 1930 года по реализации приказа Сектора Науки Наркомпроса о перемещении книжных фондов из монастырских помещений и переписка об охране и возвращении книг // ІР НБУВ. Оп. 1. № 339. 91 арк. Арк. 22, 27, 29, 31.

В правление Киевской Духовной Академии библиотекаря той-же академии Амвросия Крыловского донесение // ІР НБУВ. Ф. 184. № 78. 7 арк. Арк. 1–2 зв., 3 зв., 5, 7. Рукопис.

В правление Киевской Духовной Академии библиотекаря той-же академии Амвросия Крыловского донесение // ІР НБУВ. Ф. 184. № 80. 6 арк. Арк. 1, 3 зв.

Дениско Л. М. Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2006. С. 27, 40, 49.

Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1941) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 1998. С. 116.

Ірина Шекера

Бібліотека Полоцької греко-католицької семінарії у складі бібліотеки КДА

Фондозасновник: Полоцька духовна семінарія (1807–1839 – греко-католицька, 1839–1856 – православна, з 1856 у Вітебську з назвою Полоцька, з 1871 р. до 1919 р. – Вітебська духовна семінарія).

Інформаційна довідка про фондозасновника:

У 1807 р. греко-католицьким митрополитом Іраклієм Лісовським у маєтку Струньє біля Полоцька було засновано греко-католицьку духовну семінарію. Зроблено це було відповідно до указу імператора Олександра І, підписаного в грудні 1806 р. Семінарія призначалася для навчання дітей білого уніатського духовенства. У 1808 р. митрополитом Іраклієм Лісовським було затверджено правила навчально-виховного процесу та штат семінарії. У листопаді 1808 р. семінарію переміщено до Софійського собору в Полоцьку. Під час війни 1812 р. семінарія припинила роботу, 1813 р. відновилася в селі Судилівичі, 1821 р. знову переведена до Полоцька. Семінарія мала два відділення та трикласне училище.

У лютому 1839 р. рішенням Полоцького собору греко-католицька церква в Російській імперії з ідеологічних причин була ліквідована. Семінарія стала православною і з 1840 р. державною, а навчальний план став аналогічний планам Петербурзької та Київської семінарій. 1856 р. семінарію перевели у Вітебськ, але вона продовжувала називатися Полоцькою до грудня 1871 р., відтоді була перейменована у Вітебську духовну семінарію.

Дата та місце формування фонду: 1807–1871 рр., м. Полоцьк, м. Вітебськ.

Історична довідка про фонд: 8 листопада 1900 р. на ім'я ректора КДА єпископа Дмитрія (Ковальницького) надійшов лист від начальника архіву і бібліотеки Синоду Аполінарія Миколайовича Львова, в якому він посилався на рішення Святійшого Синоду від 25 жовтня того ж року про те, що Полоцька уніатська бібліотека, яка знаходиться у Вітебській духовній семінарії і включає 2104 назви видань, передається Київській духовній академії. Було вкладено витяг з рішення Святійшого Синоду за підписом обер-секретаря Миколи Токмакова ¹.

Для прийому книг, підписання акту передачі та організації доставки до Вітебська був відряджений бібліотекар КДА Амвросій Семенович

¹Дело о передаче в Киевскую академию из Полоцкой семинарии 2104 названий книг бывшей униатской библиотеки // Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. № 8929.

Криловський. За каталогами у бібліотеці Полоцької семінарії рахувалось 3648 назв видань. Протягом 1–9 грудня 1900 р. Криловський перевірів і прийняв від ректора Вітебської духовної семінарії 3526 назв книжок колишньої Полоцької уніатської бібліотеки, і відмітив, яких книжок не було на місці. Книги складено в 22 тюки² і відправлено до Києва. 18 грудня 1900 р. А. С. Криловський доповідав правлінню КДА, що бібліотека Полоцької семінарії надійшла до бібліотеки КДА, надав звіт про відрядження.

У 1906 р. опубліковано підготовлений А. С. Криловським каталог Полоцької уніатської бібліотеки, як окремий випуск каталогу бібліотеки КДА.

Характеристика історико-культурного фонду:

Як і в інших релігійних книгозбірнях, фонд бібліотеки починається з *видань Біблії*, зокрема з видання французькою мовою в 3-х т., виданого в Ль'єжі в 1702 р. – *La sainte Bible traduite en François le latin de la Vulgate a Côte*, avec de courtes notes tirées des saints Pères et des meilleurs interprètes, pour l'intelligence des endroits les plus difficiles; венеціанського видання 1777 р. – *Biblia Sacra*. Збережено 8 томів римського видання Біблії 1768 р. У фонді зібрано окремі видання Псалтиря, Нового Завіту різними мовами і різного часу; *тлумачення Біблії католицьких та протестантських богословів*: Hugo de Sancto Charo (Venetiis, 1741); Joannis de Pineda (Coloniae Agrippinae, 1701); Bossuet J. B. (Paris, 1752–1763); Erasmus Roterodamus (6 t., Coloniae Agrippinae, 1679); Piscator J. (Herbonae Nassaviorum, 1625); Rosenmüller E. F. C. (Lipsiae, 1790–1795) та ін.

Повчання отців церкви окремо виділено А. С. Криловським, починаючи з найдавніших: Leo I, papa. *Sermones quam diligentissime nuperrime castigati et quantum anniti ars potuit fideliter impressi* (Venetiis, 1505); Cassianus Johannes Eremita. *De institutis coenobiorum Origine causis et remedijs uitiorum Collationibusque patrum* (Lugduni, 1542); Basilii Magni. *De moribus orationes XXIV*, a Simone Magistro ac sacri palatij quaestore ex eius scriptis olim in unum congestae (Venetiis, 1563); Cyprianus Thasius, Caecilius. *Opera* (Parisiis, 1574); Ambrosius Mediolanensis. *Opera*: 5 t. (Parisiis, 1586); Gregorius Nazianzeus. *Opera* (Antverpiae, 1605); Hilarius (episcopus Pictaviensis). *Opera* (Parisiis, 1605); Venerabilis Bedae Anglo-Saxonis presbyter in omni disciplinarum genere sua aetate doctissimi operum: T. 1–3, 7–8 (Coloniae Agrippinae, 1612); Ioannes Chrysostomus. *Opera*: 6 t. (Parisiis, 1621); Aurelius Augustinus Hipponensis. *Opera*: 11 t. (Parisiis, 1649–1651); Pseudo-Dionysius the Areopagite. *Divi Dionysii Areopagitae Hierarchia coelestis et ecclesiastica* (Sultzbaci, 1673); Wärgl J. *Doctrinae Selectae Sanctorum Patrum et Ecclesiae Doctorum in Evangelia* (Salisburgi, 1684); Sancti Irenaei episcopi Lugdunensis et Martyris, detectionis et Eversionis falso cognominate

² Там само. Арк. 14.

agnitionis, seu contra haereses libri quinque; studio et labore Domni Renati Massuet, presbyteri et monachi Benedictini e Congregatione S. Mauri (Venetiis, 1734); Origenis opera omnia, quae graece vel latine tantum extant et ejus nomine circumferuntur, ex variis editionibus et codicibus manu exaratis: 3 t. (Parisiis, 1733–1740); S. Paulini, patriarchae Aquilensis, opera ex editis ineditis, quae primum collegit, notis, et dissertationibus illustravit, addita duplici actorum veterum appendice, J.F. Madrisius Utinensis congregationis oratorii presbyter (Venetiis, 1737); Ioannes Damascenus. Paracletica in Sanctissimam Deiparam Virginem Mariam (Patavii, 1743) та ін.

У розділі *богослов'я* переважають книги німецькою мовою, наприклад: Alberti J.G. Anleitung zum Gespräch über die Religion, in kurzen Sätzen, besonders zur Unterweisung der Jugend (Hamburg, 1772); Stolle G. Anleitung zur Historie der theologischen Gelahrheit, herausgegeben von G. Stolle (Jena, 1739); Seckendorff V. L. Christen-Staat: Worinn von dem Christenthum an sich selbst, und dessen Behauptung, wider die Atheisten und dergleichen Leute, Wie auch von der Verbesserung so wohl des Welt - als Geistlichen Standes, nach dem Zweck des Christenthums gehandelt wird (Leipzig, 1716); Benson G. Abhandlungen und Betrachtungen über einige wichtige Warheiten der Religion (Halle, 1763); Calvinus J. Institutio christianae religionis, in libros quatuor nunc primum digesta (Genevae, 1560); Cerbonus T. M. Theologia revelata (Romae, 1768); Jennings Soame. Widok rzeczywistości religii chrześcianskiey wziętęy w sobie samey (Wilna, 1802); Le Clerc J. Kurzer und deutlicher Beweis von der Richtigkeit des Christenthums, in zween Briefen (Hannover, 1741); Mosheim J. L. Theologischer Unterricht von der evangelischen Besserung (Leipzig, 1772); Pascal B. Pensées sur la religion et sur quelques autres sujets: 2 t. (Amsterdam, 1758); Stourdza A. Etudes religieuses, morales et historiques (Jassi, 1843); Valsecchi A. Dei fondamenti della religione e Dei fonti dell'empietà libri tre (Padova, 1771); Wendelinus M. Fr. Christinae theologiae libri duo (Hanoviae, 1634) та ін.

Догматичне богослов'я: Bellarminus R. Christianae doctrinae copiosa explicatio (Coloniae Agrippinae, 1617); Bertierus F. J. Theologiae dogmaticae in systema redactae (Vindobonae, 1773); Catechismus Romanus, ex decreto concilii Tridentini et Pii V, pontificis maximi, jussu primum editus (Antverpiae, 1601); Irenaeus (Falkowski). Christianae, orthodoxae, dogmatico-polemicae theologiae, olim a clarissimo viro Theophane Prokopowicz eiusque continuatoribus adornatae, ac in tribus voluminibus primum anno 1782 editae Compendium. T. 1–2 (Petropoli, 1827); Porfiriusz Skarbek-Ważyński. Katechizm albo krótkie zebranie nauki chrzescianskiey dla pożytku dusz ludzkich spisane (Poczajow, 1792); Rosignolio K. G. Prawdy wieczne zawarte w naukach Ku używaniu osobliwie tych, co Cwiczenia duchowne czyli Rekolekcyje odprawuią, napisane włoskim wprzód językiem przez księdza Karola Grzegorza Rosignoliusza Societatis

Jesu a teraz na Polski język świeżo przełożone za pozwoleniem zwierzchnosci (Połock, 1815); Zankiewicz D. Wódz malutkich, to jest nauka chrześcijańska (Suprasl, 1717) та ін.

Моральне богослов'я: Antoinis P. G. Theologia moralis universa, complectens omnia morum praecepta et principia decisionis omnium conscientiae casuum, suis quaeque momentis stabilita (Venetiis, 1740); Bussenbaum H. Medulla theologiae moralis, facili ac perspicua methodo resolvens casus conscientiae (Monasteri Westfaliae, 1661); De Escobar A. Liber theologiae moralis, viginti et quatuor doctoribus reseratus (Lugduni, 1644); Koronczewski A. Teologia moralna dla sposobiających sie do stanu kapłańskiego. Cz. 1–2. (Suprasl, 1779) та ін.

Аскетика: Dobrosielsci, Chryzostom. Theologia ascetica (Cracoviae, 1731); Meislseder F. Desertum Asceticum Terrae desiderabilis (Czenstochovia, б. п.); Droga doskonałości przez sw. Matkę Teresę zakonu Karmelitańskiego reformatorkę z rozkazania starszych napisana, a przez S. Nuceryna przełożona (Berdyczow, 1764); Pinamonti G. P. Christianus In Solitudine Sive Exercitia Spiritualia S. P. Ignatii (Ratisbona, 1743); Mansi J. Locupletissima bibliotheca Moralis praedicabilis: 4 t. (Moguntiae, 1679–1683); Nepveu Fr. Myśli albo Reflexie chrześcijańskie rozłożone na wszystkie dni całego roku. Cz. 1–4 (Lwow, 1720–1729); Rosmyślenia dla księży świeckich o powinnościach chrześcijańskich. Z Listów i Ewangeli, które się każdey niedzieli na Mszy Świętey czytają, wzięte. Przeozienienie z francuskiego J. Benisławskiego: Cz. 1–5 (Połock, 1799–1807); Woyna Duchowna Albo Nauka do doskonałego zwycięstwa samego siebie prowadząca (Połock, 1792) та ін.

Літургіка: Bonaventura. Psalterium Beatissimae Virginis Mariae (Cracoviae, 1747); Rituale Sacramentorum Ac Aliarum Ecclesiae Ceremoniarum: Pro Ecclesiis Regni Poloniae Et Magni Ducatus Lituaniae. Accessit Libellus Infirmorum, Benedictionum & Exorcismorum (Thoruni, 1691); Sokołovius S. Officia Propria Patronorum Regni Poloniae (Cracoviae, 1679) та ін. Загалом представлено старі видання католицької служби, нема місцевих видань, унійних.

Гомілетика або проповідництво – великий розділ, до якого А. С. Криловський відніс 290 видань авторів різних течій християнства. Зокрема у фонді представлено: німецький лютеранський богослов Arndt I. Auslegung des Psalters Dawidis (Lüneburg, 1710); лютеранський норвезький єпископ Peder Hersleb: Erbauliche reden. 1–3, 5, 7 theile (Copenhagen, 1745–1750); реформат Saurin J.: Sermons sur divers textes de l'Ecriture Sainte. T. 1, 3, 4, 7, 8 (Haye, 1730–1737); греко-католик Hipacy Pocij: Kazania i homilie męża Bożego nieśmiertelney sławy u pamięci, z listem Melecycusza patryarchy Alexandryiskiego, a responsem Hipacyusza. Przez Leona Kiskę przetłumaczone (Suprasl, 1714); католик, єзуїт Skarga Piotr: Kazania przygodne u inne drobnieysze prace. Cz. 1–2. (Wilna, 1738); представник Мальтійського ордену Abbati

Alessandro, Vescovo di Viterbo A.: Omelie ed altri Discorsi Morali (Roma, 1742); єзуїт Woyniłowich R.: Kazania Święteczne na cały rok (Nieswiz, 1756); єзуїт із Словенії Schönleben J. L.: Horae subsecivae Dominicales (Salisburgi, 1676); бернардин Paszkiewicz M.: Xięzyc xiąże planet, w Pląnkcie załobnym ozdobnym splendorem wypogodzony, ná pogrzenie Jasnie wielmoznego IMCi P. Antoniego Oskierki, kasztelana Nowogrodzkiego w kosciele Słuckim (Wilno, 1737); єзуїт Zrzelski Jan: Bolesław Albo Krol Bolesci Jezus Christus Cierpiący u umierający za Národ Ludzki (Wilno, 1740); польський францисканський чернець, проповідник Marcelij Jurkewicz: Kazania postne. T. 3. (Kalisz, 1770); унійні видання – Dzieło uroczystego uwieńczenia Rzymskimi, Watykanskimi koronami Cudownego Poczażowskiego obrazu Przeczystej Bogarodzicy Maryi Panny...kazaniami ... wysławiane (Poczażow, 1775); Hasło słowa Bożego, łaskę, pokoy u chwałę, wcielonego Słowa Matki berłowładnej... przez ręce Mik. Ign. Wyzickiego, arcibis. Lwowskiego (Lwow, 1754) та ін.

Пастирське богослов'я: Borromaeus S. C. Monita ad confessarios (Bassani, 1770); Chodani J. K. Theologia pasterska (Wilno, 1824); Theologia pastoralna, czyli sposób jak kapłani mają kierować duszami i zarządzać dobrze parafiami: 2 t. (Łowicz, 1809) та ін.

Церковне право: Bullae et Brevia Summorum Pontificum Sacrarum Congregationum decreta nec non serenissimorum Poloniae Regum diplomaia Congregatione Rutenorum O.S.B.M. concernentia (Poczażoviae, 1767); Constitutiones examinandae & seligendae in futuris Capirulis Provincialibus, tum denique in Capitulo generali Ord. S. B. M. Patribus & Fratribus ejusdem Ordinis ... exhibitae (Poczażoviae, 1772); Indulgentiae Brevia, Decreta Summorum Pontificum et SS. Congregationum, nec non Sancita Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae Regnante Serenissimo Stanislao Augusto ... lata Clerum Saecularem et Regularem utrisque Ritus, Latini et Graeci concernentia, compendio collecta: 2 pars. (Poczażoviae, 1788); Paweł Piasecki. Praxis episcopalis (Leopoli, 1758); Summariusz reguł Swietego Oyca Naszego Bazylego Wielkiego (Poczażów, 1751); Jean-Louis de Leisseques Rozaven. La vérité défendue et prouvée par les faits, contre les colonnies anciennes et modernes (Polock, 1817) та ін.

Цивільне право: D. Justiniani, sacratissimi principis, Institutionum libri quatuor (Lipsiae, 1667); Zbior konstytucyi i uchwał seymu pod związkiem Konfederacyi w Warszawie agituiącego się od dnia 7 października w roku 1788 do dnia 16 grudnia roku 1790 (Warszawa, 1791); Rotherus J. H. Examen juris naturae et gentium Pufendorfianum, in S. L. B. de Pufendorf de officio hominis et civis, juxta legem naturalem libros duos (Lipsiae, 1722) та ін.

Філософія: книги цього розділу починаються з підручників з логіки – Baumeister F. Ch. Institutiones philosophiae rationalis methodo Wolfii conscriptae (Vitembergae, 1741); метафізики – Swedenborgius E. Prodromus philosophiae

ratiocinantis de infinito et causa finali creationis: deque mechanismo operationis animae et corporis (Dresdae et Lipsiae, 1734). Найбільше творів з етики, філософії історії, зокрема, німецького теолога лютеранина Buddeus I. F. Compendium historiae philosophicae (Halaе Saxonum, 1731); письменника, автора романів Antoine-François Prévost. Campagnes Philosophiques, Ou Mémoires de M. de Montcal Contenant l'Histoire de la Guerre d'Irlande: Par l'Auteur Des Mémoires d'Un Homme de Qualité: 2 t. (Amsterdam, 1742); глобаліста Lipsius Justus. De Constantia libri duo, qui alloquim praecipue continent in publicis malis (Lugduni Batavorum, 1691); атеїста Voltare. Anti-Machiavel ou essai de critique sur le prince de Machiavel (Copenhague, 1740) та ін.

Розділ *Психологія та педагогіка* представлений великою кількістю книг засновника німецької педагогіки Іоганна Бернарда Базедова, який наполягав, щоб навчання здійснювалося лише гуманними методами, а основний його трактат «Das Elementarwerks» містив всі знання про світ того часу: Basedow J. B. Elementarwerke und von andern Bemühungen die Erziehung und das Schulwesen zu verbessern: 5 t. (Leipzig, Dessau, 1771–1772); інший твір – Basedow J. B., Campe J. H. Pädagogische Unterhandlungen: 9 stücke (Dessau, 1777–1778). У розділі є робота французького історика Шарля Ролена, який на схилі життя написав педагогічні роздуми, де звертав увагу на вивчення національної історії і необхідність відмови від латини в освіті – Rollin M. Della maniera d'insegnare, e di studiare le belle lettere, per rapporto all'intelletto ed al cuore: 1–2, 4 t. (Padova, 1774); реформаторсько-просвітницька праця «Виховання у громадян здорового глузду та благодійної діяльності», яка сприяла поширенню середніх шкіл в німецьких землях – Resewitz Fr. G. Die Erziehung des Bürgers (Kopenhagen, 1776).

Словесність представлена книгами грецьких авторів – Езопа, Анакреона, Аристофана, Демосфена, Діодора Сицилійського, Діонісія Олександрійського, Геродіана, Геродота Галікарнаського, Гесіода, Гомера, Сократа, Лукіана Самосатенського, Меандрома, Плутарха, Софокла, Теофраста, Фукідіда, Ксенофонта та ін. Багато в цьому розділі бібліотеки книг римських авторів – Цезаря, Катулла, Цицерона, Клавдія, Корнелія Непота, Квінта Курція Руфа, Горація, Тита Лівія, Марціана, Публія Овідія Назо, Федра, Плавта, Светонія Транквілла, Квінтіліана, Сенеки, Тацита, Терентіуса, Вергілія. Всі твори латиною, іноді з польським перекладом, у великій кількості.

Слов'янська література представлена виданнями польських авторів польською ж мовою – Ігнація Красицького, Петра Квятковського, Адама Станіслава Нарушевича, Яна Снядецького та ін. Є видання комедій Франтішка Богомольця «Парижанин польський», Міхала Мовінського «Брехун, комедія в трьох діях», «Театральні забавки»; історичний нарис Самуїла Твардовського «Громадянська війна з козаками і татарами, Москвою, проти шведів і

Угорщини»; твір Казимежа Верушевського «Громадські справи польської молоді», польські політичні сеймові, виборчі промови різних років. Російських авторів лише кілька: «Сатири» Антіоха Кантемира, твори Миколи Карамзіна польською мовою.

Теорія словесності – «Epitome praeceptorum rhetoricorum» (Почаїв, 1771), «De arte poetica» (Могильов, 1786), «De arte rhetorica» (Полоцьк, 1788), «Artis rhetoricae ac poeticae institutiones» (Полоцьк, 1816) та ін.

Мовознавство: Lubowicz M. Grammatyka Rossyjska (Poczajow, 1778); Bohdanowicz-Dworzecki J. P. Grammatyka języka polskiego (Wilno, 1824); Jakubowicz M. Grammatyka języka polskiego. Cz. 1–4 (Wilno, 1823–1827); Korczynski O. Grammatyka języka polskiego (Warszawa, 1817). Є граматики для вивчення єврейської мови різних авторів, багато словників та ін.

Біблійна історія представлена творами римських, польських авторів: Calmet A. Histoire sainte de l'Ancien et du Nouveau Testament et des juifs: 2 t. (Paris, 1719); Bielski S. Historya Starego Testamentu, samykaiąca dzieło i obyczaje izraelitów (Warszawa, 1818); Historia utriusque Testamenti: 8 t. (Romae, 1774); Avancinus N. Vita et doctrina Jesu Christi ex quatuor evangelistis collecta, et in meditationum materiam ad sinlos totius anni dies distribute: 2 t. (Boloniae, 1687).

Історія церкви: Ostrowski T. Dzieje y prawa kościoła Polskiego: 2 t. (Warszawa, 1793); Skarga P. Roczne dzieje kościelne od narodzenia Pana y Boga naszego Jezusa Christusa, wybrane z rocznych dziejow kościelnych C. Baroniusza nazwanych Annales Ecclesiastici: 3 t. (Kraków, 1607); Fleury C. Obyczaje dawnych chrzesciian z francuzkiego przeiozone przez S. Bielskiego Piiara (Warszawa, 1815); Mennit P. Szkoła Bazylińska, zamykająca nauki dla dobrego wychowania nowiciuszow i professow Z. S. Bazylego W. (Wilna, 1764) та ін.

Розділ *Географія* відображає наслідки реформ в освіті³, коли географія стала окремим предметом і були створені підручники для шкіл: Szacfajer W. Jeografia elementarna podług naynowszych odkryciów i ostatnich traktatów (Wilno, 1806); Mioduszewski M. M. Początki jeografii starożytney (Warszawa, 1815); Ostervald F.-S. Cours de geographie historique, ancienne et moderne, et de sphere: 2 t. (Geneve, 1805) та ін.

Господарство: Folwark, w ktorym grunta nie zostawują się nigdy ugiorem. Przełożony przez G. Książewicza (Wilno, 1770); Reichart Ch. Ogrody warzywne (Wilna, 1824) та ін.

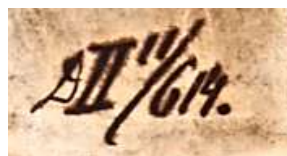
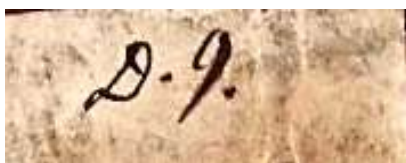
³ Едукаційна комісія в Речі Посполитій (Komisja Edukacji Narodowej) діяла після ліквідації Єзуїтського ордену, в руках якого була організація освіти в Речі Посполитій у 1773–1794 рр. Комісія мала завданням відділити церкву від освіти, розробити нові підручники. Запроваджувалося три рівні навчання, адміністративне підпорядкування в межах навчальних округів, яких було 10. В основі навчання мала бути польська мова і створення національної освіти. Поділи Речі Посполитої не завершили цю реформу, але стали основою для реформ в освіті в Росії.

Хронологічні межі видань: 1505–1852 рр.

Кількісний склад фонду: 5272 од. зб.

Мова видань: польська, латинська, німецька, французька.

Зовнішні ознаки колекції: Бібліотека Полоцької уніатської семінарії має шифри бібліотеки КДА в розділі D, однак зберігається компактно і ніколи не змішувалася з основним фондом бібліотеки Київської академії. Всі книги мають печатку «Бібліотека Полоцк: духов: семінарії» на форзацах чи титульних листах. Печаток Київської духовної академії немає. На корінцях збереглися наліпки з Полоцької бібліотеки з літерами «А», «В», «С», «Д» з номерами.

Науково-довідковий апарат колекції:

Систематический каталог книг библиотеки Киевской духовной академии (бывшей Полоцкой униатской библиотеки), составленный библиотекарем Академии А. С. Крыловским. Киев: Типография И. И. Горбунова, 1906. 429 с. Режим доступа: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/col/col0003473>

Використані джерела і література:

Дело о передаче в Киевскую академию из Полоцкой семинарии 2104 названий книг бывшей униатской библиотеки // Центральный державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 711. Оп. 1. № 8929.

Дениско Л. М. Библиотека Київської духовної академії (1819–1919). Київ : НБУВ, 2006. С. 198.

Суша А. А. Формирование библиотек учебных заведений Полоцка в XVI–XIX веках. *Белорусская книга в контексте мировой книжной культуры: история и современность* : сб. науч. трудов. Минск, 2011. Вып. 3. С. 257–272.

Суша А. А. Библиотеки полоцких учебных заведений – центров культурной жизни Беларуси XVI–XIX веков. *Библиотека в контексте истории*. Москва, 2011. С. 79–89.

Олена Засць

РОЗДІЛ II. КНИГОЗБІРНІ ПРАВОСЛАВНИХ СЕМІНАРІЙ

Бібліотека Київської духовної семінарії

Фондозасновник: Київська духовна семінарія (КДС) (1817–1919 рр.).

Інформаційна довідка про фондозасновника: Внаслідок реформи духовної освіти, що проводилась на початку XIX ст. в Російській імперії, частиною якої тоді була Україна, на території колишньої Київської академії почала функціонувати новостворена Київська духовна семінарія. До складу її трьох дворічних відділень було відібрано 155 кращих учнів академії. Урочисте відкриття семінарії відбулось 27 жовтня 1817 року. Після відновлення у 1819 р. Київської духовної академії семінарію було переведено до колишнього академічного гуртожитку (так званої «бурси»). Приміщення бурси не могли повністю задовольнити потреб семінарії, тому вже у 1826 р. Київський митрополит Євгеній (Болховітінов) почав шукати можливості перевести семінарію в інше місце. Для цього він обрав Петропавлівський монастир на Подолі. Протягом 1828–1830 рр. тут було зведено нові корпуси, в які переїхала Київська семінарія. У цих приміщеннях семінарія перебувала до початку 1901 р.

У 1839–1840 рр. відбулась чергова реформа навчальної системи духовних семінарій, внаслідок якої було додано нові предмети: природознавство, медицину та сільське господарство. Але вже 11 травня 1866 р. Священний Синод постановив: по закінченню навчального року викладання в семінаріях медицини, сільського господарства та природничої історії відмінити; з настанням нового 1866/67 навчального року відкрити клас педагогіки, а для практичного ознайомлення вихованців з педагогічними методами – при семінаріях почали діяти недільні школи. При Київській духовній семінарії така розпочала роботу 16 жовтня 1866 р. Навчання в школі відбувалось в неділю після літургії в одній з класних кімнат семінарії вихованцями обох паралельних класів вищого відділення. Предметами, яким приділялось найбільше уваги у недільній школі, були: а) читання; б) письмо; в) Закон Божий, до складу якого входили пояснення загальнонавчаних молитов, Священна Історія Старого та Нового Завіту, катехізис та пояснення богослужінь; г) тлумачення недільних Євангелій; д) арифметика; е) церковний спів. Окрім цього, за необхідності, рідна мова, російська історія та географія.

У 1884 р. вступив у дію новий Статут духовних семінарій. Ним передбачалось відкриття при семінаріях зразкових шкіл під керівництвом вчителя дидактики та ректора. Зразкова школа при Київській духовній семінарії була відкрита в січні 1886 р. в приміщенні, де раніше знаходилась учнівська бібліотека. Основним завданням була підготовка вихованців семінарії до роботи вчителями церковно-приходських шкіл.

У 1892 р. Київський митрополит Іоаннікій (Руднев) запропонував побудувати нові сучасні корпуси для семінарії на Кудрявській горі. У 1899 р., після створення та затвердження в Петербурзі проєкту, тут було розпочато будівництво. 11 жовтня 1901 р. відбулось урочисте освячення будівель. У 1914 р., з початком війни, у семінарських корпусах було відкрито лазарет для поранених солдат. Семінарію ж було переведено до приміщення Першого Київського жіночого училища духовного відомства в Кловському палаці. 1918 р. навчальний процес у семінарії вдалося на деякий час відновити у приміщеннях Києво-Софійського духовного училища. Навесні 1919 р. всі ці приміщення були реквізовані і семінарія припинила існування. У 1924 р. приміщення Київської духовної семінарії були передані Київському художньому інституту (зараз Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури).

Дата та місце формування фонду: 1817–1919 рр., Київ; сучасна адреса Вознесенський узвіз, 20.

Історична довідка про фонд: Бібліотека семінарії почала формуватись одночасно з відкриттям семінарії. Спочатку було закуплено навчальні посібники, при цьому перші два роки після відкриття семінарії вона

користувалась бібліотекою Київської духовної академії. Основним джерелом надходження до бібліотеки було замовлення у книгопродавців книжок, схвалених педагогічною радою. Найтісніше Київська духовна семінарія співпрацювала з магазином М. Я. Оглобліна в Києві, який надавав знижки на книги у розмірі 10 %.

У 1825 р., за клопотанням митрополита Євгенія (Болховітінова), до фундаментальної бібліотеки семінарії було передано дублети книг з Київської духовної академії. Фонди бібліотеки поповнювались також завдяки дарам. Книги дарували ректори семінарії, викладачі, вихованці семінарії, а також видатні релігійні діячі. Найбільшим меценатом був митрополит Євгеній (Болховітінов). У 1824 та 1825 рр. він передав до бібліотеки 581 том 426-ти назв видань різними мовами. Після його смерті, за заповітом («из книг печатных, коих нет в семинарии, отдать в оную»), частина книгозбірні митрополита Євгенія надійшла до семінарської бібліотеки, але, на жаль, відсутній каталог переданих книг і невідома точна кількість примірників. За свідченням колишнього бібліотекаря семінарії М. Я. Оглобліна, передано було близько 6-ти тисяч одиниць.

6 квітня 1848 р., за клопотанням ректора семінарії архімандрита Антонія (Амфітеатрова), сюди було передано книги іноземними мовами із зібрання Пустинно-Микільського монастиря. Також Антоній передав до семінарії частину своєї бібліотеки.

Починаючи з 1860 р., при Київській духовній семінарії видавався журнал «Руководство для сельских пастырей» («РДСП»). Він був дуже популярним серед священників. 1883 р. редакція «РДСП» почала видавати додаток до журналу – «Богословский библиографический листок», на сторінках якого публікувався список щойно надрукованих богословських видань з коротенькими відгуками. Автори надсилали свої книги до редакції журналу задля отримання відгуку. Ці видання поповнювали фундаментальну бібліотеку Київської семінарії. За даними річного акту Київської духовної семінарії 1883/84 р., у фундаментальній бібліотеці зберігалось 6814 назв в 12860 томах.

У 1870 р. розпочала свою роботу *учнівська бібліотека*. На момент відкриття в ній нараховувалось 460 книг. Вона розміщувалась на середньому поверсі семінарського корпусу, в одній невеликій кімнаті, що раніше займалась секретарем; відкривалась для учнів чотири рази на тиждень, під час перерви між уроками. Утримувалась ця бібліотека за рахунок добровільних пожертв вихованців. У звіті за 1890 р. зазначено, що в учнівській бібліотеці нараховувалося вже 3924 томи.

З відкриттям у 1866 р. недільної школи при семінарії, в ній почала формуватися своя бібліотека. У 1886 р. зібрання перейшло до *зразкової школи*. Книжки зберігались в окремих шафах у кімнаті, в якій розміщувалась школа.

У 1906 р. Св. Синод дозволив при семінаріях влаштовувати читальні з випискою для них періодичних видань (газет та журналів). На 1909 р. до читальні Київської семінарії виписувались газети: «Киевские вести», «Киевская мысль», «Киевлянин», «Колокол», «Современное слово», «Русское слово», «Новое время»; журнали: «Вестник знания», «Нива», «Мирный труд», «Образование», «Современный мир», «Вестник воспитания», «Исторический вестник», «Христианин», «Вера и разум», «Народное образование», «Церковный вестник», «Літературно-науковий вісник».

У 1919 р., одночасно із закриттям семінарії, припинила свою діяльність і її бібліотека. Фонди були передані Київському інституту народної освіти. У 1924 р. зібрання Київської духовної семінарії було передано до Всенародної бібліотеки України, де це зібрання не зберегло своєї цілісності, а було розформоване і передане частково до основного фонду, частково по спеціалізованих відділах ВБУ, частково в обмінно-резервні фонди. На початку 2000-х років розпочалась реконструкція зібрання Київської духовної семінарії у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Наразі у відділі атрибутовано 6920 од. зб. з цього зібрання, відновлено первісну систематичну розстановку книжок, створюється електронний каталог.

Характеристика історико-культурного фонду:

Книгозбірня КДС складалась з фундаментальної бібліотеки, учнівської бібліотеки, книжкового зібрання зразкової школи при Київській духовній семінарії та зібрання газет і журналів учнівської читальні.

Фундаментальна бібліотека у 1883/84 навчальному році налічувала 12 860 томів. Починаючи з 1857 р., вона була розділена на дві частини – стару й нову. Розміщення та шифрування книжок у старій частині фундаментальної бібліотеки семінарії було за систематично-мовно-порядковим принципом порозділах I–X: I – Богословські науки; II – Філософські та природничі науки; III – Математичні науки; IV – Історія та географія; V – Словесність; VI – Філологія і палеографія; VII – Юриспруденція і дипломатика; VIII – Медицина; IX – Землеробство, господарство, промисловість; X – Суміш; за мовами: а – давні мови, б – нові, с – російська.

Нова частина фундаментальної бібліотеки почала формуватися в 1857 р. Розміщення книжок у ній було систематично-порядковим. Фондової частини розподілений на 8 відділів, відповідно до галузей знань.

Перший відділ (I) – *Богослів'я* – найбільший, який включав 8 підвідділів, відповідно до галузей цієї дисципліни.

I.1 – Біблії.

В цьому розділі зберігалась найдавніша книга зібрання – Біблія, надрукована Й. Фробеном у Базелі в 1516 р., перше видання Біблії у форматі 8°; відома

ще як «Біблія бідняка». Зараз це видання зберігається в колекції палеотипів у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ. Також у першому розділі знаходяться: факсимільне видання тексту Синайського кодексу 1862 року у 4-х томах, а також перше не факсимільне видання цього кодексу 1863 року; т. зв. Єлизаветинська Біблія (16-те видання); гравірована Біблія Вейгеля; т. зв. Біблія Леополіти – перший друкований переклад Святого Письма польською мовою 1577 року видання; видання Біблії Якуба Вуєка (1599); рідкісне видання Біблії з паралельним текстом чотирма мовами – «Biblia Sacra Qvadrilingvia Veteris Testamenti / Reineccius, Christian» (Lipsiae, 1750); перше видання Вульгати з приголомшуючими ілюстраціями Йоста Аммана «Biblia ad vetustissima exemplaria nunc recens castigata» (Francoforti ad Moenum, 1566); прекрасне видання Біблії латинською та французькою мовами з примітками Кальме Огюстена (Calmet Augustin); видання Нового Завіту з парафразами та примітками Генрі Хаммонда, першого англійського вченого, який порівнював рукописи Нового Завіту.

1.2. Тлумачення Святого Письма (Біблійна герменевтика).

Найдавнішим виданням в цьому розділі є «Histoire Critique du vieux Testament, par Richard Simon» (Paris, 1680), твір французького богослова Симона Рішара. Перше видання цього твору було спалене 1678 р. на міській площі; завдяки декільком вцілілим примірникам вдалось його перевидати у 1680 р. Серед інших видань привертають увагу: відома праця німецького філолога Фабріціуса Йоганна Альберта «Codex Apocryphus Novi Testamenti» (Hamburgi, 1703); книга німецького богослова Розенмюллера «Scholia in Novum Testamentum» (Norimbergae, 1785); 5-ти томне видання фундаментальної праці німецького біблійного критика К. Ф. Кейла та теолога Ф. Деліча «Biblischer Commentar über das Alte Testament» (Leipzig, 1866). Серед київських видань – теологічний твір Феофана Прокоповича «Христовы о блаженствах проповеди толкование», надрукований у друкарні Києво-Печерської лаври (Київ, 1823).

Цікавим виданням є довідник по Біблії, складений архімандритом Никифором (Бажановим), що налічує близько 7500 статей: «Иллюстрированная полная популярная библейская энциклопедия: в 4-х выпусках» (Москва, 1892).

1.3. Творіння Отців Церкви (патристика).

У цьому розділі зберігаються твори Святих Отців Церкви та твори про них: творіння Аврелія Августина, Климента Олександрійського, Кипріяна Карфагенського, Тертуліана, Афанасія Великого, Єфрема Сирина, Василя Великого, Григорія Богослова, Амвросія Медіоланського, Єпифанія Кіпрського, Іоанна Златоустого та інших. Одним з найдавніших є видання творів Лактанція «L. Coelii Lactantii Firmiani Diuinarum institutionum libri septem» (Lugduni,

1543), книга зберігається в колекції палеотипів у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Значимою в галузі патрології є богословська праця архієпископа Філарета (Гумілевського) «Историческое учение об Отцах Церкви» (СПб., 1859). Представлена також основна праця Готфріда Люмпера в 13-ти томах «Historia theologico-critica de vita, scriptis, atque doctrina Sanctorum Patrum» (Augustae Vindelicorum, 1783–1789). Є праця французького богослова та патролога Маргерена де ла Біня «Maxima Bibliotheca Veterum Patrum et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum» (Lugduni, 1677) в 27 томах, що містить твори (повні чи неповні) двохсот Отців Церкви, деякі опубліковані вперше. Ця робота була першою з критичної патристики.

1.4. Апологетика.

Розділ містить твори, які обґрунтовують істинність релігії: Изследование христианства; переклад з англійської Луки Січкарьова (Ясси, 1790); Апология христианства / сочинение Ф. Геттингера (СПб., 1873); Апологетика. Научное оправдание христианства / сочинение Эббарда (СПб., 1877); Публичные чтения о вере в Иисуса Христа, как истинного сына Божия, воплотившегося для спасения человека, против рационализма (Київ, 1865), Очерки догматического православно-христианского учения / записки протоиерея Н. Фаворова (Київ, 1877).

1.5. Гомілетика.

У розділі, серед інших, зберігаються: «Beredsamkeit der Kirchenväter» – твір, присвячений дослідженню красномовства Отців Церкви швейцарського теолога Й. А. Вайсенбаха (Regensburg, 1844); книга Христіана Пальмера «Evangelische Homiletik» (Stuttgart, 1867), 5-те видання; підручник польською мовою професора Київського університету, а згодом Санкт-Петербурзької духовної академії Ігнація Головінського «Homiletika» (Kraków, 1859); книга аббата Трюбле «Совет молодому проповеднику, данный одним наставником. С французского переведен на польский, а с польского перевода на русский язык в Киевской академии» (Київ, 1824); праця професора Київської духовної академії Якова Амфітеатрова «Чтения о церковной словесности или гомилетика» (Київ, 1846); твір професора Київської духовної академії Василя Певницького «Св. Григорий Двоеслов – его проповеди и гомилетические правила» (Київ, 1871); посібник М. А. Паторжинського «Свято-Отческая хрестоматия: пособие к изучению истории христианской церковной проповеди» (Київ, 1879).

1.6. Літургіка.

Розділ містить богослужбову літературу: Апостол (Москва, 1869), Типикон (Київ, 1871), Часослов (Київ, 1814), Октоих (Москва, 1873), Триодь цветная (Москва, 1876), Чинопоследование (Київ, 1826), О богослужении православной

церкви (Київ, 1847), *Rituale sacramentorum ac benedictionum* (Бердичів, 1812), Вознесенский И. Осмогласные роспевы трех последних веков православной русской церкви (Київ, 1891).

І.7. Канонічне право та обрядовість. Пастирське богослів'я.

Розділ містить збірники законів, уставів, які регулювали діяльність духовних закладів: Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания Российской империи (СПб., 1875); Хронологический указатель узаконений, относящихся к духовному ведомству православного вероисповедания (Перм, 1878); Устав духовных консисторий (СПб., 1844); Краткое изложение канонического права единой, святой, соборной и апостольской церкви / составленное А. Шагуною (СПб., 1872); Практическое руководство для священнослужителей при совершении церковных треб, с указанием церковных правил, гражданских постановлений и принятых в церковнослужебной практике обычаев и наставлений (Чернігів, 1874); Записки по церковному законоведению (Київ, 1848); *Systema theologiae pastoralis* / *Concinnavit Powondra Th. J. (Viennae, 1818)*; Антоній (Амфітеатров). «Пастырское богословіе» (Київ, 1854) та ін.

І.8. Суміш.

У цьому розділі містяться житія святих, книги для читання релігійно-виховного змісту, зокрема: Книга для назидательного чтения из журнала «Воскресное чтение», издаваемого при Киевской духовной академии 1837–1869 г. (Київ, 1869); Чтения из церковной истории для детей (Київ, 1848); Владимир (Мусатов). Наставления духовным детям о разных душе-спасительных предметах (Київ, 1855); Владимир Алявдин. Краткое описание Киево-Злато-Верхо-Михайловского первокласного мужеского монастыря (Київ, 1835); Максимович И. П. Паломник киевский или Путеводитель по монастырям и церквами киевскими для богомольцев, посещающих святыню Киева (Київ, 1842); Киево-Могилянський сборник в честь Димитрія Івановича Богдашевського, заслуженного ординарного професора Імператорської Київської духовної академії по случаю двадцятипятилетия его ученой деятельности (Київ, 1913).

ІІ.1. Логіка.

У розділі: відома праця німецького філософа Фрідріха Юбервега «*System der Logik und Geschichte der logischen Lehren*» (Bonn, 1868); книга німецького математика та логіка М. В. Дробіша «*Neue Darstellung der Logik nach ihren einfachsten Verhältnissen: mit Rücksicht auf Mathematik und Naturwissenschaft*» (Leipzig, 1863); праця П. Любовського «Опыт логики» (Харків, 1818); книга О. Новицького «Руководство к логике» (Київ, 1841).

ІІ.2. Філософія.

Збережені книги: Ф. Юбервега «Grundriss der Geschichte der Philosophie» (Berlin, 1867–1877); Ф. Ланге «Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart» (Iserlohn, 1876–1877); В. Карпова «Введение в философию» та ін.

II.3. Психологія.

Історія розвитку свідомості розкрита у праці відомого німецького філософа Іммануїла Фіхте «Psychologie: die Lehre vom bewussten Geiste des Menschen, oder Entwicklungsgeschichte des Bewusstseins, begründet auf Anthropologie und innerer Erfahrung» (Leipzig, 1864–1873). Представлені також книга П. Кабаніса «Отношение между физической и нравственной природой человека» (СПб., 1865); праця шотландського психолога Бена Олександра в перекладі російською мовою «Об изучении характера» (СПб., 1866).

II.4. Педагогіка.

У розділі: книги Юркевича П. «Чтения о воспитании» (Москва, 1865), «Курс общей педагогики с приложениями» (Москва, 1869); Палмера К. «Evangelische Pädagogik» (Stuttgart, 1862); «Сборник статей по вопросам школы, воспитания и церковно-религиозной жизни» (Київ, 1891); «Правила о церковно-приходских школах и школах грамоты и программы учебных предметов для церковно-приходских школ, с приложениями» (Київ, 1893); «Организация церковных хоров при сельских храмах» (Київ, 1890).

III.1. Римські та грецькі класики.

Представлено зібрання творів римських та грецьких класиків: Флавія, Гомера, Сапфо, Піндара, Геродота, Есхіла, Софокла, Ісократ, Демосфена, Ксенофонта, Платона, Аристотеля, Плутарха, Страбона, Каллімаха, Цицерона, Вергілія, Горация, Овідія, Сенеки та ін. Є дві фундаментальні праці німецького філолога Й. Фабриціуса, присвячені давньогрецьким письменникам: «Bibliotheca Graeca...» в 14-ти томах, друге видання, відредаговане і допрацьоване Г. Харлессом (Hamburgi, 1790–1812), та «Bibliotheca Latina» у 3 томах (Lipsiae, 1773–1774). Також зберігається видання «Historiae bibliothecae Fabricianae» у 6 томах (Wolfenbuttelii, 1717–1724) – перше видання каталогу книг Фабриціуса, біобібліографічний словник, класифікований список книг з короткими, але цінними описами життя та творів різних авторів.

III.2. Російська література.

У цьому розділі привертає увагу книга І. Огієнка «Издание Неба Нового Иоанникия Галятковского: из истории старопечатных книг» (Київ, 1912); І. Наумовича «Четыре путевода добраго жизни: страх Божий, мудрость, трезвость, труд: с галицко-русского наречия» (Москва, 1888); «Псалтырник: повесть из галицко-русской народной жизни» (Москва, 1888); «Памятники старинной русской литературы, издаваемые графом Григорием Кушелевым-Безбородко. Вып. 3» (СПб., 1862).

III.3. Історія літератури, літературознавство.

Тут, серед інших, зберігаються книги: Буало Н. «Наука о стихотворстве в четырех песнях. Переведено стихами с подлинника графом Хвостовым 1804 г.» (СПб., 1824); Галахов А. «История русской словесности, древней и новой» (СПб., 1880); Корш В. Ф. «Всеобщая история литературы» (СПб., 1880); Шерр Й. «Всеобщая история литературы» (СПб., 1863); «Славянская хрестоматия, или памятники отечественной письменности от XI до XVIII века» (СПб., 1849); Аскоченский В. И. «Краткое начертание истории русской литературы» (Київ, 1846); Филарет (Гумилевский). «Обзор русской духовной литературы 1720–1850 гг.» (Чернігів, 1863); Мочульский В. М. «Следы народной Библии в славянской и в древне-русской письменности» (Одеса, 1893).

IV.1. Математика.

В даному розділі зберігаються підручники та посібники з алгебри та геометрії. Серед інших: 2-ге видання підручника відомого математика Леонарда Ейлера «Универсальная арифметика» (СПб., 1787), перекладена з німецького оригіналу Петром Іноходцевим та Іваном Юдиним, та підручник професора Д. Аничкова «Теоретическая и практическая арифметика, в пользу и употребление юношества, собранная из разных авторов Дмитрием Аничковым» (3-є вид., Москва, 1786).

IV.2. Фізика.

Тут зберіглося перше видання перекладеного з німецької мови підручника з фізики німецького вченого Й. Еберта «Краткое руководство к физике, для употребления в народных училищах Российской империи, изданное по высочайшему повелению царствующей императрицы Екатерины Вторыя» (СПб., 1787). Є підручник професора Чорноморського штурманського училища в Миколаєві Я. Рубана «Математическая география, почерпнутая из достоверных писателей и в пользу юношества выработанная Яковом Рубаном» (Миколаїв, 1802). Серед харківських видань книги А. Стойковича «Начальные основания физической географии» (Харків, 1813) та А. П. Шимкова «Курс опытной физики» (Харків, 1878).

V.1. Історія церкви.

В цьому розділі зібрані праці з церковної історії. Найдавнішим є видання «Eusebii Pamphili, Ruffini, Socratis, Theodoriti, Sozomeni... Ecclesiastica Historia sex prope seculorum res gestas» (Basilae, 1570), за редакцією швейцарського богослова Йоанна Якоба Гринеуса, професора Базельського університету. Окрім цього, тут зберігаються латинські переклади праць грецьких церковних істориків часів античності: відомого філолога Андрі де Валуа – «Socratis Scholastici et Hermiae Sozomeni Historia Ecclesiastica» (Parisiis, 1668) та

«Socratis Scholastici et Hermiae Sozomeni Historia ecclesiastica» (Amstelodami, 1700); підручник з історії церкви в 5-ти томах німецького теолога, історика церкви Йоганна Карла Гізелера «Lehrbuch der Kirchengeschichte» (Bonn, 1844). Привертають увагу київські видання: посібник, складений професором Університету св. Володимира та Київської духовної академії Іваном Скворцовим, який був схвалений Святійшим Синодом як підручник для світських навчальних закладів та витримав 6 видань – «Краткое начертание истории церкви новозаветной», 4-е вид. (Київ, 1847); дисертація випускника Київської духовної академії Івана Спаського «Исследование Библейской хронологии» (Київ, 1857); праця М. Вікторової «Киевопечерский патерик по древним рукописям в переложении на современный русский язык Марии Викторовой» (Київ, 1870); Порфирий (Успенский). «Восток христианский. Египет» (Київ, 1868); Евгений (Болховитинов). «Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии» (Київ, 1825); О. Новицкий. «О духовборцах» (Київ, 1832); «Адрес-календарь личного состава Киевской епархии, с алфавитным списком протоиереев и священников за 1894 год» (Київ, 1894); Н. И. Петров. «Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии» (Київ, 1904); Ф. Титов. «Памятники православия и русской народности в Западной России в XVII–XVIII в.» (Київ, 1905). В розділі збереглися також інші українські видання: В. Надлер. «Причины и первые проявления оппозиции католицизму в Чехии и Западной Европе в конце XIV и начале XV в.» (Харків, 1864); «История русской церкви» (Харків, 1849); Є. Воробкевич. «Краткий историческо-статистический погляд на гр. правосл. Архиепархию Буковинско-Дальматинскую. Памятная книга по случаю 20-летнего существования этой Архиепархии, посвящается 50-летней годовщине священничества Его Эминенции Высокопреосвященнейшего Архиепископа и Митрополита Буковины и Далмации Г. Г. Кирь Сильвестра» (Львів, 1893); Теодорович Н. И. «Волинская духовная семинария» (Почаїв, 1901).

V.2. Всесвітня історія.

У розділі: праця відомого міфолога Людвіга Преллера «Griechische Mythologie» (Berlin, 1872); найважливіша праця німецького філолога Г. Шеманна «Griechische Alterthümer» (Berlin, 1871); магістерська дисертація М. П. Драгоманова «Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит» (Київ, 1869); Бек-де-Фукьер Л. «Игры древних. Описание, происхождение и отношения их к религии, истории, искусствам и нравам; пер. А. А. Иванова» (Київ, 1877). Збереглися тут також підручники із всесвітньої історії: Вебер Г. Курс всеобщей истории (Москва, 1860); Беккер К. Всемирная история (СПб., 1843); Шлоссер Ф. Всемирная история (СПб., 1862).

V.3. Історія Російської імперії.

Представлено зібрання законів, актів, протоколів та інших документів з історії Російської імперії, серед яких: Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел (Москва, 1813); Акты, собранные в библиотеках и архивах Российской империи археографическою экспедициею Императорской академии наук (СПб., 1836); Акты исторические, собранные археографическою комиссиею (СПб., 1842); Акты исторические, относящиеся к России, извлеченные из иностранных архивов и библиотек А. И. Тургеневым (СПб., 1841); Труды комиссии Высочайше учрежденной при императорском университете Св. Владимира для описания губерний Киевского учебного округа: Киевской, Волынской, Подольской, Полтавской и Черниговской (Київ, 1851), Памятники полемической литературы в Западной Руси (СПб., 1882) та інші. Також у розділі збереглися праці відомих істориків Щербатова М. «История Российская от древнейших времен» (СПб., 1774); Соловьева С. «История России с древнейших времен» (Москва, 1857); Глинки С. «Русская история» (Москва, 1824).

Серед українських видань – Ашик А. Керченские древности. О Пантикапейской катакомбе, украшенной фресками (Одеса, 1845); «Киевлянин» под редакцией Виталия Яковлевича Шульгина: систематический указатель (1864–1878) (Київ, 1880); Захарьин П. Новый синопсис или краткое описание о происхождении славенороссийского народа (Миколаїв, 1798).

VI.1. Грецька та латинська філологія.

В розділі збереглися підручники та посібники з грецької та латинської мов. Тут є найкращі підручники того часу з давньогрецької мови, що багато разів перевидавались: Е. Черного «Книга упражнений по греческой этимологии по руководству П. Везенера с приспособлениями к употреблению в русских гимназиях и с прибавлением начальных правил греческого синтаксиса» (Москва, 1879) та «Греческая грамматика гимназического курса в 2-х т.» (Москва, 1879). Серед посібників: Böhme G. Aufgaben zum Uebersetzen ins Griechische. Für die ober Klassen der Gymnasien (Leipzig, 1872); Stockii C. Clavis linguae sanctae novi testamenti adytum aperiens, vocum significationes (Ienae, 1743); Ильенков Я. Краткая латинская синонимика (СПб., 1845); Протасов С. Наставления греческого языка, сочиненныя в Московской славено-греко-латинской академии в пользу обучающихся греческому языку в оной же академии и во всех семинариях, с присовокуплением слов, находящихся в Новом завете (Москва, 1788). Окрім цього тут зберігаються словники: Forcellini A. Totius latinitatis lexicon opera et studio (Prati, 1858–1860) та «Полный русско-латинский словарь,

составленный заслуженным профессором Московского университета, статским советником И. Ивашковским ... : в 4 част.» (СПб., 1849–1853).

VI.2. Романо-германська філологія.

Тут, серед інших підручників та посібників, зберігаються: Німецький язык. Методический учебник, основанный на практических упражнениях = Deutsche Sprache. Methodisches Schulbuch auf dem Boden praktischer Sprachübung (Москва, 1896); Французские, немецкие и русские общественные разговоры, с присовокуплением употребительнейших слов и кратких речений для упражнения (СПб., 1863); Рейф Ф. Русско-французский словарь, в котором русские слова расположены по происхождению или Этимологический лексикон русского языка (СПб., 1835); Эртель В. Французско-русский словарь = Dictionnaire français-russe (СПб., 1841); Полный российско-французско-немецкий словарь; сочинение профессора Ивана Гейла, исправ. и дополненное Карлом Мессом. по новейшему изданию словаря Академии Российской и других (СПб., 1826); Полный французско-русский словарь, составленный Иваном Татищевым (Москва, 1816) та ін.

VI.3. Слов'янська філологія.

У розділі привертає увагу книга чеського філолога, засновника чеської славістики: Durych F. Bibliotheca Slavica Antiquissimae Dialecti Communis Et Ecclesiasticae Universae Slavorum Gentis (Vindobonae, 1795); назвемо також книгу Е. Белявського «Етимология древнего церковнославянского и русского языка, сближенная с этимологией языков греческого и латинского» (Москва, 1880).

VII. Енциклопедії, словники та довідники.

У розділі: енциклопедія базельського історика Йогана Хофмана «Lexicon Universale» (Lugduni Batavorum, 1698) в 4-х томах по 1000 сторінок кожний, містить змістовні дані з різних галузей знань; відома енциклопедія Ф. Брокгауза «Brockhaus Conversations-Lexikon. Allgemeine deutsche Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände» (Leipzig, 1833–1837); словник професора Київського університету Сергія Богданова «Иллюстрированный сельскохозяйственный словарь. Энциклопедия сельского хозяйства» (Київ, 1891–1893), а також 12-ти томна «Православная богословская энциклопедия или Богословский энциклопедический словарь» за редакцією О. П. Лопухіна (СПб., 1900–1910) та ін.

VIII. Каталоги зарубіжних бібліотечних зібрань.

На жаль, у цьому відділі збереглися лише три видання – Recensio manuscriptorum codicum qui ex universa bibliotheca Vaticana selecti iussu dni. nri. Pii VI pont. m. frid. id. iul. an. MDCCCLXXXVII procuratoribus gallorum iure belli, seu pactarum induciarum ergo, et initae pacis traditi fuere. Accedit

index librorum tam impressorum quam manuscriptorum bibl. Vat. ut et vasorum etruscorum ac numorum iisdem procuratoribus exhibitorum (Lipsiae, 1803); *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке тайного советника, сенатора, ... графа Федора Андреевича Толстова: с палеографическими таблицами почерков с X по XVIII век* (Москва, 1825); *Описание рукописей, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода. Т. 2* (СПб., 1906).

Хронологічні межі видань: 1491–1916.

Кількісний склад фонду: 6920 од. зб. у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій. Колекція продовжує поповнюватись за рахунок надходжень з відділу обмінно-резервних фондів НБУВ.

Мова видань: англійська, грецька, латинська, німецька, польська, російська, французька, церковнослов'янська.

Зовнішні ознаки колекцій: Більшість видань з колекції Київської духовної семінарії мають печатку «Библиотека Киевской духовной семинарии», «Ученическая библиотека Киев. дух. сем.», «Образцовая школа при Киев. дух. сем.» та «Литературная читальня», що відображають структурні підрозділи бібліотеки. На палітурках примірників збереглися наліпки із зазначеними шифрами, за якими книги зберігались у зібранні. Більш пізні видання мають палітурки із суперекслібрисами у вигляді тиснення золотом на нижній частині корінця «Б.К.Д.С.» (Бібліотека Київської духовної семінарії) та «У.Б.К.Д.С.» (Учнівська бібліотека Київської духовної семінарії).

Науково-довідковий апарат колекції:

Каталог бібліотеки КДС / Г. С. Зверев, 1897 г. // ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 1091. Рукопис.

Використані джерела та література:

Київська духовна семінарія // Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 712. 9557 справ. 1819–1919 рр.

Бурега В. В. Передумови та обставини відкриття Київської духовної семінарії у 1817 р. (до 200-річчя Київської духовної семінарії). *Труди Київської Духовної Академії*. Київ, 2017. № 27. С. 145–153.

Отчет о состоянии школ церковно-приходских и грамоты Киевской епархии за 1893–94 учебный год. Киев, 1895. С. 59–67.

Рукавіцина-Гордзієвська Є. В. Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітін) : Біобібліографія. Бібліотека. Архів / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ: НБУВ, 2010. 856 с.

Сводуставов и проектов уставов духовных семинарий 1808–1814, 1862, 1867, 1884 и 1896 г. г. С.-Петербург, 1908. 406 с.

Троцкий П. Несколько слов об открытии Киевской духовной семинарии 1817 г. *Киевские епархиальные ведомости*. Киев, 1871. № 19. С. 439–468.

Ольга Гуль

Бібліотека Волинської духовної семінарії

Фондозасновник: Волинська православна духовна семінарія (ВДС) – середній духовний навчальний заклад Волинської єпархії російської православної церкви.

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Внаслідок третього поділу Польщі в 1795 р. Волинь була приєднана до Російської імперії. У тому ж році заснована Житомирсько-Волинська кафедра зі штатом єпархії третього класу. Першим православним єпископом на Волині став Варлаам Шишацький (1750–1821) – єпископ Житомирський, вікарій Мінсько-Волинської єпархії, а з 1799 р. правлячий єпископ уже самостійної Волинсько-Житомирської єпархії з центром в місті Острог. 14 травня 1796 р. владикою Варлаамом в будівлі колишнього єзуїтського монастиря, де містилася його архієрейська резиденція, було розпочато навчальний процес в Острозькій православній семінарії. Назву Волинська духовна семінарія цей навчальний заклад почав носити з 1814 р.

Завданням семінарії було підготувати кандидатів у священники для парафій, які перейшли з греко-католицької церкви в православну. У семінарію приймали дітей православного віросповідання від 7 до 15 років, які навчалися у василіанських та єзуїтських школах Овруча, Межирічі та Острога. Згодом найкращих учнів направляли навчатися в Київську духовну академію.

При семінарії діяла школа, що мала на меті підготовку кандидатів у священство вільних парафій, які перейшли з унії в православ'я. В семінарії викладання проводилось латинською мовою, а в школі російською. Під час війни 1812 р., побоюючись появи наполеонівських військ, семінарію було евакуйовано в місто Кобеляки Полтавської губернії. У 1821 р. будинки семінарії були знищені пожежею, і в 1825 р. семінарію з усіма навчально-допоміжними закладами було перевезено у м. Аннопіль Острозького повіту в палац князя Антонія Яблонського, який запропонував владиці Стефану (Романовському) свої володіння для потреб консисторії та семінарії. Але у зв'язку з тим, що Аннопіль був містечком переважно єврейським та римокатолицьким, семінарія змушена була знову переїхати. У квітні 1836 р. семінарія була переведена в Кременець, де її розмістили в будинках колишнього ліцею, закритого після поразки польського повстання. На той час семінарія була одним із найбільших навчальних закладів за кількістю вихованців (близько 600 вихованців, 24 викладача). У 1855 р. у семінарії було відкрито місійний відділ.

29 січня 1887 р. вийшов наказ Святішого Синоду, згідно з яким Волинська духовна семінарія переводилась в єпархіальне місто Житомир під безпосереднє

керівництво єпархіального архієпископа. Комплекс будівель для семінарії зводили в 1897–1902 рр., і з осені 1902 р. там розташувалась Волинська православна семінарія. На початок XX ст. вона була найчисельнішою в усій імперії та розпоряджалась одним із найбільших приміщень серед інших духовних шкіл. Семінарія відіграла також важливу роль у підготовці кадрів для майбутньої Української автокефальної православної церкви.

У 1918 р. Волинська духовна семінарія була закрита більшовиками, а в 1919 р. повернута до Кременця, який після Ризького мирного договору опинився під Польщею. При цьому фонди бібліотеки семінарії на початку 1920-х рр. були передані до Житомирського інституту народної освіти.

Після вступу радянських військ на територію Західної України в 1939 р. Волинська православна семінарія знов була закрита радянською владою. Радянський період взагалі був не найкращим часом для всіх духовних закладів. Відродження семінарії відбулось вже в роки незалежної України. Семінарія була перейменована на Волинську православну богословську академію, яка розміщується в Луцьку в приміщенні колишнього Луцького домініканського монастиря.

Дата і місце формування фонду: 1796–1919 рр., Острог, Аннопіль, Кременець, Житомир.

Історична довідка про фонд: Оскільки семінарія спочатку розміщувалася в приміщеннях колишнього єзуїтського монастиря в Острозі, його бібліотека автоматично перейшла у власність духовної семінарії. Зокрема, за твердженням педагога, церковного та громадського діяча, історика-краєзнавця Волині кінця XIX століття М. Теодоровича, у двох підсобних кімнатах зберігалися єзуїтські книги, призначені для вузького користування та продажу. Будівля семінарії декілька разів переживала пожежі (1797, 1809, 1810, 1812, 1821 рр.). Під час війни 1812 р. бібліотека, архів були евакуйовані в Кобеляки, але в процесі зворотної подорожі на річці Псьол паром з п'ятьма підводами перевернувся і частину книг було втрачено. Найбільш руйнівною була пожежа 1821 р. Але бібліотеку вдалося врятувати. У 1825 р. семінарія була в м. Аннополі, де бібліотека займала дві маленькі кімнати. Бібліотекарем був протоієрей Афанасій Лотоцький (в подальшому архімандрит Амвросій). Він навів лад у семінарській бібліотеці, систематизував її за новою класифікацією, відповідно до галузей знань, формату та мови книжок, створив каталог. У квітні 1836 р. Волинську духовну семінарію перевели до Кременця в приміщення Кременецького ліцею, що було одним з найсприятливіших часів за всю історію бібліотеки. Викладачем семінарії Іваном Тихомировим було створено друкований систематичний каталог книг церковнослов'янською та російською мовою, а також рукописне двотомне продовження до нього

«Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской Духовной семинарии, служащий продолжением печатного каталога той же библиотеки. 1889 г.».

У 1919 р., як вже зазначено вище, Волинська духовна семінарія була ліквідована радянською владою; видаються декрети про націоналізацію історико-культурних фондів минулого, організацію їх централізації, обліку, охорони та зберігання. Згідно з розпорядженнями нової влади, фонди бібліотеки Волинської духовної семінарії були передані спочатку до Житомирського інституту народної освіти, а у 1925 р. до бібліотеки націоналізованого радянською владою Волинського музею в Житомирі, який був у підпорядкування Волинського губернського комітету з охорони пам'яток мистецтва і старовини. У травні 1925 р. на Всеукраїнській краєзнавчій конференції у Харкові музей отримав статус Волинської науково-дослідної установи, і бібліотека музею набула статусу наукової.

В подальшому цілеспрямована переорієнтація діяльності бібліотек на потреби масового читача спричинила перебудову бібліотечної системи та її спрямування на завдання соціалістичного будівництва. Це виявилось також у розпорядженнях концентрувати всі ідейно застарілі фонди в двох головних містах України – Києві та Харкові. Відповідно до постанови Президії Укрнауки від 2 червня 1926 р. і колегії Народного комісаріату освіти (НКО) від 2 липня 1928 р. фонди Волинського науково-дослідного музею мали бути передані до Всенародної бібліотеки України.

У 1932 р. до Житомира виїхала комісія, до якої входили заступник директора ВБУ А. М. Яременко та науковий співробітник Ф. П. Максименко. Виконуючи наказ НКО від 10 квітня 1931 р., Сектор науки розпорядився передати до ВБУ з Волинського музею всі без винятку рукописні матеріали та стародруки до 1800 р., всі книжки східними мовами, карти, ноти та дублети гравюр, всі без винятку книжки, журнали, газети, листівки польською мовою XIX ст., збірки бібліотек колишньої православної духовної семінарії, римо-католицького капітулу, римо-католицьких біскупів, православного Тригірського монастиря, особисту збірку барона Шодуара. Таким чином, із державного книгосховища Житомира в 30-х рр. XX ст. було передано до ВБУ понад 90 тисяч од. зб., з них 9 176 книг, які раніше належали Волинській православній духовній семінарії.

На початку 2020-х рр. виявлені в обмінно-резервному фонді примірники бібліотеки Волинської православної духовної семінарії зібрано разом у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, опрацьовано, систематизовано, створено електронний каталог.

Характеристика історико-культурного фонду:

За відомостями рукописного документа «Каталог библиотечных книг Волынской семинарии 1826 г.», який зберігається в Інституті рукопису НБУВ (Ф. 1, № 4722), книгозбірня цієї семінарії налічувала тоді 3789 примірників. Фонд розподілено за мовною ознакою: «Библиотека древних языков», «Библиотека российская», «Библиотека французская», «Библиотека немецкая», «Библиотека польская», «Библиотека малоизвестных языков», яка, в свою чергу, складалась із розділів «Библиотека итальянская», «На божественном языке» та «Английская». Поділ книг в названих «бібліотеках» формувався у відповідності з навчальними дисциплінами: I. Богословіє. II. Філософія. III. Словесність. IV. Математика. V. Історичні науки. VI. Мовознавство. Кожний розряд поділено на відділи. У відділі книги було розміщено за форматом: «лист», «осьмушка», «в двенадцатую долю листа». Найбільшою за кількістю книг була бібліотека давніх мов, яка налічувала 2604 примірники. Семінарська книгозбірня, окрім книг духовного змісту, мала 211 примірників, що належали до «Библиотеки книг, не принадлежащих к духовному просвещению», які поділялися на IV розряди: «Гражданское правоправедение», «Медицина», «Химия». Четвертий розряд не мав заголовку, але складався з трьох розділів: «Театр», «Романы и сказки», «Сочинения неблагомыслящие». До каталогу включено також перелік навчальних посібників, які мала духовна семінарія на 1826 р.: 31 атлас, 3 глобуси, посібники математичні (транспортир, масштаб, лінійки) та фізичні (електрична машина, електрофор, повітряний насос).

Були й інші каталоги. У довідково-бібліографічному відділі НБУВ зберігається «Систематический каталог книг на славянском и русском языках фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии» (Почаев, 1889), виданий учителем та бібліотекарем семінарії І. І. Тихомировим (1855–1913). Саме він впорядкував і зробив науковий опис фонду семінарської книгозбірні. Книги систематизовано за розділами знань, які в свою чергу поділено на підрозділи та пронумеровано: I. Богословие, №№ 1–968; II. Философия, №№ 969–1113; III. Словесность, №№ 1114–1414; IV. История, №№ 1415–2009; V. Языкознание, №№ 2010–2217; VI. Физико-математические науки, №№ 2218–2343; VII. Естественные науки, №№ 2344–2371; VIII. Механика. Архитектура, №№ 2372–2379; IX. Политическая экономия и промышленность, №№ 2380–2478; X. Медицина, №№ 2479–2554; XI. География, №№ 2555–2590; XII. Законоведение, №№ 2591–2634; XIII. Церковное пение, №№ 2535–2653; XIV. Периодические издания. В Інституті рукопису НБУВ зберігається рукописний каталог І. І. Тихомирова під назвою: «Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии на языках латинском, греческом и отчасти

еврейском», Т. 2. (Ф. 1, № 4726). Нумерація книг з № 2395 по № 3276, далі на 131 арк. підпис укладача: «12 ноября 1893 г. Смотритель Житомирского духовного училища священник Иоанн Тихомиров». На 132 арк. новий заголовок: «Книги на греческом и латинском языке, поступившие в библиотеку после составления систематического каталога И. И. Тихомирова», нумерація починається з № 3277 по № 3314. Каталог прошнуровано та завірено печаткою Правління Волинської духовної семінарії і підписом ректора.

Зібрання фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій за шифрами з каталогу І. І. Тихомирова (№№ 1–3727). Видання кінця XIX – початку XX ст. в кількості 147 примірників мають іншу нумерацію: латинську та арабську (I.2 – XXVI.12).

У книгозбірні семінарії переважають видання творів знаних діячів церкви: митрополита Євгенія (Болховітінова), митрополита Йосифа (Семашко), митрополита Філарета (Дроздова), митрополита Філарета (Амфітеатрова), митрополита Стефана (Яворського), архієпископа Філарета (Гумілевського), єпископа Никанора (Бровковича), єпископа Порфирія (Успенського), єпископа Іринія (Орди) та ін. В складі бібліотеки є праці викладачів Київської духовної академії: ректора, архієпископа Василя (Богдашевського), професора кафедри біблійної археології Я. О. Олесницького, доктора філософії С. С. Гогоцького, ординарного професора академії Я. К. Амфітеатрова, викладача святого письма Н. А. Фаворова, магістра богослов'я В. І. Асоченського, професора КДА, а згодом Рішельєвського ліцею в Одесі Й. Г. Михневича.

Серед книг бібліотеки наукові праці церковного діяча та історика А. Ф. Хойнацького (1836–1888), присвячені святиням Поділля: історичний опис Успенської Почаївської лаври, опис святих ікон соборного храму Успіння Божої Матері, походження та дива святої стопи Божої Матері в Почаївській лаврі. Збережено рукопис праці «Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры» українського релігійного діяча та церковного історика митрополита Самуїла (Миславського), яка була опублікована після смерті автора у 1805 р. друкарнею Києво-Печерської лаври. Привертає увагу примірник видання праці українського історика, етнографа й письменника О. І. Левицького під назвою «Историческое описание Владимиро-Волынского Успенского храма, построенного в половине XII в. князем Мстиславом Изяславовичем» (Київ, 1892 р.), з написом: «В библиотеку Волынской дух. семинарии от автора. 11 мая 1892 г.». Серед дарувальників названі вище С. С. Гогоцький, В. І. Асоченський, Д. І. Богдашевський, екстраординарний професор грецької мови КДА Корольков І. М.

Незначна частина книжок має власницькі написи, що належали викладачам Волинської семінарії: Христофору (Еммауському), ректору Волинської семінарії

з 1837 по 1847 рр. Є також власницькі написи викладача семінарії з 1854 по 1859 рр. єпископа Арсенія (Івашенкова), християнського письменника та історика. П'ять примірників мають дарчий напис «В библиотеку Волынс. духовной семинарии 23 сентября 1870. Архимандрит Амвросий», що належить скоріш за все Амвросію Лотоцькому (?–1878), який після закінчення КДА був призначений спочатку викладачем, а потім інспектором Волинської семінарії. Чотири примірники мають рукописний напис чорнилом «Monasterii Roszajoviensis Or. S. B. W», який вказує на приналежність греко-католицькому Василіанському ордену. На примірнику видання іспанського єзуїтського філософа Франциско де Толедо (1532–1596) «Commentaria una cum Quaestionibus in tres libros Aristotelis de Anima» (Coloniae Agripinae, 1594) зберігся рукописний екслібрис Острозької єзуїтської колегії – «Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu». Двадцять три примірники із фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії зафіксовані в каталозі палеотипів під шифрами: Pal. 84 (1–3), Pal. 114, Pal. 118 (1–4), Pal. 135, Pal. 136, Pal. 140, Pal. 141, Pal. 160, Pal. 511, Pal. 1046 (1–2), Pal. 1083, Pal. 1416, Pal. 1707 (1–4). Книги зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань, а також у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ.

Колекція книжок учнівської бібліотеки у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій розміщена за шифрами, які збереглися на паперових наліпках у верхньому лівому кутку книги: I. 8 – XX. 48. Тут зберігаються праці відомих церковних діячів: митрополита Антонія (Храповицького), митрополита Петра (Полянського), митрополита Дмитрія Ростовського, митрополита Серафима (Мещерякова), Сильвестра (Лебединського) та ін. Архієпископ Фаддей (Успенський) залишив написи на примірниках книжок, подарованих в учнівську та фундаментальну бібліотеки в 1910 р. Крім того, фонд учнівської книгозбірні має в своєму складі праці викладачів КДА та Харківського університету. Серед них праці заслуженого ординарного професора КДА К. І. Скворцова (1812–1876), професора кафедри патристики КДА К. Д. Попова (1849–1911), професорів Н. І. Щеголева (1862–1919), М. Е. Поснова (1873–1931), І. В. Платонова (1805–1890) та ін.

Фонд учнівської бібліотеки постійно поповнювався книгами, які автори дарували до книгозбірні: «Сия книга поступила в ученическую библиотеку безмездно от автора преосвященного Виталия, епископа Острожского, викария Волынского, 17 января 1881 года» (Гречулевича В. В., 1822–1885); «В библиотеку учеников Волынской семинарии. Иустин е. Острожский 13 февр. 1875» (Охотін І. Я., 1829–1907); «В библ. Вол. д. сем. З. И. от автора» (Знаменського І. С., 1853–1882); «Сия книга поступила в ученическую библиотеку безмездно от автора, 4 марта 1880 г.» (єп. Януарія (Попова-Вознесенського І. І.), 1823–1883); «В библиотеку Волынской духовной

семинарии от автора, бывшего учителя этой семинарии. 1881. Сентябрь 7 дня. г. Вильна» (еп. Іосифа (Соколова Н. А.), 1835–1902). Дві книги мають дарчий напис, який вказує, що книги було подаровано викладачу та бібліотекарю семінарії І. І. Тихомирову: «Дорогому другу Ив. Ильичу Тихомирову на память об авторе – М. Надеждине 1887 г. января 17 дня г. Тамбов», «Его высокопреподобию председателю епархиального училищного совета протоиерею отцу Иоанну Тихомирову. Смиранный автор. апр. 20/99 г.» (еп. Серафим (Мещеряков Я.).

Десять книжок передано до учнівської бібліотеки викладачем богословських наук ВДС єпископом Акакієм (Заклінським О. І., 1836–1902), на що вказує напис: «Сия книжка поступила в ученическую библиотеку безмездно от бывшего учителя Волынской духовной семинарии, ныне инспектора Воронежской духовной семинарии, о. игумена Акакия, 4 марта 1880 года». Також виявлено написи на книгах, подарованих митрополиту Антонію (Храповицькому), який з 1902 р. був єпископом Волинським та Житомирським: «Дорогому незабвенному академичес. учителю и другу, наставнику отцу арх. Антонию (Храповицкому), от начинающего автора 27 июля 92 года», «Его высокопреосвященству преосвященнейшему Антонию, епископу Волынскому и Житомирскому от священника А. Смирягина 1905/9/VIII».

Одним із цікавих видань, що зберігається в учнівській бібліотеці, є збірник «Труды Волынского Губернского Статистического Комитета» (Житомир, 1867), надруковано працю Л. Крушинського «Исторический очерк Волыни». Це один з перших творів, присвячених історії Волині. Автор, спираючись на літопис Нестора та дослідження польського історика Яна Длугоша (1415–1480), розглядає віхи становлення та розвитку Волині, починаючи з часів розселення там східнослов'янських племен бужан, дулібів та уличів у VI–IX ст. Твір поділено на п'ять історичних періодів. П'ятий описує події після третього поділу Польщі, коли частина Волині увійшла до складу Російської імперії, а інша була приєднана до Австрії. У збірнику надруковано також наукове дослідження українського археолога та краєзнавця польського походження Готфріда Осовського (1835–1897) «Геологическо-геогностический очерк Волынской губернии», де характеризуються склад ґрунтів губернії, описано гранітні породи та мінерали краю. Видання має кольорову «Геогностическую карту Волынской губернии», де помічено місця залягання корисних копалин на території Волинської губернії.

Фонд учнівської книгозбірні складається переважно з книг, надрукованих в другій половині XIX та на початку XX ст. друкарнями Російської імперії. Багато книжок видано на території України – це видання Києва, Одеси, Харкова, Полтави, Чернігова, Почаєва, Богуслава, Житомира.

Хронологічні межі видань: 1529–1919 рр.

Кількісний склад фонду: 1600 од. зб. фундаментальної та 754 примірника з учнівської бібліотеки семінарії. Поповнення примірниками з резервного фонду НБУВ продовжується.

Мови видань: церковнослов'янська, російська, латинська, польська, німецька, французька та грецька.

Зовнішні ознаки колекції:

Примірники історичної бібліотеки Волинської духовної семінарії у верхньому лівому кутку палітурки мають прямокутну наліпку з друкованим написом: «Фунд. библи. Волынской духовной семинарии. Русск. отд. №». На титульному аркуші проставлено печатку овальної або круглої форми «Фундамент. Библиотека Волынской духовной Семинарии». Примірники кінця XIX – поч. XX ст. мають тиснення на корінці «Ф.Б.» та печатку на титульній сторінці круглої форми «Фундамент. Библиотека Волыnsk. дух. семинарии», в центрі якої зображення розгорнутої книги з написом (наприклад, «Евг. 13.8») та без напису.

Зовнішніми ознаками учнівської бібліотеки ВДС є печатка «Ученическая библиотека Волынской духовной семинарии № », тиснення на корінці книг «У.Б.» та паперова наліпка з друкованим написом «Ученическая библиотека Волынской Д. семинарии Отдел ... № ».

Науково-довідковий апарат колекцій:

Електронний каталог, доступний на порталі НБУВ на сторінці «Бібліотечні зібрання та історичні колекції». Режим доступу: <http://surl.li/beucca>

Каталог журналів фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії. На руському і слов'янському мовах // ІР НБУВ. Ф. 1. № 4728. 99 арк.

Каталог книг Волинської духовної семінарії, складений в 1826 році // ІР НБУВ. Ф. 1. №. 4722. 295 арк.

Каталог книг фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії // ЦДІА України в м. Києві. Ф. 2227. Оп. 1. Спр. 415. 232 арк.

Каталог книг фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії // ЦДІА України в м. Києві. Ф. 2227. Оп. 1. Спр. 427. 149 арк.

Каталог книг фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії на мовах французькому, німецькому, англійському, єврейському, польському і інших // ЦДІА України в м. Києві. Ф. 2227. Оп. 1. Спр. 414. 125 арк.

Систематический каталог книг на слов'янському і руському мовах Фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії. Почаєв, 1889. 391 с. Шифр в НБУВ: СБО Я 181 (4 Укр.) 2. В. 70.

Систематический каталог книг фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії, служачий продовженням друкованого каталога бібліотеки 1889 року. 1889. Нова 20 дня // ІР НБУВ. Ф. 1. № 4725. 192 арк.

Систематический каталог книг фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії на мовах латинському, грецькому і (частини) єврейському // ІР НБУВ. Ф. 1. № 4726. 144 арк.

Хронологічний каталог ученицької бібліотеки, складеної при Волинській духовній семінарії // ЦДІА України в м. Києві. Ф. 2227. Оп. 1. Спр. 413. 123 арк.

Каталог палеотипів з фондів Центральної наукової бібліотеки імені В. І. Вернадського НАН України / сост. М. А. Шамрай, при участі Б. В. Грановського і І. Б. Торбакова. Київ, 1995. 550 с.

Використані джерела та література:

Вінницька філія НБУВ. 1923–1928 рр. // Архів НБУВ. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 49–50.

Попов П. М. Житомирські фонди рукописів і стародруків Державної публічної бібліотеки АН УСРР як джерела для історії літератури феодальної доби: Повідомлення про наукове відрядження в травні 1931 р., прочитане на засіданні Комісії української літератури доби феодалізму у ВУАН 24 липня 1931 р. Машинопис з додатками // ІР НБУВ. Ф. 285. № 516. 99 арк.

Лішук С. В. Джерела до вивчення Волинської духовної семінарії (1796–1825). *Архіви України*. 2014. № 3 (291), травень–червень. С. 170–179.

Манько М. П. Православна церква і становлення історико-краєзнавчих досліджень на Волині. *Духовне відродження культури України: традиції, сучасність*: матеріали і тези науково-практичної конференції. Рівне, 1994. С. 200–202.

Мілясевич І. Бібліотека Волинської духовної семінарії: Острозький період (1796–1826 рр.). *Вісник Книжкової палати*. 2002. № 3. С. 28–30.

Мілясевич І. Бібліотека Волинської духовної семінарії: Кременецький період (1836–1901 рр.). *Вісник Книжкової палати*. 2001. № 11. С. 37–39.

Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження / відп. ред. О. С. Онищенко. Київ, 2007. 244 с.

Мяскова Т. Бібліотека Волинської православної духовної семінарії: історія заснування, функціонування. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2020. Вип. 60. С. 75–95.

Петров Н. И. Очерк истории православной духовной школы на Волыни. *Труды Киевской духовной академии*. 1867. Т. 1. С. 180–242.

Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Житомир 21–26 октября 1910 года. Киев, 1911. 141 с.

Полянский Д. Материалы для истории Волынской духовной семинарии. *Волынские епархиальные ведомости*. 1882. Ч. Неофиц. № 10–11. С. 275–294.

Теодорович Н. И. Волынская духовная семинария: история первоначального устройства её и подведомственных ей духовных училищ : списки воспитанников, окончивших в ней курсы учения, а также начальников и наставников её в период времени с 1796 по 1900 г. : с прил. портр. Митрополита Антония Рафальского и его писем. Почаев: Типография Почаевской Успенской Лавры, 1901. 1023 с.

Храневич К. Скитальческая судьба Волынской семинарии. *Киевская старина*. 1896. Т. 53. С. 225–248.

Четыркин Ф. Исторический очерк Волынской духовной семинарии. *Волынские епархиальные ведомости*. 1878. Ч. Неофиц. № 21. С. 818–829; 1878. Ч. Неофиц. № 21. С. 818–829; 1878. Ч. Неофиц. № 22. С. 858–889; 1879. Ч. Неофиц. № 20. С. 753–773; 1879. Ч. Неофиц. № 21. С. 792–802; 1879. Ч. Неофиц. № 22. С. 855–859; 1879. Ч. Неофиц. № 24. С. 981–989; 1881. Ч. Неофиц. № 34. С. 1141–1152; 1881. Ч. Неофиц. № 35. С. 1186–1195.

Алла Беба, Тетяна Мяскова

Бібліотека Подільської духовної семінарії

Фондозасновник: Подільська (Кам'янець-Подільська) православна духовна семінарія – середній духовний навчальний заклад Подільської єпархії російської православної церкви.

Інформаційна довідка про фондозасновника:

На березень 1795 р. на Поділлі налічувалось понад 1000 православних парафій, які перейшли з унії в православ'я. Цим фактом обумовлене було створення самостійної Подільської єпархії на чолі з архімандритом Московського Донського монастиря Іоаннікієм (Никифорович-Полонським), який був висвячений на єпископа Брацлавського та Подільського; він жив у 1795–1799 рр. у містечку Шаргород при Миколаївському монастирі, в якому раніше був василіанський колегіум. У 1799 р. було засновано Подільську єпархію для двох колишніх воєводств: Брацлавського та Подільського.

Подільська православна духовна семінарія заснована в 1797 р., до 1808 р. вона перебувала в м. Шаргород. Спочатку тут було відкрито чотири перших класи семінарії. У 1800 р. Подільське духовенство було проінформовано указом Консисторії від 7 вересня, що в семінарії відкрито класи поезії та риторики, здійснюється викладання історії, географії, польської, німецької, грецької мов та малювання. 1 вересня 1802 р. відкрито клас філософії, яку викладав ректор семінарії. В тому ж 1802 р. введено викладання французької мови, для чого найнятий був учитель Іосиф Розенберг. У 1804 р. відкрито богословський клас. Управління семінарією спочатку доручено було священнику архієрейського собору Петру Валентію, з 20 червня 1799 р. ректором призначено архімандрита Гавриїла – настоятеля Шаргородського Миколаївського монастиря. Число вихованців семінарії швидко збільшувалось: у 1798 р. їх було 130, у 1799 р. – 286, у 1802 р. – 625.

У 1799 р., згідно з указом Святішого Синоду, архієрейську кафедру було перенесено із Шаргороду до Кам'янця-Подільського. Після переїзду архієпископ Іоаннікій став клопотати про перенесення сюди духовної семінарії та про облаштування її при кафедральному соборі, в будинку, який було зведено на кошти уніатського духовенства, і де до 1793 р. існувала уніатська семінарія. З 1806 по 1808 р. сюди поступово перевели два старших класи – 6-й і 7-й, тобто філософський та богословський, та відкрили п'ять нижчих класів. Отже, в 1808 р. семінарію переведено з Шаргороду до Кам'янця-Подільського, де було створено повний курс нової семінарії.

Подільська духовна семінарія проіснувала в Кам'янець-Подільську більше ста років, до утвердження тут радянської влади наприкінці 1920 р. Оскільки семінарія займала будівлі колишньої греко-католицької семінарії у Старому

місті, то учні, котрі проживали на Руських і Польських фільварках, Підзамче, Карвасарах, інших передмістях, у зимовий час з великими труднощами добіралося на навчання. Через важку та довгу дорогу вони часто хворіли. Коли ж весною річка Смотрич розливалася, вони взагалі не могли потрапити до семінарії. Ті ж нечисленні семінарські будинки, в яких проживала частина семінаристів, були в антисанітарному стані. Велика скупченість семінаристів, по 10–12 осіб в одній кімнаті, не давала можливості добре підготуватися до занять. Саме тому в середині XIX ст. було вирішено побудувати новий будинок семінарії. Триповерхова будівля семінарії в так званому «Новому плані» стала найвищою у місті. Урочисте відкриття семінарії відбулось 26 вересня 1865 р. До семінарії брали молодих людей православного віросповідання усіх станів. Окрім богословських наук тут викладали загальноосвітні предмети, що входили до курсу класичних гімназій. Навчання в семінарії було безкоштовним, причому сиріт та дітей бідних батьків приймали на утримання. Кращі вихованці семінарій по закінченні курсу вступали до духовних академій, чи ставали церковнослужителями або йшли на посади вчителів у навчальні заклади. Подільська семінарія знаходилася під загальним управлінням Святішого Синоду. Під час Першої світової війни духовну семінарію двічі евакуювали – до Костянтинограду та в Лубни. В добу Директорії Подільську духовну семінарію перетворено в селянську хлоп'ячу гімназію. З встановленням радянської влади на Поділлі гімназія була перетворена в трудову школу з семирічним терміном навчання.

Дата і місце формування фонду: з 1797 р. Шаргород, з 1808 р. Кам'янець-Подільський.

Історична довідка про фонд: Бібліотека Кам'янець-Подільської духовної семінарії – одна з найдавніших книгозбірень губернії. Завдяки праці керівників семінарії та її викладачів, на початку XX ст. бібліотека духовної семінарії вирізнялася фондом не тільки фахової, а й світської літератури; загальний обсяг фонду був до 40 тисяч примірників. Тут були представлені книги від XV до XX ст. Фундаментальна бібліотека призначалася для викладацького складу. Її метою було поглиблення професійних знань викладачів.

Фонд книгозбірні формувався з різних джерел. Частина книг потрапила до семінарії з бібліотек закритих католицьких монастирів, що знаходились на території Подільського краю. Так, з переходом Шаргородського уніатського василіанського монастиря до православного підпорядкування книги його бібліотеки стали частиною фундаментальної бібліотеки новоствореної духовної семінарії, про що свідчить напис чорнилом «Ex Bibliot. Szarogroden. Bazyl. Monastyr.», який виявлено на 30 примірниках. Інший напис – «Bibliot. Colleg. Bragil. Ord. PPP. Trinitatis», що виявлено на 15 примірниках, вказує на їхнє

походження з монастиря католицького жебрачого чернечого ордену Пресвятої Трійці (*Ordo Sanctissimae Trinitatis*), що знаходився в містечку Браїлов на Вінничині. П'ять примірників мають власницький напис «*De Libris Bibliot. Contus Janoviensis Patrum Bernardinow*», який свідчить про приналежність цих книг монастирю отців бернардинів, що знаходився у містечку Янів (нині Іванів Калинівського р-ну Вінницької області). 9 книг мають власницький напис латиною «*Ex Bibliotheca PP. Capucinatorum Zbrzyzensis*», який вказує на приналежність книг до римо-католицького чернечого ордену капучинів, які мали монастир в містечку Збриж (нині Кам'янець-Подільський р-н Хмельницької обл.). Ще один власницький напис, який виявлено лише на одному примірнику книги авторства радника Польської провінції Ордену босих кармелітів Анастасія Голембійовського (*Golembiowski, Anastazy od Najświętszej Trójcy*) під назвою «*Lilium ad influxum pectoralis Phæbi D. Thomæ Aquinatis mirabiliter reflorescens seu Candor philosophiæ naturalis*» (Львів, 1757 р.), вказує на приналежність книги до монастиря католицького Ордену капучинів в місті Дунаївці, нині Хмельницької обл. – «*Ex Bibliotheca Patrum Capucinatorum Dunajowcensium*».

Значне місце серед книг бібліотеки зайняла особова колекція архієпископа Іоанникія, що влилася в масив наукової книгозбірні після смерті власника за письмовою згодою родичів покійного. Про приналежність до бібліотеки архієпископа вказує рукописний напис латиною: «*Ex Bibliotheca Archiepiskopa Joannicii applicatus est hic liber Seminarii Camenecensis Podoliensis 1819 Anno 1 Aprilis*» – «З бібліотеки архієпископа Іоанникія передано до бібліотеки семінарії Каменець Подільської 1819 року 1 квітня». Наукова книгозбірня отримала «богословських, філософських, математичних, фізичних, історичних, риторичних, філологічних, лікарських, судових та різних періодичних видань – 591 том; грецькою, латинською, німецькою та французькою мовами – 288 томів, і польською мовою – 256 томів, а всього взагалі, рахуючи в тому числі географічні ландкарти – 1170 томів». Десять книг мають власницький напис латиною «*Ex Libris Archimandrita Szargorodensis Innocentii*» та «*Academii Kioviensis hieromonach Innocentii 1789*», що належав ректору Шаргородської семінарії Інокентію Ставецькому. Чотири примірники із фундаментальної бібліотеки Подільської духовної семінарії зберігаються в колекції палеотипів у відділі стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ під шифрами: Pal. 343(1); Pal. 343(2); Pal. 1044; Pal. 1366 b.

Примірники бібліотеки Подільської духовної семінарії опрацьовано, систематизовано, введено в електронний каталог відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.

Характеристика історико-культурного фонду:

Історична бібліотека Подільської духовної семінарії у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій зберігається за старими шифрами, відповідно до нумерації на паперовій наліпці, нанесеній, скоріш за все, бібліотекарем семінарії. Шифр складався переважно з чотирьох позицій: «Разряд», «Отделение», «Название» та «Том». «Разряд» відповідав предметам навчального процесу, затвердженому «Проектом статуту». Фундаментальна бібліотека систематизована переважно арабськими цифрами, тільки «Разряд» позначався латинською системою числення, та книги довідкового характеру помічено «Разряд А». Тут зберігаються проекти статутів навчальних закладів, звіти біблійних товариств і т. п., що становлять близько 40 примірників.

Головним предметом було «Изъяснение Св. Писания Ветхого и Нового завета», що відповідав «Разряду І». В ньому представлено книги Святого Письма та тлумачення до них. Цей розряд складався із шести відділень, на даний час становить близько 70 примірників. Серед них видання Євангелія грецькою та латинською мовами «*Evangelia et Epistolae*» під редакцією Посселія Йоана (1528–1591), ректора Ростоцького університету, професора грецької мови та літератури (Rostock, 1600). Є також коментарі до псалмів католицького святого, письменника та проповідника Йоана Авільського (1499–1569) «*Trattato spirituale sopra il verso Audi filia del salmo Eructavit cor meum composto dal ven*», надрукованих у Римі 1759 р.

Одним з великих за наповненням книгами є «Разряд ІІ. История церкви вообще и российской в отдельности», що має сім відділень, де зібрано праці з історії церков: римської, візантійської, протестантської. У першому відділенні зберігаються дослідження швейцарського богослова та церковного історика Хайдеггера Й. Г. (1633–1698) «*Historia papatus, novissimo historiae lutheranismi & calvinismi*» (Amsterdam, 1684). Не менш цінною є праця ранньохристиянського богослова та апологета Арнобія Афра (? – бл. 330) «*Adversus gentes*» – «Проти язичників» (видання 1651 р.).

«Разряд ІІІ. Богословие: основное, догматическое и нравственное» складається з п'яти відділень, в яких представлені видання теологічного змісту. Це найбільший за чисельністю книг розділ включає близько 150 одиниць зберігання. Тут зокрема є праці нідерландського та німецького богослова, єзуїта Бекана Мартіна (1563–1624), роботи іспанського вченого богослова Мельчора Кано (1509–1560) та фламандського богослова й письменника єзуїта Франца Костера (1532–1619). Друге відділення має у своєму складі прижиттєве видання Київського митрополита Петра Могили (1597–1647) «*Lithos abo Kamien z procu prawdy cerkwie*» = «Λίθος, или Камінь, випущений із праці правди Святої православної Руської церкви задля знищення химерно–темної «Перспективи», або радше пасквіля, Касіяна

Саковича», виданого друкарнею Києво-Печерської лаври в 1644 р.

«Разряд IV. Практическое пастырское руководство» складається з двох відділень. Тут зберігається праця швейцарського теолога О. Вінета (1797–1847) «Пастирська теологія або теорія євангельського служіння», яку було надруковано в Парижі після смерті автора в 1854 р.

«Разряд V. Гомилетика» поділяється на три відділення, в яких зберігаються твори про науку красномовства та християнського церковного проповідництва. Серед них книга «Поучительные слова и речи к подольской пастве, говоренные Кириллом, архиепископом Подольским и Брацлавским», видана 1837 р.

«Разряд VI. Литургика» об'єднує книги, предметом вивчення яких є християнське церковне богослужіння, де головне місце займає літургія. Поділяється на чотири відділення, становить близько 30 одиниць зберігання. Серед видань праця вченого та богослова І. І. Дмитрієвського (1754–1823) «Историческое, догматическое и таинственное изъяснение на Литургию» 1816 р.

«Разряд VII. Русская словесность с историей русской литературы» має 50 примірників, які поділено на чотири відділення. Серед них поема «Иосиф» французько-пруського священника та поета П. Ж. Битобе (1732–1808) в перекладі російського літератора Д. І. Фонвізіна (1745–1792).

«Разряд VIII. Гражданская история: всеобщая и русская» розділено на чотири відділення; має 87 примірників. Тут, наприклад, зберігається праця історика, етнографа та педагога І. Г. Кульжинського (1803–1884) «История Польши» (Київ, 1854 р.).

«Разряд IX. Математика, алгебра, геометрия, плоская тригонометрия и основания пасхалии». Це один із найменш збережених за кількістю примірників розряд, хоча поділявся на чотири відділення. В наявності лише 11 примірників. Серед них підручник В. І. Себржинського (1785–1832) «Основания алгебры в пользу юношества обучающегося в духовных училищах» (СПб., 1820).

«Разряд X. Физика и начала космографии» включає лише вісім примірників.

«Разряд XI. Из философии: логика, психология, обзор философских учений и педагогика» поділено було на 7 відділень. На даний час містить усього близько сорока примірників.

«Разряд XII. Древние и новые языки: латинский, греческий, французский, немецкий». Відділення перше – це книги латинською мовою з творами давньоримських поетів та істориків: Овідія, Горація, Вергілія, Цицерона, Тацита та ін.

«Разряд XIII» має десять відділень, включає в себе книги з правознавства, економіки та господарювання, посібники з рослинництва та тваринництва, медичну літературу, покажчики, календарі та наукові записки університетів.

«Разряд XIV» – книги з церковного співу. Налічує лише три одиниці зберігання.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій зберігається також 60 примірників, які належали учнівській бібліотеці Подільської семінарії: «низшего отделения», «среднего отделения» та «богословской библиотеки». Серед них: історико-літературний журнал «Вестник Юго-Западной и Западной России» та «Вестник Западной России» (окремі номери за різні роки).

Серед зібрань XVIII ст. зберігаються видання, надруковані на теренах України друкарнями монастирів: Бердичівського монастиря босих кармелітів («Drukarnia Fortecy N. P. Za Przywileiem J. Mści»); Почаївського монастиря, друкарня якого належала греко-католицькому василіанському ордену («Drukarnia J. K. Mści u WW. OO. Bazylianow») та друкарні Києво-Печерської лаври. Також збережена невелика кількість книг, виданих друкарнями Львова, Харкова та Богуслава.

Видання XIX ст. – це книги, які видано, здебільшого, на території колишньої Російської імперії друкарнями Москви та Санкт-Петербурга. Є також видання Казанського Імператорського університету, Губернської друкарні Мінська, друкарні Іркутська та Рязані.

Хронологічні межі видань: 1539–1910 рр.

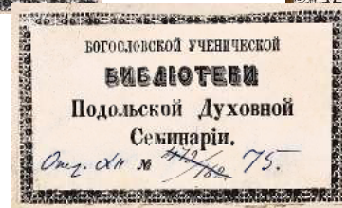
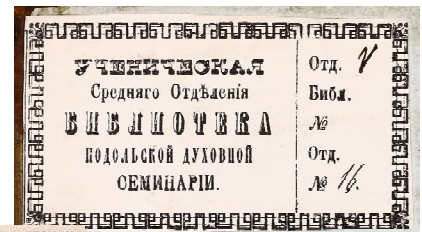
Кількісний склад: 1100 од. зб. фундаментальної бібліотеки та 60 примірників з учнівської бібліотеки семінарії. Поповнення примірниками з резервного фонду НБУВ продовжується.

Мова видань: переважають видання латиною, що характерно для освіти XVII–XVIII ст. Також є книги польською, німецькою, французькою та грецькою мовами. Книги текстів Святого письма, видання літургійного змісту, а також православні календарі друковано церковнослов'янською мовою. Видання другої половини XIX – початку XX ст. – російською мовою.

Зовнішні ознаки колекції: Характерною ознакою наукової книгозбірні є паперова наліпка на корінці книги та на внутрішній частині палітурки, з друкованим написом по краю наліпки: «Фундаментальная библиотека Подольской духовной семинарии». Центральна частина наліпки має також друковані написи: «Разряд», «Отделение», «Название», «Том», «Шкаф», «Полка», «Книга на полке», які заповнювалися відповідальною особою власноручно. Ще однією ознакою книг бібліотеки є штамп «Фундаментальная библиотека Подольской духовной семинарии», але на відміну від наліпки, його проставлено не на всіх примірниках.

Зовнішніми ознаками учнівської бібліотеки духовної семінарії є паперова наліпка з друкованим написом відповідного відділення у верхньому кутку форзацу: «Ученической низшего отделения библиотеки Подольской духовной семинарии», «Ученическая средняя отделения библиотеки Подольской духовной семинарии» и «Богословской ученической библиотеки Подольской духовной семинарии».

Науково-довідковий апарат колекції:

Електронний каталог бібліотеки Подільської духовної семінарії на порталі НБУВ в базі даних «Бібліотечні зібрання та історичні колекції». Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/544>

Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки имени В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай, при участии Б. В. Грановского и И. Б. Торбакова. Киев, 1995. 550 с.

Використані джерела та література:

Айвазян О. Б., Прокопчук В. С. Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – поч. XX ст.) : монографія. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 59–64.

Беба А. М. Книжкові знаки як джереловивчення історичної книгозбірні Подільської духовної семінарії. *Бібліотечний вісник*. 2024. № 2. С. 87–97.

Беба А. Фундаментальна бібліотека Подільської духовної семінарії як осередок освіти і науки на Правобережній Україні XIX – початку XX ст. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2021. Вип. 62. С. 313–341.

Мельник Е. М. Подільська духовна семінарія. *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. праць: Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі» 22 жовтня 2011 року. Кам'янець-Подільський, 2011. Т. 18. С. 16–28.

Правила для ученической библиотеки Подольской духовной семинарии. *Подольские Епархиальные ведомости*. Каменец-Подольск, 1868. № 6. С. 115–128.

Сесак І. В. Духовні навчальні заклади Поділля православного відомства у другій половині XIX – на початку XX ст. *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2005. Т. 5: Матеріали круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». С. 80–90.

Соломонова Т. Р. Бібліотечна мережа Подільської православної єпархії другої половини XIX – початку XX ст. Вінниця, 2009. Вип. 16. С. 123.

Старенький І. О. Бібліотеки духовних навчальних закладів Подільської єпархії і їх роль у збереженні пам'яток друку і письма. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський. 2013. Вип. 3. С. 176.

Алла Беба

Бібліотека Чернігівської духовної семінарії

Фондозасновник: Чернігівський колегіум (1700–1776), реорганізований у Чернігівську духовну семінарію (1776–1919).

Інформаційна довідка про фондозасновника: Чернігівський колегіум був відкритий у 1700 р. архієпископом Чернігівським Іоанном (Максимовичем) при кафедральному Борисоглібському монастирі. В колегіумі викладали граматику, синтаксис, риторiku, поетику латиною і польською мовами. Навчалися учні всіх станів: духовенства, дворян, козаків. 1776 року Чернігівський колегіум було трансформовано в Чернігівську духовну семінарію. Коштом архієрейського дому для потреб навчального закладу було придбано садибу Полуботків, розташовану на околиці міста – за річкою Стрижем. Головний кам'яний корпус налічував 6 кімнат, які використовувались для проведення занять. У другому кам'яному корпусі розмістили бібліотеку, канцелярію правління, квартиру помічника інспектора та спальні для семінаристів¹. Остаточного перетворення колегіуму в духовну семінарію було завершено в 1786 р. До 1830 р. семінарія разом з Чернігівським духовним училищем розміщувались у 2 кам'яних та 2 дерев'яних будівлях.

У 1859 р. на архієпископську кафедру було призначено Філарета (Гумілевського), а в 1861 р. новим ректором семінарії став архімандрит Євгеній (Шерешілов), який почав ремонт майже усіх приміщень, що тривав упродовж 1864–1866 рр. За цей час було повністю перебудовано лікарню, лазню і стайню, відремонтовано браму, льодник та ректорську кухню, придбано нові шафи для бібліотеки, ліжка, тумбочки й кухонне начиння².

За ректорства протоієрея К. В. Єфремова і архієпископа Антонія (Соколова) було зведено нові корпуси. 28 жовтня 1904 р. відбулося освячення нових приміщень Чернігівської духовної семінарії. Двері головного корпусу зі східного боку фасаду вели у вестибуль, до якого прилягав широкий коридор, який упирався у фундаментальну бібліотеку³.

У 1900 р. при семінарії було організовано Чернігівське єпархіальне сховище старожитностей та Церковно-археологічна комісія, яка згодом працювала на основі Статуту 1906 р. Очолював сховище завідувачий, якого обирали члени церковно-археологічної комісії. Першим завідувачем цього

¹ Литинский В. Картины из прошлого Черниговской духовной семинарии. *Черниговские епархиальные известия*. 1897. № 24. Ч. н. С. 936–941.

² Ципляк Н. Навчально-матеріальна база Чернігівської духовної семінарії у XIX – на початку XX ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 134. С. 52–58. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuI_2015_134_11.

³ Освящение новоустроенных зданий Черниговской духовной семинарии. *Черниговские епархиальные известия*. 1904. № 21. Ч. н. С. 762–768.

своєрідного музею став Володимир Геннадійович Дроздов. Оскільки сховище старожитностей не мало спеціального приміщення, зібрані матеріали розмішувалися в широких коридорах семінарії; зокрема тут було зосереджено всі експонати виставки, підготовленої в 1907–1908 рр. до XIV археологічного з'їзду, що проходив у Чернігові.

1909 р. В. Г. Дроздов став завідувачем фундаментальної бібліотеки семінарії. В 1913 р. Чернігівське єпархіальне сховище старожитностей перевезли в окрему кімнату в новозбудованому Будинку Миколаївського єпархіального братства (зараз будинок філармонії).

Закриття семінарії відбулось у 1919 р., зі встановленням радянської влади.

Дата і місце формування фонду: 1700–1919 рр., м. Чернігів, зараз вул. гетьмана Полуботка, 40.

Історична довідка про фонд:

На час відкриття Чернігівська семінарія успадкувала бібліотеку колегіуму. Перший каталог бібліотеки семінарії було впорядковано, вірогідно, на початку XIX ст., оскільки найпізніші видання, згадані в ньому, датовані 1810 р. До каталогу було внесено понад 8 тис. назв книг, чимало з яких були представлені у декількох примірниках⁴. Каталог побудовано за мовним принципом – бібліотека латинська (2,5 тис. томів), німецька, французька, англійська, польська, російська. У XVIII ст. бібліотека Чернігівської духовної семінарії поповнювалась виключно за рахунок пожертв. Власним коштом правління семінарії могло купувати лише незначну кількість підручників.

У 1836 р. бібліотекар П. Червинський упорядкував новий каталог, в якому налічувалось 6 119 найменувань. Каталог поділявся на відділи: стародавніх мов – 3 208 назв, російський – 1 449, французький – 377, німецький – 253, польський – 375, маловідомих мов – 36, географічних посібників – 13, книг рукописних – 40, з математики – 8, художньої літератури – 320, періодичних видань – 40. Не потрапили до каталогу 1 355 найменувань книг⁵.

Як згадував Г. Бугославський у 1857 р., «Церква розміщувалась внизу в основному будинку, а зверху в мезоніні – семінарська фундаментальна бібліотека, яка завжди була закрита, і яка вселяла нам, хлопчикам, страх. Серед нас ходили чутки, що ця бібліотека закрита, що в ній є чорнокнижні рукописи, з якими можна викликати диявола. Заснування цієї бібліотеки

⁴ Дзюба О. М. Бібліотека Чернігівської духовної семінарії. *Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету*. Чернігів, 2001. С. 43.

⁵ Ципляк Н. Навчально-матеріальна база Чернігівської духовної семінарії у XIX – на початку XX ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 134. С. 52–58. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchdpu1_2015_134_11

приписували якомусь Барковському, який начебто займався чорно-книжництвом»⁶. У 1864–1866 рр. при перебудові цього основного корпусу семінарії знесли мезонін, значно розширили приміщення і помістили туди семінарську фундаментальну бібліотеку⁷.

Наприкінці 70-х рр. XIX ст. бібліотека поповнилася вагомими надходженнями – книгами зібрань Філарета (Гумілевського) та Варлаама (Денисова). Бібліотека Варлаама налічувала велику кількість дублетних примірників, тому правління семінарії вирішило внести до каталогу по 3 екземпляри книг, а решту відповідно до положень семінарського Статуту видавати після іспитів найкращим вихованцям. Відтоді у бібліотеці Чернігівської духовної семінарії налічувалось понад 11 тис. найменувань книг та періодичних видань. Книгозбірні Філарета (Гумілевського), Варлаама, Новгород-Сіверського монастиря перебували в її складі на окремому обліку. Після перевірки бібліотеки в 1911 р. рідкісні книги було вирішено передати до бібліотеки Чернігівського єпархіального сховища старожитностей.

Учнівську бібліотеку при Чернігівській духовній семінарії було засновано в 1860–1861 навчальному році, коли професор словесності Л. Белоусович зініціював придбання 20-ти назв книг, якими могли вільно користуватися семінаристи. Наступного 1862 р. це починання підтримав ректор семінарії архимандрит Євгеній (Шерешілов). Було зібрано 132 крб., відтак кількість книг у бібліотеці зросла до 50 назв. У 1867 р. від ректора семінарії Євгенія до учнівської бібліотеки надійшло 106 книг, від архієпископа Філарета (Гумілевського) – 9, від інших осіб – 30. Згодом архимандрит Євгеній (Шерешілов), який тоді вже був ректором Литовської семінарії, пожертвував учнівській бібліотеці Чернігівської духовної семінарії 89 назв книг⁸. Упродовж другої половини XIX – початку XX ст. учнівська книгозбірня постійно зростала. Якщо у 1867 р. у ній налічувалося близько 610 назв книг, то у 1883 р. – 762 назви книг, 13 духовних журналів та 430 назв підручників. У 1909 р. до учнівської бібліотеки надійшло 65 книг богословського змісту, філософського – 7, церковно-історичного – 2, з розколу – 1, художніх творів – 10, біографій – 2, зі словесності – 15, з природознавства – 2. Було передплачено духовні журнали «Труды Киевской духовной академии», «Миссионерское обозрение», «Богословский вестник», «Христианское чтение», газети «Новое время», «Киевлянин» та «Черниговское слово». У 1914 р. було передплачено 27 періодичних видань.

⁶ Бугославский Г. К. Черниговская семинария 50 лет назад. *Вера и жизнь*. 1915. № 5–6. С. 82.

⁷ Там само. 1915. № 7. С. 65.

⁸ Список книг, пожертвованных Архимандритом Евгением, ректором Литовской семинарии, в пользу Черниговской семинарской ученической библиотеки 12 февраля 1869 г. *Черниговские епархиальные известия*. 1869. № 8. С. 275–279.

У липні 1919 р. бібліотечна комісія секції охорони пам'яток і мистецтва перевіряла семінарську бібліотеку після закриття Чернігівської духовної семінарії. Частину бібліотеки передали Чернігівському інституту народної освіти. В серпні 1921 р. Володимир Дроздов (завідуючий бібліотекою семінарії), Валентин Шугаєвський (завідуючий комісії народної освіти та секцією старовини) і краєзнавець Костянтин Самбурський займалися створенням Музею культів. К. Самбурський згадував, що у вересні 1921 р. до Міського музею культів було перевезено 8 возів книг із семінарської бібліотеки.

Відомо, що 1941 р. частину бібліотеки Чернігівського державного музею евакуювали до Уфи. З другої половини 1943 р. книги почали повертатися назад. У 1953 р. з Чернігівського державного музею 99 книг⁹, що переважно походили з бібліотеки Чернігівської семінарії, передали до Бібліотеки Академії наук (нині НБУВ), де вони зберігались у відділ обмінно-резервних фондів. Після створення відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій у 1992 р. книги з бібліотеки Чернігівської духовної семінарії передали в цей підрозділ. Таким чином, в НБУВ була передана не вся бібліотека Чернігівської духовної семінарії, а лише її частина, фрагмент.

Характеристика історико-культурного фонду:

11 книг з масиву бібліотеки Чернігівської духовної семінарії, які зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, мають екслібрис чернігівського архієпископа Віктора (Садковського, 1796–1803). Усі ці книги є друками 1553–1599 pp.: Brenz Johann. Catechismus Pia Et Utili Explicatione Illustratus (Wittenberg, 1553); Peucer Caspar. Elementa Doctrinae De Circulis Coelestibus, Et Primo Motu: Recognita correcta (Wittenberg, 1587); Carion Johannes. Chronicon Carionis expositum et auctum multis et veteribus et recentibus historys, in de scriptionibus regnorum gentium antiquarum, narrationibus rerum Ecclesiasticarum, Politicarum, Gracarum, Romanarum, Germanicarum aliarum (Francofurti, 1581); Gruterus Janus. Suspicionum libri IX: ad nobiliss. doctiss. H. Ranzovium, H. Pistoris, I. Scaligerum, in quibus varia scriptorum loca: praecipue vero Plauti Apuleii & Senecae philosophi emendandi, illustrandi conatus (Wittebergae, 1591); Melancthon Philipp. Examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicæ ordinationis, qua commendatur eis ministerium Evangelii: Traditum (Wittenberg, 1554); Fabricius Georg. Chemnicensis (Lipsiae, 1574); Gessner Conrad. Bibliotheca instituta et collecta, primum a Conrado Gesnero: Deinde in Epitomen redacta, & nouorum Librorum accessione locupletata, tertio

⁹ Блакитний Максим. Найстаріша бібліотека Чернігова // Сайт Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського. Режим доступу: <https://choim.org/найстаріша-бібліотека-чернігова>

recognita, & in duplum post priores editiones aucta, per Josiam Simlerum: jam vero postremo aliquot mille, cum priorum tum nouorum authorum opusculis, ex instructissima Viennensi Austriæ Imperatoria Bibliotheca amplificata, per Johannem Jacobum Frisium Tigurinum (Tiguri, 1583); Bucholzeri Abrahami. Index Chronologicus (Gorlicii [Герлиц], 1599); Metrophanes Kritopoulos (patriarches Alexandreias; 1589–1639). Confessio catholicae et apostolicae in oriente Ecclesiae, conscripta compendiose per Metrophanem Critopulum, Hieromonachum quondam & Patriarchalem Constantinopolitanum (Helmestadii, 1561); Sphæra Ciuitatis; Hoc est; Reipublicae Recte ac pie secundum leges administrandæ ratio (Francofurti ad Moenum, 1593).

Три книги мають екслібриси єпископа Кирила (Ляшевецького), який був бібліотекарем Троїцько-Сергієвої духовної семінарії, потім її префектом, потім намісником, у 1761–1770 рр. – єпископом Чернігівським. Після його смерті залишилася велика бібліотека з 935 книг, з них 380 – іноземними мовами. З фонду Чернігівської духовної семінарії в НБУВ збереглися такі книги з його екслібрисами: Heshusen Tilemann. Examen theologicum, continens praecipuos locos doctrinae Christianae recognitum & auctum (Helmstadii, 1586); Petrus Chrysologus. Divi Petri Chrysologi Archiepiscopi Ravennatis uiri eruditissimi atque sanctissimi, insigne & peruetustum opus Homiliarum nunc primum in lucem editum: claruit sub Martiano Augusto, Anno domini 450 (Coloniae, 1541); Erasmus Roterodamus Desiderius. De libero arbitrio sive collation.... (Mainz, 1524).

Є серед книг з бібліотеки Чернігівської семінарії один примірник з екслібрисом Інокентія (Паскевича, 1722 – після 1804): Peucer Caspar Commentarius de praecipuis divi nationum generibus, in quo a prophitis diuina auctoritate traditis, et Physicis praedictionibus, separantur Diabolice fraudes et superstitiosae obseruationes, et explicantur fontes ac causae Physicarum praedictionum (Wittebergae, 1553). У 1758–1759 рр. отець Інокентій був настоятелем Троїцького Макарієвського монастиря; залишив посаду за станом здоров'я. Бібліотека ієромонаха Інокентія наразі зберігається у фонді Києво-Печерської лаври НБУВ.

Хронологічні межі видань: 1524–1710 рр.

Кількісний склад фонду: 63 од. зб., з них один палеотип. Ще 11 палеотипів з цієї бібліотеки описано раніше в каталозі палеотипів НБУВ, зберігаються в колекції палеотипів. Таким чином, наразі фрагмент бібліотеки Чернігівської духовної семінарії в НБУВ становить 74 од. зб.

Мови видань: латинська, польська.

Зовнішні ознаки колекції: фрагмент бібліотеки Чернігівської духовної семінарії, що зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних

колекцій, представлений старими книжками, які мають багато власницьких знаків. На одній з книг є напис «Троицкого монастыря № 21», на 5 примірниках власницький напис «Ex Bibliotheca Cathedrae Archiepiscopalis Czernihoviensis». На всіх, крім однієї, є печатка «Фунд. библиотека Черниг. дух. семинарии № », на одній – печатка «Ученическая библиотека Черниг. дух. семинарии № 38496», на 50 – печатка «Ч И М № », на 33 – печатка «Наркомпрос УССР Музейные фонды г. Уфа 1943 г.». Є також багато інших позначок, що потребують детальнішої атрибуції.

Науковий апарат: опис книг з бібліотеки Чернігівської духовної семінарії є в базі даних «Бібліотечні зібрання та історичні колекції» на порталі НБУВ. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/544>

Використані джерела і література:

Блакитний М. Найстаріша бібліотека Чернігова // Сайт Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського. Режим доступу: <https://choim.org/найстаріша-бібліотека-чернігова>. 2024. 5 січня.

Дроздов В. Описание вещественных и письменных памятников Черниговского епархиального древлехранилища. *Сборник Черниговского епархиального древлехранилища*. Чернигов: Типография губернского правления, 1908. Вып. 1. С. 1–50.

Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай и др. Киев : Наукова думка, 1995. 545, [5] с., [8] л. ил.

Ученическая библиотека при Черниговской духовной семинарии. *Черниговские епархиальные известия*. 1867. № 2. Ч. н. С. 75–78.

Ципляк Н. Навчально-матеріальна база Чернігівської духовної семінарії у ХІХ – на початку ХХ ст. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 134. С. 52–58. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuI_2015_134_11

Олена Засць

РОЗДІЛ III. КНИЖКОВІ ЗІБРАННЯ ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРІВ

Бібліотека Софійського кафедрального собору

Фондозасновник: Софійський кафедральний собор у м. Києві.

Інформаційна довідка про фондозасновника: Софійський собор у Києві – пам’ятка архітектури та монументального мистецтва національного значення, головний складник пам’ятки всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, складова Національного заповідника «Софія Київська».

Києво-Софійський собор був закладений у 1017 р. (за Новгородським літописом) або 1037 р. (за «Повістю временних літ») київським князем Ярославом Мудрим. Відповідно до результатів комплексних архітектурно-археологічних, мистецтвознавчих та епіграфічних досліджень у співставленні з аналізом інформації писемних джерел середньовічного та модерного часу, науковці Національного заповідника «Софія Київська» Н. Нікітенко, В. Корнієнко обґрунтовують більш ранню дату будівництва храму, на межі правління Володимира та Ярослава, у 1011–1018 рр.

Храм присвячено св. Софії – Премудрості Божій. Тут проходили урочисті церемонії «посадження» князя на київський стіл, зустрічі іноземних послів, укладання угод між князями. Тут містилась перша в Русі бібліотека, майстерня з переписування книг. Пізніше Софійський собор кілька разів зазнавав руйнувань і пограбувань.

Православний монастир при Софії Київській почав діяти після 1633 р., завдяки діяльності Київського митрополита Петра Могили, який забрав його в ченців-уніатів, котрі перебували тут понад 20 років. Особливість монастиря зумовлювалась його кафедральним статусом: при обителі розміщувались органи управління всією київською митрополією. У XVIII ст. монастир став другим за чисельністю після Києво-Печерської лаври. Верховним управителем Софійського монастиря вважався київський архієрей, чиї функції покладались на кафедрального намісника – першу особу після митрополита.

Монастир було ліквідовано внаслідок секуляризації в Російській імперії в 1786 р. Проте Софійський собор, інші споруди (трапезна, хлібня, митрополичий будинок, приходське училище, відкрите митрополитом Антонієм (Амфітеатровим) у 1840 р.) продовжували діяти. Софія Київська стала офіційним центром Київської єпархії, і в такому статусі вона перебувала до 1917 року.

Певний час Софією опікувався Київський губернський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини. В 1919 р. будівлі колишнього Софійського монастиря були частково передані Всеукраїнському історичному музею релігійного культу. В цих спорудах також розміщувалися різноманітні установи, зокрема Софійська комісія Всеукраїнської Академії наук. З 1921 по 1930 р. храм Святої Софії був кафедральним собором Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) та її наступниці Української православної церкви (УПЦ, 1930–1939). Разом з тим, із 1934 р. тут засновано музей, спочатку як філію Всеукраїнського музейного городка, а з 1939 р. як самостійний музей-заповідник. Постановою уряду УРСР з 1944 р. за ним закріплено всю територію колишнього Софійського подвір'я з усіма спорудами і приміщеннями й перейменовано на «Державний архітектурно-історичний заповідник «Софійський музей».

Указом Президента України від 11 жовтня 1994 р. Софійському музею надано статус національного закладу культури України і визначено назву: Національний заповідник «Софія Київська».

Дата і місце формування фонду: 1633–1919 рр., м. Київ.

Історична довідка про фонд: Києво-Софійська бібліотека, збережена в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, не є бібліотекою Ярослава Мудрого, що існувала в Софійському соборі з XI ст. Йдеться

про бібліотеку, започатковану Петром Могилою в монастирі Святої Софії бл. 1633 р. Митрополит Петро Могила залишив бібліотеці монастиря книги зі свого зібрання. Сьогодні виявлено сім книг з його власницькими написами: Petro Mohila. *Orthodoxa confessio Catholicae atque Apostolicae Ecclesiae orientalis* (Lipsiae, 1695); Pasch Georg. *Schediasma de curiosis hujus seculi inventis, quorum accuratiori cultui facem praetulit antiquitas* (Kiloni, 1700); Roberto Bellarmino. *De arte bene moriendi libri duo* (Coloniae Agrippinae, 1621); Stanisław Sokołowski. *De verae et falsae ecclesiae discrimine, ad serenissimum Stephanum I Poloniae Regem* (Cracoviae, 1583); *Conciones de quatuor hominis novissimis. Nunc primum ex italico in Latinum idioma conuersae, interprete F. Antonio Dulcken* (Coloniae Agrippinae, 1632); Piotr Skarga. *Kazanie na niedziele y święta Całego roku. Przyłączone są do nich Kazania o siedmi Sakramentach* (Kraków, 1609); *Aureum Breviarium concionatorum, sive sermones breves in dominicos et festos dies totius anni, quibus infine accedunt conciones sive adhortationes breues Nuptiales autore reverendiss d. Georgio Bartholdo Pontano a Braitenberg* (Coloniae Agrippinae, 1611). Свої книгозбірні передали також до бібліотеки кафедрального монастиря митрополити Варлаам (Ясинський), Тимофій (Щербацький), Самуїл (Миславський) та ін.

Існує «Опись кафедральной Киево-Софийской библиотеки» 1803 р., в якій протоієреями Іоаном Левандою і Дмитром Сигиревичем було завірено 1111 одиниць зберігання (з них 171 рукописний збірник). Тут вказано, що до опису включено книги, які були у власності митрополита Самуїла (Миславського), та книги з Кирилівського і Ржищівського монастирів. У пізнішій примітці зазначено про додаткові списки книг із зібрань Іриней (Фальковського) та Євгенія (Болховітінова). Митрополит Євгеній передав бібліотеці Софійського собору 346 книг і 310 рукописів.

Бібліотека монастиря, яка після закриття обителі стала кафедральною, знаходилася до 1824 р. в північно-західній частині верхньої галереї Софійського собору. Але через те, що під час дощів сюди затікала вода, за розпорядженням митрополита Євгенія книги перенесли на верхній поверх південної частини собору, у велику церкву Іоанна Богослова. Дах відремонтували, в новому місці прілі книги поставили окремо. Книги звірили з каталогом 1803 р.: багатьох книжок не виявилось, проте було багато нових, не записаних до каталогу. В рапорті кафедрального протоієрея Софійського собору митрополиту було також зазначено, що немає записів повірок бібліотеки при набутті посади ключарів собору. З 1824 до 1827 р., коли на посаді ключаря був Калістрат Соколовський, стороннім особам припинили видавати книги ¹.

¹ Рапорт кафедрального протоієрея Калістрата Соколовського и протоієрея Михаила Кучеровского митрополиту Евгению Болховитинову // ІР НБУВ. Ф. 233. № 6. Арк. 1.

За час перебування на посаді ключаря собору й завідувача бібліотекою Іоана Сковорцова в 1850 р. було укладено два каталоги (рукописів і друків). Рукописів було 747, книг – 1561 (ІР НБУВ. Ф. 233. № 17, 31). І. Сковорцовим були затверджені також правила користування бібліотекою. В них зафіксовано, що бібліотека Києво-Софійського собору відкрита кожного місяця 1 або 2 числа (коли немає служби) з 9 до 12 години. Каталоги зберігались у записувача, йому ж можна було залишити вимоги на книги. Книги видавали на місяць, але якщо через місяць ніхто інший не бажав їх взяти, термін можна було продовжити ще на місяць. Багатотомні видання і рукописи на абонемент не видавались. Користуватися Софійською бібліотекою можна було київським священникам, а дияконам і причетникам – з листом-клопотанням свого священника. Стороннім та особам духовного звання, що жили за межами Києва, книги не видавались без клопотання, підписаного митрополитом ².

Політичні зміни, викликані державним переворотом 1917 р., призвели зокрема до появи декретів нової більшовицької влади – про відділення церкви від держави і школи від церкви від 23 січня 1918 р. та про передання історичних та мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти від 1 квітня 1919 р. З метою обліку, реєстрації, охорони, вивчення та популяризації пам'яток 3-го лютого 1919 р. в Харкові при Народному комісаріаті освіти УСРР створено Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини. Були створені і відповідні губернські комітети. Влітку 1921 р. Київський губернський комітет охорони пам'яток мистецтва й старовини направив до Софійського собору свого інструктора-експерта Ф. М. Морозова, який оглянув і взяв на облік бібліотеку собору, зазначивши у звіті: «Виявилось, що не вистачає 64 номерів книг, частина втрачені, частина взяті для наукових досліджень, але не повернуті до цього часу. Виявились дві полиці книг зовсім не вписаних в каталог. Не вписані в каталог грамоти, плани і фотографії. Загалом бібліотека в зразковому порядку, порівняно з іншими церковними бібліотеками. Крім книг в бібліотеці виявилися справи архіву канцелярії київського митрополита. Справи архіву довелося прийняти зв'язками, а розбір його і опис довелося відкласти. Приміщення як архівне, так і бібліотечне цілком придатне для зберігання, потребує невеликого ремонту вікон, а саме скління і лагодження підкупольного склепіння, пробитого снарядом. Для роботи приміщення також придатне. Наразі я зайнятий складанням додаткового каталогу. Бажано було б надрукувати на машинці каталог в двох екземплярах»³. Ф. М. Морозов

² Правила для желающих пользоваться книгами Киво-Софийской библиотеки // Там само. Арк. 63–64.

³ Щеглов Г. Э. Хранитель. Жизненный путь Федора Михайловича Морозова. Минск : ВРАТА, 2012. С. 204–205.

подав також список осіб, які не повернули книги, і почав офіційними листами вимагати від них повернення книжок.

Концентрація у Всенародній бібліотеці України (ВБУ, нині НБУВ) колосальних за обсягом книжкових і рукописних фондів бібліотек Київської духовної академії та монастирських бібліотек Києва унеможливлювалася через відсутність приміщень у ВБУ. Виникла і була втілена ідея тимчасового закріплення за ВБУ тих приміщень, де, власне, зберігалися націоналізовані монастирські зібрання, в т. ч. Софійського собору. 20 грудня 1922 р. Ф. М. Морозов в якості уповноваженого від Всеукраїнської академії наук передав бібліотеку Софійського собору бібліотекарю В. Г. Павелко-Черському за інвентарями-каталогами І. Скворцова і картковим каталогом: крім рукописів, 1560 стародруків і 1966 видань XIX – початку XX ст. Відсутніми було зафіксовано 14 рукописів і 49 книг ⁴.

У лютому 1925 р. ВУАН остаточно передала в адміністративно-наукове керування ВБУ в числі низки давніх монастирських книгозбірень і бібліотеку Софійського собору. Містилась вона тоді в трьох кімнатах на місці старого Воскресенського приділу, на хорах собору. У доповіді директора ВБУ С. П. Постернака на засіданні Ради ВБУ від 28 квітня 1925 р. зазначено: бібліотека Софійського собору складається із закаталогізованої частини, є акт прийому від 20.12.1922 р.; незакаталогізованих дублетів періодики, а також брошур і газет; книжок Трегубова, які він подарував бібліотеці; «архівчика»; «різного друкованого хламу» ⁵. Є каталоги: рукописний – рукописів і стародруків; картковий – додаткових книг. Завідує бібліотекою постійний позаштатний співробітник ВБУ Павелко-Черський В. Г., без платні. На засіданні Ради ВБУ було ухвалено бібліотеку Софійського собору залишити на місці; ті книжки, що не належать до складу бібліотеки Софійського собору, забрати до ВБУ ⁶. В 1926 р. частину стародруків було передано до Музею писемства та друку.

В 1927 р., як засвідчує «Анкета-сведения о деятельности библиотеки для отчета о научных учреждениях «Укрнауки» за 1927 г.», бібліотека Києво-Софійського собору перебувала в дзвіниці собору, загалом бл. 3500 книг, 726 рукописів ⁷. У 1928–1929 бюджетному році бібліотеки колишніх київських монастирів було визнано вважати відділами ВБУ, зокрема бібліотеку Софійського собору – Софійським відділом ⁸. На обліку у відділі перебувало

⁴ Архів НБУВ // ІР НБУВ. Оп. 1 № 40. Арк. 29.

⁵ Зміст доповіді директора ВБУ С. П. Постернака: Додаток до протоколу Ради ВБУ ч. 75 від 28.IV.1925 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 62. Арк. 180.

⁶ Протокол Ради ВБУ ч. 75 від 28.IV.1925 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 62. Арк. 178 зв.

⁷ Архів НБУВ. Оп. 1. № 203. Арк. 8.

⁸ Отчет о работе библиотеки за 1928–1929 бюджетный год (с. 1 окт. 1928 г. – 1 окт. 1929 г.). // Архів НБУВ. Оп. 1. № 270. Арк. 1 зв.

4363 од., з них опрацьовано 4208 од., не опрацьовано 155. Відповідав за бібліотеки колишніх київських монастирів завідувач відділу стародруків ВБУ С. І. Маслов. У звіті відділу за 1929–1930 бюдж. рік він звітував про те, що вибрав з рукописних каталогів бібліотеки Софійського собору відомості про стародруки. Як і раніше, наглядав за бібліотекою В. Павелко-Черський, він жерозпочав опис незакаталогізованих фондів; за рік було 50 відвідувачів, видано 51 книгу⁹. Користувались книгами співробітники наукових інституцій.

25 травня 1931 р. було прийнято рішення про перевезення бібліотеки Софійського кафедрального собору до Всенародної бібліотеки України. Рукописи в кількості 722 од. прийняв 4 червня 1931 р. у новому будинку ВБУ по вул. Володимирській М. В. Геппенер. Стародруки і книги передав 14 липня 1931 р. В. Г. Павелко-Черський, прийняли Б. І. Зданевич та Г. І. Коляда за каталогом 1850 р. Перевозили 2-ма підводами до старого будинку ВБУ (бульвар Т. Шевченка, 14); з 1560 одиниць не вистачало 48, з них 29 – ті, яких не було і в 1922 р., 14 рахувалися за читачами. З невідомих причин не вистачало 5 книг. За картковим каталогом із 1965 номерів не вистачало 13 книг, хоча в 1922 р. не вистачало 6 книг¹⁰.

Характеристика історико-культурного фонду:

Бібліотека Софійського кафедрального собору складається з двох частин: перша становить номери від 1 до 1760. Книги цієї частини бібліотеки упорядковані за зразком монастирського зібрання. Друга, новіша частина Софійської бібліотеки складена за схемою: I. Святе Письмо; II. Твори Отців Церкви; III. Церковні правила; IV. Богослужбові книги; V. Тлумачення Святого Письма; VI. Церковна історія; VII. Катехізис і догматичне богослов'я; VIII. Повчальне богослов'я; IX. Проповіді; X. Полемічні твори; XI. Суміш богословська; XII. Класичні твори; XIII. Філософія; XIV. Закони цивільні; XV. Література; XVI. Історія загальна; XVII. Літературознавство; XVIII. Природничі науки; XIX. Інше. Систематизувати за пропонованими розділами почали лише нові надходження. Можливо, це було свідоме рішення зберегти стару бібліотеку, закладену ще Петром Могилою.

Отже перша частина бібліотеки Софійського собору, що має номери по порядку від 1 до 1760, має такий склад:

Починається бібліотека передбачувано з різних видань *Святого Письма*. Серед них один з ранніх перекладів частини Біблії латинською мовою – Le Nouveau Testament (Lyon, 1561); також є повний переклад Біблії польською мовою Якуба Вуєка з офіційного католицького видання на замовлення єзуїтів

⁹ Архів НБУВ. // ІР НБУВ. Оп. 1. № 313. Арк. 16 зв.

¹⁰ Доповідна записка про обслідування бібліотеки Софійської філії та акти про передачу бібліотеки до ВБУ 1931 р. // ІР НБУВ. Ф. 33. № 2979. 12 арк.

– Biblia to iest Księgi Starego y Nowego Testamentu,... przez d. Iakuba Wuyka z Wagroca, theologa Societatis Iesu (W Krakowie, 1599). Є Гданська Біблія – протестантський переклад польською мовою – Biblia Święta to jest Księgi Starego y Nowego Przymierza (We Gdansku, 1632, W Krolewcu, 1738) та Біблія Мартіна Лютера з коментарями Лукаса Осіандера – Biblia Sacra Veteris et Novi Testamenti, secundum Vulgatam versionem, ad Ebraeam veritatem in veteri, ad Graecam in Novo Testamento, a D. Luca Osiandro perpurgata: et ad. Luteri versionem Germanicam collata, praefationibus ejusdem (Ienae, 1599). Збережена в Софійській бібліотеці латинська Біблія одного з перших поборників релігійної толерантності Себастьяна Кастелліона – Biblia Sacra ex Sebastiani Castellionis interpretatione (Lipsiae, 1750) та ін. Серед кириличних видань Біблії в Софійській бібліотеці наразі є два примірники Острозької Біблії (Острог, 1581) та ін.

Твори отців церкви (номери книг бібліотеки з 45 до 118): Opera S. Dionysii Areopagitae (Antverpiae, 1634, Lutetiae Parisiorum, 1615); D. Caecilii Cypriani Carthaginensis episcopi Opera (Parisiis, 1603); Divi Gregorii Papae Cognomento magni, omnia quae extant, opera (Antverpiae, 1572, Antverpiae, 1615); Divi Hieronimi Stridonensis Operum (Parisiis, 1579–1602); Theophylacti archiepiscopi Bulgariae Commentarii in quatuor Evangelia (Lutetiae Parisiorum, 1635); Sancti Aurelii Augustini (Antverpiae, 1700–1703); S. Patris Nostri Cyrilli Hierosolymorum archiepiscopi Opera (Oxoniae, 1703); Joannis Chrysostomi archiepiscopi Constantinopolitani Opera omnia (Parisiis, 1718–1738); Sancti patris nostri Ioannis Damasceni Opera omnia (Parisiis, 1712). Є пізніші синодальні переклади на старослов'янську мову, наприклад: Іоанн Златоуст. Беседи или Толкования на послание к Филистимлянам святого апостола Павла (Москва, 1806) та ін.

Канонічному праву присвячено склад бібліотеки з № 119 до 144, причому кількісно переважають католицькі правила чернечих орденів і постанови вселенських соборів: Beveregio Guilielmo. Codex canonum (London, 1678); Summa conciliorum (Venetiis, 1546); Liber sextum Decretalium Bonifacii papae VI. Constitutiones extravagantes tum vigenti Ioannis papae XXII tum communes (Venetiis, 1615); Decreta congregationum generalium Societatis Jesu (Antverpiae, 1635); Jasinński Camillus. Summarium Ordinationum Capitulorum Generalium Ord: Praedicatorum (Cracoviae, 1638) та ін. Були, звісно, і основні регламентуючі документи російської православної церкви: Духовный регламент государя Петра Первого 1721 года (Москва, 1804, 1818); Соборник (Москва, 1804); Положение о призрении бедных духовного звания (Київ, 1833); Устав Новгородского первоклассного Юрьева монастыря (Москва, 1830) та ін.

Богослужбові книги від № 145 представлені вилученими із закритих церков і монастирів уніатськими богослужбовими книгами, які передавали

до київської консисторії, а потім до Софійської кафедральної бібліотеки. Це Службник (Львів, 1691); Минея на май (Почаїв, 1761); Тіпикон [грецькою мовою] (Афіни, 1685); Благодарственное к Господу пение (Почаїв, 1801); Ирмологіон (Львів, 1757); Ирмологіон (Почаїв, 1775); Jasne promienie imienia Jezusowego (Lwow, 1740); Droga Zbawienia Pewnego albo Reguła... Franciszka S. (Lwow, 1734); Возслідованія праздником пресвятой тайны Евхаристіи состраданія Пресвятій Богородицы и блаженнаго священномученика Іосафата от святого собора Замойскаго преподанным (Унів, 1745) та ін. Звісно, в Софії, як кафедральному соборі, були і російські синодальні богослужбові видання: Службник (Москва, 1808); Чин освящення храма от архиерея творимого (Москва, 1770); Молебное пение на Новый год (Б.м., б. д.); Последование о исповедании (Москва, 1814); Чин исповедания отрокам (Москва, 1814); Панахида (СПб., 1836); Обиходного пения при высочайшем дворе употребляемый (СПб., 1848); Дмитриевский И. И. Историческое и таинственное изъяснение на литургию (Москва, 1805) та ін.

Тлумачення Святого Письма починається в бібліотеці Софії від № 268 текстами переважно православних російських авторів: Ириней (Клементьевский). Толкование на дванадесят пророков, на пророка Иоилу, Псалтирь, на пророка Амоса, на пророков Авдия, Иону и Михея, Наума, Авакума, Софонифия и Аггея, Захария и Малахия (СПб., 1805–1809); Гавриил (Петров). Толкование на соборные послания апостолов Иакова, Петра, Иоанна, Иуды (Москва, 1794); Ириней (Фальковский). Толкование на послание святого апостола Павла к галатам (Киев, 1807); Никифор (Феотоки). Толкование воскресных Евангелий (Москва, 1819); Мефодий (Смирнов). К римлянам послание св. Апостола Павла с толкованием (Москва, 1815) та ін. Католицьких авторів: Maldonati Ioannis. Commentariorum in quattuor Evangelistas (Brixiae, 1598) та ін. Протестантське тлумачення представлено кальвіністом: Buddeus I. F. Historia ecclesiastica veteris Testamenti ab orbe condito usque ad Christum natum variis observationibus illustrata. T. I. 1744, T. II. 1752 та ін.

Всесвітня історія та *історія церкви* представлена від № 342 до 432 творами різних авторів, написаними латиною: Josephus Flavius. Opera (Coloniae, 1691, Francofurti ad Moenum, 1599); Roberto Bellarmino. Descriptoribus ecclesiasticis liber unus (Coloniae, 1684); польською мовою: Żywoty Oycow, Abo Dzieje y Duchowne powieści Starcow, Zakonnikow, Pustelnikow Wschodnich (Kraków, 1688); Kwiatkiewicz J. Roczne dzieje kościelne od roku Pańskiego 1198 aż do lat naszych (Kalisz, 1695); російською мовою: Бедринский И.И. Церковная история: в 3 ч. (Москва, 1830–1836); Патерик Киево-Печерский (Киев, 1830); Словарь исторический о святых прославленных в российской церкви, и о некоторых подвижниках благочестия местночтимых (СПб., 1836); Евгений (Болховитинов). Словарь исторический о бывших в России

писателях духовного чина (СПб., 1818–1827); Евгений (Болховитинов). Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии (Киев, 1825); Евгений (Болховитинов). Полное описание жизни пресвященного Тихона, бывшего прежде епископа Кексгольмского и Елецкого (СПб., 1796); Амвросий (Орнатский). История российской иерархии (Москва, 1810–1815); Смирнов Н. История о достопамятном Флорентийском соборе, по части унии каковая предпринята была для соединения Восточной церкви и Западной (СПб., 1805); Бантыш-Каменский Н. Историческое известие возникшей в Польще унии (Москва, 1805); Турчанинов Н. О соборах, бывших в России со времени введения в ней христианства до царствования Иоанна IV (СПб., 1829); Остромыслинский Е. Изследование о древнейшей киевской церкви св. Ильи, упоминаемой в договоре великого князя Киевского Игоря Святославича с греками 945 г. (Киев, 1830) та ін.

Катехизис і догматичне богослов'я займає місце в бібліотеці Софії з 433 до 496 номеру і представлено всіма течіями християнства, зокрема, католицькими виданнями: Katechizm (Krakowie, 1568); Katechizm (Kalisz, 1603); Młodzianowski T. Praelectiones theologicae de poenitentiae virtute et sacramenta (Cracoviae, 1670); Fleury C. Catéchisme historique contenaut en abrégé l'histoire sainte et la doctrine chrétienne (Tulle, 1804); Boucat A. Theologia patrum dogmatica, scholastico-positiva (Parisii, 1718); лютеранськими – Buddei I. F. Institutiones theologiae dogmaticae (Francofurti et Lipsiae, 1741, Lipsiae, 1782–1784); православними: Zebranie Krótkiey nauki o artykułach wiary prawosławney katolickiey chrześcijańskiej (Kijow, 1645); унійним – Nauka chrześcijańska wielce pożyteczna y bardzo potrzebna o tym co każdy prawdziwy chrześcijanin powinien wiedzieć (w Supraslu, 1756); виданнями Іакинфа (Карпинського), курс догматики якого був тривалий час підручником в православних семінаріях в російській імперії – Karpinski H. Compendium orthodoxae theologiae doctrinae (Lipsiae, 1790); А. Зернікава – Zoernikaw A. Tractatus theologicus orthodoxi de processione spiritus sancti (Regiomonti, 1774); Тихона Задонського – Наставление о собственных всякого христианина должностях (Москва, 1811) та ін.

Повчальне богослов'я та проповіді з 497 номеру репрезентує всі течії християнства. Католицька повчальна література найбільше має в своєму складі творів єзуїтів: Drexel Jeremias. Oko wiecznosci (Kraków, 1638); Drexel Jeremias. Droga do wiecznosci (Kraków, 1632); Jacob Masen. Nova praxis orthodoxae (Coloniae Agrippinae, 1669); Mansi J. Locupletissimo Bibliotheca moralis (Moguntiae, 1670–1674); Skarga Piotr. Kazania na niedziele i święta całego roku (Kraków, 1609); бенедиктинців: Reguia sw. Benedykta (Wilnae, 1677); домініканців: Stephanowicz A. Dzieło zbawienia ludzkiego (Kraków, 1678); августинців: Tomasz a Kempis. O naśladowanii Christusa pana (Kraków,

1623); Witwicki S. Obraz prawdziwego kapłana w obowiązках stanu duchownego (Kraków, 1751) та ін. Є в Софійській бібліотеці і православна повчальна література: Феофан Прокопович. Слова и речи поучительные похвальне и поздравительные (СПб., 1760, 1761, 1765); Совет молодому проповеднику, данный одним наставником; перев. с фран. на польский, а с польского на русский (Киев, 1824); Скворцов И. Слова на некоторые праздничные и торжественные дни, в разные времена произнесенные (Киев, 1833) та ін.

Полемічні твори виражали суперечки між католицькою, православною та греко-католицькою церквою на українських землях після Берестейської унії, представлені такими авторами: Joannicjusz Galatowski. Messiasz prawdziwy Jezus Chrystus Syn Boży (Kijow, 1672); Joannicjusz Galatowski. Stary Kościół zachodni nowemu Kościołowi Rzymskiemu pochodzenie Ducha S. od Ojca samego nie od Syna pokazuje (Nowogrodek, 1678); Łazarz Baranowicz. Nowa miara starej wiary (Nowogrodka Siewierskim 1676); Petro Mohyla. Λίθος albo kamen z procy prawdy cerkwie świętej prawosławney ruskiej na skruszenie faecnociemnej Perspektywy alboraczey pazkwilu od Kassiana Sakowieza (Kijow, 1644); Theophil Rutka. S. Cyrillus patriarcha Alexandrinus spiritus s.a. Filio procedentis de coelo datus (Lublina, 1692) та ін.

Класичні твори – це переважно твори римських авторів: Marcus Tullius Cicero. Epistolarum (Lipsiae, 1772); Marcus Tullius Cicero. Orationum (Hanoviae, 1607); Titus Livius. Patavini historiarum (Lugduni, 1553); Cornelius Nepos. Vitae excellentissimi (Hamburgi, 1683); Quint Curtius Ruf. De rebus gestis Alexandri Magni (1724); Lucius Annaeus Seneca. Tragediae. (Coloniae Agrippinae, 1627) тощо.

З *філософії* книг мало, але це найвідоміші твори філософів, які змінили світогляд і принесли нові думки в університети Європи в XVI–XVII ст.: Descartes R. Epistolae (Amstelodami, 1632); Descartes R. Opera philosophia (Amstelodami, 1570); Pensees de Pascal (Geneve, 1778); Philosophia Aristotelis (Varsaviae, 1678); Aristoteliae. Politika (Kraków, 1605); Grotii H. De jure Belli ac Pacis (Jenae, 1673); Lipsius J. Epistolarum (Lugduni, 1591) та ін.

Закони громадянські – це найважливіші закони і твори, що узаконювали самодержавство: Феофан Прокопович. Правда воли монаршей (Москва, 1726); Перевошиков В. Слово о превосходстве самодержавного правления (Дерпт, 1826); Привилегия и устав императорской Академии 3-х знатнейших художеств (СПб., 1764) та ін. Але є і польські патріотичні видання: Czacki T. O prawach mazowieckich, rozprawa czytana w Kremieńcu na zakończenie roku szkolnego. 14 lipca 1811 (Krzemieniec, 1811) та ін.

Історія загальна: Okolski S. Orbis Poloni (Kraków, 1641–1643); Pufendorf S. Introductio ad historiarum (Francofurti, 1687); Historiae Francorum (Francofurti,

1596); Kwiatkowski K. Dzieje narodu polskiego za panowania Władysława IV (Warszawa, 1823); Царственный летописец (СПб., 1772); Татищев В. Н. История российская (Москва, 1769); Летописец Новгородский (Москва, 1781); Ашик А. Б. Керченские древности (о Пантикапейской катакомбе) (Одесса, 1845); Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание (Киев, 1841) та ін.

Літературознавство: Scapulae I. Lexicon Graeco-Latinum (Basileae, 1608, Amstelaedami, 1652); Despauteriini I. Grammaticae (Dilingae, 1573); Rayski I. Phrasses (Varsavia, 1723); Thesauri Polono-Latino-Graeci (Cracoviae, 1668); Calepini A. Dictionarium (Basileae, 1650) та ін.

Природничі науки: Магницкий Л. Ф. Арифметика (Москва, 1703); Blancardi S. Lexicon medicum (Halaе, 1743); Хвостов Д. Предосторожность от повальных болезней (СПб., 1832) та ін.

Хронологічні межі видань: 1483–1917.

Кількісний склад фонду: 1783 кн. од. – в колекції Софійського кафедрального собору у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій, 5 інкунабул в 4 кн. од. знаходяться у фонді інкунабул, 31 кн. од. у фонді палеотипів у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ. Книги з бібліотеки Софійського собору поповнили також колекції кириличних стародруків, видань громадянського друку.

Мова видань: російська, латинська, грецька, німецька, польська.

Зовнішні ознаки колекції: ознакою приналежності до бібліотеки Софійського кафедрального собору є наліпка на корінці у вигляді марки з вписаними вручну цифрами від 1 до 1760 (на старішій частині бібліотеки, яка відображена в каталозі І. Скворцова 1850 р.), або наліпка у вигляді марки на корінці з шифром з римською цифрою (на новішій частині бібліотеки). На переважній більшості книг є печатка на форзаці чи титульному листі «Бібліотека Києво-Софійського собора».

Науково-довідковий апарат фонду:

Каталог книг библиотеки Киево-Софийского собора // ІР НБУВ. Ф. 233. № 31. 397 арк.

Електронний каталог бібліотеки Софійського кафедрального собору, представлений на порталі НБУВ. Режим доступу: <http://surl.li/xaykhg>

Використані джерела і література:

Протоколи засідань бібліотеки за 1921 г. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 40. Арк. 29.

Зміст доповіді директора ВБУ С. П. Постернака: Додаток до протоколу Ради ВБУ ч. 75 від 28.IV.1925 р. // Протокол Ради ВБУ ч. 75 від 28.IV.1925 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 62. Арк. 178 зв., 180.

Сведения о научной деятельности библиотеки за 1927 г. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 203. Арк. 8.

Отчет о работе библиотеки за 1928–1929 бюджетный год (с. 1 окт. 1928 г. – 1 окт. 1929 г.) // Архів НБУВ. Оп. 1. № 270. Арк. 1 зв.

Отчет о работе библиотеки за 1929–1930 бюджетный год (с. 1 окт. 1929 г. – 1 окт. 1930 г.) // Архів НБУВ. Оп. 1. № 313. Арк. 16 зв.

Доповідна записка про обслідування бібліотеки Софійської філії та акти про передачу бібліотеки до ВБУ 1931 р. // ІР НБУВ. Ф. 33. № 2979. 12 арк.

Матеріали до історії Києво-Софійської бібліотеки // ІР НБУВ. Ф. 233. № 6. Арк. 1.

Гнатенко Л. А. Зібрання рукописних книг та архів Софійського собору // Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. Київ, 2015. С. 133–141.

Евгений (Болховитинов). Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов и фасадов Константинопольской и Киевской Софийской церкви и Ярославова надгробия. Киев : типография Киево-Печерской лавры, 1825. [2], 291, [3], 272, [7] с., [5] с. іл.

Заєць О. В. Бібліотека Києво-Софійського кафедрального собору: історія формування та сучасний стан. *Гілея* : науковий вісник. 2017. Вип. 126. С. 110–116.

Ковальчук Г., Степченко О. Книжкове зібрання та колекція рукописів Софійського монастиря в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського. *Повернення з Німеччини в Україну грамоти Петра I Іоасафу Кроковському 1708 року* : Матеріали урочистого передання грамоти та українсько-німецького колоквиуму 30 травня 2019 р., присвяченого історії унікального документа Софійської колекції / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; упоряд. Л. А. Дубровіна та ін. Київ, 2019. С. 64–72.

Орловский П. Св. София Киевская, ныне Киево-Софийский собор. 2-е изд. Киев : Типография С. В. Кульженко, 1901. 74 с.

Перетц В. Очерк библиотеки Киево-Софийского собора (Из записной книжки). *Литературный вестник*. Издание русского библиологического общества. СПб., 1901. Т. 2, кн. 6. С 121–127.

Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Вып. 3. Библиотека Киево-Софийского Собора. Москва : Университетская типография, 1904. 372 с.

Прокоп'юк О. Бібліотека монастиря Св. Софії як вияв духовно-інтелектуальних потреб і можливостей монастирської братії. *Медієвістика. Історія церкви, науки і культури*: протосемінарій. Київ, 2003. Вип. 5. С. 147–164.

Рукавіцина-Гордзієвська Є. В. Київський митрополит Євгеній (Є. О. Болховітінов) : Біобібліографія. Бібліотека. Архів / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. 856 с.

Щеглов Г. Э. Хранитель. Жизненный путь Федора Михайловича Морозова. Минск : ВРАТА, 2012. 366 с.

Олена Заєць, Галина Ковальчук

Книжкове зібрання Києво-Печерської лаври

Фондозасновник: Києво-Печерська лавра – православний чоловічий монастир.

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Києво-Печерська лавра – найдавніший монастир на території сучасної України, один із найбільших християнських центрів країни, визначна пам'ятка історії та архітектури. Заснований преподобними Антонієм і Феодосієм Печерськими в середині XI ст. Назву отримав від печер поблизу Києва, де оселилися перші мешканці монастиря.

У 1592–1688 рр. Києво-Печерський монастир був ставропігією – автономною церковною православною одиницею під юрисдикцією Константинопольського патріарха. У 1688 році став лаврою – православним чоловічим монастирем, що має особливе історичне та духовне значення; підпорядковувався московському патріарху. В підпорядкуванні у самої Києво-Печерської лаври було багато інших монастирів і пустиней, зокрема, Китаєвська, Микільська та інші під Києвом, з їхніми угіддями і кріпаками. На початку XVII ст. у Лаврі були засновані друкарня, в 1631 р. – лаврська школа. Під час пожежі 1718 р. згоріли будинки і майно лаври.

У XVIII ст. лавра стала найбільшим церковним феодалом в Україні, їй належали 3 міста, численні містечка, села, хутори, всілякі виробництва і фабрики. До 1770 р. остаточно сформувався архітектурний стиль українського барокко в лаврі. У 1786 р. обитель позбавили багатьох маєтків, крім Голосіївської та Китаївської пустинь, а митрополит київський став священноархимандритом Лаври.

У XIX ст., як і раніше, Лавра проводила значні будівельні та ремонтно-реставраційні роботи; побудовано Трапезну церкву, монастирську лікарню та лікарню для прочан.

1920 р. більшовицькою владою монастир було закрито. На території Лаври розмістили інвалідне містечко. Частина ченців об'єдналися в артіль і продовжували певний час жити в монастирі. Упродовж 1920-х рр. на території Лаври було створено Всеукраїнське музейне містечко, однією з основних функцій якого була антирелігійна пропаганда.

Дата і місце формування фонду: кінець XVI ст. – 1920 р., Київ. Через пожежі давня частина фонду не збережена.

Історична довідка про фонд:

Рукописні книги були в монастирі з часу заснування, однак перша збережена письмова згадка про бібліотеку тут відома з опису рухомого

і нерухомого майна монастиря, складеного 24 квітня 1593 р. при набутті посади архімандритом Никифором Туром. З часом потреба в книгах збільшувалась, що призвело в тому числі і до запровадження друкарні на території обителі на початку XVII ст. Разом з тим, підготовка видань також потребувала багато книг для перекладів чи перевидань. У першій половині XVII ст. у Лаврі було окреме приміщення для бібліотеки монастиря. Так, у творі Афанасія Кальнофойського «Тератургіма» (1638 р.) у переліку будівель Лаври вказано «Bibliotheka xiąg cerkiewnych Ruskich y Slawian».

Під час пожежі в Лаврі в 1718 р. постраждала і бібліотека. Після цього збирання книг продовжували на хорах Успенського собору. Коли була побудована дзвіниця, стародруки та книги іноземними мовами, які не користувалися попитом, перенесли туди. На дзвіницю книги перемістили не випадково – вона не опалювалась, а отже, не було небезпеки пожежі. В нижньому ярусі містився архів Лаври, на другому ярусі – бібліотека, на третьому – дзвіниця, на четвертому – годинник. Уже в 1848 р. бібліотекар ієромонах Палладій скаржився, що приміщення дзвіниці заповнене, книги стоять в 3 і 4 ряди.

Книги зберігались також в друкарні, в церковній ризниці. Були книги в підвідомчих Лаврі Китаївській та Голосіївських пустинях. До середини XVIII ст. лаврська бібліотека лише збиралася, але не мала ще належного устрою. В архівних справах того часу немає згадок про окремих осіб, яким би доручалось впорядкування бібліотеки. З другої половини XVIII ст. згадуються бібліотекарі та реєстри книг. 1782 р. у реєстрі книг лаврської бібліотеки (зберігається в ЦДІАК в м. Києві: Ф. 128. Оп. 1. № 406, Ч. III. Арк. 35) налічувалось 919 назв книг.

Відомо, що в 1806 р. ієромонах Антоній (Смирніцький) склав каталог лаврської бібліотеки і передав його на розгляд Духовному собору. 7 серпня 1822 р. митрополитом Євгенієм (Болховітіновим) та намісником Лаври була підписана інструкція, в якій закріплювалось, що бібліотекарю дозволялося видавати під розписку книги для братії в невеликій кількості, й не більше, як на півроку, а видача книг, особливих рукописів, стороннім особам заборонялася зовсім. У тому ж році митрополит Євгеній призначив ревізію в лаврській бібліотеці, якою завідував намісник Лаври Антоній (Смирніцький). Ревізія виявила недоліки в бібліотеці, й митрополит призначив бібліотекарем ієромонаха Авксентія (Галинського), який у 1826 р. склав каталог на 92 арк., що зберігається в Інституті рукопису НБУВ. Крім того, митрополит Євгеній встановив порядок, за яким один екземпляр будь-якої книги, що друкувалася в лаврській друкарні, мав передаватися до бібліотеки.

Відомо, що в 1845 р., після клопотання Київської духовної консисторії, було надано дозвіл користуватися бібліотекою Києво-Печерської лаври

членам Київської тимчасової комісії для розбору давніх актів: М. Іванишеву, С. Гогоцькому, З. Коробкіну, П. Кулішу, М. Крижановському – для опису книг і рукописів, які зберігаються в архівах і бібліотеках Києво-Печерської лаври, Софійського монастиря, Пустинно-Микільського монастиря, Духовної академії.

Нові видання потрапити в бібліотеку могли тільки через рішення Духовного собору. Так само можна було отримати дозвіл на роботу з книгами. У 1864 р. бібліотекар ієромонах Арсеній (Радкевич) надав звіт, в якому зазначено, що в бібліотеці 3203 назви книг російською мовою і церковно-слов'янською, 2102 – латиною; загалом 5305 назв, 6598 примірників. Про багатство бібліотеки свідчить той факт, що коли в 1866 р. надійшов указ імператора про необхідність мати в монастирських бібліотеках обов'язковий перелік книг із 31 назви, то виявилось, що в бібліотеці Лаври є всі книги з цього переліку. Києво-Печерська лавра в 1867 р. передплачувала 22 періодичні видання: Єпархіальні відомості з усіх губерній, де вони видавалися, 6 найменувань газет («Санктпетербургские ведомости», «Московские ведомости», «Биржевые ведомости», «Киевские губернские ведомости», «Киевлянин», «Современное воскресное прибавление к Московским ведомостям»), усі релігійні журнали імперії. Іноді бібліотека Києво-Печерської лаври поповнювалася шляхом купівлі нових книжок, на які виділяв кошти Духовний собор. Це були книги не обов'язково релігійного змісту, а й світські, такі як Повне зібрання законів Російської імперії у 24 томах (1848 р.), деякі книги з історії. Але основним джерелом наповнення бібліотеки були дари за заповітами митрополитів, архімандритів та братії Лаври. Архімандрити монастирів, архієпископи, священники, у тому числі з далеких губерній, надсилали власні книги в дарунок Лаврі з проханням прийняти. Світські люди також дарували книги, в тому числі стародруки, з проханням поминати померлих родичів чи молитися за здоров'я або за народження дітей. Відомо, наприклад, що професор О. Кістяківський перші примірники своєї книги «Права, за якими судиться малоросійський народ» у 1879 р. приніс у Лавру. Значні книжкові дарунки зробили промисловець і землевласник Григорій Дмитрович Строганов, купець Іван Никифорович Буданов та ін.

Каталоги бібліотеки неодноразово переписувалися, вносилися записи на нові книги. В 1899 р. бібліотека була повністю перенесена з хорів Успенського собору на другий ярус лаврської дзвіниці на нові стелажі. У 1908 р. з'явився I-й том друкованого каталогу бібліотеки Києво-Печерської лаври, у 1912 – II-й том. Уклав його бібліотекар Лаври ієромонах Михаїл (Тростянський). У першому томі були вказані книги зі Святого Письма, богослов'я, літургіки і церковної археології, гомілетики, церковного і громадянського права. У другому томі подався опис книг з філософії, літератури, історії, математики,

природознавства, політекономії, періодичних видань та ін. У каталозі вказано шифри книг, був алфавітний показчик авторів, перекладачів, видавців та редакторів. Усього описано 8781 назву книг.

У 1903 р. митрополитом Київським і Галицьким і священноархімандритом Києво-Печерської лаври був призначений Флавіан (Городецький). Він мав чудове книжкове зібрання, сформоване за зразком бібліотеки його вчителя – єпископа Гурія (Карпова). Для того, щоб його бібліотека добре зберігалася і могла бути корисною людям, митрополит Флавіан вирішив передати її Києво-Печерській лаврі і збудував для неї окреме приміщення (зараз це корпус № 5 Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»). У будинку бібліотеки були великі читальні зали, в яких знайомитися з книгами мали можливість не тільки ченці Києво-Печерської лаври, а також священники, викладачі й студенти Київської духовної академії та університету святого Володимира, вчені з інших міст. До читальної зали бібліотеки Флавіана видавали книги за каталогами із лаврського книгосховища на дзвіниці.

Після жовтневого перевороту 1917 р. і подальших змін влади, в липні 1921 р. Київським губернським комітетом охорони пам'яток мистецтва і старовини було видане посвідчення проте, що архів і бібліотека, які знаходяться в приміщенні дзвіниці Лаври, а також бібліотека митрополита Флавіана взяті на облік цим Комітетом. На жаль, це не врятувало монастир від розкрадання, зокрема й жителями Інвалідного містечка, яке київська влада розмістила тоді на території Лаври.

2 серпня 1921 р. комісія від Всеукраїнської академії наук (ВУАН) у складі Ю. О. Меженка, В. В. Міяковського, І. В. Могілевського, Ф. І. Шміта оглянула бібліотеки Лаври і митрополита Флавіана і вирішила просити Київський губернський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини, який був підвідомчим Наркоматові освіти та Всеукраїнському комітету охорони пам'яток мистецтв і старовини, передати бібліотеки в розпорядження ВУАН. Не зустрівши заперечень, Академія відрядила для прийому бібліотечного майна Я. І. Стешенка, який 16 серпня 1921 р. прийняв від представника Київського губернського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини Ф. М. Морозова бібліотеку Лаври і митрополита Флавіана за друкованими каталогами. Бібліотека Лаври передавалась у відання Академії із залишенням її на місці, без права вивезення. Архів Лаври 21 жовтня 1921 р. також передано ВУАН. Засідання управи ВУАН ухвалило доручити догляд за бібліотеками Ф. М. Морозову, якого 17 серпня 1921 р. призначили науковим співробітником Археологічної комісії ВУАН із спеціальним дорученням для догляду за академічним майном та установами в Києво-Печерській лаврі. Його обов'язки полягали також у завідуванні бібліотеками Видубицького, Пустинно-Микільського, Флорівського, Михайлівського

монастирів та Софійського кафедрального собору. Посаду бібліотекаря у бібліотеці Лаври посів ієромонах Єрмоген Голубєв.

У 1925 р. Ф. М. Морозов звітував про те, що закаталогізовано книги Антонія (Храповицького), архімандрита Антонія (Петрушевського), коректорської бібліотеки друкарні; встановлено розібрані шафи і закаталогізовано книги з бібліотеки Микільського монастиря, розшукано 600 книг в різних місцях Лаври та повернуто частину книг, які були видані на абонемент до 1922 р. Вказано, що в бібліотеці Києво-Печерської лаври засновано читальню, але взимку вона не опалюється. 1925 року читальню закрито «ГПУ» – Державним політичним управлінням.

На початку квітня 1925 р. Управа ВУАН повідомила ВБУ, що бібліотеки колишньої Лаври, Михайлівського, Микільського та Видубицького монастирів передано під науково-адміністративне керування директора ВБУ. С. П. Постернак, директор бібліотеки, та його заступник В. Ф. Іваницький в присутності уповноваженого ВУАН Ф. М. Морозова обстежили ці бібліотеки, які складали, як зазначено в доповіді директора (Архів НБУВ. Оп. 1. № 62. Арк. 172 зв.), єдиний комплекс, і прийняли рішення залишити їх на місці. Лаврські бібліотеки використовувались шляхом абонементу для науковців – через доставку потрібних книг до приміщення ВБУ. Відзначено, що бібліотека Лаври міститься в дзвіниці, в помешканні з окремим входом, запертому кількома колодками (висячими замками), цілком безпечному з пожежного боку. Водночас дирекція ВБУ вказала на негативні моменти в діяльності Ф. Морозова: каталогізація (всього 300 книг за 3 роки) відбувалась олівцем на клаптиках паперу й без додержання будь-якої карткографічної (тобто каталожної) системи; було встановлено відсутність деяких книжок. Загалом, було відмічено, зроблено за три роки дуже мало. Інвентаря нема. Деяких розпоряджень ВУАН щодо бібліотек він не виконував, до дисциплінованої та постійної праці не здатен. У результаті Ф. М. Морозова було звільнено. Бібліотеку Лаври від нього прийняв співробітник ВБУ М. І. Сагарда. Тоді ж було прийнято рішення перевезти бібліотеку Видубицького монастиря з її майном до приміщення лаврської бібліотеки.

Книжки з лаврської бібліотеки, на прохання Музейного містечка на території Лаври, було прийнято видавати співробітникам, як і раніше, в певні дні. Крім того, музей клопотав щодо передачі відділу письма й друку певних експонатів для сталої виставки українського друкарства, що перебували на такій виставці стародруків в Українському науковому інституті книгознавства. Бібліотека тоді відклала це питання до з'ясування, чи не псуватиме стародруки довге перебування їх розкритими під світлом та ін., а також чи не краще виставляти стародруки ВБУ в її приміщенні в центрі міста, «а не на окраїні».

На кінець травня 1926 року в бібліотеці Лаври зберігалось закаталогізованих

8781 назва книг, що становило близько 15 000 примірників, у т. ч. багато стародруків, 459 рукописів, 3412 книжкових одиниць незакаталогізованої літератури. Разом – понад 18 000 примірників. В Анкеті про діяльність бібліотеки за 1927 р. вказано: разом з Флавіанівською бібліотекою, зібраннями Микільського та Видубицького монастирів, що тоді теж розміщувались на території Лаври, тут було близько 41 тисячі книг і 550 рукописів. Завідував цими фондами М. І. Сагарда.

На 1.X.1930 р. лаврський фонд становив 41460 од., з них опрацьовано було 29 550, частково опрацьовано 11 910 од. Обслуговування науковців, переважно Лаврського музею, видача їм книг додому, відбувалось двічі на тиждень по 2 години. Відповідав за бібліотеки та обслуговування фондом М. Ф. Оксіюк.

У серпні 1935 р. бібліотеки Києво-Печерської лаври, Пустинно-Микільського і Видубицького монастирів перевезли до Подільської філії ВБУ в Братському корпусі Київської духовної академії, де були зосереджені бібліотеки монастирів та релігійних освітніх закладів. Відповідне рішення було ухвалено Сектором науки Народного комісаріату освіти ще 22 серпня 1930 р. У Подільській філії з усіх колекцій вилучали газети, які передавали до газетного відділу, альбоми і репродукції – до відділу естампів (зараз відділ образотворчих мистецтв), ноти і збірники музичних творів – до відділу музичних фондів, рукописи – до відділу рукописів, стародруки – до відділу стародруків.

З відкриттям Університету «Києво-Могилянська академія» фонди Подільської філії в 1992 р. перевезли до приміщення НБУВ по вул. Володимирській, 62.

Характеристика історико-культурного фонду: Основним джерелом наповнення бібліотеки, як вже зазначено вище, були дари за заповітами митрополитів, архімандритів та братії Лаври. Два томи каталогу бібліотеки Києво-Печерської лаври, що вийшли друком у 1908 і 1912 рр., ієромонах Михайло (Тростянський) поділив на XXVII відділів:

I – Святе Письмо. В цьому відділі зберігались, серед інших, такі книги: Апостол (Київ: друкарня Спиридона Соболя, 1630); видання Біблії різними мовами, випущені в різних країнах, містах і друкарнях, зокрема: Biblia (Lugduni, 1531; Lugduni Batavorum, 1609, Venetiis, 1576; Antverpiae, 1631; Kiobenhaffn, 1633; Francofurti, 1635; Hanoviae, 1706; Coloniae Agripinae, 1658; Augsburg, 1695; Hanoviae, 1706; Bamberg, 1714; Augustae Vindelicorum, 1730; Tiguri, 1764; Москва, 1663; Москва, 1756, 1759; Kraków, 1599). Є також Четвероевангеліє (Вільно: друкарня Мамоничів, 1600); Psalters Dawidow przelozony przez Iac. Wuyka (Kraków, 1626); Псалтир у віршах Симеона Полоцького (Москва, 1680); Псалтир (Вільно: друкарня монастиря Святого Духа, 1623); Псалтир (Київ, 1690, 1697, 1715, 1728, 1741, 1743, 1750, 1766,

1781, 1792, 1797, 1799, 1800, 1802, 1804, 1807, 1814, 1826, 1832, 1847, 1851, 1861, 1862, 1867, 1869, 1871, 1886, 1887, 1892, 1894, 1899) та ін.

II – Твори святих отців та церковних письменників представлені тлумаченнями Святого Письма відомими церковними діячами: Ambrosius Mediolanensis. Opera (Basileae, 1567, Parisiis, 1586, Colonia Agripinae, 1616, Lutetiae Parisiorum, 1661); Augustinus (Aurelius). Opera (Antverpiae, 1576–1577, Parisiis, 1596, Coloniae Agripinae, 1616, Antverpiae, 1700–1703, Venetiis, 1729–1735); Basilius Magnus. Opera omnia (Basileae, 1565–1566, Coloniae Agripinae, 1617, Parisiis, 1618, Parisiis, 1637–1638, Parisiis, 1721–1723); Denis le Chartreux. Elucidissima in divi Apostoli epistolas commentaria (Parisiis, 1538); Augustin Marlorat. Novi Testamenti catholica expositio ecclesiastica (Geneva, 1620); Le Blanc T. Psalmorum Davidicorum analysis ... 6 t. (Coloniae Agrippinae, 1682); Bonartius Oliverius. In Ecclesiasticum commentarius (Antverpiae, 1634); Buchanan G. Psalmorum Davidis paraphrasis poetica (Herbonae Nassoviorum, 1656, Edinburgi, 1673); Capponi S. Veritates aureae super totam legem veterem, tum litterales, tum mysticae... (Venetiis, 1590); Venerabilis Bedae presbyteri Anglo-Saxonis viri sua aetate doctissimi. Opera: 8 t. (Coloniae Agripinae, 1612, Parisiis, 1640); Geier M. Commentarius in Psalmos Davidis. (Francofurti et Lipsiae, 1681); De Pineda. Commentariorum in Iob libri tredecim in duos divisi tomos (Coloniae Agrippinae, 1733); Castellio S. Adnotationes Bibliorum Sacrorum interpretationi A Sebastiano Castellione sparsim subiunctae hic vero collectim exscriptae cum continuatione historiae ab Esdra ab Machabaeos et inde usque ad Christum (Lipsiae, 1738); De la Binge M. Sacrae Bibliothecae sanctorum Patrum seu, scriptorum ecclesiasticorum probabilium: 9 t. (Parisiis, 1589); Binge M. Maxima Bibliotheca veterum Patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum: 27 t. (Lugduni–Genuae, 1677–1717); Cyprianus Caecilius. Opera (Basileae, 1519, Parisiis, 1474, Coloniae Agripinae, 1617, Oxonii, 1682, Venetiis, 1728); Cyrillus Alexandrinus. Opera (Parisiis, 1604–1605, Lutetiae Parisiorum, 1638); Dionisius Areopagita. Opera omnia (Parisiis, 1615, Parisiis, 1674, Antverpiae, 1634); Херасков М. Руководство к последовательному чтению пятикнижия Моисеева (Владимир, 1879); Хергозерский А. Обзорение пророческих книг Ветхого Завета (СПб., 1873); Арсений (Москвин). Толкование на первые 26 псалмов (Киев, 1873); Барсов М. Сборник статей по истолковательному и назидательному чтению Четвероевангелия: 2 т. (Симбирск, 1890); Феофан (Говоров). Толкование 1, 2, послания св. Ап. Павла к Коринфянам, Ефессянам, Римлянам, Колоссянам, Филиппийцам и Солунянам, Псалма 118-го (Москва, 1876–1890); Филарет (Дроздов). Записки на книгу Бытия (СПб., 1819); Филарет (Гумилевский). Опыт объяснения на послание к Галатам (Чернигов, 1862); Фиников В. Эклезиаст (Новгород, 1899); Григорьев И. Пророчества Исаии о Мессии и Его Царстве: библейско-экзегетическое исследование

(Казань, 1902); Ириней (Клементьевский). Толкование на Псалтирь: 3 ч. (Москва, 1791); Юнгеров П. Книга пророка Михея: Библиологическое и экзегетическое исследование (Казань, 1890); Юнгеров П. Книга Эсфирь и внебиблейские памятники (Казань, 1891); Юнгеров П. Книга пророка Амоса (Казань, 1897); Павский Г. Обзорение книги псалмов: опыт археологический, филологический и герменевтический (СПб., 1814); Шавров М. О третьей книге Эздры: Опыт исследования о книгах апокрифических (СПб., 1861); Титов Ф. Первое послание св. Апостола Павла к Фессалоникийцам: опыт исагогико-критико-экзегетического исследования (Москва, 1893); Димитрий Ростовский Алфавит духовный (Киев, 1710, Киев, 1713, Киев, 1741, Киев, 1851, Киев, 1877, Москва, 1861, Москва, 1866, Москва, 1889); Библиотека творений св. Отцев и учителей церкви западных, издаваемая при Киевской духовной академии (Киев, 1879–1882); Творения св. отцев в русском переводе, издаваемые при Московской духовной академии: 57 т. (Москва, 1843–1890) та ін.

III – Богослов'я загальне представлено найдавнішими виданнями: Grotius H. De veritate religionis christianae (Lugduni Batavorum, 1640, Amstelodami, 1669); Ioannicius Galatowski. Messiasz Prawdziwy, Jezus Chrystus Syn Boży od poczatku swjata (Kijow, 1669, 1672) та ін. Звісно, найбільше видань з богослов'я представників російського православ'я: Антоній (Храповицкий). Полное собрание сочинений (Казань, 1900); Августин (Гуляницкий). Руководство к основному богословию (Вильна, 1876); Истинное Благочестие христианское против иноверных; пер. Петра Алексеева (Москва, 1768); Ците Г. Истина и величье христианства. Апологетические и популярные чтения (Франкфурт на Майне, 1869); Фенелон. Зрелище природы о существе Божием; пер. с франц. (Москва, 1766); Гизо. Размышления о сущности христианской веры (Москва, 1865); Голубинский Ф. А. Лекции по умозрительному Богословию (Москва, 1868); Прозоров Г. Чтения по основному Богословию (Киев, 1900); Реверсов И. Очерк западной апологетической литературы II и III вв. (Казань, 1892); Рождественский Н. П. Христианская апологетика (СПб., 1893); Светлов П. Опыт апологетического изложения православно-христианского вероучения: 2 т. (Киев, 1896–1898).

IV – Догматичне богослов'я представлено роботами також переважно російських православних ієрархів: Антоний (Амфитеатров). Догматическое богословие православной католической восточной церкви (Киев, 1848); Макарий (Булгаков). Православно-догматическое богословие: 5 т. (СПб., 1849–1856); Самуил (Миславский). Догматы православныя веры католическия и апостольския церкви восточныя первейшыя (Киев, 1760); Догматы по Стефану Яворскому (Москва, 1886–1887); Филарет (Дроздов). Пространный христианский катехизис (СПб., 1829); Филарет (Гумилевский). Православное

догматическое богословие (Чернигов, 1864); Малиновский Н. Православное догматическое богословие (СПб., 1895); Терновский П. Догматическое Богословие (Москва, 1844) та ін.

V – Дослідження і розвінчання неправославних течій християнства та інших релігій: Bossuet I. B. *Doctrinae catholicae, de iis argumentis, de quibus controversiae sunt, expositio. Ex interpretatione Claudii Fleurii* (Viennae Austriae, 1753); Łazarz Baranowicz. *Nowa miara starey wiary, Bogiem udzielona na wymieszenie władzy S. Piotra u Papieżów rzymskich u pochodzenia Ducha S. od Oyca* (Nowogrodok Siewierski, 1676); Бенескриптов Е. О западных вероисповеданиях и сектах протестантских (СПб., 1861); Гогоцкий С. Критическое обозрение учения римской церкви о видимой главе церкви (Киев, 1841); Флоринский Н. И. Согласно ли с Евангелием действовал и учил Лютер? (Киев, 1875); Иеремия, патриарх Константинопольский. Ответы лютеранам; пер. с греч. архим. Нил (Москва, 1866); Иннокентий (Новгородов). Богословие обличительное: 4 т. (Казань, 1859); Минятий Илия. Камень соблазна, или историческое изъяснение о начале и причине разделения восточной и западной церкви; пер. с греч. (СПб., 1783); Новиков Е. Гус и Лютер (Москва, 1859); Стуков Ф. Лютеранский догмат об оправдании верою (Казань, 1891) та ін.

VI – Моральне богослов'я, аскетика: Buddeus I. F. *Institutiones theologiae moralis, variis observationibus illustratae* (Lipsiae, 1727); Busenbaum H. *Medulla theologiae moralis, facili ac perspicua methodo resolvens casus conscientiae* (Venetiis, 1654, Antverpiae, 1678, Coloniae, 1691, Dantisci, 1693, Coloniae, 1694, Coloniae Agrippinae, 1742); Schenkl M. *Ethica christiana*: 3 t. (Strigonii, 1823); Schubertus I. E. *Institutiones theologiae moralis*: 3 pars (Ienae et Lipsiae, 1746); Инокентій Гізель. Мир с Богом человеку, или покаяніе святое, примиряющее Богови человека, учением от Писания Святого и от Учителей церковных собранным (Киев, 1669); Иоанн (Максимович). Царский путь креста Господня возводящий в живот вечный (Чернигов, 1709); Халколиванов И. Православное нравственное богословие (Самара, 1872); Фаворов Н. Очерки нравственного православно-христианского учения (Киев, 1864–1880); Иннокентий (Смирнов). Христианское нравоучение, или богословие деятельное подлежащее (СПб., 1845–1847); Масловский П. Правило христианской жизни по указанию Священного Писания и наставлениям св. Отцев и учителей православной церкви (Казань, 1885); Олесницкий М. Нравственное богословие, или христианское учение о нравственности (Киев, 1892); Соколов Д. Назначение женщины по учению слова божия (СПб., 1884); Мойсей (Рыбальский). Об аскетических добродетелях первых пустынножителей (Севск, 1882); Никодим Святогорец. Невидимая брань; пер. с греч. епископа Феофана (Москва, 1886); О трех обетах монашества: девстве, нестяжании и послушании

(Москва, 1845); Петр (Екатериновский). Указание пути ко спасению. Опыт аскетики (Москва, 1872); Пономарев П. Догматические основы христианского аскетизма по творениям восточных писателей аскетов IV века (Казань, 1899); Краткое начертание жизни старца Саровской пустыни схимонаха и пустынника Марка. Духовные наставления отца Серафима Саровского (Москва, 1839); Тихон Задонский. Наставления писанные для монашествующих (Киев, 1880); Досифей (Ивашенко). Христианские утешения в скорбях житейских (СПб., 1847); Феофан (Говоров). Письма о христианской жизни (СПб., 1860–1862); Феофилакт (Русанов). Врачество от уныния и отчаянья (Калуга, 1805); Маврицкий В. А. Воскресный день. Сборник общедоступных статей и рассказов религиозно-нравственного содержания, составленный применительно к потребностям и задачам внебогослужебных собеседований (Москва, 1893); Мансветов Г. И. Училище благочестия, или примеры христианских добродетелей, выбранные из житий святых (СПб. 1836–1837); Пчела почаяевская: изборник назидательных поучений и статей, составленных и списанных преподобным Иовом игуменом Лавры Почаяевской 1581–1651 г. (Почаев, 1884) та ін.

VII – Літургіка в бібліотеці Києво-Печерської лаври відображає церковну службу в обителі, тому представлена православними синодальними виданнями, або друками з дозволу Святішого Синоду, найбільше акафістами святим, визнаними російською церквою: Акафист Успенію Пресвятыя Богородицы и Параксис ко Пресвятой Богородице (Киев [XVIII в.]); Акафист Пресвятой Богородице в честь чудотворной иконы «Утоли моя печали» (Киев, 1861); Акафист Пресвятой Богородице «Всех скорбящих радости» (СПб., 1863); Акафист преподобному и Богоносному отцу нашему Феодосию Печерскому, чудотворцу Киево-Печерскому (Киев, 1888) та ін. Акафістів і канонів є 300 назв, та ще спеціальні служби, частини Псалтиря і повного Псалтиря 436 назв, численні Требники і Типікони. Також є нотні видання: Ирмолой (Пинск, 1601, Львів, 1700, Київ, 1720, Носовка, 1745, Москва, 1772, Почаїв, 1775, 1792) та ін. У бібліотеці Лаври є видання, в яких пояснюється сенс і символіка церковної служби: Богданов М. Краткое учение о богослужении православной церкви (Москва, 1854); Дмитриевский И. Историческое, догматическое и таинственное изъяснение на Литургию (Москва, 1803); Филарет (Захарович). Опыт сличения церковных чинопоследований по изложению церковно-богослужебных книг московской печати, изданных первыми российскими патриархами (Москва, 1875); Флоринский Н. История богослужебных песнопений православной восточной церкви (Москва, 1860); Гариил (Петров). Руководство по литургике, или наука о православном богослужении (Тверь, 1886); Иннокентий (Беляев). Пострижение в монашество: опыт историко литургического исследования обрядов и чинопоследований пострижения в

монашество в греческой и русской церквях до XVII в. включительно (Вильна, 1899); Смолодович Д. Литургия, или наука о богослужении православной восточной католической церкви (Киев, 1860) та ін.

VIII – Гомілетика або проповідництво має 614 назв, найдавнішими з яких є книги: Іоанікій (Галатовський). Ключ розуміння (Київ, 1659); Антоній (Радивилівський). Огородок Марії Богородиці (Київ, 1676); Антоній (Радивилівський). Венец Христов з проповідей недільних или казаня недільних на венец всего лета (Київ, 1688). На другу половину XIX ст. припав розквіт друку російських православних повчань, тому в бібліотеці Лаври є дуже багато таких видань: Антонин (Капустин). Проповеднический круг подвижных праздников церкви: в 2-х кн. (Киев–Москва, 1850–1868); Георгий (Кониский). Собрание сочинений: 2 ч. (СПб., 1861); Гречулевич В. Христианские размышления, предложенные в словах, беседах и речах: 2 вып. (СПб., 1856); Евгений (Болховитинов). Собрание поучительных слов: 4 ч. (Киев, 1834); Евсевий (Орлинский). Беседы на воскресные и праздничные Евангелия (СПб., 1863); Игнатий (Брянчанинов). Сочинения: 4 т. (СПб., 1865–1867); Иннокентий (Борисов). Собрание слов, бесед и речей на разные дни и случаи: 2 т. (Киев, 1836–1837); Леонтий (Лебединский). Слова, поучения и речи в дни воскресные, праздничные, торжественные и по разным случаям (СПб., 1876); Михаил (Десницкий). Беседы в разных местах и в разные времена говоренные: 9 т. (СПб., 1817–1820); Платон (Городецкий). Слова и речи, сказанные во время управления Херсонскою епархией в 1877–1880 гг. (Одесса, 1880); Платон (Левшин). Поучительные слова и другие сочинения: 20 т. (Москва, 1780–1806); Сергей (Ляпидевский). Слова и речи: 2 т. (Одесса, 1893); Стефан (Яворский). Проповеди: 3 ч. (Москва, 1804–1805); Филарет (Амфитеатров). Слова, беседы и речи: 3 т. (Киев, 1838–1883); Филарет (Дроздов). Поучительные слова, говоренные в разные времена (СПб., 1820); Флоринский Н. Беседы, слова и поучения на св. Великий Пост (Киев, 1874); Дьяченко Г. Проповедническая энциклопедия. Спутник пастыря проповедника. Пособие к составлению проповедей (Москва, 1903), Фаворов Н. Руководство к церковному собеседованию или гомилетика (Киев, 1858, 1869, 1884, 1891) та ін.

IX – Пастырське богослов'я: Антоний (Амфитеатров). Пастырское богословие (Киев, 1851); Хойнацкий А. Ф. Практическое руководство для священнослужителей при совершении св. таинств (Москва, 1882–1883); Хорошунов Ф. Практическое руководство для пастырей (Чернигов, 1879); Кирилл (Наумов). Пастырское богословие (СПб., 1853); Недельский А. Братский совет новорукоположенному в сельский приход священнику (Киев, 1883); Розанов П. Опыт курса практического руководства для пастырей (Киев, 1872) та ін.

X – Церковні правила, церковне право: Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания (СПб., 1885); Богословский А. Сборник статей судебных уставов 20 ноября 1864 г., имеющих отношение к ведомству православного исповедания (СПб., 1872); Чижевский И. Церковное писмоводство (Харьков, 1881); Державин Л. Практические советы священникам по производству следствий по проступкам и преступлениям священно-церковно-служителей (Киев, 1869); Номоканон, сиречь Законоправильник (Львов, 1646); Духовный регламент (СПб., 1721, Москва, 1738, 1749, 1761, 1765, 1776, СПб., 1794, Москва, 1866, 1883); Указ императрицы Екатерины Великой 26 февраля 1764 года о содержании архиерейских домов и монастырей по штатам (СПб., 1764); Устав духовных консисторий (СПб., 1841, 1857); Вруцевич М. Руководство для консисторий, духовных следователей и духовенства. Законы о подсудности и производстве следствий по проступкам священно-церковно-служителей (Вильна, 1890).

XIII – Філософія: Баумейстер Х. Логика с лат. на рос. пер. Ал. Павловым (Москва, 1760); Goclenius R. Problemata logica: P. 1–5 (Marburgi, 1662); Keckermannus B. Systema logicae tribus libris adornatum (Hanoviae, 1613) та ін.

XIV – Словесність: Fenelon Fr. Sal. Fata Telemachi filii Ulyssis regis Ithacae (Berolini, 1743); Гесіод. Подстрочный перевод с греч. (СПб., 1885); Caesar C. Iulius. Opera, quae extant ex emendatione Ios. Scaligeri (Amstelodami, 1650); Cicero M. T. Opera (Basileae, 1540); Барвінок Г. Лихо не без добра. Оповідання (Петербург, 1860); Де-що про світ Божий. Коштом К. Гурта (Київ, 1863); Крылов И. Собрание сочинений (СПб., 1859); Взгляд русского офицера на Париж в 1814 г. (СПб., 1819); Каратаев И. Хронологическая роспись славянских книг, напечатанных кирилловскими буквами 1491–1730 (СПб., 1883); Маслов С. И. Обзор рукописей библиотеки Императорского университета св. Владимира (Киев, 1910) та ін.

XV – Історія: Лашкарев П. Церковь Спаса на Берестове в Киеве, бывшая придворною св. великого князя Владимира (Киев, 1862); Лашкарев П. Развалины церкви св. Симеона и Копырев конец древняго Киева с планом XVIII столетия и церкви на Кудрявце (Киев, 1879); Лашкарев П. Остатки древних зданий Киево-Печерской лавры (Киев, 1883); Сементовский Н. М. Древнейшая в России церковь Спас на Берестове, построенная св. вел. кн. Владимиром в Киеве в 989 году (Киев, 1877); Афонский патерик: 2 ч. (Москва, 1864); Патерик Печерский (Киев, 1661, 1678, 1702, 1760, 1768, 1796, 1853, 1869, 1872); Соловецкий патерик (СПб., 1873); Струков Д. Жития святых Таврических (Крымских) чудотворцев (Москва, 1882); Муркос Г. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в полов. XVII в., описанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. Вып. 1–5 (Москва,

1896–1900); Антонович В. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России по актам 1650–1798 гг. (Киев, 1871); Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII стол. Вып. 1–2. (Катеринослав, 1880); Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 1–7 (Чернигов, 1873–1874); Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отд. 1–5 (Москва–Харьков, 1852–1858); Полиевкт (игум.). Сведения о Полтавско-Переяславской епархии и ея архипастырях (Полтава, 1868); Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии: 3 т. (Почаев, 1888–1893); Описание Максаковского Спасского монастыря (Чернигов, 1873); Хойнацкий А. Историческое сказание о чудотворной иконе Почаевской Божией матери (Москва, 1873); Петров Н. Историко-топографические очерки древнего Киева (Киев, 1883); Историческое сведение о бывшем ставропигиальном Киево-Межигорском монастыре (Киев, 1830); Краткое историческое сведение о монастырях Киевской митрополии (Киев, 1832); Титов Ф. И. Историческое описание Киево-Андреевской церкви (Киев, 1897); Звездинский М. О. О чудотворной иконе Киево-Печерской «Успение» (Киев, 1910); Cromer M. De origine et rebus Polonorum libri XXX (Cracoviae, 1566); Długosz I. Historia Polonica. Auctoritate et sumptibus Herbulti Dobromilski edita (Dobromili, 1615); Летопись Несторова с продолжателями по Кенигсбергскому списку, до 1206 года. Ч. 1 (СПб., 1767); Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с прилож. трех малороссийских хроник: Хмельницкой, «Краткого описания Малороссии» и «Собрания Исторического» (Киев, 1878); Ломоносов М. Краткий Российский летописец с родословием (СПб., 1760); Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе (Киев, 1888); Разказы из отечественной истории. (Приложение к журналу «Церковно-приходская школа» за 1903–1904 год (Киев, 1903); Ляликов Ф. Православие, самодержавие, народность – три незыблемые основы Русского царства (Одесса, 1851); Киев и университет св. Владимира при императоре Николае I (1825–1855) (Киев, 1896); Историко-статистические записки об учебных и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета св. Владимира 1834–1884 (Киев, 1884) та ін.

XVI – Математика: Райковский С. Начальные основания геометрии для руководства в духовных учебных заведениях (СПб., 1827); Бураков И. П. Арифметика на счетах (Москва, 1870) та ін.

XVII – Природознавство: Вифиния. Историко-Географический очерк. Краткое описание Вифинии и ея городов; пер. с греч. Клеонима М. и

Попадопуло (Одесса, 1886); Ананьев П. А. К предстоящему столетию гор. Василькова Киевской губернии (Киев, 1897); Федоров Ф. А. Крым с Севастополем, Балаклавою и другими его городами (СПб., 1855); Киев и его предместья: Шулявка, Соломенка с Протасовым Яром, Байковой горой и Демиевкой с Саперною слободкою (Киев, 1875); Косич А. И. Город Бердичев и Бердичевский уезд (Киев, 1901) та ін.

XVIII – Політекономія: Фон-Дервиз П. Русские железные дороги (б. д.); Экстракт Саввалиева лексикона о коммерции (СПб., 1747); Киевская сельско-хозяйственная и промышленная выставка (Киев, 1898).

XIX – Медицина: Флоринский В. М. Домашняя медицина. Лечебник для народного употребления (Казань, 1880); Франц. Гомеопатия: ясное и полное изложение ея сущности и опровержение делаемых обыкновенно против нея возражений (СПб., 1848); Излечение от глист (Москва, 1859); Кнейпп С. Мое водолечение. Средства для излечения болезней и сохранения здоровья (Киев, 1893); Миллер К. Домашний гомеопатический лечебник (СПб., 1870); Пекен Х. Домашний лечебник (СПб., 1765); Венсон А. С. Всеобщий врач – природа или лекарство под рукой: 4 ч. (Москва, 1868) та ін.

XX – Військові науки: Учения и практика артиллерии; изъяснено И. Зиг. Бухнером (Москва, 1711).

XXI – Иноземні мови: Экономид К. Опыт о ближайшем родстве языка славяно-российского с греческим. Т. I–III (СПб., 1828); Фолгельман Г. Краткие правила латинского языка (Москва, 1794); Краткая латинская грамматика; пер. В. Лебедева (СПб. 1762); Яценко Л. Граматка за для Українського люду (Москва, 1862).

XXII – Енциклопедії і довідники: Прокофьев П. К. Письмовник, конторник и письмоводитель, потребный для всех классов общества. Ч. 1–4. (Москва, 1868).

XXIII – Місяцеслови і календарі: Холмский народный календарь на 1889 и 1891 гг. (Киев, 1888–1890), Кавказский календарь на 1852 и 1854 гг. (Тифлис, 1851–1853); Календарь польский (Бердичев, 1801); Записка о попытках ко введению Григорианского календаря в странах православного вероисповедания (СПб., 1879) та ін.

XXIV – Каталоги: Г. Г. [Григорий Геннади]. Список русских анонимных книг, с именами их авторов и переводчиков. Дополнение к каталогам русских книг Сопикова, Шторха, Плавильщикова, Смирдина, Ольхина, Глазунова и Баунова (СПб., 1874).

XXVI – Плани, креслення, малюнки: Таблицы планов здания Императорского университета Св. Владимира и состоящих при нем учреждений (Киев, 1884) та ін.

XXVII – Журнали і газети: «Епархиальные ведомости» з різних губерній

Російської імперії; журнали: Домашняя беседа (СПб., 1858–1877), Духовная беседа (СПб., 1858–1872, 1875, 1876); Московские церковные ведомости (Москва, 1883, 1884, 1886–1890, 1894, 1895); Церковные ведомости (СПб., 1888, 1891–1896, 1898–1912); Вера и церковь (Москва, 1899, 1901–1905, 1907); Богословский вестник (Москва, 1892–1912); Духовный вестник (Харьков, 1862–1867); Церковный вестник (СПб., 1875–1888, 1894–1912); Дух христианина (СПб., 1861–1865); Кормчий (Москва, 1898–1912); Миссионерское обозрение (СПб., 1896–1912); Православное обозрение (Москва, 1860–1891); Русский паломник (СПб., 1894, 1896–1912); Прибавления к Творениям Святых Отцев в русском переводе, издаваемым при Московской духовной академии (Москва, 1843–1864, 1880–1891); Братское слово (Москва, 1875, 1876, 1884–1890, 1893, 1895–1899); Православный собеседник (Казань, 1855–1912); Труды Киевской духовной академии (Киев, 1860–1912); Душеполезное чтение (Москва, 1860–1912); Церковно-приходская школа (Киев, 1887–1891, 1898, 1902–1906); Западно-Русская школа (Киев, 1906–1912).

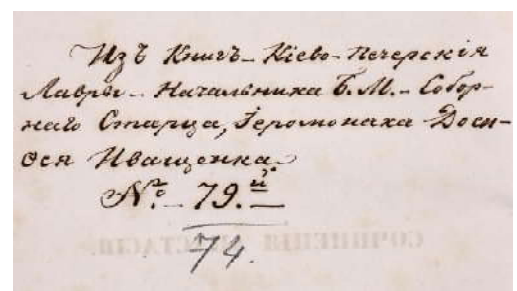
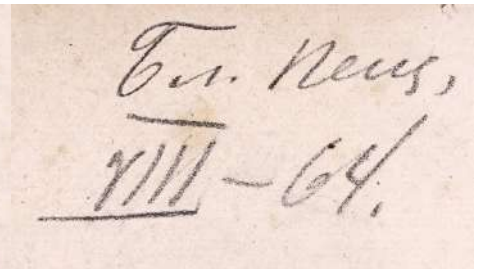
Хронологічні межі видань: 1551–1919.

Кількісний склад фонду: 11783 кн. од. у фонді Лаври у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій, 2 інкунабули, 49 палеотипів, багато кириличних стародруків зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ.

Мови видань: російська, латинська, грецька, німецька, польська.

Зовнішні ознаки колекції: печатки «Бібліотека Києво-Печерской Лавры», «Бібліотеки Києво-Печерской Лавры», тиснення на корінці «БКПЛ», наліпка – шифр у вигляді римської цифри і другої арабської у вигляді дробу, багато власницьких книжкових знаків ченців, дарчих написів.

Науково-довідковий апарат колекції:

[Михаил, игумен]. Систематический каталог книг библиотеки Киево-Печерской Лавры. Киев : Типография Киево-Печерской лавры, 1908. Т. 1. IV, 327 с.; 1912. Т. 2. IV, 420 с.

Електронний каталог колекції на порталі НБУВ. Режим доступу: <http://surl.li/tosvix>

Використані джерела і література:

Опись движимого и недвижимого имущества, принадлежавшего Киево-Печерскому монастырю, составлена при передаче этого монастыря архимандриту Никифору Туру 24 апреля 1593 г. *Архив Юго-Западной России*. 1859. Ч. 1. Т. 1. С. 384–385.

О Лаврской библиотеке // Центральный державный историчный архив України в м. Києві. Ф. 128. Оп. 1 заг. № 406.

Матеріали про передачу фундаментальної та Флавіанівської бібліотек бувшої КПЛ у відання та користування ВУАН 16 липня 1921 р. – 2 квітня 1925 р. // ІР НБУВ. Ф. 52. № 27.

Звіт завідувача монастирськими бібліотеками Ф. Морозова за 1921–1925 рр. // ІР НБУВ. Ф. 52. № 32.

Всенародна бібліотека України до сектора науки Наркомоса УСРР від 1 листопада 1930 р. [про недоцільність збереження монастирських і церковних фондів в 4-х різних місцях і зосередження їх у Подільській філії] // Архів НБУВ. Оп. 1. № 339.

Бібліотека Української академії наук при бувшій Києво-Печерській лаврі. *Бібліологічні вісті*. 1923. № 4. С. 89–91.

Бондар Н. П. Видання Івана Федорова та Петра Мстиславця з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Дослідження. Попримірниковий опис. Київ: НБУВ, 2012. 311 с.

Бондар Н. П. Стародруки XVI ст. з монастирських збірок у фондах НБУВ. *Наукові праці НБУВ*. 2013. Вип. 37. С. 339–341.

Виноградова О., Марченко О. Книгозбирання на теренах Києво-Печерської лаври. *Студії з архівної справи та документознавства*. 2006. Т. 14. С. 71–74.

Денисенко А. В., Васильєв М. Г., Васильєв О. А. З історії бібліотечної справи у Києво-Печерській лаврі. *Роль бібліотек монастирів, соборів та інших установ у розвитку культури України*: тези наук. конф. Київ, 1993. С. 38–41.

Евгений (Болховитинов). Описание Киево-Печерской лавры с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов Лавры и обеих пещер. Киев: Типография Киево-Печерской лавры, 1826. 131, 191 [7] с.

Засць О. Особові та інституційні зібрання у складі історичної бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: монографія. Київ: НБУВ, 2018. 240 с.

Кагамлик С. Р. З історії формування бібліотеки Києво-Печерської лаври (на матеріалах архівних фондів). *Бібліотеки у розвитку історичної науки в Україні*. Тези наук.-практ. конф. Київ, 1994. С. 59–62.

Кагамлик С. Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.): монографія. Київ: Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2005. 551 с.

Калініч Г. Ю. Ф. 306. Зібрання рукописних книг Києво-Печерської лаври. *Архіви, колекції та зібрання державних, громадських та релігійних установ у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*: Путівник. Київ: НБУВ, 2015. С. 121–125.

Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського: Каталог. Київ, 2008. 232 с.

Матеріали до бібліографії Києво-Печерської лаври: науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Автор-упорядник О. І. Марченко. Київ, 2006. 356 с.

Олена Засць, Галина Ковальчук

**Бібліотека митрополита Антонія (Храповицького)
у зібранні Києво-Печерської лаври**

Фондозасновник: Митрополит Київський і Галицький Антоній
(Олексій Павлович Храповицький; 1863–1936).

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Олексій Храповицький народився 17 березня 1863 р. в с. Ватагіно Крестецького повіту Новгородської губернії. В 1881–1885 рр. навчався у Санкт-Петербурзькій духовній академії, після закінчення якої, у віці 22-х років, прийняв постриг і був рукопокладений в ієромонахи, наречений Антонієм. З 1886 р. був викладачем гомілетики, літургії і каноніки в Холмській духовній семінарії. З 1887 р. обіймав посаду доцента Санкт-Петербурзької духовної академії. В 1888 р. йому було присвоєно ступінь магістра богослов'я після захисту дисертації на тему «Психологічні дані на користь свободи волі та моральної відповідальності». В 1889 р. він був призначений на посаду інспектора Санкт-Петербурзької духовної академії. В 1890 р. Антонія було возведено в сан архімандрита і призначено ректором Санкт-Петербурзької духовної семінарії. В 1891 р. призначено ректором Московської академії. В 1894 р. переведено в Казань на посаду ректора Казанської духовної академії.

27 квітня 1902 р. Антонія переведено на Волинську кафедру єпископом Волинським і Житомирським, священноархімандритом Почаївської Успенської лаври. Там він у 1905 р. став одним з організаторів партії «Союз російського народу», очолював його Волинське відділення. У 1914 р. Святійший Синод призначив Антонія архієпископом Харківським і Охтирським, а Євлогія (Георгієвського) єпископом Волинським і Житомирським.

Антоній звернувся до Константинопольського патріарха, і той на його прохання призначив Антонія екзархом у Галичині і Карпатській Русі. На думку Антонія, київські митрополити після 1686 р. ніколи не втрачали своїх екзарших повноважень щодо православних в Речі Посполитій, а пізніше – в Австрійській імперії. Так Антоній обґрунтовував канонічність місіонерської діяльності російської церкви на території Австро-Угорщини і почав за допомогою жандармів передавати храми греко-католиків російській православній церкві. Одночасно для викорінення української греко-католицької церкви генерал-губернатор граф Г. Бобринський активно застосовував депортації. По дорозі на схід понад 12 тисяч людей пройшли через київські в'язниці. Загалом політика російської адміністрації на окупованих землях обернулася, за висловом П. Мілюкова у 4-й Державній думі, «світовим скандалом».

Після падіння монархії у Російській імперії на початку березня 1917 р. Тимчасовим урядом Антонія було звільнено з посади архієпископа Харківського і Охтирського за «перегини» в галицькій політиці. Він погодився на запрошення жити у Валаамському монастирі, де влітку 1917 р. його обрали делегатом від ченців на Всеросійський помісний собор, що відкрився 15 серпня 1917 р. На соборі він був найактивнішим прихильником повернення патріаршества в Росії, і був одним із трьох кандидатів на патріарший престол. Однак через жереб 5 листопада 1917 р. патріархом Московським и всієї Росії став митрополит Московський Тихон (Беллавін).

30 травня 1918 р. на Помісному соборі православної російської церкви Антонія затвердили митрополитом Київським і Галицьким. У Києві Антоній побував на аудієнції у гетьмана, де йому було заявлено, що державна влада, не дивлячись ні на які рішення, вважає його архієпископом Харківським. 18 грудня 1918 р. митрополит Антоній був заарештований Директорією. З Києва його і архієпископа Євлогія перевезли до Тернополя, а потім у м. Бучач. Утримували їх під арештом у василіанському монастирі м. Біляни (біля Кракова). Завдяки втручанню уряду Франції та інших країн Антанти вони були звільнені. 8 вересня 1919 р., разом з військами А. І. Денікіна, митрополит Антоній повернувся до Києва, а в листопаді 1919 р. покинув його назавжди. У лютому 1921 р. переїхав у Сербію (Королівство сербів, хорватів і словенців), де йому надали палац Карловацьких патріархів у

Сремських Карловцях. До 1936 р. Антоній очолював російську православну церкву за кордоном.

Дата та місце формування колекції: 1880-ті–1919 р., Санкт-Петербург, Москва, Казань, Житомир, Почаїв, Галичина, Київ.

Історична довідка про фонд: Антоній збирав книжки впродовж життя, починаючи з навчання в Санкт-Петербурзькій духовній академії в 1881–1885 р., у 1914–1917 рр. упорядкував свою бібліотеку в Харкові, 1918 р. перевіз її до Києва в Києво-Печерську лавру. Бібліотека митрополита Антонія, з деякими прогалинами в номерах шифрів (щось він, певно, забрав із собою), залишилась у митрополичих покоях Києво-Печерської лаври.

Бібліотека митрополита Антонія має величезну кількість дарчих написів. На 565 книгах із 1626 є дарчі написи митрополиту від авторів чи шанувальників. Маргіналії на полях деяких книг свідчать про нетерпимість господаря до інакодумства і запальну вдачу.

Характеристика історико-культурного фонду:

В 1921 р. бібліотека митрополита Антонія в Києво-Печерській лаврі становила 1871 примірник. Бібліотека складалась із книг з філософії, літератури з богослов'я, краєзнавчих матеріалів з історії Волині, протоколів передсоборних нарад та ін. Усі книги поділені на шість розділів.

Перший розділ бібліотеки владики містить в собі *словники, книги з філософії, з нових релігійних течій, твори середньовічних богословів*, серед них: Гильдебрант П. Справочный и объяснительный словарь к Новому Завету (Петроград, 1882–1884); Белогорский Н. Душа и состояние умерших по учению адвентистов (СПб., 1910); Святое православие и именобожническая ересь: 3 ч. (Харьков, 1916); Рыбинский В. Древне-еврейская суббота (Киев, 1892); Юнгеров П. Очерк истории толкования Ветхозаветных книг Священного Писания (Казань, 1910); Терновский С. Краткий очерк библейской археологии (Москва, 1891); Алексей (Дородницын). Христианство без догмата (по поводу доктринального распада протестантизма) (Саратов, 1913); Алексей (Дородницын). Полное собрание сочинений (Саратов, 1914); Лисицын М. Религиозное состояние современного общества и необходимость религиозного образования (СПб., 1914) та ін.

Другий розділ містить видання з *історії Росії і російської православної церкви*, сюди ж входять книги з *історії Валахії, Сербії і Галичини*, які в той час до складу Росії не входили. Зокрема тут зберігаються такі книги: Антоній (Храповицкий). Архипастырские послания и наставления пастырям и пастве Волынской с июня месяца 1902 года по октябрь 1913 года (Почаев,

1913); Афанасий (архимандрит). О необходимости усиления церковности и религиозной настроенности между воспитанниками духовно-учебных заведений (Харьков, 1913); Св. благоверная и преподобная княгиня Анна Кашинская: церковно-историческая справка в предупреждение от смуты в церкви (Ярославль, 1908); Багалец Д. И. Очерки из русской истории: монографии и статьи по истории Слободской Украины. Т. 2 (Харьков, 1913); Вукотич Н. М. Грандиозный заговор иезуитов окатоличить православную Россию (Житомир, 1911); Воронеж Е. Н. Наше благовестническое дело (по поводу последнего отчета Всероссийского православного миссионерского общества) (Сергиев Посад, 1913); Булгаковский Д. Г. Во время войны что должен делать и помнить русский народ (СПб., 1914); Загоровский Н. Открытие Харьковского епархиального церковно-археологического общества и музея при нем 19 мая 1913 г. (Харьков, 1913); Дмитриев Н. Национальная школа (СПб., 1913); Кадилин П. Грядущее завершение войною 1914 года исторического призвания России в роли освободительницы и главы славянского мира (краткий очерк по истории национального самосознания Русского государства от XV по XX в.) (Харьков, 1914); Попов А. И. Римско-католический костел, называемый каплицею, при Ровенском реальном училище в связи с польским вопросом в Юго-Западном крае (Киев, 1914); Попов Д. «И не нужно» (Ответ на статью В. Розанова «И не пойду ...» в «Новое время», 1909. № 11948) (Харьков, 1909); Педагогический съезд Харьковского учебного округа по вопросам среднего образования с 1 по 11 июня 1916 г.: резолюции общих собраний, предметных комиссий и собрания начальников учебных заведений (Харьков, 1916); Список церковно-приходских школ Волынской епархии за 1908 г. (Житомир, 1909); На память о торжественном собрании Галицко-Русского общества 22 декабря 1914 г. в Александровском зале Городской думы (Петроград, 1914); Посланіє пастирське Григорія Хомишина до Духовенства і вірних своєї єпархії о Післанництві українського народу в католицькій Церкві (Станіславів, 1916).

Третій розділ, мабуть, становив інтерес для власника і був вивезений, тому що тут є тільки дві книги з *морального богослов'я*: Л. А. Соколова і М. В. Покровського, хоча шифри на корінцях свідчать, що їх було кілька десятків.

У четвертому розділі є журнали і протоколи засідань передсоборних присутствій, житія святих, звіти Святого Синоду та історія вселенської церкви.

У п'ятому розділі зібрано літературу з історії Чехії, Боснії і Герцеговини, Франції, Македонії, церковний устрій, судоустрій у цих країнах, церковне законодавство, документи з обговорення реформ, які пропонуються, а

також проповіді та матеріали про стан православ'я на окраїнах Росії.

Шостий розділ присвячений церковним старожитностям: дзвонам, ризницям, старовинним іконам та релігійній освіті в Російській імперії.

Хронологічні межі видань: 1859–1918.

Кількісний склад фонду: 1626 од. зб.

Мова видань: російська, сербська, болгарська, німецька.

Зовнішні ознаки колекції: на книгах є наліпка на корінці «Библиотека Архiep. Харьк.». Шифр складається з великої арабської цифри і двох чисел у вигляді дробу. На багатьох книгах дарчі написи Антонію.

Библиотека Архiep. Харьк.

4 $\frac{7}{58}$

Его Высокопреосвященству
Высокопреосвященнейшему Антонию, Архiep. Харьк. Во-
лыньскому
отъ автора
пожатейшая мое приношение
П. С. СМЕРНОВЪ.
19го / 09.

Его Высокопреосвященству,
Высокопреосвященнейшему Антонию, Архiep. Харьк. Во-
лыньскому и Антомирскому, съ изреченъ благодарностью за
нѣкогда (въ 1888г.) подаренную книгу «Психологическія задачи въ н. свѣтѣ вѣсн»
смирнои приносите протѣіею Мелодіи Авдѣижевск.

Науково-довідковий апарат колекції:

Каталог бібліотеки митрополита Київського і Галицького Антонія (Храповицького) / упоряд.: Заєць О. В., Рубльова М. С., ред. Деменко Л. М. Київ : НБУВ, 2014. 142 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004893>

Використані джерела і література:

План работ по библиотеке религиозных культов бывшей Киево-Печерской лавры и имени митрополита Флавиана // IP НБУВ. Ф. 52. № 32. Арк. 3.

Антоний (Храповицкий). Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 года. Почаев, 1909. 72 с.

Вынужденный ответ на изданную архиепископом Волынским Антонием брошюру «Отчет по высочайше назначенной ревизии в Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 г.». Киев, 1910. 144 с.

Заец Е. В. Формы электронной презентации историко-культурных фондов библиотеки (на примере коллекции митрополита Антония Храповицкого). *El' Manuscript–2016: Rašytinis palikimas ir informacines technologijos : VI tarptautinė mokslinė konferencija : pranešimai ir tezes*, Vilnius, 2016 m. rugpjūčio 22–28 d. / Lietuvių Kalbos institutas, Vilniaus universiteto biblioteka [та ін.]. Vilnius; Iževskas, 2016. С. 36–39.

Никон (Рклицкий). Жизнеописание Блаженнейшего Антония, митрополита Киевского и Галицкого: в 10 т. Нью-Йорк, 1958–1960.

Переписка высокопреосвященного Антония, архиепископа Харьковского с представителями епископальной церкви в Америке. Харьков : Епархіальна типографія, 1918. 87 с.

Олена Заєць

**Бібліотека архімандрита Антонія (Петрушевського)
у зібранні Києво-Печерської лаври**

Фондозасновник: намісник Києво-Печерської лаври у 1896–1909 рр.
архімандрит Антоній (Петрушевський Купріян Гервасійович; 1828–1912).

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Купріян Гервасійович Петрушевський народився 27 травня 1828 р. у м. Листвен Звенигородського повіту Київської губернії. Початкову освіту отримав дома, у Київську духовну семінарію вступив у 1849 р., одружився ще студентом з дочкою священника, після навчання отримав призначення в м. Катеринопіль Київської губернії.

Отець Купріян рано овдовів, і всі зусилля кинув на будівництво нової церкви в Катеринополі; викладав Закон Божий у приходському училищі. В 1871 р. на запрошення свого товариша по навчанню архімандрита Євгенія (Шершилова) перейшов на службу у Віленську семінарію. Разом з архімандритом переїздив з Вільно в Гродно, потім в Ковно, потім в Мінськ, далі в Астрахань. В усіх цих переміщеннях на отця Купріяна покладалися обов'язки завідування господарською частиною. Лише в 1878 р., у віці

50 років, указом Святейшого Синоду його возвели в сан протоієрея. В Астрахані він був економом архієрейського дому, під його управлінням побудовано корпус жіночого єпархіального училища, перебудована єпархіальна бібліотека, на приватні кошти перебудовано Троїцький кафедральний собор, побудовано та освячено храм в честь св. Жінок Мироносиць.

У 1889 р. єпископа Євгенія перевели в Ставрополь. Отець Купріян відпросився з'їздити на місяць в Київ. В цей час митрополит Київський Платон (Городецький) шукав економа в митрополичий дім. Авторитет отця Купріяна як доброго господарника був відомий у багатьох єпархіях. Митрополит Платон запропонував йому посаду економа, і отець Купріян погодився. Спочатку він налагодив роботу Київського єпархіального свічного заводу, взявши величезну позику в банку. В 1896 р. звільнилася посада намісника Києво-Печерської лаври. І хоча отець Купріян не був ченцем, указом Святейшого Синоду № 2928 від 14 червня 1896 р. його призначили намісником Лаври. 5 липня 1896 р. він прийняв чернечий постриг з ім'ям Антоній, а 10 липня був возведений в сан архімандрита. За його перебування на посаді відбулася реставрація розписів Великої Успенської церкви, побудовані митрополичі покої, будинок для бібліотеки митрополита Флавіана, хлібня та інші господарські приміщення.

В 1909 р. архімандрит Антоній подав прохання Святейшому Синоду про звільнення з посади, із залишенням у складі братії. Помер архімандрит Антоній у жовтні 1912 р., похований на території некрополя Дальніх печер біля храму Різдва Богородиці.

Дата і місце формування фонду: книги архімандрит Антоній збирав все життя, починаючи, певно, з 1849 р., з часу навчання в Київській духовній семінарії, і до самої кончини в 1912 р. Упорядкував зібрання уже в Києво-Печерській лаврі.

Історична довідка про фонд:

Бібліотека архімандрита Антонія після його смерті надійшла до бібліотеки Києво-Печерської лаври, разом з каталогом, який він надрукував на машинці в останні роки життя. За цим каталогом у зібранні Антонія було 859 назв книжок. Оскільки друковані каталоги бібліотеки Києво-Печерської лаври вийшли у 1908 і 1912 р., а помер архімандрит Антоній у жовтні 1912 р., то його бібліотека не відображена в друкованих каталогах Лаври. Загалом у бібліотеці Києво-Печерської лаври було зібрано понад 4 тис. книг після 1912 р., тобто від часу виходу друкованих каталогів. Ці книги складають додаткову частину бібліотеки КПЛ, що має назву «Бібліотека Києво-Печерської лаври, не внесена до друкованих каталогів». Саме в цьому фонді і перебуває бібліотека архімандрита Антонія у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.

Характеристика історико-культурного фонду:

Переважна більшість книжок у зібранні Антонія економічно-практичного змісту, але багато є видань і з історії тих єпархій, де він служив. Архімандрит Антоній сам поділив бібліотеку на кілька розділів.

Єї сѧѣ Богословіє представлено виданнями, автори яких були сучасниками архімандрита: Амвросій (Подобедов). Краткое руководство к чтению книг Ветхого и Новаго Завета: 2 ч. (Москва, 1840); Астафьев Н. А. О Библии. Публичная лекция (Москва, 1882); Василій (Жудро). О пророке Исаии (Екатеринослав, 1900); Глаголев А. А. Ветхий Завет и его непреходящее значение в Христовой церкви (Киев, 1909); Рыбинский В. О Библии (Киев, 1902); Гладков Б. И. Толкование Евангелия (СПб., 1907); Виталий (Гречулевич). Исторический порядок Евангелия (Седлецк, 1899); Теодорович Н. Толкование на соборное послание св. апостола Иакова (Вильна, 1897); Троицкий И. Три вида толкований Евангелия, несогласных с учением православной церкви (Киев, б. г.) та ін.

Патрологія: Творения св. отца нашего Кирилла, епископа Туровского, с предварительным очерком Турова и туровской иерархии до XIII века. Издание преосвященного Евгения, еп. Минскаго (Киев, 1908); Владимир (Благодарумов). Св. Анастасий Александрийский. Его жизнь, учено-литературная и полемико-догматическая деятельность (Кишенев, 1895).

Гомілетика: Стеллецкий Н. Очерки православно-христианского нравоучения. Из уроков по Закону Божию в VIII классе Киевских женских гимназий А. Т. Дучинской и А. Б. Бейтель (Киев, 1901); Евгений (Шерешилов). Великопостные размышления (Могилев на Днестре, 1894); Певницкий В. Ф. Христианский взгляд на скорби и страдания, нас постигающие (Киев, 1902); Беседы сельского священника к прихожанам (Киев, 1866); Евгений (Шерешилов). Слова и речи. Вып. 1 (Минск, 1880); Иоаникий (Руднев). Речи к новорукоположенным епископам, во время пребывания его на Московской кафедре (Киев, 1892); Иоаникий (Руднев). Речи при вступлении Его Величества Николая Александровича в Киево-Софийский собор 19 августа (Киев, 1896); Машкевич И. Поучение и две речи, сказанные при отпевании рабы Божией Наталии, воспитавшей семейство вдового священника 19 сентября 1894 г. (Киев, 1895); Сборник церковно-отеческих чтений и проповедей при совершении таинств (Астрахань, 1906) та ін.

Закони і правила церковні і цивільні: Барсов Т. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. Т. 1 (СПб., 1885); Вруцевич М. Руководство для консисторий духовных следователей и духовенства. Закон оподсудимости и производстве следствий по проступкам священно-церковно-служителей (Тула, 1887); Инструкция церковным старостам (СПб., 1905);

Луканин А. Руководство к производству дознаний и следствий по проступкам и преступлениям священно-церковнослужителей против должности, благочиния и благоповедения, а также о событиях браков и рождений (Пермь, 1880); Правила о назначении денежных выдач по ведомству Святейшего Синода (СПб., 1865); Радецкий В. Сборник вопросов, обсуждавшихся на епархиальных съездах духовенства Киевской епархии (Звенигород, 1892); О распределении дел по управлению Херсонскою епархией между архиепископом Херсонским и его викарием (Одесса, 1882); Записки по церковному законоведению (Киев, 1871); Настольная книга для нотариусов (Москва, 1867) та ін.

Літургіка: Служба преподобному отцу нашему Федору, князю Острожскому, во иноцех же Феодосию Киево-Печерскому чудотворцу (Киев, б. д.); Лисицын М. Первоначальный славяно-русский типикон. Историко-археологическое исследование (СПб., 1911); Приложение к Первоначальному славяно-русскому типикону (СПб., 1911); Фоменко К. Особенности богослужения греческой церкви (Киев, 1895); Всенощное бдение по напеву Киево-Печерской лавры. Переложение монаха Парфения (Киев, б. д.); Панахида и погребение по напеву Киево-Печерския лавры. Переложение иеромонаха Парфения (Москва, 1892); Парфений (иеродиякон). Шесть духовных псалмов для дисканта, альты, тенора и баса (Москва, 1896); Петрушевский В. Духовно-музыкальные сочинения для смешанного хора № 8 (Москва, 1881); Нотные рукописи до 1850 г.; Четырехголосные церковно-богослужебные пьесы до 1820 г. (Ковно, 1876) та ін.

Історія: Петрушевский П. Святые места и святыни на Востоке и в России: 3 т. (Москва, 1891); Краткая история Астраханской епархии. Политическое и религиозное состояние обителей Астраханского края до покорения его Россией (Астрахань, 1886); Воспоминания о в Бозе почившем епископе Евгении (Ставрополь, 1897); Лебединцев А. Мои воспоминания (Киев, 1900); Лашкарев П. А. Дача Киево-Братскаго монастыря Церковщина (Киев, 1899); Троицкий П. Феодания, мужской общежительный скит, приписной к Киево-Михайловскому Златоверхому первоклассному монастырю (Киев, 1901); Из воспоминаний русскаго учителя православной грузинской духовной семинарии (Москва, 1908); Петрушевский Д. Рабочее законодательство Эдуарда III (Киев, 1889); Петрушевский Д. Возстание Иота Тайлера (Киев, 1901); Петрушевский Д. Очерк из истории Английского государства и общества в средние века. Ч. 1 (СПб., 1903); Кибальчич Т. В. Уничтожение древнего Ярославова вала в Киеве (Киев, 1895); Подготовительная по канализации города Киева комиссия. Протоколы заседаний (Киев, 1902, 1905–1906) та ін.

Політика і сучасні питання: Голубятников П. Советы киевлянам избирателям в Городскую думу (Киев, 1906); Деяния первых двух

Всероссийских съездов русских людей (СПб., 1906); Юзефович В. М. Несколько слов об исторической задаче России (Киев, 1895) та ін.

Педагогіка: Алабовский М. Церковно-приходская школа и всеобщее обучение (Киев, 1909); Столяревский А. Практическое руководство к обучению ремеслам в народных школах и устройства при них мастерских (СПб., 1885) та ін.

Астрономія, природничі науки та сільське господарство: Корженевский П. П. О том, как вести пчел в рамочных ульях (Киев, 1896); Шредер Р. И. Хмель и его разведение в России и за границей (СПб., 1888).

Медицина: Бриль-Краммер К. О запое и о лечении онаго в наставление каждому (Москва, 1864); Бурчак Ф. О холере (Киев, 1908); Гурин Е. Старость как болезнь. Предупреждение и лечение ея (Киев, 1899) та ін.

Хронологічні межі видань: 1820–1911 рр.

Кількісний склад фонду: 874 од. зб.

Мова видань: російська.

Зовнішні ознаки колекції: На книгах є печатка «Библиотека архимандрита Антония 1896–1909 г. намест. Киево-Печ. Лавры».

Науково-довідковий апарат колекції:

Систематический каталог библиотеки наместника Киево-Печерской лавры архимандрита Антония 1896–1909 гг. // IP НБУВ. Ф. 160. № 2954.

Копія машинопису каталогу бібліотеки архимандрита Антонія (каталог звірений з наявними книгами, вписано сучасні шифри) знаходиться в читальному залі відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій.

Використані джерела і література:

Личное дело наместника Киево-Печерской лавры архимандрита Антония (1850–1912) // Центральный державный исторический архив Украины у м. Києві. Ф. 128. Оп. 1. Спр. 358.

Антоний (архимандрит). Краткая статистическая записка о моей службе в должности наместника св. Киево-Печерской лавры. Киев: Типография Киево-Печерской лавры, 1909. 8 с.

Засць О. В. Бібліотека архимандрита Антонія (Петрушевського) в складі фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Українська біографістика*. 2013. Вип. 10. С. 465–478.

Засць О. Особові та інституційні зібрання у складі історичної бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: монографія. Київ, 2018. 240 с.

Пальмов Н. Памяти архимандрита Антония (Петрушевского), бывшего наместника Киево-Печерской лавры. *Астраханские епархиальные ведомости*. 1912. № 31. С. 5.

Пятидесятилетие священнического служения наместника Киево-Печерской Успенской лавры архимандрита Антония (18 июня 1850 г. – 18 июня 1900 г.). *Киевские епархиальные ведомости*. 1900. № 13. Неофициальная часть. С. 585–587.

Олена Засць

Бібліотека друкарні у зібранні Києво-Печерської лаври

Фондозасновник: друкарня при монастирі Києво-Печерської Успенської лаври (1616–1928).

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Друкарня при Києво-Печерській лаврі була створена на початку XVII ст. Як стверджував митрополит Євгеній (Болховітінов) і багато пізніших дослідників, друкарня була куплена архимандритом лаври Єлисеєм Плетенецьким (1596–1624) у м. Стратині (Галичина) в спадкоємців Федора Балабана в 1609 р., але до 1615 р. стояла недіючою. Груднем 1616 р. датується передмова до начебто першого видання друкарні – Часослова. Виданням книг завідували архимандрити лаври та церковна братія. Поступово лаврська друкарня стала великим, як на той час, видавничим підприємством, посіла найвизначніше місце серед видавничих осередків України як за кількістю книжок, так і за їх значенням.

Як відомо, указом від 22 грудня 1720 р. Петро I повелів усі книжки, які видавалися в Печерській і Чернігівській друкарнях, виправляти й узгоджувати з великоросійськими, тобто тими, що видавалися в синодальних друкарнях, а нові книги треба було подавати на розгляд Святийшого Синоду. Оскільки шрифт у друкарні був церковнослов'янський, то друкувалися тривалий час переважно тексти церковного призначення.

В 1787 р. імператриця Катерина II, перебуваючи в Києві, своїм указом від 15 березня запровадила при Київській духовній академії «гражданскую» друкарню для друкування світських книг як російською, так і іноземними мовами, а перебувати друкарня мала в Києво-Печерській лаврі. В 1788 р. для неї були придбані нові шрифти в Європі.

На поч. XIX ст. найбільша на той час в Україні друкарня Києво-Печерської лаври, як і раніше, друкувала в основному релігійні тексти церковнослов'янською мовою, та ще й в русифікованому варіанті. При ній діяла друкарня Київської академії, що видавала релігійні та світські книжки російською мовою гражданськими літерами. Новий етап у розвитку тут гражданского книгодрукування, зміцненні технічної бази, в розширенні тематики книжок пов'язаний з діяльністю видатного вченого, бібліографа, митрополита Київського Євгенія (Болховітінова). У 1822–1837 рр. Митрополит Євгеній виписує потрібне для друкарні обладнання, матеріали, шрифти з Москви і навіть Лейпцигу, а надалі налагоджує відливання шрифтів і виготовлення друкарського обладнання безпосередньо в Києві. 1830 року гражданську друкарню було обладнано в новому приміщенні, добудованому зі східного боку лаврської друкарні. На клопотання митрополита Євгенія

Синод дозволив лаврській друкарні випускати книжки, різні за змістом, і навіть виконувати за плату замовлення приватних осіб. Тут друкують і його твори – «Описание Киево-Софийского собора и киевской иерархии», «Описание Киево-Печерской лавры», що неодноразово згодом перевидавалися, а також різні його повчання. Гражданським шрифтом видавали підручники для початкового навчання, календарі, пізніше – періодичні видання.

13-м квітня 1903 р. датується вказівка Києво-Печерській друкарні – для видання церковно-богослужбових книг просити на те кожного разу дозволу Святійшого Синоду, з точним посиланням, на основі яких зразків передбачається передрук. Про надзвичайний консерватизм у справі книговидавання свідчить і указ Синоду від 21 грудня 1904 р. за № 12925 про те, що всі богослужбові книги повинні друкуватися за зразками видань синодальних друкарень. Було також заборонено Києво-Печерській друкарні друкувати книгу «Акафісти і канони», доки не буде внесено такі зміни: 1) молитву Іоанна Златоустого перенести на вечір; 2) молитву архієпископа Філофея виключити зовсім; 3) акафісти Богородиці і преподобним отцям Печерським видалити зовсім, а на їх місце поставити службу святим учителям Кирилу і Мефодію, пам'ять про яких має загальноцерковне значення; 4) внести в текст акафіста Пресвятої Богородиці виправлення митрополита Московського Філарета 1860 р.; 5) згадані «Акафісти і канони» друкувати слово в слово типовим місяцесловом при служебнику останнього видання 1900 р. Санкт-Петербурзької синодальної друкарні, з окремим дозволом Святійшого Синоду кожен раз. Лише внаслідок клопотання намісника Києво-Печерської лаври Антонія та митрополита Київського і Галицького Флавіана і Духовного собору Києво-Печерській друкарні було дозволено друкувати книги без окремого кожного разу дозволу, але належало посилати по кілька примірників до Святійшого Синоду. Цензура в імперії була скасована лише після Маніфесту 17 жовтня 1905 р. Саме на цей період припадає час найбільш плідної роботи друкарні. Почали друкувати і популярну літературу, і виборчі програми, і дешеві книжки для дітей, і різноманітну богословську літературу.

Справжніх випробувань зазнала друкарня та її майно з початком революційних подій. Загалом у 1917–1918 рр. з друкарського підприємства вийшло 22 найменування релігійної літератури невеликими тиражами: «Свет Печерский», «Пасхальный привет защитникам Родины», «Западнорусская начальная школа», «Что пожертвовала Лавра для нужд отечества», «Проповеднический листок», «Церковно-общественная мысль», «Вісті українського церковного союзу» № 1 і 2, «Христианский календарь» на 1918 г., «Соборное слово христианина» та ін.

14 травня 1918 р. Лавра добила охоронного листа від департаменту віросповідань уряду гетьмана Павла Скоропадського, і вже 18 липня 1918 р. Міністерство фінансів УНР просило пропустити трьох представників до друкарських машин Галяндер, аби здійснити спробу витягування паперу для друкування грошових знаків. В результаті огляду й перемовин друкарня продала верстат за 30 000 руб.

17 грудня 1918 р. Директорія УНР реквізувала друкарню для потреб інформаційного бюро, завідуючим друкарнею було призначено Дмитра Стасюлевича. Було також наказано всі лаврські періодичні видання друкувати українською мовою.

У 1919 р. з друкарні вийшло 28 найменувань видань великими накладами: «Статут хліборобських спілок», «Інструкція по організації с/г комуни», «О земле» (наклад 100 тис.), «Социализм и земледелие», «Общественная обработка земли» та ін. Губернський комітет у 1919 р. давав замовлення, але грошей на папір, дрова для парових машин, платню робітникам так і не виділив, тому в жовтні 1919 р. Духовний собор оголосив, що друкарня буде обходитися тільки працею братії.

31 грудня 1919 р. друкарня Лаври була реквізована Київським губернським відділом соціального забезпечення уряду УСРР. З приходом радянської влади почалося масове розкрадання монастиря жителями Інвалідного городка, яке влада розмістила на території Лаври. Академія наук звернулася до уряду з клопотанням про передачу їй бібліотеки Лаври, бібліотеки митрополита Флавіана і друкарні Києво-Печерської лаври. Академія доводила, що отримання Лаврської друкарні зі всіма машинами, касами, шрифтами та іншим устаткуванням – це єдиний спосіб налагодити видавничу діяльність Всеукраїнської академії наук. У травні 1922 р. прохання ВУАН було задоволено, але передана була друкарня Академії наук лише в кінці 1922 р. За тогочасною публікацією В. Дем'янчука в «Бібліологічних вістях» (1923, № 3), друкарня дісталась Академії в такому стані, що треба було мати значний капітал, аби запустити її на повну потужність, а коштів на це в Академії не було. У грудні 1922 р. ВУАН підписала договір із головою видавничого товариства «Друкар» П. О. Балицьким, який мав керувати друкарнею, забезпечити її ремонт, поповнити обладнанням, а також видавати для академії по 10 друкарських аркушів щомісяця. У разі одержання прибутку за іншу друковану продукцію – віддавати АН 50 % від його загальної суми. Хоча для академії було надруковано кілька праць, фінансові плани друкарні зазнали краху. В травні 1923 р. роботу перевіряв представник Української ради народного господарства Я. Гамарник, і за наслідками перевірки договір з П. Балицьким було розірвано.

Водночас Академія уповноважила Федора Морозова завідувати бібліотеками Лаври та інших монастирів. Він також узяв на себе завідування друкарнею Києво-Печерської лаври. Морозов поносив до Лаврської дзвіниці книги з різних приміщень Лаври, в тому числі з друкарні. Коли в 1925 р. було проведено перевірку Академією бібліотеки Києво-Печерської лаври, то виявилось, що крім книжок, записаних у друкованих каталогах лаври, є ще близько 4000 необлікованих книг. Серед них, можна припустити, були і книги з друкарні, з її бібліотеки.

Загалом друкарня на території Києво-Печерської лаври безперервно проіснувала впродовж трьохсот років і була провідним видавничим центром на українських землях.

Дата і місце формування фонду: 1616–1924, Києво-Печерська лавра.

Історична довідка про фонд:

Власна бібліотека при друкарні існувала насамперед через цензурний контроль. Бібліотека складалася з кількох частин. По-перше, це були книги синодальних друкарень для зразка, оскільки всі видання друкарні піддавалися перевірці на ідентичність московським і Санкт-Петербурзьким виданням. На таких книгах стоїть печатка «*Киево-Печерской лавры типография*». По-друге, це накопичені за час роботи різні книги, які друкарня видавала, перевидавала, в т. ч. коректорські примірники для вичитки.

Оскільки основним призначенням друкарні була видавнича робота, то книги, які накопичувалися, періодично віддавалися до бібліотеки Києво-Печерської лаври. Недоторканими залишалися при друкарні лише книги синодальних друкарень для зразка. За архівними документами, вперше прийняти з друкарні до бібліотеки книги, «*в коих не состоит надобность*», типограф ієромонах Ієронім просив Духовний собор Лаври в 1770 р. Книги передавалися за списком: 79 назв у 150 примірниках. Пізніше, у 1890 р., управляючий друкарнею надав Духовному собору Лаври список на 569 назв книг, які зберігалися в друкарні, для передачі їх до бібліотеки. Духовний собор дозволив передати до бібліотеки старі книги, рукописи, коректурні книги з виправленнями, що й було зроблено. 20 травня 1912 р. тогочасний управляючий друкарнею подав рапорт Духовному собору, в якому зазначалось, що в коректорській бібліотеці друкарні останнім часом зібралася значна кількість різних богослужбових, молитовних і святоотецьких книг та брошур. Всі книги було детально розсортовано на три частини. Одна частина була потрібна для зразка при повторних виданнях, і тому була залишена при друкарні. Друга частина, до якої ввійшли стародруки за вибором бібліотекаря, під його розписку була передана до бібліотеки Києво-Печерської лаври. А третя частина, яка включала коректурні книги пізнішого часу, передана

в книжкову крамницю на пожертву бідним церквам і монастирям. Цього разу було передано 1462 одиниці. Таким чином, друкарня тричі передавала книги до бібліотеки. Наразі книги з бібліотеки друкарні є і в основному фонді лаврської бібліотеки, але переважно в частині бібліотеки Києво-Печерської лаври, яка не внесена до друкованих каталогів.

Характеристика історико-культурного фонду:

Богослужбові книги: Службы на каждый день страстной седмицы (Москва, 1853); Октоих, сиречь Осмогласник с 1-го гласа по 5-й (Москва, 1863); Анфологион си ест Цветослов (Москва, 1887); Октоих сиречь осмогласник с 5-го гласа по 8-й (Киев, 1912); Сокращенный обиход нотного пения (Москва, 1863); Ирмологий нотного пения (Москва, 1862); Служба во Святый и Великий Четверток. Служба во Святый и Великий Пяток. Служба во Святую Великую Субботу (Москва, 1840); Апостол (Москва, 1864); Триодь цветная или Пентикостарион, ежесть Пятидесятница (Москва, 1855); Каноны Богородицы с малым повечерием (Киев, 1865); Требник (Москва, 1862); Пение Божественной литургии св. Ионна Златоустаго, придворное простое [ноти] (Москва, 1862); Обиход церковный нотного пения [ноти] (Москва, 1864); Месяцеслов всех святых, празнуемых православною греко-восточною церковию, с показанием табельных и торжественных дней и с присовокуплением алфавита имен всех святых (Москва, 1862); О служении и чиноположениях православной церкви (Москва, 1863); Молебное пение святому великомученику Георгию (СПб., 1851) та ін.

Книжки церковно-практичного та повчального змісту: Российский букварь для обучения юношества церковному и гражданскому чтению, с полным каждого в особенности показанием (Москва, 1862); Первое учение отрокам, в нем же буквы и слоги, также краткое толкование законного десятисловия, молитвы Господни: Символ веры, Десяти блаженств (Киев, 1809); Начатки христианского учения или Краткая Священная История, и краткий катехизис (Москва, 1863); Краткий церковный устав (Москва, 1853); Святая гора Афон. Краткий очерк Афона и его монастырей (Москва, 1902); Григорий Богослов. Поучительные слова: 2 ч. (Москва, 1843); Наставление правильно состязаться с раскольниками, сочиненное в Рязанской семинарии по предписанию покойного преосвященного Симона, епископа Рязанского и Шацкого (Москва, 1855); Житие преподобного и богоносного отца нашего Феодосия, игумена Печерского Киевского, начальника иноков Российских, начавших подвизаться по уставу в монастырях (Москва, 1856); Тихон Задонский. Наставление о собственных всякого христианина должностях (Москва, 1862); Житие святителя Афанасия, патриарха Цареградского, Лубенского чудотворца (СПб., 1863); Амвросий Медиоланский. О важности и свойствах чина священнического к

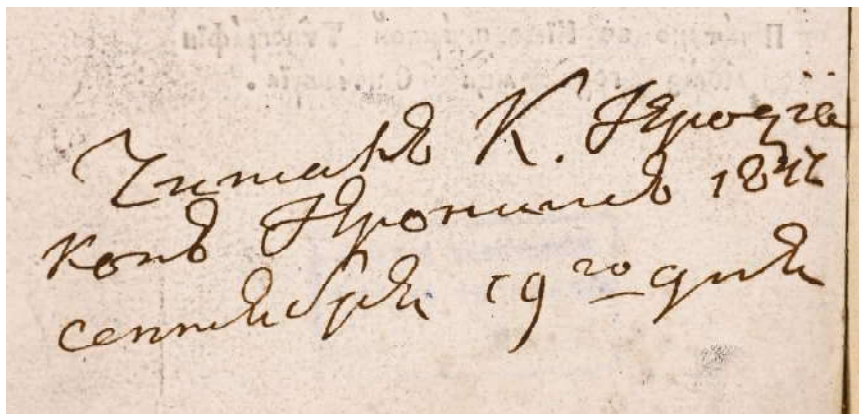
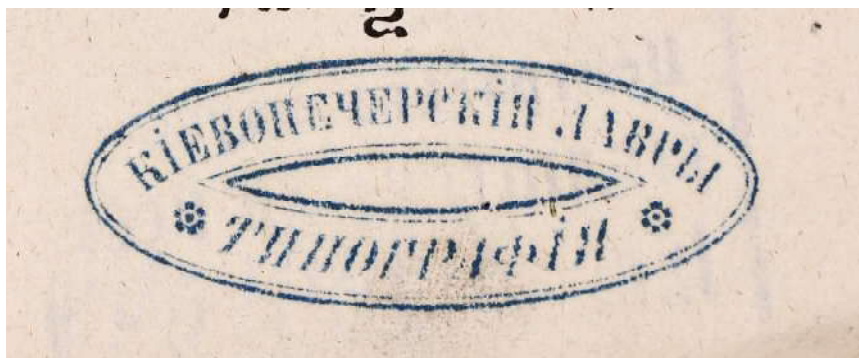
священнослужителям Медиоланской паствы (Москва, 1823); Наставление священникам военных заведений касательно обращения воспитанников иудейского исповедания в христианскую веру (Москва, 1855); Житие и страдание святого великомученика Евстафия Плакиды, и подружия его, и чад (Москва, 1863) та ін.

Хронологічні межі видань: 1765–1866.

Кількісний склад: 93 од. зб.

Мова видань: церковнослов'янська, російська.

Зовнішні ознаки колекції: печатка «КІЕВО-ПЕЧЕРСКІЯ ЛАВРЫ ТИПОГРАФІЯ», на одній книзі напис «Григорій К. Троїцький 1842 септись 19-го дня».

Науково-довідковий апарат колекцій:

Книги з бібліотеки друкарні відображені в електронному каталозі книг бібліотеки Києво-Печерської лаври на порталі НБУВ в базі даних «Бібліотечні зібрання та історичні колекції». Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/node/544>

Використані джерела та література:

Выписка из заседания историко-филологического комитета УАН УССР об издательстве // ІР НБУВ. Ф.1. № 26582. 2 арк.

Докладная записка Академии наук по вопросу типографии // ІР НБУВ. Ф.1. № 26571. 2 арк.

Дело о печатании религиозных книг по образцам синодальных типографий // ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 2 тип. Спр. 997.

Доношение типографа // ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1 друк. Спр. 161.

О передаче на хранение в библиотеку корректурных книг // ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1 друк. Спр. 1564.

О реквизиции типографии и её имущества // ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1 друк. Спр. 1599а.

О продаже машин и станков, вышедших из употребления // ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1 друк. Спр. 1598.

Протоколы № 1–92 заседаний совета Всенародной библиотеки при Всеукраинской академии наук 1923–1925 гг. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 62. 222 арк.

Реєстр изданий типографии Киево-Печерской лавры в течении 1917–1919 гг. // ЦДІАУК. Ф. 128. Оп. 1 друк. Спр. 1600.

Грановський Б. Становлення видавничої діяльності УАН–ВУАН (1918–1928) // *Україна в минулому*. 1996. Вип. IX. С. 140–152.

Дем'янчук В. Видавнича діяльність Всеукраїнської Академії наук. *Бібліологічні вісті*. 1923. № 2. С. 8–19; 1923. № 3. С. 17–22.

Заєць О. Бібліотека друкарні Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Наукові праці НБУВ*. 2013. Вип. 37. С. 402–411.

Ковальчук Г. І. До питання про початок діяльності друкарні Києво-Печерської лаври (за документами Інституту рукопису НБУВ). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2013. Вип. 17. С. 55–64.

Щеглов Г. Э. Хранитель. Жизненный путь Федора Михайловича Морозова. Минск: ВРАТА, 2012. 366 с.

Олена Заєць, Галина Ковальчук

Бібліотека Почаївської Успенської лаври

Фондозасновник: Почаївський Свято-Успенський монастир – православний чоловічий монастир у м. Почаєві (Кременецький район, Тернопільська область).

Інформаційна довідка про фондозасновника:

За легендою, обитель була заснована ченцями Києво-Печерської лаври в 1240–1241 рр., які втекли від монголо-татарської навали, на місці, де одному з них явилася Богородиця (на камені, де вона стояла, відбився слід її стопи, з якого утворилося чудодійне джерело). За іншими переказами, монастир в Почаєві заснував чернець з Афонської гори преподобний Афоній у 1228 р., а монахи з Києва згодом стали його учнями.

Згідно з документами, монастир був заснований у 1597 р. поблизу с. Почаїв місцевою землевласницею кн. Ганною Гостською (Гойською, до заміжжя – Козинською), яка подарувала майбутній обителі, окрім угідь з підданими, ікону Божої Матері, яка згодом стала головною лаврською святинею. Значну роль у становленні монастиря зіграв його перший ігумен Іов Залізо (Почаївський) – відомий на той час на Волині подвижник, автор полемічних творів та поборник православ'я. За ігуменства св. Іова Заліза (1602–1651) було введено общинне життя монахів за прикладом Києво-Печерської лаври, оточено монастир огорожею, споруджено Свято-Троїцький собор та шість менших церков.

З 1713 до 1832 рр. Почаївський монастир був греко-католицьким, належав до Василіянського чину. Саме у той час монастир був найбільш розбудований, зокрема тоді споруджено головний храм Лаври – Свято-Успенський. Вагомий внесок у монастирське господарство та побудову нових храмів зробив граф Микола Потоцький, який у 1761 р. пожертвував на розвиток обителі 260 тисяч злотих. Усі пожертвовані гроші призначалися на здійснення трьох головних справ: будівництво великого собору та помешкання для монахів (Братський корпус), а також на величну коронацію ікони Божої Матері.

Поступово Свято-Успенський Почаївський монастир стає значним релігійно-просвітницьким центром, в першу чергу Волині. Важливе значення в цьому відношенні мали видання друкарні, заснованої бл. 1730 р. Феодосієм Лубенецьким-Рудницьким – одним з перших уніатських архимандритів монастиря. Першою відомою книгою друкарні став «Служебник», опублікований в 1734 р. (частина тиражу з титульним аркушем 1735 р.) накладом понад 1000 примірників.

Після придушення польського повстання у 1831 р. монастир було передано російській православній церкві (РПЦ). Тут влаштували резиденцію Волинського єпархіального архієрея і Консисторію. 1833 р. обитель отримала статус Лаври, в її історії почався «архієрейський» період. На початку 1840-х років Лавра була місцем перебування Острозького вікарія. У XIX – на початку XX ст. старі будівлі монастиря реконструювали, будували нові: надбрамний корпус, дзвіницю, Троїцький собор (1910–1913 рр. за проектом О. Щусєва).

У 80-х рр. XIX ст. при Лаврі діяла 2-класна церковно-приходська школа, у 1890–1891 рр. церковна училищна школа. Російський царат та Святійший Синод прагнули зробити лавру центром русифікаторської політики на Волині. Тут виходили друком чорносотенні «Почаевский листок» та «Почаевская правда».

Під час Першої світової війни монастир було частково евакуйовано. Після Ризького мирного договору Почаїв опинився у складі Польщі під юрисдикцією Польської автокефальної православної церкви. На початку Другої світової війни лавра перейшла під юрисдикцію РПЦ. У радянський період значна частина будівель була конфіскована радянською владою, передана під заповідник та інші установи, на території Лаври діяв музей атеїзму, психіатрична лікарня та ін.

Лише в другій половині 80-х – на початку 90-х XX ст. Лаврі повернули частину угідь, відкрили духовне училище (із 1994 р. – семінарія). Архівні джерела щодо історії Почаївської Успенської лаври знаходяться в Інституті рукопису НБУВ (ф. 231 – Почаївська Успенська лавра), Державному архіві Тернопільської області (ф. 258 – Духовний Собор Почаївської Успенської

лаври) та Центральному Державному історичному архіві України м. Львова (ф. 201 – Греко-католицька митрополича консисторія).

Дата і місце формування фонду: Почаїв, поч. XVII – XIX ст.

Історична довідка про фонд: Перші згадки про бібліотеку Почаївської обителі відносяться до кінця XVI ст. У монастирській бібліотеці тоді зберігалось лише два десятки книг, що були необхідні для літургійної та молитовної діяльності ченців. Формування книгозбірні монастиря здійснювалося різними шляхами, зокрема через дарування книг, в першу чергу монахами, які мешкали в обителі, а також офіри від митрополитів, єпископів, світських осіб. Серед тих, хто дарував книги, – архімандрит Почаївського монастиря Мардарій Столпинський, отець Сильвестр Лазаревич, настоятель Ієроним Калетинський, ієромонах Почаївського монастиря Пантелеймон Кульчицький, церковний і освітній діяч, письменник Йоаникій Галятовський. Впродовж XVII ст. в бібліотеку Почаївської лаври привозили книги з Афонських монастирів. Дарування книг здійснювали часто і світські особи, виявляючи так свою набожність та сподіваючись на спокутування гріхів. При цьому соціальний статус дарувальників був різний, від селянина і міщанина до заможного шляхтича. Наприклад, у 1736 р. львівським міщанином Гребенкі (Hrebenki) було подаровано 9 на престольних Євангелій в срібних окладах.

Монастир також продавав дублетні видання. Інколи відбувались акти обміну книгами за певні послуги, наприклад, за відправлення літургій, або, як у випадку з виданнями Почаївського монастиря, які були подаровані Луцьку в обмін на літери для почаївської друкарні. Імовірно, що книги для Почаївського монастиря закуповувались його представниками безпосередньо в друкарнях інших монастирів, братств, на ярмарках та під час проведення місій. Іноді кошти від проданих друкарнею книг залишали на потреби бібліотеки.

Бібліотечні книги кириличного друку, в переважній більшості 1714–1736 рр., були виданнями друкарень Львівського ставропігійного братства, М. Сльозки, Києво-Печерського монастиря, Острозької друкарні. Існувала також і бібліотека в друкарні, де більшу частину складали видання самої Почаївської друкарні. Нагодою для купівлі книг було перебування монахів на студіях у Римі, Відні, Кракові, Браунсберзі. У 1714 р. в книгозбірні монастиря зберігалось 109 кириличних книг і 97 латинським чи польським шрифтом. Серед них були твори давньогрецьких та давньоримських авторів (Арістотеля, Овідія, Плутарха, Цицерона), європейських теологів (книги з діалектики, логіки, філософії), польсько-латинські словники; одна з перших європейських енциклопедій – «Polianthea», польські видання Біблії та про-

повідей, збірник з магдебурзького права «Speculum Saxonum» 1581 р., лексикони. Зберігались і рукописні книги. Приблизно за 20 років збірка бібліотеки зросла на третину – на 120 книг. У 1736 р. в ній зберігалось 136 назв книг кириличним шрифтом у 173 томах та 153 томи латинською і польською мовою. Загалом станом на 1736 р. у бібліотеці було 326 примірників. Згідно акту візитації Почаївського монастиря того року, книги були поділені на ті, що зберігалися при церквах та використовувалися на службах, та ті, що зберігалися в бібліотеці. Окрім того, опис бібліотечної збірки був поданий за мовами, шафами (де зберігались) та розміром (форматом).

За візитацією Почаївського монастиря 1799 р., кількість книг у книгозбірні кирилицею та латинським шрифтом становила 846 примірників, тобто збірка зросла майже в 3 рази за 63 роки, з них лише 62 книги кирилицею, а решта латинським шрифтом. У 1820 р. у книгозбірні Почаївського монастиря вже було 2507 книг.

За каталогом 1831 р., складеним на момент переходу монастиря під юрисдикцію російської церкви, в бібліотеці було 2272 книги кириличного друку, 1921 польською та 294 латинською мовами, більшість з них почаївські видання. В документі за 1832 р. зазначено, що була віднайдена ще велика кількість книжок, не описаних у жодному інвентарі.

Впродовж XIX ст. почаївська книгозбірня активно поповнювалась російськомовними книгами та релігійними періодичними виданнями. Серед дарувальників були і перші духовні особи Волині, зокрема архієпископ Волинський і Житомирський, настоятель Почаївської Успенської лаври в 1840–1848 рр. Никанор (Клементьєвський). Після від'їзду з Почаєва Никанор залишив лаврській ризниці коштовні пожертви, серед яких було архієрейське вбрання із золотої парчі, напрестольне Євангеліє, хрест та кадильниця, а також 63 книги для бібліотеки.

У 1874 р. архієпископ Литовський і Віленський Макарій (Булгаков), проводячи ревізію Київської духовної академії, звернув увагу на рукописи, що зберігались у Церковно-археологічному музеї, і зауважив, що добре було б передати до музею рукописи і найцінніші в науковому відношенні книги з монастирів Київської, Чернігівської і Волинської єпархій. Результатом його заяви став відповідний наказ Святійшого Синоду від 11 грудня 1874 р. Відповідно до цього наказу була утворена комісія для ознайомлення з рукописами та стародруками в бібліотеках київських і волинських монастирів та церков, з метою відбору документів і книг для передачі Київській духовній академії. До складу комісії входили М. Петров, П. Лашкарьов, І. Малишевський, С. Голубев та інші. До Почаївської Успенської лаври було направлено професора І. Малишевського.

Перша партія рукописів і книг з Почаївській Успенській Лаврі була

передана Київській духовній академії в 1876 р., відповідно до відношення Ради академії від 2 грудня 1875 р. Були передані рукописи, стародруки та монастирський архів, що містився у дванадцяти тюках. Все це було відправлено декількома партіями в період з 16 лютого по 9 березня 1876 р. Професор І. Малишевський, який працював у Почаївській бібліотеці, особисто привіз до академії такі книги: «Об образах и кресте в Галиции» (1759), «О христианском благочестии против иудеев» патріарха Александрійського Мелетія (1593) та книгу Й. Гербінія про печери Київської лаври (1593). Сам процес передачі рукописів та книг тривав до початку 80-х років XIX ст., однак, як зауважували самі члени комісії, не всі рукописи та книги були передані академії та музею.

За відомостями, наведеними Л. М. Дениско, дослідницею історії бібліотеки КДА, сюди надійшло 419 книг з бібліотеки Почаївської лаври. Вони мали окремий запис у каталозі і залишалися під старими шифрами. Кілька разів представники Почаївської лаври клопотали про повернення цього майна, але Святійший Синод на це не погодився. У 1893 р. в м. Житомирі було створено Волинське єпархіальне Давньосховище, куди також було передано частину документів і книг із Почаївської лаври. Згодом певний масив книг і документів звідси був переданий Волинському державному науково-дослідному музею.

У 1923 р. масив бібліотеки Почаївської лаври потрапив до Всенародної бібліотеки України в складі фонду Київської духовної академії, а також у 1932 р. – у складі книг Волинського державного науково-дослідного музею.

Характеристика історико-культурного фонду:

Зібрання складається переважно з релігійних видань католицьких друкарень. *Історії церкви* присвячені зокрема такі книги: Cesare Baronio. *Annales Ecclesiastici ab anno MCXCVIII ubi desinit Cardinalis Baronius: accedunt in hac editione notae chronologicae, criticae, historicae*: 38 t. (Lucae, 1738–1759); *життя святих*: *Acta sanctorum Ex latini & Graecis, aliarumque gentium Monumentis, servata primigenia veterum Scriptorum phrasi, collecta, digesta, Commentariisque et Observationibus illustrate* (Venetiis, 1734–1761); *повчання*: *Breviarium scripturisticum in dominicalia totius anni Evangelia* (Tyrnaviae, 1746), *Sancti Gregorii Liber Regulae Pastoralis* (Augustae Vindelicorum, 1786), Thenhaven B. *Nucleus juris canonici in quinque libros decretalium distributi, juxta ordinem titulorum, adjectis summariis selectiorum usuvenientium capitum in decretalibus* (Coloniae, 1739) та ін.; *догматика і катехізис*: Natalis A. *Theologia dogmatica et moralis*. T. 1–4 (Romae, 1773), Le P. Thomas de Charmes. *Compendium Theologica Universae : ad usum sacrae theologiae candidatorum*. T. 4, 5 (Nanceii, 1763), Annato P. *Methodicus ad positivam*

theologiam apparatus (Parisiis, 1700) та ін.; *філософія*: Gravesande W. J. Philosophiae Newtonianae institutiones in usus academicos (Vindobonae, 1760), Śniadecki J. Pisma rozmaite. T. 1 (Wilno, 1818) та ін.; *юриспруденція*: Konstytucye Seymu Extraordynaryinego w Warszawie Roku MDCCLXVII. Dnia piątego Października złożonego y zaczętego, a z Limitacyi y prorogacyi w Roku MDCCLXVIII. Dnia piątego Marca, przy rozwiązaniu Konfederacyi Generalnych Koronney y Wielkiego Xięstwa Litewskiego zakończzonego, ex consensu Ordinum totius Reipublicæ ustanowione (Warszawa, 1768) та ін.

Є в бібліотеці Почаївської лаври і книги російською мовою: Амвросій (Лотоцький). Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре бывшего наместника Лавры архимандрита Амвросия, с дополнительными главами о позднейших покойных священно-архимандритах Лавры, архиепископах: Агафангеле, Димитрие и Тихоне (Почаев, 1886); Экспедиция французов в Египет: Из Записок Наполеона, изд. после его смерти фр. генералами, участвовавшими в сей экспедиции: пер. с фр. (Москва, 1832).

З періодичних видань: «Kuryer Litewski» (Wilno, 1811. 4 січня 1811 – 30 грудня 1811), «Dziennik Wileński» (Wilno, 1818), «Nowy Pamiętnik Warszawski. Dziennik historyczny, polityczny tudzież nauk i umiejętności» (Warszawa, 1801), «Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej z Wiadomościami ku Wydoskonaleniu jej Służącymi» (Wilno, 1818) тощо.

Хронологічні межі видань: 1558–1886.

Кількісний склад фонду: 460 од. зб.

Мови видань: латинська, польська, російська.

Зовнішні ознаки колекції: На книгах, придбаних монастирською бібліотекою у XVII ст., збереглися провенієнції чорними чорнилами з написами: «Z Biblioteki Poczaiewskiej», «Ex Bibliotheka Monasterii Poczaevski», «Monasterya Poczaiewskiego», «Ex Bibliotheka Poczaewiensis» та «Monasterij Poczaewiensis». У період володіння монастирем василіанами на книгах з Почаївської обителі з'являються відповідні власницькі дописи: «Bibliotheca Poczaewiensis OSBM», «Ex Archivie Monastery Poczaewiensis OSBM», «Biblioteki Poczaiewskiej XX Bazylianov», «Bibliothekae Poczaewie Monachov Basilianov». Після того, як монастир став православним, в бібліотеці з'являється велика кількість російськомовних книжок з такими власницькими написами: «Принадлежит Почаево-Лаврской Библиотеке 1854 года», або штампом синього кольору «Библиотека Почаевской Лавры». Характерною особливістю російськомовних книг є наклейка на передньому форзаці, з якої видно, де знаходилася книга як за старими, так і за новими шифрами. Крім того, на багатьох книгах є дарчі написи митрополитів, єпископів та інших духовних осіб.

Поч. 776.

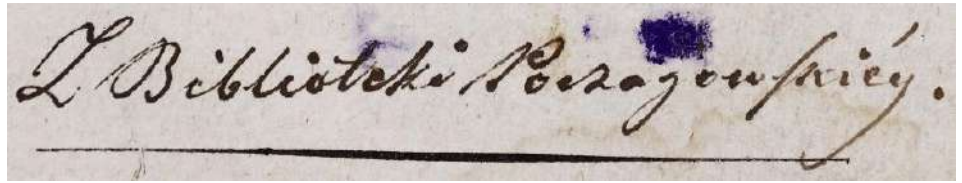
Принадлежит Почаевской Лаврской Библиотеке. 1854 г.

БИБЛ. ПОЧАЕВ. ЛАВРЫ.	
Каталогъ лит.	B340
№ части	
№ главы	78
№ мѣста	15/25 3)
№ 62	нов. катал.
Колич. карт	

Въ Библиотекѣ Почаевскихъ Лавры
Зеневія Пресвятыя Богородицы, —
отъ автора.
 1881 года Октября 10 дня. г. Вилна.

Bibliotheca monasterii Pocajoviensis A.S.B.M.

Принадлежитъ Почаевско-Лавр-
ской Библиотеке 1854 года.

Науково-довідковий апарат бібліотеки:

Електронний каталог (у стадії створення).

Використані джерела та література:

Амвросий (Лотоцкий). Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре. Почаев: Почаевская лавра, 1886. 320 с.

Антонович С. Короткий історичний нарис Почаївської Успенської лаври. Кременець, 1938. 23 с.

Бочковська В. Г. Історія Почаївського монастиря у візитаціях XVIII – першої чверті XIX ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2009. Вип. 13. С. 22–35.

Вортман Д., Мицик Ю. Почаївська Свято-Успенська Лавра. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8 : Па – Прик. С. 468–470.

Дениско Л. М. Бібліотека Київської Духовної академії (1819–1919). Київ : НБУВ, 2006. 222 с.

Мяскова Т. До історії та сучасного стану бібліотеки Свято-Успенської Почаївської лаври. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2022. Вип. 63. С. 251–262.

Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Свята Почаївська лавра / упоряд. І. Огієнко; авт. передмови М. С. Тимошик. Київ : Наша культура і наука, 2004. 440 с.

Ричков П. А., Луц В. Д. Почаївська Свято-Успенська лавра. Київ : Техніка, 2000. 136 с.

Чернихівський Г. Почаївська Свято-Успенська лавра. Тернопіль : Збруч, 2006. 46 с.

Тетяна Мяскова

Бібліотека Київського Пустинно-Микільського монастиря

Фондозасновник: Київський Пустинно-Микільський монастир.

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Чоловічий монастир, названий в ім'я святителя Миколая, відомий як Пустинно-Микільський, Слупський, або Стовповий, був одним з найдавніших у Києві, знаходився на Печерську недалеко від Києво-Печерської лаври. За легендою, обитель на цій території існувала ще за часів Аскольда, проте перша відома документальна згадка про нього зафіксована 1411 р. Адміністративно був залежним від монастиря Печерського, отримував від Печерського монастиря ігуменів, у всьому іншому мав самостійність.

У 1690–1696 рр. коштом гетьмана Івана Мазепи за проєктом архітекторів О. Старцева та І. Зарудного в стилі українського бароко зведено п'ятикупольний Свято-Микільський собор («Великий Микола», освячений у 1696), трапезну, келії та інші монастирські споруди (зараз в районі площі Слави, Палацу дітей та юнацтва, готелю «Салют»). В 1713–1715 рр. окремо від цього комплексу, на місці стовпа, що колись вказував дорогу до обителі («слупа», зараз район Арсенальної площі), коштом київського військового губернатора Д. Голіцина спорудили Свято-Микільську Слупську церкву (Малий Микола). В 1732 р. митрополит Рафаїл (Заборовський) розділив

територію на вершині гори на 2 обителі. За його клопотанням Пустинно-Микільському монастиреві надано архімандрію. Зведена в 1750 р. мурована дзвіниця була триярусною, заввишки близько 45 м, завершувалася бароковою грушоподібною банею.

У 1830 р. почалося будівництво Печерської фортеці, у зв'язку з чим Великий Микільський собор із прилеглими монастирськими будівлями передали військовому відомству та перетворили на гарнізонний храм. Монастирську братію перевели до «Малого Миколи». За радянської влади Микільський монастир продовжував діяти. Станом на 1928 р. тут нараховувалося 19 ченців, які в 1919–1930 рр. підпорядковувались Українській автокефальній православній церкві. В 1934 р. знесли спочатку дзвіницю Військово-Микільського собору, а потім і сам собор.

Історична довідка про фонд: Ігуменами Микільського монастиря було багато відомих осіб, зокрема: Олексій Тур, Герман (Кердановський), Варлаам (Ясинський), Антоній (Радивилівський), Іоасаф (Кроковський), Стефан (Яворський), Прокопій (Кульчинський), Христофор (Чарнуцький), Йосиф (Волчанський), Назарій (Солонина), Никифор (Грибовський), Гedeон (Сломінський), Єпіфаній (Могилянський), Амфілохій (Леонтович), Ієроним (Блонський), Феофілакт (Слонецький), Іриней (Фальковський), Варлаам (Криницький), Авксентій (Галинський), Антоній (Амфітеатров), Нектарій (Надєждін), Іоаникій (Руднев), Феоктист (Попов) та ін. Вони поповнювали монастирську бібліотеку книгами, рукописами. Про те, що в монастирі була бібліотека, видно з рукописів, які залишали благодійники монастирю, найдавніший з яких 1411 р.; є рукописи XVII ст., підписані авторами – настоятелями Пустинно-Микільського та Печерського монастирів, що свідчить про престижність цього місця для дарування таких речей.

У 1786 р. Катерина II позбавила монастир маєтків; тоді ж був зроблений докладний опис бібліотеки Пустинно-Микільського монастиря. В описі 1787 р. окремо виділені богослужбові книги при церквах і трапезній, окремо бібліотека. За цим описом бібліотека складалась із 840 книг та рукописів. Латинські книги кількісно переважали кириличні. За керівництва архімандрита Іринєя (Фальковського) у 1806 р. було складено каталог усіх рукописів і книг монастиря.

З початком війни 1812 р. в Микільському монастирі розмістили лазарет для поранених, а братію перевели до Києво-Печерської лаври. Книги були перенесені для зберігання в комору Києво-Печерської лаври при лікарні й складені в бочки. З перетворенням Пустинно-Микільського монастиря у Військовий собор, бібліотека монастиря залишалася в Києво-Печерській лаврі, де їй відвели приміщення при вівтарі св. Іоанна Предтечі Великої

Успенської церкви. З часом деякі книги звідти зникли. 6 квітня 1848 р. з Київської духовної консисторії надійшов указ імператора про те, що книги іноземними мовами треба негайно передати Київській духовній семінарії. Бібліотека Київської духовної семінарії, яка зараз зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій, має книги з написом «Ex libris Monasterij Sancti Nicolai Eremitici Kijouiensis».

У 1896 р. комендант Київської фортеці О. В. Аносов створив при соборі Військово-народний музей з народною читальнею та аудиторією для проведення публічних лекцій. У приміщенні музею була розміщена й бібліотека. На всі книги бібліотеки в 1912 р. зробили рукописний каталог, який тепер зберігається в Інституті рукопису НБУВ.

У 1922 р. Військо-народний музей заселили як комунальне житло. У зв'язку з закриттям монастирів, наприкінці 1923 р. адміністративне керівництво їхніми бібліотеками передали до Всенародної бібліотеки України, зокрема і бібліотеки Пустинно-Микільського монастиря. Засідання управи Всеукраїнської академії наук постановило доручити догляд за бібліотеками монастирів Ф. М. Морозову, який переніс бібліотеку Пустинно-Микільського монастиря до бібліотеки Києво-Печерської лаври. В 1935 р. ці бібліотеки перевезли до філії Бібліотеки академії наук УРСР (нині НБУВ) на Подолі. З 1992 р. бібліотека зберігається у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій в корпусі НБУВ по вул. Володимирській, 62.

Характеристика історико-культурного фонду:

Бібліотека Пустинно-Микільського монастиря була систематизована у 1912 р., про що свідчить її каталог, в якому книги згруповані в 14 відділів.

I – Рукописи, до якого випадково включено друковану Острозьку Біблію (Острог, 1581). Збереглися рукописи Антонія Радивиловського «Огородок Пресвятой Богородицы» та «Венец Христов», зшиток Канонів деяким святим 1601 р., два нотні Ірмолії 1756 та 1764 р. та ін.

II – Святе Письмо, представлене московськими виданнями Біблії 1663, 1757 р.; 5-ти томним київським виданням Біблії 1788 р.; збережені Псалтир з Новим Заповітом (Кутейно, 1652); Апостол (Київ, 1695); Євангеліє (Київ, 1733) та ін.

III – Тлумачення Святого Письма: Іоанн Златоуст. Беседи на 14 посланій (Київ, 1623, Москва, 1709, 1765, 1767); Іоанн Златоуст. Беседи о покаянні (Київ, 1774); Іоанн Златоуст. Маргарит (Москва, 1698); Василій Великий. Богоугодные труды : 4 кн. (Москва, 1787–1790); Василій Великий. Беседы на Шестоднев (Москва, 1665); Афанасій Александрійський. Посланіє окружное на аріан (Москва, 1665); Роберто Белармино. Толкованіє на Псалтирь (Москва, 1791); Феофілакт Болгарский. Священное Евангеліє

(Москва, 1756); Андрей Кесарийский. Толкование на Апокалипсис (Киев, 1625); Никифор Феотоки. Толкование воскресных Евангелий (Киев, 1825); Ириной Фальковский. Толкование на послание апостола Павла к римлянам (Киев, 1806); Виссарион (Нечаев). Толкование на Паримии : 3 т. (СПб., 1894–1896); Григорий Богослов. Поучения (Москва, 1665); Ефрем Сирий. Поучительные слова (Москва, 1819); Димитрий Ростовский. Сочинения (Москва, 1804–1805); Тихон Задонский. Сочинения (СПб., 1799); Дорофея аввы Поучения (Киев, 1628) та ін.

IV – Твори святих отців: Иероним Стридонский. Творения (Киев, 1883); Августин Блаженный. Христианская наука или основания герменевтики и церковного красноречия (Киев, 1835) та ін.

V – Проповіді: Антоній Радивилівський. Огородок Маріи Богородицы (Киев, 1676); Антоній Радивилівський. Венец Христов, з проповедій недельных (Киев, 1688); Лазар Баранович. Меч духовный (Київ, 1666); Иоаникій Галятовський. Ключ разумения (Киев, 1659, Львів, 1665); Инокентій Гізель. Миръ с Богом человеку или покаяние святое (Киев, 1669); Симеон Полоцкий. Обед душевный (Москва, 1681); Кирило Транквіліон Савровецкий. Евангелие учительное (Рохманов, 1619); Геден Криновский. Собрание разных поучительных слов (Москва, 1760); Феофан Прокопович. Слова и речи поучительные (СПб., 1765); Стефан Яворский. Проповеди : 3 ч. (Москва, 1804–1805); Амвросій Подобедов. Собрание поучительных слов (Москва, 1816); Самуил Миславский. Речи [конволют] (Москва, 1778) та ін.

VI – Життя святих: Лебедев А. Святитель Тихон Задонский и всея Руси чудотворец (СПб., 1865); Жизнь святого Иоанна Златоустого (Москва, 1860); Агапит (архимандрит). Жизнь святого Григория Богослова (СПб., 1869) та ін.

VII – Богослов'я: Стефан Яворский. Камень веры (Москва, 1728); Питирим (епископ Нижегородский и Алатирский). Пращица против вопросов раскольнических (СПб., 1726); Феофан Прокопович. Богословские сочинения (СПб., 1774); Феофан Прокопович. Разсуждение о книге Соломоновой (Москва, 1774); Георгий Конисский. О должностях пресвитеров (Киев, 1799); Филип Монотроп. Діоптра или Зерцало живота во мире сем человеческого (Кутейно, 1654); Петр Могила. Православное исповедание веры (Москва, 1763); Николь Огюст. Философские размышления о божественности христианской религии (Тамбов, 1866–1871); Фаворов Н. А. Очерки догматического православно-христианского учения (Киев, 1867) та ін.

VIII – Пояснення богослужіння: Веніамин (Краснопевков-Румовский). Новая скрижаль (Москва, 1816); Полубенский И. П. О внешнем богослужении (Москва, 1803) та ін.

IX – Книги місіонерські: Риделиус А. Посрамленный безбожник или

натуралист (Москва, 1787); Массийон Ж. Б. Избранные слова Массийона, епископа клермонского (СПб., 1808–1809); Ла Люзерн С. Г. Пастырские наставления о превосходстве религии (Москва, 1810) та ін.

X – Книги повчальні: Арсений (Минин). Маргарит или Избранные душеспасительные изречения, руководящие к вечному блаженству, с присовокуплением некоторых бесед, относящихся исключительно к женским обителям (Москва, 1878); Оксенштерна Ю. Т. Мнения нравоучительные на разные случаи с правилами и разсуждениями (Москва, 1792); Уотс И. Очищение разума или направление онаго к удобнейшему приобретению полезных знаний (Москва, 1793); Роберт Беллармин. О воздыхании голубицы или О пользе слез (Москва, 1842); Игнатий Брянчанинов. Аскетические опыты (СПб., 1905) та ін.

XII – Книги історичні та географічні: Бароний Цезар. Деяния церковные и гражданские: в 2 кн. 4 ч. (Москва, 1719); Йосиф Флавій. О войне иудейской: 2 ч. (СПб., 1786–1787); Йосиф Флавий. Древности иудейские: 3 ч. (СПб., 1795); Марк Аврелий. Житие и дела Марка Аврелия Антонина (СПб., 1789); Роллен Шарль. Древняя история: 10 т. (СПб., 1749–1762); Григорович-Барский В. Г. Путешествие к святым местам в Европе, Азии, Африке, предпринятое в 1723 и оконченное в 1747 году (СПб., 1793); Фенелон. Странствования Телемака, сына Улисова: 2 ч. (СПб., 1786); Орбини Мавро. Книга историография початия имене, славы, и разширение народа славянского (СПб., 1722); Квинт Курций Руф. История о Александре Великом: 2 т. (СПб., 1750–1751); Сульпиций Север. Священная история, тщательно собранная и порядочно расположенная: 2 кн. (Москва, 1783); Курас Гильмар. Введение в генеральную историю (СПб., 1747); Янкович де Мириево. Всемирная история, изданная для народных училищ Российской империи (СПб., 1787–1789); Гвидо де Колонне. История о разорении Трои (СПб., 1745); Карамзин Н. М. История государства Российского: 12 т. (СПб., 1830–1831); Гакман И. Ф. Пространное землеописание Российского государства (СПб., 1787); Шафиров П. П. Разсуждения, какие законные причины его величество Петр Великий император и самодержец всероссийский и прочая и пр. и пр., к начатию войны против короля Карола 12 Шведскаго 1700 году имел (СПб., 1722) та ін.

XII – Книги сільськогосподарські: Экономической магазин, или Собрание всяких экономических известий (Москва, 1780–1789); Инструкция о межевании во всем государстве земель (СПб., 1757); Флоринова экономия в девяти книгах состоящая (СПб., 1775); Деви Гемфри. Основания земледельческой химии (СПб., 1832); Труды Вольнаго экономического общества: 280 т. (СПб., 1766–1915); Всеобщее землеописание, изданное для народных училищ Российской империи: 2 ч. (СПб., 1788) та ін.

XIII – Журнали духовні: Богословский вестник, издаваемый Московской духовной академией (Сергиев Посад, 1892–1918); Воскресное чтение, издаваемое Киевской духовной академией (Киев, 1837–1912); Миссионерское обозрение (Киев, 1896–1898, СПб., 1899–1916); Православный собеседник, издаваемый при Казанской духовной академии (Казань, 1855–1917); Руководство для сельских пастырей, издаваемое при Киевской духовной семинарии (Киев, 1860–1917); Странник (СПб., 1860–1917); Христианское чтение, издаваемое при С.-Петербургской духовной академии (СПб., 1891–1905); Церковно-приходская школа: журнал, издаваемый при Киевском епархиальном училищном совете (Киев, 1887–1906); Церковные ведомости, издаваемые при Святейшем Правительствующем Синоде (СПб., 1888–1918); Церковный вестник, издаваемый при С.-Петербургской духовной академии (СПб., 1875–1917); Киевские епархиальные ведомости, издаваемые при Киевской духовной консистории (Киев, 1861–1918) та ін.

XIV – Книги іноземними мовами: Calmet Augustin. Ordinis s. Benedicti Congregationis ss. Vitoni et Hidulphi Commentarius litteralis in omnes libros Veteris et Novi Testamenti: 8 tom su 9 vol. (Augustae Vindelicorum, 1756–1760); Breviarium juxta ritum sacri ordinis praedicatorum auctoritate apostolica approbatum, et procuratoris generalis jussu editum (Romae, 1756); Christoph Cellarius. Historia universalis breviter ac perspicue exposita in antiquam, et medii aevi ac novam doctri- nam, cum notis perpetuis editio (Ienae, 1741–1743) та ін.

Хронологічні межі видань: 1506–1909 pp.

Кількісний склад фонду: загальний обсяг 495 кн. од.

Зовнішні ознаки колекції:

Ознакою бібліотеки Пустинно-Микільського монастиря є печатка «Бібліотека Київського Пустинно-Николаевского монастиря» та наліпка на корінці з шифром, який складається з першого римського та другого арабського числа у вигляді дробу.

Мови видань: російська, латинська.

Довідковий апарат колекції:

Каталог книг библиотеки Киево-Николаевского монастыря. // ІР НБУВ. Ф. 1. № 5539. 672 арк.

Бібліотека Київського Пустинно-Микільського монастиря у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Історія Аскольдової Могили та Київського Пустинно-Микільського монастиря за публікаціями XIX – початку XX ст.* з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: зб. документів і матеріалів / укладач І. С. Шекера. Київ, 2021. С. 343–412.

Використані джерела і література:

Опись книгам, оставшимся после смерти архимандрита Авксентія // Центральный державный исторический архив Украины у м. Києві. Ф. 131. Оп. 17. Спр. 45. 34 арк.

О книгах, находящихся в библиотеке сего монастыря на иностранных языках // ЦДІАУ у м. Києві. Ф. 131. Оп. 18. Спр. 87. 9 арк.

О передаче в семинарскую библиотеку книг на иностранных языках // ЦДІАУ у м. Києві. Ф. 131. Оп. 20. Спр. 33. 21 арк.

Протоколы № 1–92 заседаний совета Всенародной библиотеки при Всеукраинской академии наук 1923–1925 гг. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 62. 222 арк.

Історія Аскольдової Могили та Київського Пустинно-Микільського монастиря за публікаціями XIX – початку XX ст. з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: зб. документів і матеріалів / укладач І. С. Шекера. Київ, 2021. 450 с., 63 іл.

Троицкий С. Историческое описание Киевскаго Пустынно-Николаевского монастыря. Киев: Типография университета св. Владимира, 1902. 32 с.

Троцкий П. Киево-Печерский Пустынно-Николаевский монастырь. *Труды Киевской духовной академии*. 1878. Т. 3. С. 563–589; Т. 4. С. 590–636.

Шекера І. С. Бібліотеки Київського Пустинно-Миколаївського, Київського Видубицького Михайлівського та Київського Братського Училищного монастирів у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2007. Вип. 11. С. 136–150.

Яременко М. Бібліотека Київського Пустинно-Миколаївського монастиря XVIII ст.: життя книг. *Просемінарій: Медієвістика. Історія церкви, науки і культури*. Київ, 2000. Вип. 4. С. 119–142.

Олена Заєць

Бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря

Фондозасновник: Київський Михайлівський Золотоверхий монастир (1108–1936).

Інформаційна довідка про фондозасновника: Київський Михайлівський Золотоверхий монастир – одна з найстаріших православних обителей, визначна пам'ятка історії та культури України. Розташований на верхній терасі Володимирської гірки. Заснований 11 липня 1108 р. великим Київським князем Святополком II Ізяславичем, онуком Ярослава Мудрого, закладенням кам'яної церкви в ім'я свого покровителя св. Архангела Михаїла на Михайлівській горі в Києві, поруч з батьківським Димитрієвським монастирем. На той час це був єдиний храм з позолоченим куполом, звідси походить й назва – «Золотоверхий». Церкву прикрасили мозаїкою, мармуром та дорогоцінними іконами.

Інформації про функціонування монастиря до XVI ст. практично не збереглося. На початку XVII ст. Київський Михайлівський Золотоверхий монастир став резиденцією київських митрополитів. У середині століття коштом гетьмана Богдана Хмельницького дерев'яну покрівлю бані собору замінено на жостяну й визолочено. Саме в цій обителі в 1672 р. ігумен монастиря Феодосій Софонович завершив написання знаменитої «Хроніки».

У XVIII ст. значну допомогу обителі надавали як гетьмани, так і козацтво. На території монастиря було розгорнуто масштабне будівництво,

завдяки якому постав чудовий архітектурний ансамбль в стилі українського бароко. 1713 р. було споруджено нову монастирську трапезну з церквою Св. Іоанна Богослова, неподалік від неї у кам'яній огорожі облаштували Економічну браму, а впродовж 1716–1719 років під керівництвом майстра Івана Матвієвича возведено 49 метрову триярусну дзвіницю в стилі українського бароко, з 23-ма дзвонами.

До 1732 р. намісництво в Михайлівському монастирі було ігуменське, за винятком тих випадків, коли в ньому перебували митрополити чи єпископи, які й управляли монастирем. З 1732 р. в Золотоверхому запроваджено архимандрію (проіснувала до 1799 р.), а 10 квітня 1786 р. надано статус першокласного монастиря. З 16 жовтня 1799 р. монастир стає місцем перебування Київських вікаріїв. Настоятелями в Михайлівському монастирі, починаючи з кінця XV ст. (більш ранні акти не збереглися), були 36 ігуменів (1496–1722 рр.), 16 архимандритів (1722–1800 рр.), 16 настоятелів в сані єпископів Чигиринських (1800 – до 2-ї половини XIX ст.).

З XVIII до початку XX ст. це був один з найбагатших монастирів Київської єпархії. Йому належали й перебували в повній залежності від нього жіночий Михайлівський та три чоловічих монастирі: Онуфрієвський Липовий скиток, Слуцький преображенський і Красногірський-Чернухинський Троїцький монастир. У власності була дача київських вікаріїв – Феофанія за Києвом (включала 143 десятини землі та ліс), слугувала місцем захоронення для монахів, які служили в монастирі, на заведеному там цвинтарі.

За час свого функціонування обитель була резиденцією митрополитів і кафедральним собором. У XIX ст. монастир займав площу близько 5,45 гектарів землі, був обнесений кам'яним муром, частково збудованим у XVIII ст. Усіх храмів в обителі було чотири: Золотоверхий св. Архангела Михаїла, Трапезна церква в ім'я Іоанна Богослова, св. Миколая при настоятельських покоях та в ім'я образу Смоленської ікони Божої Матері Одигитрії при монастирському готелі. В нижньому ярусі триярусної дзвіниці знаходилися святі ворота та іконно-книжна лавка.

В монастирі діяли: *церковно-учительська школа*, заснована 1810 р. єпископом Чигиринським Іринеем Фальковським. Навчання тривало два роки, з повним матеріальним монастирським забезпеченням. Навчалось від 20 до 30 учнів, переважно сироти, діти з незаможних сімей та родин священників. Навчання забезпечували один законовчитель та два викладачі, виділялася прислуга. Навчали нотній грамоті, читанню, письму, арифметиці, історії та географії. Після смерті Фальковського (помер 29.04.1823) школа припинила свою діяльність; *нова безкоштовна школа церковного співу* відкрита 1886 р. Ієронімом, єпископом Чигиринським на власні кошти й пожертви. Першими учнями стали 25 чоловіків віком від 17 до 32 років,

які мали бодай якусь освіту, переважно з родин священників. У монастирі їх забезпечували одягом, харчами й житлом. Вивчали закон Божий, церковний спів, церковний устав, церковнослов'янську мову, теорію музики та ін. Після закінчення навчання випускники школи мали право обіймати посади диякона, регента церковного хору, навчати дітей в церковно-парафіяльних школах; *школа грамоти для дітей-сиріт віком від 13–15 років*, знаходилася на повному утриманні монастиря, навчалось 13–17 дітей під керівництвом одного вчителя. Згодом відкрито паломницьку школу на 17 учнів; *монастирська лікарня* на 23 ліжка (засновник Порфирій Успенський): одноповерхова дерев'яна будівля довжиною в 15 сажнів. Працювали один лікар та один фельдшер, прислуга, існувало аптечне приміщення. Лікування для братії та незаможних прочан було безкоштовне. Впродовж кожного року лікувалося близько 250 ченців та понад 4 тис. світських осіб. В 1890-х рр. при монастирі відкрито безкоштовну читальню книжок духовного змісту; працювала щодня з 8-ї години ранку до 8-ї години вечора; *монастирський готель* – складався з декількох триповерхових корпусів. До семи діб постояльці мали право отримувати безкоштовні гарячі обіди, поважні гості могли вибирати для себе окремі безкоштовні номери (тут зупинялись, зокрема, Михайло Максимович, Марко Вовчок, Михайло Коцюбинський та ін.). Джерелом прибутку були спеціальні приміщення в готелі на зразок шпиталю, де за певну плату людина могла доживати віку, отримуючи від монастиря харчі та одяг, а іноді й допомогу доглядальників; *нічліжний притулок мішаного типу* при готелі існував з 1913 р., єдиний у Старокиївському поліцейному відділку. Прочан у ньому розміщували в окремих невеликих кімнатах з ліжками.

Початок військових дій призвів до кардинальних змін у буденному житті монастиря. 17–18 січня 1918 р. у результаті артобстрілу Києва військами М. Муравйова (8 прямих влучань у Михайлівський монастир) у монастирських приміщеннях були вибиті вікна та пошкоджено стіни, постраждала бібліотека. Після захоплення більшовиками міста на території монастиря розмістили панцерну частину (танки та броньовики), а приміщення собору перетворили на склади.

На початок 1919 р. при монастирі існувало 18 будівель: 1. Соборна церква; 2. Варваринський корпус; 3. Архієрейський будинок; 4. Півчий корпус; 5. Келарський будинок; 6. Три готельні корпуси; 7. Стаїні; 8. Трапезна; 9. Школа; 10. Економічний будинок; 11. Лікарня; 12. Михайлівський корпус; 13. Приміщення (будка) для сторожа; 14. Два сараї для дров; 15. Флігель.

Починаючи з 1918 р., на території монастиря в різний період розташовувалися війська Директорії, радянські танкові загони, у 1919 р. – Уккранаргосп, з 1922 р. – гуртожиток київських студентів, студентська їдальня, сектор

постачання «Студкоопу», бухгалтерія, обліковий відділ, складське приміщення-сорткування, кухня, тарна база.

У травні 1922 р. представниками радянської влади були заарештовані та засуджені до примусових робіт терміном від 3 до 5 років настоятель монастиря, намісник та ризничий. Майже всіх монахів було виселено, а ті, що залишилися, перебували на території монастиря до 1929 р. під виглядом членів трудової артілі. Монастирське майно було реквізовано, а собор передано в розпорядження громади віруючих. У 1930 р. собор як храм було закрито, ведення служб припинено, на місці монастиря вирішено було розбити парк культури.

У січні 1934 р. XII з'їзд КП(б)У ухвалив постанову про перенесення столиці України з Харкова до Києва. Під будівництво нових партійних споруд було обрано територію Михайлівського монастиря, на якій планували розташувати: монументальний пам'ятник вождю, споруди ЦК КП(б)У і ВУЦВК та величезний майдан для святкових маршів, який мав починатися від Софійського собору. Постанову про зняття мозаїк і фресок Михайлівського монастиря було прийнято 11 квітня 1934 р. на засіданні ЦК КП(б)У за участі С. В. Косіора, П. П. Постишева, Й. Е. Якіра, В. А. Балицького, В. П. Затонського, М. Н. Демченко, С. А. Саркісова, М. М. Хатаєвича, П. П. Любченка та М. М. Попова. Всі роботи мали бути завершені до 1 жовтня 1934 р. Ігноруючи Положення про охорону пам'яток культури і природи, а також інші республіканські та союзні законодавчі акти, у Михайлівському Золотоверхому соборі з 26 червня 1934 р. спішно почали знімати мозаїки і фрески. Упродовж 1934–1936 рр. розібрали дзвіницю Михайлівського собору, більшу частину муру з економічною брамою, архієрейський будинок та всі споруди господарського подвір'я. Впродовж 1934–1935 рр. повністю була зруйнована також Василівська (Трьохсвятительська) церква, збудована 1183–1184 р. Завчасно були репресовані та вислані з Києва ті, хто протестував або міг протестувати проти знищення Михайлівського монастиря, зокрема відомі мистецтвознавці М. Макаренко, Ф. Ернст, С. Таранушенко.

14 серпня 1937 р. о дев'ятій годині вечора собор та будівлі, що залишилися, були підірвані співробітниками одеської контори експедиції підводних робіт особливого призначення закладенням в різних місцях собору близько 2500 зарядів вибухівки. Завали, що утворилися після руйнації споруди (20 тисяч тон руїн), терміново розібрали та вивезли. Фрески і мозаїки, які вдалося врятувати, заздалегідь були передані спочатку до Софійського собору, потім частково вивезені до музеїв Росії – Третьяковської галереї в Москві, в Російський музей у Ленінграді та інші російські музеї.

У 1997–1999 рр. здійснено будівельні роботи з відновлення споруд

Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря. Монастир є діючим.

Дата та місце формування фонду: точної дати початку формування фонду бібліотеки не встановлено, кінцева дата – перша чверть XX ст., м. Київ, Михайлівський Золотоверхий монастир.

Історична довідка про фонд: Підтвердженням функціонування книгозбірні при монастирі може слугувати інформація про діяльність при обителі у другій половині XVI ст. скрипторію. Також відомо, що у XVII ст. намісник Михайлівського монастиря митрополит Київський Іов Борецький (1560–1631) передавав до книгозбірні рукописні та друковані книги, а згідно з його заповітом до монастирської бібліотеки мали передати книги церковно-слов'янською та польською мовами з його бібліотеки. До бібліотеки монастиря надходили книги і від інших представників вищого духовенства та ченців, світських осіб. Зокрема книги передавали Феодосій Софонович (початок XVII – 1677) та Іоанікій Галятовський (1620–1688). Наприкінці цього ж століття бібліотека поповнилася колекцією слов'янських і латинських книг, подарованих полковником Яковом Івановичем Ушаковим. Разом з тим, відбувалося й часткове розпорошення фонду: як духовні, так і світські особи іноді не повертали книг після читання, залишаючи їх у себе. Часом рукописи та архівні документи вилучала держава, передаючи їх до інших установ.

Згідно з описом Михайлівського монастиря 1787 р., в обителі зберігалося 299 кн. од., з них 15 Євангелій в Михайлівському соборі, 164 книги в ризниці, 17 книг на лівому та правому кліросах, 23 книги у вівтарі й 80 книг (68 назв) у бібліотеці. Ймовірно, кількість книг, внесених до опису, не є повною.

Починаючи з XIX ст. відбувалось упорядкування та систематизація бібліотечного фонду. Значний внесок у цю справу зробив настоятель Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря єпископ Чигиринський Іриней Фальковський (1762–1823). Ним була переглянута та упорядкована бібліотека, а у 1808 р. складений перший рукописний каталог (реєстр) – «Каталог книгам принадлежащим к Библиотеке Киевского Золотоверхо-Михайловского Монастыря, по пересмотрении оной Иринеем Епископом Чигиринским, и по приведении в новый порядок, переписанный им же самим. 1808-го года, месяца октября». Каталог складався з трьох частин: «Часть первая, в ней содержится Библиотека славенороссійская; Часть вторая, в ней содержится Библиотека иностранных книг, по азбучному порядку расположенная; Часть третья, в ней содержится Библиотека манускриптов или рукописей, подобным вышеозначенному порядком расположенная». Кожна з частин поділялася за відділами, книги у межах кожного відділу записувалися згідно формату, абетки та мови.

За керівництва Фальковського книгозбірня збагатилася друкованими виданнями та рукописами, значна увага приділялася збереженню фонду. Власна бібліотека Іриней Фальковського після його смерті залишилася при монастирі й довгий час була законсервована. Час від часу її переміщали з одного приміщення в інше, не використовуючи книги для читання, що ледве не призвело до повного їх знищення. Лише після чергової постанови Консисторії від 27 серпня 1858 р. про приєднання бібліотеки І. Фальковського до монастирської книгозбірні ту її частину, що лишилася, було врятовано.

На 14 квітня 1861 р. за неповним описом у бібліотеці зберігалось 1469 старослов'янських книг, 459 іноземних книг та рукописів, 990 інших різних за змістом і форматом книг; усього 2918 томів книг, 508 копій монастирських актів та 88 оригінальних документів.

У 1870 р. Іларіоном Спаським було завершено укладання нового каталогу, складеного за тематичним принципом, від церковнослужбових до книг світського спрямування. Пізніше до цього документа був створений додатковий каталог «Дополнение к каталогу библиотечному Златоверхо-Михайловского монастыря», до якого вписували книги 1836–1873 рр. видання та журнали за 1862–1873 рр., що надходили до монастирської бібліотеки. Також зберігся рукописний каталог, датований 1890 р., який складається з чотирьох самостійних частин: перша містить записи виключно періодичних видань, починаючи з 1840 р.; друга, третя та четверта складаються із записів книжкових видань.

Відомо, що монастирська бібліотека, довгий час знаходилася на хорах соборної церкви в особливій прибудові. Книги в книгозбірні поділялися за відділами:

Відділення перше. Книги, друковані церковно-слов'янською та руською мовами.

1. Книги Святого Письма.
2. Книги Писань святих отців та інших вчителів церкви.
3. Тлумачення Святого Письма та інші посібники до вивчення оного.
4. Церковне право та церковне законодавство.
5. Книги Богослужбові та про священнодіяння.
6. Вступне, катехизисне та догматичне Богословське вчення.
7. Моральне Богослов'я та взагалі повчання Богословські.
8. Проповіді, бесіди та духовні промови.
9. Полемічні твори.
10. Книги церковної історії.
11. Богословська всячина.
12. Книги класиків та філософів.
13. Законодавство цивільне та політичне.

14. Словесність (риторики).
 15. Книги історії цивільної та географії.
 16. Фізичні науки та математика.
 17. Мовознавство.
 18. Всячина загальна.
 19. Атласи, карти, хронологічні таблиці, плани.
- Відділення друге. Книги, друковані іншими мовами: єврейською, грецькою, латинською, французькою, німецькою, польською.
1. Книги Святого Письма.
 2. Письмо святих отців та стародавніх вчителів церкви.
 3. Тлумачення Святого Письма та інші посібники до вивчення одного.
 4. Церковне право та церковне законодавство.
 5. Книги Богослужбові.
 6. Початкове Катехизисне вчення та вчення Догматичне Богословське.
 7. Догматико-полемічне Богослов'я та взагалі полемічні твори.
 8. Повчальне Богослов'я та взагалі повчання християнські.
 9. Проповіді, бесіди та духовні промови.
 10. Священні та церковні книги з історії та географії Палестини.
 11. Книги з філософії, психології та логіки.
 12. Закони цивільні та політика.
 13. Словесність, риторики та літературні твори.
 14. Класичні твори.
 15. Математика, фізика, медицина, сільське господарство та природнича історія.
 16. Світська історія та географія.
 17. Мовознавство.
 18. Всячина загальна.
- Відділення третє. Бібліотека манускриптів та рукописів. Книги на слов'яно-руській та іноземній мовах.
1. Книги Святого писма та тлумачення до нього.
 2. Слова, бесіди, повчання святих отців та стародавніх вчителів церкви.
 3. Книги церковно-службові про священнодійства та життя святих отців.
 4. Книги богословського змісту, писані латинською мовою.
 5. Книги філософського змісту.
 6. Риторика.
 7. Всячина загальна.
- Відділення четверте. Грамоти та стародавні акти, господарчі документи, такі як: плани і тому подібне, які відносяться до Києво-Золотоверхо-Михайлівського монастиря. Білети ошадної казни.
- У XIX ст. при монастирі для учнів було сформовано дві бібліотеки: архієрейського хору та учительської школи (не збереглися).

28 листопада 1891 р. у відремонтованому дерев'яному флігелі було відкрито читальню на 50 місць, де могли працювати від 25 до 40 осіб, як світських, так і представників духовенства. А на початку 1900 р. до новозбудованого у 1898–1899 рр. за проектом Є. Єрмакова приміщення розпочали переміщення бібліотеки, читальні та архіву, які завершили взимку 1900 р. Книгосховище мало два поверхи: в нижньому на вікнах були встановлені металеві ґрати, двері оббиті залізом з двома замками (внутрішнім та навісним), книги розставлені на полицях; на верхньому – книги зберігалися в шафах. На цьому ж поверсі знаходився й зал для відвідувачів бібліотеки. Книги були впорядковані, відреставровані та переплетені, складено новий каталог, за яким була проведена звірка 12 грудня 1901 р., з наступним висновком: «Все книги библиотеки вписаны в каталог правильно, тщательно в строго систематическом и хронологическом порядке, за исключением 239-ти наименований, выбывших из библиотеки в течении 37-летнего периода времени по неизвестным причинам».

Згідно з повідомленням від Правління Михайлівського монастиря Історичному Товариству Нестора Літописця при київському Університеті Св. Володимира, на 1901 р. у бібліотеці зберігалася: 40 рукописів різного змісту (найдавніші 1500 р.) та близько 50 стародруків духовно-морального змісту (від 1500 р.). У цей же період складено новий реєстр стародавніх монастирських рукописів 1500–1690 рр., всього 39 найменувань, і каталог, до якого внесено: 51 стародрук видання 1491–1709 рр., стародруки другої половини XVII – кінця XVIII ст. та чотири видання 1813–1848 рр.

До 1917 р., окрім книг, бібліотека поповнювалася періодичними виданнями; для читальні виписували газети та журнали за 47 назвами, серед них: «Киевские епархиальные ведомости», «Труды Киевской духовной академии», «Западно-Русская начальная школа», «Руководство для сельских пастырей», «Христианская мысль», «Свет печерский», «Киевская старина», «Киев», «Киевская мысль», «Музыка и пение», «Церковные ведомости», «Хоровое и регентское дело», «Церковный вестник», «Сельский хозяин», «Исторический вестник», «Русская старина», «Духовная беседа» та інші.

До 1918 р. бібліотека, архів та читальня монастиря знаходилися в двох великих, світлих і сухих кімнатах на першому поверсі та у підвалі. Після встановлення радянської влади в Києві та захоплення приміщень різних духовних установ, у Михайлівському монастирі в кімнаті бібліотеки на першому поверсі розмістилося бюро Центрального Комітету професійного союзу робітників і службовців, а кімнату в підвальному приміщенні завалили різними реквізованими монастирськими речами.

У травні 1919 р. бюро виїхало з монастиря, що дало можливість упорядкувати бібліотеку (упорядники Ю. А. Яворський та

Ф. В. Коралов, роботи проводили з 1 по 18 липня). На 1919 р. в монастирській бібліотеці нараховувалося 42 шафи – 20 шаф на першому поверсі та 22 у підвалі. На першому поверсі зберігалося 4612 томів книг і журналів, у підвалі – 1563 томи книг нового друку, 2649 томів стародруків й 200 рукописів XV–XIX ст. та монастирський архів: 208 зв'язок документів і справ; у 8-ми шафах – 1051 актова книга; в 2-х шафах архів Київського Місіонерського товариства – 61 зв'язка та 9 актових книг.

Упорядкування бібліотеки відбувалося до серпня 1919 р., із серпня фінансування робіт припинилося, після чого книгозбірню ніхто не опікувався. Лише 1921 р. бібліотекою Михайлівського монастиря зацікавилась Українська Академія наук, поставивши на облік ризницю, бібліотеку та архів і опломбувавши приміщення. 1 серпня на надзвичайному засіданні історико-філологічного відділу УАН академіку Ф. І. Шміту було доручено вжити заходів для врятування колишніх духовних бібліотек.

У 1923 р. новим бібліотекарем книгозбірні Михайлівського Золотоверхого монастиря був призначений В. І. Барвінок, який займався впорядкуванням та систематизацією фонду. Ним було повністю опрацьовано 5446 од. зб.

14 лютого 1925 р. Управа ВУАН винесла постанову щодо передачі належних Академії бібліотек у садибах колишніх монастирів м. Києва – Печерської Лаври (основної та Флавіанівської), Видубицького, Микільського, Михайлівського монастирів і Софійського Собору під безпосереднє завідування й розпорядження Всенародної бібліотеки України. 28 вересня 1925 р. за наказом Управи ВУАН було проведено опис майна Михайлівської бібліотеки. Окрім меблів тут значилось: 114 рукописів XVI–XVIII ст., 20 рукописів XIX ст., 2500 книг, брошур та часописів. 29 березня 1927 р. проведено повторний огляд монастирського майна.

Після чергової перевірки кімнат, в яких зберігалася бібліотека, наприкінці 1933 р. було констатовано: бібліотека в жахливому стані, замки в дверях зламані, книги та рукописи понівечені, підлога встелена подертими аркушами стародруків, рукописів, оправ, корінців тощо. Проте фонд і надалі знаходився у приміщенні монастиря. 12 квітня 1934 р. до ВБУ надійшов наказ від керівництва містом про негайне перевезення фонду бібліотеки із зайнятих приміщень та собору до іншого місця зберігання у зв'язку з ліквідацією монастирського комплексу. 20 квітня 1934 р. співробітник ВБУ Б. І. Зданевич отримав мандат на перевезення книжкових фондів та книг з церков обителі, які не належали до бібліотеки. Згодом бібліотеку було перевезено до Петрівської (Подільської) філії ВБУ, де вона перебувала до 1991 р. Упродовж 1991–1992 рр. разом з фондом філії бібліотека монастиря була перевезена до корпусу Центральної наукової бібліотеки АН (колишня ВБУ, нині НБУВ) по вул. Володимирській, 62, де і нині зберігається у відділі бібліотечних

зібрань та історичних колекцій. Книжковий фонд має форматно-кріпосну систему розстановки, згідно з якою за книжкою закріплюється постійне місце зберігання, зазначене шифром.

Окремі примірники бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря зберігаються в Інституті рукопису НБУВ (рукописи), в колекціях інкунабул, палеотипів та кириличних стародруків у відділі стародруків та рідкісних видань, а також в інших фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій: в бібліотеці Київської духовної академії, Університету Святого Володимира, у зібраннях «Періодичні видання до 1917 року» та «Духовні періодичні видання до 1917 року», газети – у відділі газетних фондів.

Характеристика історико-культурного фонду:

Бібліотека укомплектована книжками та періодичними виданнями. За тематикою переважає література з богослов'я, філософії, історії, книги духовного змісту. У незначному обсязі є довідкові видання, ноти. Фонд розподілений на XVII відділів.

У складі бібліотеки є праці як вітчизняних, так і іноземних авторів, представників духовенства, науковців у галузі богослов'я, медицини, філософії тощо. Серед значущих видань наведемо деякі:

Повчальне Богослов'я: Сочинения св. Димитрия митрополита Ростовского. Ч. 1 (Київ, 1824; I. гл. 2. / № 138-61); Димитрій, митрополит Ростовський. Алфавит духовный (Київ, 1803; I. гл. 2. / № 139-62).

Класика та філософія: [психологічне ессе] Лотаріо деї Сеньї (пізніше Папа Іннокентій III): De Miseria Conditionis Humane (*Про жалюгідність людського стану*); також відома як «Liber de contemptu mundi, sive de miseria conditionis humanae...» (Leipzig, 1534; Pal. 1772-3).

Цивільне право та політика: Бучинский Вл., Бахланов С. Наши черные единоверцы, их страна, государственный строй и входящие в состав государства племена (Санкт-Петербург, [1900]; Отд. II 7/47).

Книги Святого письма: Библия или Книга Священного Писания Ветхого и Нового завета (Санкт-Петербург, 1816; I. гл. 1. / № 13-13); Ратай П. [П. О. Куліш]. Иов: переспів / Павла Ратая (Львів, 1869; Отд. II 7/59); Евангелия чтомая во святыи и великий четверток на литургии (Київ, 1863; Отд. II 7/130);

Писання святих отців та стародавніх вчителів церкви: Учение евангелиста Иоанна (Чернигов, 1869; I. гл. 1. № 28); Деяния святых апостолов (Київ, 1807; I. гл. 1. / № 33-33); Сказание о жизни святых отцов наших Варлаама и Иоасафа, приписываемое Св. Иоанну Дамаскину / перевёл [с греческого] и издал иеромонах Антоний (Одесса, 1888; Отд. IV 7/255);

Полемічні твори (Викривальне богослов'я): Хомяков А. С. Сочинения богословия. Т. 2 (Прага, 1867; I. 1/246);

Вступне, катехизисне та догматичне Богословське вчення: Teophan Prokopowicz. Christianae, orthodoxae dogmatico-polemicae theologiae. Т. 1 (Mosquae, 1802; Отд. II гл. 7/ № 2021-4); Житие преподобного отца нашего Ефрема Сирина (Москва, 1819; I. гл. 2. / № 114-37); Дмитриевский И. И. Историческое догматическое и таинственное изъяснение на літургію (Москва, 1807; Від. I. гл. 5, № 392);

Проповіді, бесіди та духовні промови: О молитве за умерших (СПб., 1837; I. 5/177); Знамена антихристова пришествия и кончины века (Киев, 1870; Отд. II 7/75);

Всячина загальна: Словарь ручной натуральной истории. Ч. 1 (Москва, 1788; I. гл. 16 / № 1676-7); Гартух Эд. О возделывании крапа (СПб., 1837; Отд. I., гл. 18/ № 1782-43); Воронин А. Соломея: повесть из быта приволжских сектантов (СПб., [1898]; Отд. II 7/12); Извеков Н. Д. Высокопресвященный Алексей, архиепископ Литовский и Виленский (Москва, 1896; Отд. V 5/188);

Тлумачення Святого Письма: Толкование воскресных Евангелий с нравоучительными беседами. Т. 1 (Москва, 1814; Отд. I. гл. 3. / № 196-14); Толкование на послание св. апостола Павла к римлянам (Киев, 1806; I. гл. 3. / № 203-21); Толкование на послание св. апостола Павла к галатам (Киев, 1807; I. гл. 3. / № 204-22);

Церковна й світська історія: Фаррар Ф. В. Первые дни христианства (СПб., 1888; I. 4/136); Алексеев А. А. Очерки домашней и общественной жизни евреев (Новгород, 1882; I. 5/184); Шипович И. Рожецкий или Микулинский монастырь (Каменец-Подольск, 1891; Отд. I., гл. 18/ № 1826-87); Алексеев А. (в иудействе Вульф Нахлас). Об обетованном мессии по поводу толков современных евреев талмудистов и маловеров из христиан, неправомудрствующих об Иисусе Христе (Новгород, 1886; Отд. II 7/134); Порфирий (Успенский) Афон языческий: с картою Македонии, Афонского трезубца и Пелопоннеса (Киев, 1877; Отд. III 5/79);

Церковні правила та церковне законодавство: Чин присяги архиерейской (СПб., 1796; I. гл. 5/ № 387-77); Устав общежительного монастыря, писанный для Коневской обители (Санкт-Петербург, 1824; Отд. II гл. 1/ № 9);

Книги Богослужбові про священнодійства: Каноны Богородицы с малым повечерием (Киев, 1816; I. гл. 5. / № 332-22); Богородице Дево радуйся (СПб., 1870; Отд. II 1/10); Часослов (Краків, 1491);

Фізичні науки та математика: Стойкович А. Начальные основания физической астрономии (Харьков, 1813; I. гл. 16 / № 1708); Теоретическая и практическая арифметика в пользу и употребление юношества (Москва, 1786; Отд. I. гл. 16 / № 1694-25);

Словесність: Michael de Vratislavia. Prosarum dilucidatio ac earundem interpretatio ... pro studiorum eruditione (Kraków, 1530; Pal. 1772 4);

Вознесенский И. О церковном пении православной греко-российской церкви. Большой знаменный воспев. Вып. I (Киев, 1887; II 1/18); Фурноаграфиот Д. Еремия или наставление в живописном искусстве (Киев, 1868; II 1/19); Овербек [Джулиан Джозеф]. Положение, назначенное православной России божественным провидением или Призвание России к восстановлению западной православно-кафолической церкви / с нем. пер. Владимир Ладинский (Лейпциг, 1870; Отд. II 7/55).

Бібліотеки архієрейського хору та церковної учительської школи представлені всього декількома книгами: Ломон К. Сокращение священной истории в пользу русского юношества (№ IX 27/1); Никольский В. О божием промыслении над миром и человеком: На благословенне детям – ученикам церковно-приходской Кирилло-Мефодиевской школы г. Усмани, при вступлении их в житейский путь (Москва, 1896; Мих. церк. уч. Школа I/34).

Окрім книжкових зібрань різними мовами, у бібліотеці є і періодичні видання. Серед духовних журналів: Богословский вестник, Духовная беседа, Странник, Труды Киевской Духовной Академии, Христианское чтение (з 1875 р. як додаток до «Церковного вестника»); Церковные ведомости; Церковный вестник (1888 р. замінено на «Церковные ведомости»); Воскресное чтение, Вера и разум, Христианин, Христианское чтение, Православный собеседник, Киевские епархиальные ведомости; зі світських: Народное образование, Исторический вестник, Вестник Юго-Западной России, Русский вестник та ін. Жодне з них не є повним комплектом: журнали представлені окремими примірниками випусків, номерів чи томів за різні роки.

Хронологічні межі видань: кінець XV – перша чверть XX ст.

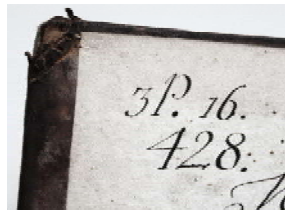
Кількісний склад фонду: у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій 1872 од. зб. (з них 10 – учительська школа, 6 – архієрейський хор, 5 кн. од. без шифру); у відділі стародруків зберігаються: 1 інкунабула та 14 палеотипів.

Мови видань: церковнослов'янська, латинська, польська, грецька, російська, німецька, французька.

Зовнішні ознаки колекцій: наліпки з шифром або написи шифру на форзаці чи титулі, що складається з римських та арабських цифр і кириличних літер, наприклад: II 4/149; Отд. I. гл. 1 № 39-39.; ЗР. 16/428; на корінці внизу сліпетиснення «Б.К.М.М.» та «Б.М.М.». Є також відбитки печатки бібліотеки Михайлівського монастиря на форзацах, титулах, сторінках. На книгах бібліотеки архієрейського хору та учительської школи є маргінальні записи.

1)

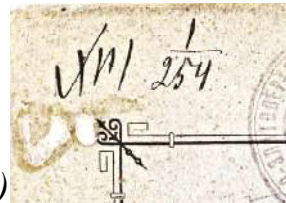

1. А. Н. 56.

6)

2)

ЗР. 77. Изъ числа книгъ
489. Библиотеки Києво-
Печерскаго Мона-
стыря -

д)

е)

№ 132.
въ Чернове святителя Христова
Напомаа состоящую при насто-
ятелихъ пеллахъ Києво-Пе-
черскаго Монастыря даю
сїю книжку для чтенїя въ цер-
кви. 1907 года, Октяб-ря 17 дня.
Григорій Ефимовъ Бузаринскій

с)

ю)

з)

а) – печатка бібліотеки Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря;

б, в) – шифри першої половини XIX ст. на форзаці книг з бібліотеки Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря;

г, д) – шифри другої половини XIX ст. на наліпці та форзаці книг з бібліотеки Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря;

е) – запис з шифром на форзаці книги про її належність до бібліотеки Михайлівського монастиря;

є) – напис на форзаці книги намісника Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря єпископа Чигиринського Іринія Фальковського;

ж, з) – тиснення на корінці книги знизу з бібліотеки Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря: «Б. М. М.», «Б. К. М. М.»;

и, і) – печатка та шифр бібліотеки архієрейського хору при Київському Михайлівському Золотоверхому монастирі;

й, ї) – печатка та наліпка з шифром бібліотеки церковно-учительської школи при Київському Михайлівському Золотоверхому монастирі.

Науково-довідковий апарат колекції:

Каталог книгам принадлежащим к Библиотеке Киевского Золотоверхо-Михайловского Монастыря, по пересмотреніи оной Іринеем Єпископом Чигиринским, и по приведеніи в новый порядок, переписанный им же самим. 1808-го года, месяца октябрю // ІР НБУВ. Ф. 307. П. 540/1765. 72 арк.

Топографічний службовий картковий каталог.

Каталог інкунабул / Акад. наук Української РСР, Центр. наук. б-ка ; уклад Б. Зданевич; [упоряд. Г. І. Ломонос-Рівна]. Київ : Наукова думка, 1974. С. 168 (№ 513).

Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки имени В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай та ін. Киев : Наукова думка, 1995. С. 57–58, 67, 80–81, 130, 143, 226, 228, 233, 316, 332, 370, 372.

Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського : каталог / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; уклад. Н. П. Бондар [та ін.]; заг. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2008. С. 61.

Використані джерела і література

1. Всенародная библиотека при Украинской Академии Наук. Протоколы № 1–92 Заседаний Совета Всенародной библиотеки при Всеукраинской Академии Наук // Архів НБУВ. Оп. № 1. №. 62. Арк. 167 зв., 172 зв., 178–179, 181.
2. Бондар Н. Першодруки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Бібліотечний вісник*. 1999. № 1. С. 28.
3. Галайба В. Життя монастирське. Останнє століття. *Пам'ятки України: історія та культура*. 1999. Ч. 1. С. 95–97.
4. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1918–1941. Київ : НБУВ, 1998. С. 115.
5. Клос В. Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир. *Пам'ять століть: історичний науковий та літературний журнал*. 2008. № 3 (72), травень-червень. С. 165–174.
6. Клос В. Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир: погляд крізь роки. Київ: ВАТ Видавництво «Київська правда», 2008. 47 с.
7. Макаренко Д. Лицар українського мистецтва. До 70-річчя загибелі Миколи Макаренка. *Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. Михайлівський Золотоверхий монастир*. Ювілейний випуск, присвячений 900-річчю. Київ : Фенікс, 2008. С. 73–79.
8. Ульяновський В., Кошіль О. Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). Вип. 1. Київ : НКПІКЗ, «Фенікс», 2008. С. 40, 49, 50, 58–61, 74, 100, 101, 105.
9. Шекера І. Бібліотека Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря: історіографія дослідження. *Науковий збірник, присвячений 900-літтю Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря*. Матеріали науково-практичної конференції «Михайлівський Золотоверхий монастир: історія крізь століття»/упоряд.: архієп. Димитрій (Рудюк), свящ. Віталій Клос. Київ, 2008. С. 319–324.
10. Шекера І. Бібліотека Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря як об'єкт паспортизації історичних колекцій. *Наукові праці НБУВ*. 2004. Вип. 13. С. 274–288.
11. Шекера І. Бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря як об'єкт дослідження на сторінках сучасних видань. *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 7. С. 42–45.

Ірина Шекера

Бібліотека Видубицького Михайлівського монастиря

Фондозасновник: Видубицький Свято-Михайлівський чоловічий монастир.

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Видубицький монастир розташований на південь від Києво-Печерської лаври в гірському урочищі Видубичі. Вперше в документах монастир згадується в 1070 р. Його фундатором вважається Всеволод Ярославович – син Ярослава Мудрого, який заклав тут Михайлівську церкву. Це був дворусний храм, збудований з плінфи на вапняному розчині, побудований у візантійському стилі. Монастир був одним із центрів літописання, саме тут написано Київський літопис, одна з редакцій «Повісті временних літ» тощо.

Після Берестейської унії 1596 р. і до 1637 р. монастир належав греко-католикам. Повернутий до православ'я і заново освячений він був Петром Могилою. У 1664–1687 рр. ігуменом монастиря був Феодосій Углицький, який заснував тут музичну школу і хор, сприяв розквіту монастиря, закріпив за ним надані раніше землі.

Архітектурний ансамбль монастиря формувався наприкінці XVII – на початку XVIII ст. За часів гетьмана Івана Мазепи полковник Михайло Миклашевський на свої кошти побудував на території монастиря Георгіївський собор в бароковому стилі. У цей час споруджено і Спаську трапезну церкву. В 1733 р. за гроші гетьмана Данила Апостола було зведено дзвіницю Видубицького монастиря за проектом і під керівництвом архітектора А. І. Меленського.

Навесні 1760 р. в монастирі сталася значна пожежа, яка пошкодила трапезну й Михайлівський собор. Відбудова тривала до початку 80-х рр. XVIII ст. У 1786 р., під час секуляризації монастирських мастностей, монастир утратив земельні володіння і став третьокласним, шпитальним

для старих і хворих ченців. У 1842 р. монастир став другокласним, з 1910 р. – першокласним.

У червні 1918 р. всі монастирські споруди зазнали руйнувань від вибуху артилерійських складів на Звіринці. 1920 р. монастир перетворили на «Києво-Видубицьку сільськогосподарську і ремісничу трудову артіль» (комуну).

Після Другої світової війни в Георгіївській церкві монастиря зберігали книжкові фонди Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (тепер НБУВ). Внаслідок пожежі в ніч на 26.11.1968 р. вогнем була знищена частина книжкових фондів.

Дата і місце формування фонду: перша половина XVII ст. – 1921 р., м. Київ.

Історична довідка про фонд:

Рукописні книги в монастирі були від самого його заснування. Тут мали бути церковно-богослужбові книги, без яких монастир не міг обійтися. Ці примірники до нашого часу не дійшли.

З часів перебування Видубицького монастиря під владою уніатів залишилось кілька рукописних та друківаних книг з екслібрисами уніатського ігумена цього монастиря Антонія Грековича. У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій зберігається примірник видання «Маргарит» Іоанна Златоуста (Острог, 1595) з написом «Ex cathalogo librorum Bazyli Grekovich Bhaunat liber est» (шифр КПЛ 1757). Повернувся монастир до православ'я за Петра Могили, який подарував Видубицькому монастирю кілька книг, зокрема Учительне Євангеліє (Київ, 1637) (Шифр Кир. 1002). Після пожежі 1760 р. і відновлення Свято-Михайлівської церкви бібліотека зберігалася саме в ній на хорах, а потім у Благовіщенському храмі.

У 1765 р. Київська духовна консисторія видала розпорядження про огляд російських, латинських і грецьких книг в книжкових зібраннях всіх монастирів. Відповідно, було здійснено загальний огляд і опис видубицької бібліотеки. Тоді, згідно з описом, тут було 83 одиниці друківаних кириличних видань. Серед них церковнослужбові книги, Біблії, житія святих, тлумачення Євангелія блаженного Феоділакта Болгарського, бесіди святителя Іоана Златоустого, праці Іоана Ліствичника, твори Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича, Феодана Прокоповича, Антонія Радивиловського та словники (лексикони). Крім цього, було ще 30 рукописних книг боголужбового і богословського характеру. Іноземними мовами було 52 книги, з них латинських 29, польських 23. Загальна кількість книжок складала 165 назв.

Коли в 1776 р., після смерті ігумена Іакова Воронковського, новий настоятель Мельхіседек Значко-Яворський приймав монастир, то за описом майна виявилось, що в бібліотеці вже 201 книга. В описі 1776 р. вказано

12 Євангелій, найраніше Учительне (Київ, 1637) – те, що з дарчим написом Петра Могили, і інший примірник цього ж видання, подарований у 1660 р. миргородським полковником Григорієм Лесницьким, та 37 богослужбових книг. Вказано, що в бібліотеці є 2 екземпляри Острозької Біблії (Острог, 1581), протестанська Гданська Біблія 1632 р. у двох примірниках. Загалом серед 201 книги значились 27 латинських і 21 польська.

У 1840 р. курський поміщик, приватний колекціонер Олександр Анненков просив дозволу купити в обителі одну Острозьку Біблію. Настоятель повідомив про це митрополита Філарета (Амфітеатрова), який резолюцією від 14 грудня 1840 р. заборонив за будь-які гроші продавати книги з монастиря, а один примірник Біблії наказав віддати в Київську духовну академію. Тепер вона зберігається у відділі стародруків і рідкісних книг НБУВ за шифром Кир. 651 ¹. Другий примірник Острозької Біблії з Видубицького монастиря перебував у НБУВ до 1972 р. Надалі його передали до Державного музею книги і друкарства УРСР ².

У 1867 р. архимандрит Веніамін (Базилевич, Дмитро Ілліч; 1787–1873) ³ передав Видубицькому монастирю 51 книгу із власної бібліотеки. Водночас новий архимандрит Іринарх при описі майна виявив, що за час управління монастирем Веніаміном пропали 27 службових і 20 рідкісних книг з бібліотеки та багато планів і креслень на земельні володіння ⁴.

В 1875 р. спеціальна комісія Київської духовної академії обстежила всі старовинні київські монастирі з метою виявлення цінних історичних документів – для передачі їх Київській духовній академії. У Видубицькому монастирі того ж року книги досліджував С. Т. Голубєв, який у статті в «Киевских епархиальных ведомостях» написав, що бідність цієї бібліотеки компенсується багатством упорядкованого архимандритом Арсенієм (Радкевичем) архіву. Архимандрит Арсеній пропонував порушити клопотання перед Святійшим Синодом про передачу Академії всього архіву Видубицького монастиря. Однак Видубицький архів до рукописів Київської духовної академії

¹ Бондар Н. Стародруки XVI ст. з монастирських збірок у фондах НБУВ. *Наукові праці НБУВ*. 2013. Вип. 37. С. 333–354.

² Гончарук В. М. Вітчизняні стародруки у зібранні Державного музею книги і друкарства УРСР : каталог. Київ : «Час», 1991. С. 34.

³ 15 липня 1822 р. митрополит Київський і Галицький Євгеній (Болховітінов) призначив отця Веніаміна (Базилевича) начальником Лаврської друкарні, в якій він прослужив до 27 лютого 1855 р. Тоді його висвячено в сан архимандрита й призначено на посаду настоятеля Київського Видубицького монастиря. 23 серпня 1867 р. звільнено через похилий вік.

⁴ Об увольнении Архимандрита Киево-Выдубицкого второклассного монастыря Вениамина от управления тем монастырем и определении на его место настоятеля Медведовскаго монастыря Архимандрита Иринарха. 1867 г. //Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 127. Оп. 752. Спр. 179. Арк. 20–25, 27–34.

не потрапив. Опис ризниці собору та бібліотеки, який був проведений 1883 р., зафіксував лише 104 назви видань, серед них ні Острозької Біблії, ні київського Службника 1629 р., ні київського Євангелія 1637 р., ні «Благовістника» московського видання 1649 р. не було. Однак в описі майна 1890 р. ці книги знову зазначені. За твердженням В. І. Ульяновського, за розпорядженням Консисторії були вилучені лише латинські та польські книги ⁵.

У 1890 р. колекціонер Павло Степанович Соломка подарував обителі свою колекцію книг іноземними мовами та багато рукописів і гравюр (700 назв). Ця колекція сформувалась у нього на основі зібрання московського професора Олександра Миколайовича Попова, вдова якого, Марія Петрівна, в дівочтві Мосолова, вдруге вийшла заміж за Соломка. Після смерті в лютому 1890 р. її поховали біля Георгіївського собору Видубицького монастиря (склеп і надгробок збереглися), що й обумовило особливе ставлення Соломка до обителі. Він заповідав поховати себе поряд з дружиною і передав монастирю свою бібліотеку. За описом, складеним у жовтні 1891 р., П. С. Соломка передав 132 назви видань (багато з них у кількох томах), також 33 рукописи та 61 назву книг іноземними мовами ⁶.

В доповідній записці Святійшому Синоду від 29 травня 1895 р. архімандрит Євлогій (Васіановський) вказував, що на випадок війни слід вивезти в першу чергу, разом з ковчегом з мощами, Євангелія в дорогочінних окладах і бібліотеку, бо, за його словами, «вообще вся библиотека Выдубицкого монастыря достойна охраны ... есть в библиотеке и книги научно и исторически редкие, иностранные на языках французском, немецком, английском, латинском и разные фолианты, также достойные охраны» ⁷.

Подарунок Соломка став приводом до того, що було побудовано двоповерхове приміщення для бібліотеки та ризниці. Будівництво розпочали навесні 1903 р. і закінчили (в тому числі з внутрішніми роботами) у 1904 р. На другому поверсі була бібліотека та архів, а внизу – крамниця і місце для опалення. Монастирський столяр послушник Григорій Кишев зробив нові шафи для книг.

У 1915 р. бібліотеку оглянули й описали учасники наукового гуртка (семінарію) академіка В. М. Перетца. До того часу в бібліотеці знаходилося 25 рукописів XVI–XVIII ст., а також стародруки: XVI ст. – Острозька Біблія, 36 книг XVII ст., 105 книг XVIII ст., 11 книг недатованих. Завдяки тому, що при описі цих видань учні В. М. Перетца описали всі написи на книгах,

⁵ Ульяновский В. Выдубицкий чуда архангела Михаила монастырь: история в лицах, памятниках архитектуры и церковного искусства. Киев : Издательский дом «Музей Шереметьевых», 2009. С. 535.

⁶ Летопись монастыря 1883–1908 гг. // ЦДІАУ в м. Києві. Ф. 130. Оп. 3. Спр. 21.

⁷ Секретная переписка с Киевской духовной консисторией об эвакуации ценного имущества монастыря в случае объявления войны. 1896 г. // Там само. Ф. 130. Оп. 2. Спр. 912. Арк. 3–5 зв.

тепер ці примірники можна ідентифікувати в різних відділах НБУВ. Це важливо, бо видубицька бібліотека не мала печатки, і лише на одиничних екземплярах є екслібрис про його належність до бібліотеки монастиря. Іноді це лише позначки «Г. О.» (Главная опись), «Д. О.» (Дополнительная опись), «Пр. О.» (Опись прибыльных книг).

У 1921 р. Київським губернським комітетом з охорони пам'яток мистецтва і старовини архів і бібліотека монастиря були передані Всенародній бібліотеці України Всеукраїнської академії наук, на засіданні управи якої ухвалили доручити догляд за бібліотеками Лаври, Видубицького та Пустинно-Микільського монастирів Федору Михайловичу Морозову, який при залишенні посади в 1925 р. за актом передачі від 13 травня того ж року здав, а уповноважений Всенародної бібліотеки України при Всеукраїнській академії наук Микола Іванович Сагарда прийняв бібліотеку колишнього Києво-Видубицького монастиря з її майном, а саме: книги по «Главной описи» – 169, по «Дополнительной описи» – 104, по «Прибавительной описи» – 203, «Архимандричьи» – 35 друкованих і 75 рукописних, «Прибылые» – 199, «Особливой нумерации» – 182, Журнали – 21 назва, «Книги из библиотеки П. С. Соломка» – 213 назв.

Характеристика історико-культурного фонду:

Серед стародруків, які описані членами семінарію В. М. Перетца у 1916 р., у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ наразі зберігаються: Острозька Біблія, київський Службеник 1629 р., київський Требник 1646 р., київське Євангелія 1637 р., Благовісник московського видання 1649 р., київський Службеник 1653 р., львівське видання «Ключ разумения» 1665 р., київське видання «Меч духовный» Лазаря Барановича 1666 р., київське видання «Мир с Богом человеку» 1669 р., «Рифмотворная Псалтирь» Симеона Полоцького московського видання 1680 р. та ін.

Колекція П. С. Соломка зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій не у повному складі, і комплекти багатотомників неповні. Книжки були передані відділу серед масиву іноземної літератури, одержаної з основного фонду НБУВ у 2016 р.

Назви розділів бібліотеки позначені лише на книжках колекції Соломка:

Матеріали з історії Росії: Соловйов С. М. История падения Польши (Москва, 1863); Попов А. Н. История сношения России с европейскими державами перед войною 1812 г. (СПб., 1876); Азаревич Д. История византийского права Т. 1, ч. 1 (Ярославль, 1876); Фюстель де Куланж. Гражданская община античного мира (Москва, 1867); Цитович П. Исходные моменты в истории русского права наследования (Харьков, 1870); Осьмнадцатый век: исторический сборник, издаваемый Петром Бартечевым

(Москва, 1868); Девятнадцатый век: исторический сборник, издаваемый Петром Бартеневым (Москва, 1872); Anquetil L. P. *Precis de l'histoire universelle, ou tableau historique*. Т. 3 (Paris, 1823); Cantu C. *Histoire universelle*: 19 t. (Paris, 1853); Собрание государственных грамот и договоров. Ч. 5: с 1474 по 1583 год (СПб., 1814). У відділі стародруків та рідкісних видань: Вяземский П. А. Осьмое января 1853 года (СПб., 1853) (Шифр Р 360); Кошелев А. И. Какой исход для России из нынешняго ея положения? (Лейпциг, 1862) (Шифр Р 4084); Кошелев А. И. Конституция, самодержавие и земская дума (Лейпциг, 1862) (Шифр Р 4086); Кошелев А. И. Наше положение (Берлин, 1874) (Шифр Р 245); Кошелев А. И. Об общинном землевладении в России (Berlin, 1875) (Шифр Р 4088); [Новосильцева Е. В.] Рассказы очевидцев о двенадцатом годе / Т. Н. // РВ. 1872. № 11. (Шифр Р 300); Ростопчин Ф. В. Письма графа Федора Васильевича Ростопчина, к главнокомандующему в Грузии, кн. Павлу Дмитриевичу Цицианову ([Б. м., б. г.]) (Шифр Р 315); [Стаття про О. Гумбольда та Росію] (Київ, б. р.) (Шифр Р 260).

Література російська: Грибоедов А. С. Горе от ума : комедия в четырех действиях, в стихах. С портретом и факсимиле автора и биографией его, написанною Ф. Булгариным (СПб., 1854) (Р 2185); Снегирёв И. М. Русския народныя пословицы и притчи (Москва, 1848) (Шифр Р 347); Снегирёв И. М. Русские простонародные праздники и суеверные обряды (Москва, 1838). Вып. 1–4. (Шифр Р 348–349). Окремо зазначимо: Шевченко Т. Г. Кобзарь; коштом Платона Семеренка (СПб., 1860) (Шифр Р 882).

Література європейська: *Panthéon littéraire. Anglaise philosophie. Oeuvres philosophiques, morales et politiques de François Bacon* par J.-A.-C. Buchon (Paris, 1836); *Panthéon littéraire. Littérature græcque. Oeuvres de Platon* (Paris, 1845); *Panthéon littéraire. Littérature grecque. Histoire. Oeuvres Complètes de Flavius Joseph avec notice biographique* par J.-A.-C. Buchon (Paris, 1836); Buchon, J.-A.-C. *Ouvrages historiques de Polybe, Hérodien et Zozime, avec notices biographiques* (Paris, 1836); O'Sullivan B. A. *Elegant Extracts from most celebrated poets of Great Britain and Irelands, to which is prefixed an introduction essay constaining observations from the works or Johson, Blair, Drake, Hazlitt, Sir Walter Scott, etc.*: 2 vol. (Paris, 1832–1833) та ін.

Подорожі і географія представлені: Святыни и достопримечательности Великого Новгорода (Б. м., б. г.); *Le Paradis Perdu de Milton. Traduction nouvelle* par de Chateaubriand. Т. 1 (Paris, 1836); Jouhanneau M. L. P. *Album des voyages anciens et modernes édition illustrée de portraits des différents peuples de la terre* (Limoges-Paris, 1854); Balbi A. *Abrégé de géographie rédigé sur un nouveau plan d'après les derniers traités de paix et les découvertes les*

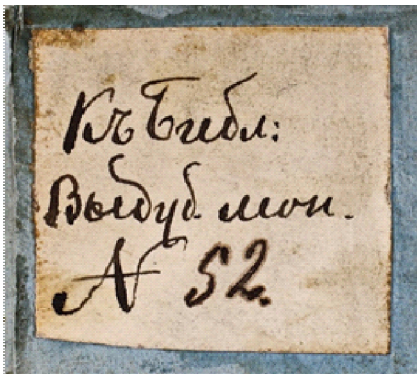
plus récentes: 2t. (Paris, 1838); Le Nouveau plan De L'étranger dans les 20 arrondissements de Paris (Paris, 1863); Ossian. Die Gedichte Ossian's : aus dem Gälischen von Christian Wilhelm Ahlwardt : in 3 Bd. (Leipzig, 1839) (Шифр Р 1105) та ін.

Викриття і критика католицизму: Попов А. Н. Последняя судьба папской политики в России (СПб., 1868); О папе Формозе (Москва, 1855), Basilicorum libri LX. Post annibalis Fabroti Curas ope codd. mss. a Gustavo Ernesto Heimbachio allisque collatorum integriores cum scholiis edidit, editos denuo recensuit, deperditos restituit, translationem latinam et adnotationem criticam adiecit D. Carolus Guilielmus Ernestus Heimbach Antecessor Jenensis (Lipsiae, 1833–1850); Constitutio sanctissimi domini nostri Pii divina providentia PP. IX. super circumscriptione dioecesium in regionibus serenissimo ac potentissimo russiarum imperatori subjectis (Romae, 1848); Lamennais H. F. R. L'imitation de Jésus-Christ (Paris, 1848) (Шифр Р 585); Предсмертной плач Геня (Берлин, 1862) (Шифр Р 4783) та ін. Також є кілька французьких словників: Boiste P. C. V. Dictionnaire universel de la langue française (Paris, 1829) (Шифр Р 2004).

Хронологічні межі видань: 1581–1904.

Кількісний склад фонду: 78 кн. од. у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій, 16 кн. од. в колекції рідкісних видань відділу стародруків та рідкісних видань; кириличні стародруки поповнили колекцію кириличних стародруків відділу стародруків та рідкісних видань.

Зовнішні ознаки колекцій: Наліпка на корінці з написом «Къ Библи. Выдуб. мон. № ...»; на форзаці частини книг овальна печатка, де під короною напис по периметру: «Павель Степановичъ Соломко».

Науково-довідковий апарат колекцій:

Топографічний каталог у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій; електронний каталог бібліотеки Видубицького монастиря в базі даних «Бібліотечні зібрання та історичні колекції»: URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/544>

Використані джерела та література:

- Опись ризницы собора 1883 г. // ЦДІА України у м. Києві. Ф. 130. Оп. 1. Спр. 1083.
- Акт передачі бібліотеки Видубицького монастиря ВБУ 1925 р. // Архів НБУВ. Оп. 1. № 121: Переписка с Академией наук УССР, Наркомпросом, научными учреждениями, библиотеками, издательствами и др. по вопросам комплектования библиотеки, приобретения книг и книгообмена. Арк. 119–120.
- Барвінок В. Загальний огляд стародруків київських бібліотек. *Бібліологічні вісті*. 1924. Ч. 1–3. С. 144.
- Голубев С. Т. Рукописи Киево-Выдубицкого монастыря. *Киевские епархиальные ведомости*. 1875. № 16 (16 августа). С. 529–531.
- Дениско Л. М., Рудакова Ю. К. Книжкові знаки на книгах з колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог. Київ, 2017. С. 135–136.
- Дідора В. Скарбниця премудрості: бібліотека і архів Свято-Михайлівського Видубицького монастиря. *Богословський вісник*. Чернівці, 2013. № 8. С. 181–194.
- Іванова О. Книгозбірня Київського Видубицького Михайлівського монастиря у 80-х роках XVIII століття: реконструкція репертуару за матеріалами опису. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2024. № 4 (35). С. 148–181. <https://doi.org/10.15407/rksu.35.148>
- Описание рукописей и старопечатных книг Библиотеки Киево-Выдубицкого монастыря. *Перетц В. Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев 30 мая – 10 июня 1915*. Киев: Типография Императорского университета св. Владимира, 1916. С. 198–221.
- Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Москва: Университетская типография, 1896. Вып. 2. 294 с.
- Ульяновский В. Выдубицкий чуда архангела Михаила монастырь: история в лицах, памятниках архитектуры и церковного искусства. Киев : Издательский дом «Музей Шереметьевых», 2009. 623 с.
- Шекера І. С. Бібліотеки Київського Пустинно-Миколаївського, Київського Видубицького Михайлівського та Київського Братського училищного монастирів у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2007. Вип. 11. С. 143–149.

Олена Заєць

Бібліотека Київського Покровського жіночого монастиря

Фондозасновник: Київський Покровський жіночий монастир.

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Покровський жіночий монастир в Києві на Кудрявці, поблизу Лук'янівки, в 1889 р. заснувала велика княжна Олександра Петрівна Романова, уроджена принцеса Ольденбурзька (у чернецтві – Анастасія, канонізована як Преподобна Анастасія Київська). Вона прийняла православ'я перед одруженням у 1856 р. з великим князем Ніколаєм (Миколою, другим сином царя Миколи I). В 1879 р. Олександра Петрівна пошкодила спину, перестала ходити. Для лікування вона поїхала в Італію, по дорозі зупинялась у Києві, який їй дуже сподобався, тому після лікування вона тут і оселилася в 1881 р. З чоловіком життя не склалось.

У 1889 р. за 50000 рублів Олександра Петрівна купила на Лук'янівці у дочки купця Г. Диковського велику садибу (понад 6 га), де 11 січня було освячено місце церкви Покрови Пресвятої Богородиці, з покоюми настоятельки і келіями. Саме цей день і вважається датою заснування обителі. Спочатку монастир називали «Княгинин монастир», але за рішенням Святійшого Синоду він отримав назву Покровський, від одного з Богородичних свят. В основі діяльності черниць і послушниць була ідея «живого чернецтва», тобто відродження давніх монастирських традицій широкого просвітництва,

милосердя, допомоги стражденним. Як йдеться у виданні тієї епохи ¹, люди сильні духом, які відмовилися від світського життя, такі як черниці й послушниці, мають працювати в медичних закладах, втілюючи ідеї християнства – любов до ближнього і страждаючого.

У 1889–1890 рр. була побудована церква Покрови Пресвятої Богородиці. 1896 р. значну пожертву на монастирські медичні заклади зробив імператор Микола II. При монастирі в 1898 р. побудовано терапевтичний корпус (архітектор Володимир Ніколаєв) з домовою церквою в честь ікони Божої матері «Всех скорбящих Радость», та 1910 р. хірургічний корпус лікарні (архітектор Євген Єрмаков), фельдшерська школа, училище для дівчат, золотошвейна та іконописна майстерні, книжні та іконні лавки, каплиця, музей, пекарня, квасоварня, притулки для сиріт, сліпих і невиліковно хворих. Тоді ж побудували трапезну з Михайлівською церквою. Центром архітектурного ансамблю є 15-купольний собор Святого Миколи Мірлікійського, найбільший у Києві, який будували в 1896–1911 рр. (архітектор Володимир Ніколаєв) за ескізом великого князя Петра Миколайовича – сина великої княжни Олександри Петрівни. Споруди монастиря та лікарні оздоблювалися в так званому псевдо-російському стилі.

Після смерті Олександри Петрівни в 1900 р. доходи монастиря значно зменшилися, але за приватні пожертви, в т. ч. Терещенків, собор добудували. Покровський монастир за короткий час став найбільшим благодійним закладом міста Києва. Співробітниками лікарні були відомі медики: І. А. Сікорський, В. Бушуєв, В. С. Ярошевський, Н. П. Трофимов, М. В. Соломка, Г. Г. Левицький та ін. Тут у 1896 р., вперше у Києві, було встановлено рентгенівський апарат. Під час I Світової війни в лікарняних корпусах містився шпиталь на 225 місць.

У 1922 р. радянська влада закрила монастир, а його житлові приміщення перетворила на робітниче містечко. Медичні заклади стали використовуватися як лікарня транспортників.

Дата і місце формування фонду: 1889–1922, м. Київ; нинішня адреса Варязький пров., 15.

Історична довідка про фонд: Покровський монастир, як і будь-який інший, мав бібліотеку. 1922 р. обитель було закрито. В 1930-х рр. Свято-Миколаївський собор (собор Миколая Мерлікійського) було передано АН УРСР під друкарню та книгосховище. Вочевидь, саме тоді книги з бібліотеки Покровського монастиря перейшли до фондів Бібліотеки Академії наук УРСР, нині НБУВ.

¹ Обзор деятельности больничных учреждений Императора Николая II при Киевском Покровском Женском общежительном монастыре за 1-е десятилетие / составили врачи больницы. Киев : Типография С. В. Кульженко, 1905. С. 19.

Характеристика історико-культурного фонду: Оскільки монастир було засновано порівняно пізно, бібліотека обителі була сформована новою на той час (останні десятиліття XIX – початок XX ст.) літературою, переважно повчального змісту. Освітня, пізнавальна література була теж, але значно менше. У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій залишився лише фрагмент бібліотеки – 64 книжкові одиниці, але найбільший номер на печатках-шифрах 710. Отже, можна припустити, що за недовгий час існування монастиря зібралася бібліотека, кількістю не менше 710 книг.

Серед існуючих книг є іноземні, зокрема: Abbot J. S. C. *The child at home: the principles of filial duty familiarly illustrated* (London, S.d.); Voigt F. *Leitfaden beim geographischen Unterricht. Nach den neueren Ansichten entworfen* (Berlin, 1848).

Значну групу становлять книги з історії: Четыркин Ф. В. *Минувшие судьбы петербургского края (по поводу 200-летия С.-Петербурга): церковно-исторический очерк* (СПб., 1903); Астафьев С. *У Святыни Приднепровья: заметки странника* (СПб., 1898); Юзефович М. *Наша либеральная интеллигенция* (Киев, 1882); Князев А. *Псковская и Рижская епархия под управлением преосвященного Платона (Городецкого)* (СПб., 1880); Яхонтов И. *Иеродиякон Дамаскин, русский полемист семнадцатого века* (СПб., 1883); Токмаков И. *Историческое и археологическое описание Московского Алексеевского девичьего монастыря с 5-ю политапами* (Москва, 1889); *Святый град Иерусалим* (СПб., 1883); Плотников В. *История христианского просвещения в его отношениях к древней греко-римской образованности. Период первый от начала христианства до Константина Великого* (Казань, 1885); *Памяти в Бозе почившаго Филофея, митрополита Киевскаго* († 29 января 1882 г.) (Киев, 1882); *Архимандрит Самуил. Екатерино-Лебяжья Николаевская общежительная пустынь Кубанской области* (Москва, 1890); Смирнов П. *Церковно-приходская школа. Упадок ея на Западе Европы и значение для России* (СПб., 1886); *Статистические сведения о личном составе, воспитанниках и хозяйственной части Императорскаго училища правоведения за 50 лет его существования; собраны правителем дел училища Т. Конюченко* (СПб., 1880); Филарет (Гумилевский). *История русской церкви. Период второй, монгольский, от опустошения России до разделения митрополии (1237–1410)* (Москва, 1888).

Повчальна література: Книжки ілюстрованного журналу *Русский паломник* на 1891 год. Книжка XI (СПб., 1891); *Цветник духовный. Назидательные мысли и добрые советы, выбранные из творений мужей мудрых и святых. Ч. 1.* (Москва, 1889); Гиляревский А. *Путь жизни православного христианина. Круг поучений на все воскресные и праздничные дни года* (СПб., 1911); *Единое на потребу. Душеполезные размышления,*

извлеченные преимущественно из творений св. отцев церкви. Издание св. Афонской горы (СПб., 1873); Помни последняя твоя, и во веки не согрешиши: Размышления, избранные из творений преподобного Ефрема Сирина (Москва, 1889); Преподобного отца нашего Аввы Фалассия главы олюбви, воздержании и духовной жизни (Москва, 1855); Правила благочестного жития монашествующей братии Киево-Михайловскаго монастыря (Киев, 1891); Азбука священника В. Никольского с славянскою азбукою самоучителем для обучения группою и поодиначке с отдельно изданными руководством к обучению по этой азбуке и брошюрою «Дедушка Пахом» для первоначального чтения (Москва, 1884); Фоменко К. К тридцатипятилетию священства (1864–1899 гг.): выборные поучения, археологические заметки, путевые записки по Востоку и Западу с обобщениями наблюдений, заметки к уразумлению Месяцеслова и объяснения некоторых малопонятных слов в богослужебных книгах (Киев, 1899).

Житійна література: Полисадов И. Житие святой равноапостольной Нины, просветительницы Грузии. Издание Афонскаго русскаго Пантелеймонова монастыря (Москва, 1886); Струков Д. Святые Кирилл и Мефодий, просветители славян (Москва, 1885); Стихотворения в память святых равноапостольных Кирилла и Мефодия, первоучителей славянских (Киев, 1885); Соловецкий патерик (СПб., 1873); Бельский М. Сказание о жизни митрополита Ионы, бывшего экзарха Грузии. С присовокуплением пяти слов и с портретом высокопреосвященнейшаго (СПб., 1852).

Проповідництво: Насаждение православной христианской веры в России. 988–1200. Издание второе Училищного совета при Святейшем Синоде (СПб., 1900); Скворцов В. М. Богуславское общество трезвости и борьба со штундою (Киев, 1895); Фаррар Ф. В. Жизнь и труды св. апостола Павла; перевод с англ. М. П. Фивейского (СПб., 1905); Святого отца нашего Иоанна, архиепископа Константинопольскаго, Златоустаго, Беседы на разные места Священного Писання, переведенные с греческаго при Санктпетербургской духовной академии. Т. 3 (СПб., 1865) та ін.

Хронологічні межі видань: друга половина XIX ст. – початок XX ст.

Кількісний склад фонду: 64 кн. од.

Зовнішні ознаки колекції: Наліпка на корінці з написом номеру по порядку, печатка «Библиотека Кієвскаго Покровскаго женскаго общежительнаго Монастыря. № ».

Науково-довідковий апарат колекції: електронний каталог (в стадії редагування).

Використані джерела та література:

Білокінь С. І. Київський Свято-Покровський жіночий монастир УПЦ МП. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. Т. 13: Київ-Кок. С. 16–17.

Кальницький М. Б. Київський Свято-Покровський монастир. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2007. Т. 4: Ка-Ком. С. 271–272.

Обзор деятельности больничных учреждений Императора Николая II при Киевском Покровском Женском общежительном монастыре за 1-е десятилетие / составили врачи больницы. Киев: Типография С. В. Кульженко, 1905. 351 с.

Покровський жіночий монастир. *Стародавній Київ*: сайт. URL: <http://kyiv-heritage-guide.com/page/pokrovskiy-zhinochiy-monastir>

Олена Засць

РОЗДІЛ IV. БІБЛІОТЕКИ КАТОЛИЦЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА МОНАСТИРІВ

Бібліотека Волинського центрального науково-дослідного музею у Житомирі¹ (1925–1928)

Фондозасновник: Волинський центральний науково-дослідний музей у Житомирі.

Інформаційна довідка про фондозасновника: Волинський центральний науково-дослідний музей у Житомирі (далі – ВЦНДМ) заснований на початку 1900-х рр. (за різними даними у 1900–1902 рр.); мав назву «Музей Товариства дослідників Волині». Він успадкував колекції першого житомирського музею, який діяв від 1865 р. при міській Публічній бібліотеці. За свою історію установа кілька разів змінювала назву. У 1911 р. заклад отримав назву «Волинський центральний музей», а від 1 січня 1914 р. – статус самостійної установи. Після буремних соціально-політичних змін, що відбулися у 1917–1921 рр., фонди Музею поповнилися за рахунок окремих колекцій Волинського єпархіального давньосховища та націоналізованих приватних бібліотек і зібрань скасованих інституцій. У 1919 р. Музей було передано у відання Волинського губернського комітету по охороні пам'яток мистецтва і старовини. В 1920-х рр. Музей функціонував під назвою «Волинський науково-дослідний музей». У 1925 р. Музей одержав новий статус і назву «Волинський державний науково-дослідний музей». Від 1950 р. установа має сучасну назву «Житомирський краєзнавчий музей».

Дата і місце формування фонду: 20-ті рр. XX ст., м. Житомир.

Історична довідка про фонд: Наукова бібліотека Волинського науково-дослідного музею утворена 1925 року. У вересні 1925 р. до Музею було перевезено більшу частину наукової бібліотеки Волинського інституту народної освіти (Житомирський окружний інститут народної освіти), відкритого у Житомирі 1919 р. Перевезена частина книжок склалася з бібліотек Волинської православної духовної семінарії, Луцько-Житомирської католицької семінарії (ЛЖС) та інших, менших за обсягом книгозбірень. Переміщення фондів було підготовлене у липні-вересні 1925 р. за наказом НКО № 72

¹ Історична колекція «Науково-дослідна бібліотека Волинського центрального науково-дослідного музею в Житомирі» є збірним фондом у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, до якого історично увійшли бібліотеки Луцько-Житомирської католицької семінарії, Житомирської капітули, луцько-житомирських біскупів, тому логічно представити її в цьому випуску довідника.

від 28 вересня 1925 р. по Житомирському окружному Інституту народної освіти. Посаду завідувача бібліотеки обіймав Михайло Петрович Кудрицький (1856–1933) – метеоролог, один з організаторів Товариства дослідників Волині та Волинського інституту народної освіти, ініціатор створення наукової бібліотеки при Волинському центральному музеї у Житомирі. Він реєстрував стародруки та рукописи фондів католицьких інституцій, зокрема бібліотеки Житомирського кафедрального капітулу, бібліотеки Луцько-Житомирської католицької семінарії, бібліотеки луцько-житомирських єпископів. За підрахунками М. Кудрицького, зробленими у 1926 р., бібліотека ЛЖС містилася у 32-х шафах і налічувала 15 888 од. зб.; бібліотека Житомирського кафедрального собору містилася у 18-ти шафах і налічувала 7 073 од. зб.; бібліотека луцько-житомирських єпископів містилася у 13-ти шафах і налічувала 3 834 од. зб., бібліотека Луцького капітулу мала 751 од. зб.

Фонд ЛЖС складався з книг різних католицьких монастирів, скасованих російською імперською владою у XIX ст. Про це свідчать провенієнції монастирських книгозбірень. Нині у фонді Наукової бібліотеки Волинського музею зберігаються стародруки з бібліотек луцького, берестецького, теофіопольського тринітарських монастирів, дедеркальського та кременецького монастирів францисканців-реформатів, городищенського кармелітанського монастиря, межирицького і дубровицького монастирів піарів, яновецького бернардинського монастиря. Очевидно, що після перенесення місця перебування луцько-житомирського єпископа з Луцька до Житомира в 1844 р. і об'єднання луцької і житомирської семінарій, книжки семінарської бібліотеки в Луцьку (або її частина) були перевезені до Житомира.

Науково-дослідна бібліотека проіснувала недовго. Постановами Президії Укрнауки від 2 червня 1928 р. і Колегії Наркомосу від 2 липня 1928 р. книжкові фонди Волинського науково-дослідного музею мали бути передані великим бібліотекам УРСР, зокрема Всенародній Бібліотеці України в Києві (ВБУ). В грудні 1929 р. НКО взагалі заборонив музеям збирати універсальні бібліотеки. У світлі вище названих постанов, книжкові фонди Волинського музею були передані до ВБУ, а також до Харківського музею українського мистецтва (ХМУМ). Харківська частина бібліотеки загинула у Другій світовій війні. Переміщення фондів до ВБУ та ХМУМ відбувалося впродовж 1929–1934 рр.

У стінах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (раніше ВБУ) фонд наукової бібліотеки ВЦНДМ зберігався компактно, довгий час під умовною назвою «Armag» чи «Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії».

Нині стародруки з фонду НДБ ВЦНДМ, окрім відповідної колекції у відділі бібліотечних зібрань, зберігаються у видавничих і хронологічних колекціях

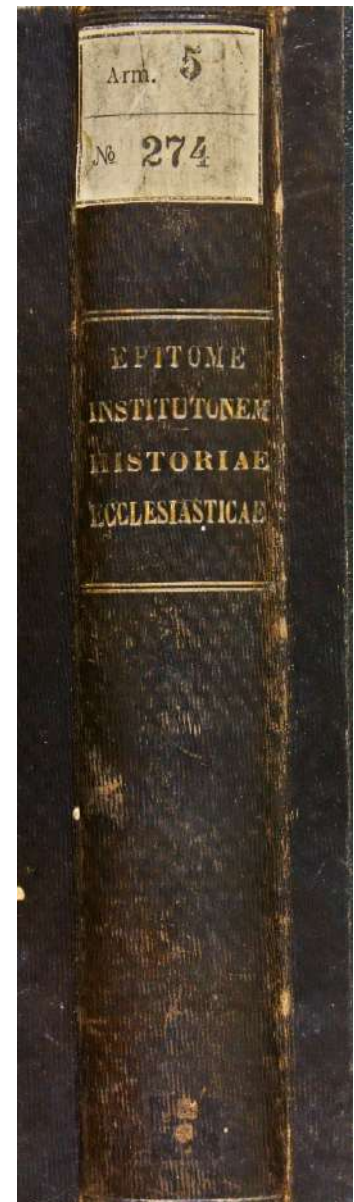
відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ (далі – ВСПВ): колекціях інкунабул, палеотипів, ельзевірів, плантенів, видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом, фонді іноземної підручної літератури. Окремі примірники з книгозбірень скасованих католицьких монастирів нині знаходяться у Науковій бібліотеці імені Михайла Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національній історичній бібліотеці України, Центральному державному історичному архіві України у Києві, Музеї книги та друкарства в Острозі.

Характеристика історико-культурного фонду:

Переважаюча кількість книжок у фонді бібліотеки ВНДМ теологічного змісту: видання Біблії, коментарі до Святого Письма, твори отців Церкви, літургійні книги, праці з догматичної і моральної теології, аскетичної, катехетичної, агіографічної і полемічної літератури, проповіді, видання з канонічного права, орденські статuti, розпорядження дієцезіального начальства, панегірики, твори античних авторів, підручники з риторики, латинської мови, словники, видання, присвячені історії Церкви, всесвітній історії та історії Речі Посполитої. У фонді представлені також видання з філософії та географії, книжки медичної та астрономічної тематики.

В зібранні бібліотеки ВНДМ зберігаються твори представників різних католицьких орденів: членів Товариства Ісусового – Роберта Беларміна (Bellarmín; 1542–1621), Ангела Галуччі (Gallucci; 1606–1674), Георгія Генделя (1657–1727), Каспара Дружбицького (Družbicki; 1590–1662), Франциска де Мацедо (Macedo; 1596–1681), Франсуа Непв'ю (Nepveu; 1639–1708), Каспара Санчеса (Sanchez, лат. Sanctius; 1554–1628), Каспара Шота (Схота) (Schott; 1608–1666), Христофора Шейнера (Scheiner; 1575–1650); київського кафедрального каноника Антонія Янішевського (нар. 1728 р.); Ордену домініканців – Клементя Ходикевича; Ордену босих кармелітів – Йосафата від св. Казимира, проповідника Вишнівецького монастиря босих кармелітів; Ордену св. Августина – Абрахама від св. Клари; Ордену братів менших, відгалуження францисканців-реформатів – о. Рафаеля з Риму (Rafaello Da Roma), Станіслава Клечевського (Kleczewski; † 1799), Гауденція Пікульського (Pikulski; † 1763) – обидва реформати Руської провінції, С. Клечевський у свій час обіймав посаду провінціала Руської провінції і був гвардіаном Кременецького монастиря; Ордену піарів – Арнольда Казимира Жеглицького (Żeglicki; 1696–1766); Ордену францисканців обсервантської гілки – Дієго де Естелли (лат. Didacus Stella, світське ім'я Diego Ballesteros y Cruzas; 1524–1578). Примірники зібрання багаті на рукописні провенієнції.

Широко представлена в різній кількості видавничя продукція європейських друкарень, зокрема і друкарень, які функціонували на теренах Речі Посполитої: Амстердама, Антверпена, Аугсбурга, Базеля, Бамберга, Бассано, Бердичева,

На форзацах трапляються шрифтові екслібриси-наліпки тринітарських бібліотек з Луцька і Берестечка. На титульних аркушах стародруків є написи, які засвідчують приналежність примірника тій чи іншій монастирській книгозбірні, наприклад: «Conventus Dedercaliensis PP. Reformatorum», «Conventus Cremenecensis Patrum Reformatorum», «Conventus Theophilpoliensis Ordinis Discalceatorum Sanctissimae Trinitatis Redemptione Captivorum», «Pertinet ad Bibliothecam Conventus Berestecensis Ordinis Discalceatorum SSSmae Trinitatis Redemptiones Captivorum», «Pro Collegio Luceoriensis Ord[inis] S[anctissimae] Trinitatis». Зрідка на стародруках трапляється печатка «Бібліотека Обласного н/д краєзнавчого Музею в м. Житомирі».

Науково-довідковий апарат:

Абетковий список книг до каталогу № 7 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею // ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 4734. 106 арк.

Каталог № 7 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею // ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 4733. 168 арк.

Каталог № 8 Бібліотеки Волинського Державного Науково-Дослідного Музею // ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 4735. 119 арк.

Каталог інкунабул / уклад Б. Зданевич; упорядник Г. І. Ломонос-Рівна. Київ : Наукова думка, 1974. 252 с.

Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай. Киев : Наукова думка, 1995. 549 с.

Фонд потребує бібліографічного опрацювання, створення сучасного науково-довідкового апарату та історико-книгознавчого дослідження. Проведення названих робіт внесе суттєві уточнення в книгознавчу та історико-бібліотекознавчу характеристику зібрання.

Використані джерела і література:

Костриця М. Ю. Кудрицький Михайло Петрович. *Енциклопедія сучасної України*. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень, 2014. Т. 15: Кот-Куз. С. 642.

Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. Житомир : М.А.К., 2001. 360 с. : іл.

Кудрицький М. Бібліотека Волинського Центрального Науково-Дослідного Музею. *Бібліологічні вісті*. 1926. № 3. С. 88–89 (Хроніка).

Міщук С. М. Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-і роки XX ст.). Київ, 2009. 380 с.: іл.

Міщук С. М. З історії заснування бібліотеки Волинського науково-дослідного музею (1925 р.). *Волинські історичні записки*. 2011. Т. 6. С. 93–100.

Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2007. 242 с.

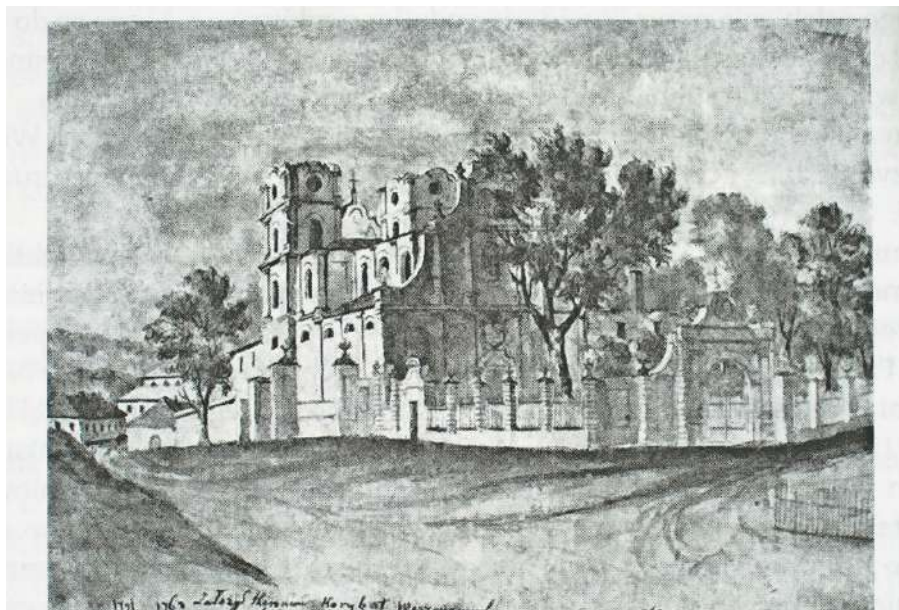
Chwalewik E. Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w Ojczyźnie i na Obczyźnie. Warszawa; Kraków, 1927. Т. 2. – S. 547.

Grabczak P. Seminaria duchowne łucko-żytomierskiej diecezji w latach 1798–1842. Biały Dunajec-Ostróg, 2006. 363 s.

Ірина Ціборовська-Римарович

Бібліотека Вишневецького монастиря босих кармелітів

Фондозасновник: Осередок Ордену босих кармелітів у Вишнівці.

Вишневецький монастир босих кармелітів. Малюнок Н. Орди. XIX ст.

Інформаційна довідка про фондозасновника.

Портрет М. С. Вишневецького. XVIII ст. Невідомий художник.

Монастир Ордену босих кармелітів (Fratres Discalceati Ordinis Beatissimae Virginis Mariae de Monte Carmelo) у м-ку Вишнівець (Кременецький пов. Волинського воєводства, тепер м-ко Збаразького р-ну Тернопільської обл.) був закладений у 1645 р. на кошти представника українського князівського роду Вишневецьких герба Корибут, визначного військового діяча Речі Посполитої XVII ст., руського воєводи Яреми Вишневецького (1612–1651). Через військові дії, які прокочувалися хвилями по Волинській землі, монастир неодноразово руйнувався. Будівництво нових споруд монастиря було здійснене стараннями та коштом князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744) герба Корибут, останнього представника князівського роду по чоловічій лінії. М. С. Вишневецький увійшов в історію як політичний і військовий діяч Речі Посполитої XVIII ст., польний гетьман ВКЛ (1702 р.); великий гетьман ВКЛ (1703–1707р., 1735 р.); канцлер ВКЛ (з 1720 р.); віленський воєвода (з 1735 р.). Будівельні роботи проходили з 1720 р. до 1740 р. Від 1724 р. ними керував архітектор Якуб Дапре Блажей (Dapres Blangey). Монастирський костел мурувався як родової мавзолей, мав 11 вівтарів, авторами яких були Каспер Колерт (Kolert) і Криштофт Зейнер (Seyner) (1733 р.). Тут знайшли вічний спочинок М. С. Вишневецький та його рано померлі діти. За адміністративно-територіальним устроєм Ордену монастир у XVIII ст. відносився до його Польської провінції, що мала назву Святого Духа (Provincia Polona Sanctus Spiritus), і носив ім'я св. Архангела Михаїла (Conventus Visnoviecensis sub Titulo Sancti Michaelis Archangeli).

Дата і місце формування колекції: не раніше 1720-х рр. – 1832 р., м-ко Вишнівець.

Історична довідка про фонд.

Монастирська бібліотека комплектувалася шляхами купівлі, дарів, спадку. Князь М. С. Вишневецький і наступні власники Вишневецького маєтку з роду Мнішеків дарували книжки монастирській бібліотеці, факт, який засвідчують провенієнції монастирських стародруків. 1772 р. партія книжок була подарована кляшторній книгозбірні великим коронним хорунжим Станіславом Єжи Вандаліном Мнішеком (†1806), рідним братом тогочасного володаря Вишнівця, великого коронного маршалка Міхала Єжи Вандаліна Мнішека (1742–1806). У 1816 р. монастирська книгозбірня налічувала 1327 томів переважно релігійної тематики: 23 од. зб. складали твори отців церкви; праці теологів – 215 од. зб., проповіді – 277 од. зб., історія церкви – 80 од. зб., світська історія – 140 од. зб., риторика – 58 од. зб. Поезія становила 31 од. зб., медична та юридична література – по 20 од. зб.

Після придушення польського повстання 1830–1831 рр., 9 липня 1832 р. вийшов іменний царський указ за № 5506 під назвою «Про скасування

деяких римо-католицьких монастирів» – про закриття римо-католицьких монастирів у західних губерніях Російської імперії. Закривалися монастирі, які з точки зору влади мали недостатню кількість ченців, недостатні кошти для існування і не відповідали своєму призначенню. У Волинській губернії у 1832 р. було скасовано 35 католицьких монастирів, серед яких був і Вишневецький кляштор босих кармелітів. Після скасування монастиря фонд монастирської книгозбірні втратив свою цілісність. Одна частина бібліотеки, близько 3/4 зібрання, влилася до бібліотеки Вишневецького замку. За архівними документами, надходження з монастирської бібліотеки до замкової налічувало 283 томи (195 назв). Якась частина монастирської бібліотеки після закриття монастиря потрапила до бібліотеки монастиря босих кармелітів у Бердичеві, який вважався головним орденським осередком на теренах Правобережної України.

Подальша доля монастирських книжок була пов'язана з долею бібліотек Вишневецького замку та Бердичівського монастиря босих кармелітів. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. значна частина бібліотеки Вишневецького замку князів Вишневецьких – графів Мнішеків, після зміни численних власників, надійшла до фондів Всенародної Бібліотеки України (ВБУ, тепер Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, далі НБУВ). У 1878 р., після закриття монастиря в Бердичеві у 1866 р., його бібліотеку, як цінне зібрання стародруків і рукописів, було передано до бібліотеки Київського університету св. Володимира. В 1926–1927 рр. у складі фундаментальної університетської бібліотеки вона влилася у фонди ВБУ і тепер зберігається у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ під назвою «Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів».

На початку 2000-х рр., унаслідок проведеної роботи з ретроспективного доукомплектування фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій профільною літературою з фондів відділу резервних і обмінних фондів НБУВ, було сформовано окремий книжковий фонд, який отримав назву «Бібліотека Вишневецького монастиря босих кармелітів. ХVІІІ ст. – 1832 р.».

Група стародруків із вишневецької кармелітанської бібліотеки нині зберігається в колекціях відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, зокрема в колекціях інкунабул, палеотипів, плантенів, колекції видань другої половини ХVІ – першої чверті ХІХ ст., надрукованих латинським шрифтом. Зафіксовано, що два стародруки вишневецьких кармелітів зберігаються у відділі рідкісної книги Наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Окремі стародруки з провенієнціями вишневецьких отців кармелітів зберігаються у фондах Національної бібліотеки Польщі (Варшава) та Бібліотеки Вільнюського університету. Їхня точна кількість достеменно не відома.

Характеристика історико-культурного фонду:

Основна кількість вишневецьких стародруків має релігійну тематику: видання Біблії та конкорданції до неї, твори отців церкви – Томи Аквінського (1226–1274), Франциска Ассізького (1182–1226), Альберта Великого (бл. 1193–1280), видання творів християнського теолога, письменника, перекладача св. Ієроніма Стридонського (лат. Hieronimus; бл. 340–420).

Серед теологічної літератури в колекції представлено твори відомих в історії Церкви авторів, зокрема іспанського єзуїта, автора аскетичних творів Луїса де ла Пуенте (лат. Poente; 1554–1624), професора теології, француза, автора праць з догматичної теології Луї Абера (фр. Habert; 1635–1718). Моральна теологія представлена виданнями творів італійського прелата, теолога-схоласта, юриста, композитора, засновника Ордену редemptористів Альфонса Марії де Лігуорі (1696–1787), доктора теології Рейнера Сассерата (Reinero Sasserath); французького католицького теолога, проповідника Жака Беніня Боссюе (фр. Bossuet; 1627–1704); єпископа вазіонензького Франциска Дженетто (Genetto; 1640–1702) та ін. Зберігаються у фонді твори одного з найпопулярніших духовних авторів XVIII ст. на теренах Речі Посполитої, члена Ордену взятих кармелітів Марціна Рубчинського (1707–1794), темою яких були реколекції і медитації в дусі кармелітанської духовності.

Орден босих кармелітів відносився до марійних орденів, в обов'язки яких входило поширювати і розвивати культ Божої Матері. Тож видання з «Маріології» були досить широко представлені у бібліотеці вишневецьких отців кармелітів. У фонді колекції знаходяться, наприклад, видання марійної тематики авторства єзуїта Антуана Деліонса (Deslions; 1589–1648) «De cultu B. V. Mariae elegiarum libri tres...» (Люблін, 1699); Бенігнуса Буховського (Buchowski) «Ortus mirabilis, in occasu sub montano, sive Sacra Imago Virginis Benedicta Mariae Tuchoviensis...» (Краків, 1718), присвячений історії буховської ікони Божої Матері; твір члена Ордену паулінів Анджея Гольдоновського (Goldonowski, Goidonowski) «Diva Claromontana, seu imaginis eius origo, translatio, miracula...» (Краків, 1642), присвячений історії ченстоховської ікони Божої Матері; «Miesiąc nabożeństwem u świętych cnot używaniem, Naychwalebniejszej Wcielonego Boga Matce, Maryi poświęcony...» (Бердичів, 1780).

У книгозбірні представлена й агіографічна література, наприклад: твір доктора теології Адама Опатовича (Opatovius, 1570–1647) «Żywot y cuda W. Sałomei, Królowey Halickiey...» (Краків, 1633); твір доктора теології Єжи Людвіка Міске (Miske) «Zwiercadło przykłađności to jest: Świętobliwy żywot wielkiej słuźebnicy Boskiej Ś. Jadwigi...» (Краків, 1725); видання «Thaumaturgus Russiae B. Ioannes de Dukla...» (Львів, 1673), упорядником якого був Купріян Дамірський (Damirski); життєпис єзуїта св. Франциска Ксаверія авторства

Члена Товариства Ісусового Домініка Бохорса (Bouhours) «*Vita S. Francisci Xaverii Societatis Jesu...*» (Мюнхен, 1712).

У фонді зберігаються видання проповідей, написані на різні життєві випадки, зокрема: проповіді члена Товариства Ісусового, проповідника Вінсенція Гудрі (Houdry; 1631?–1727?); Франциска Ксаверія Дорна (Dorn), французьких проповідників Валентина Еспріт Флеш'є (Esprit Flechier; 1632–1710) та Луї Бурдалу (Bourdalu; 1632–1704); польського єзуїта Пьотра Дуніна (1633–1704); збірка проповідей доктора теології, члена Ордену Святого Павла Андраша Колленича (Kollenycz; 1664–1734) «*Stella triplex sive Sermones paenagugico-morales*» (Трнава, 1713); збірки казань домініканця Ципріана Сапецького (Sapiecki; †1724).

У фонді знаходиться примірник видання твору члена Товариства Ісусового Домініка Деколонія (1660–1741) «*De arte rhetorica libri quinque...*» (Кельн, 1760), присвяченого ораторському мистецтву. З античних авторів у фонді бібліотеки відклалися видання творів та коментарі до них, власне Аристотеля, Цицерона, Авла Гелія. Цікавим є факт, що серед кармелітанських стародруків зберігається примірник базельського видання зібрання творів англійського письменника, філософа, державного діяча Томаса Мора (1478–1535) «*Angliae ornamenta eximii, lucubrationes ab innumeris mendis repurgatae...*» (Базель, 1563), куди увійшов його знаменитий суспільно-політичний роман «Утопія».

В київській частині вишневецької кармелітанської бібліотеки у невеликій кількості представлені видання з природничих наук, зокрема: примірник четвертого видання праці префекта Єзуїтського колегіуму в Трнаві, викладача філософії та фізики у Трнаві та Буді Йогана Баптисти Хорвата (Horvath, 1732–1799) «*Physica particularis*» (Трнава, 1777), примірник «*Theatrum chemicum praecipuos selectorum auctorum tractatus de chemiae et philosophici lapidis antiquitate...*» (Урсель, 1602). Праця «*Physica particularis*», як і інші твори автора, часто передруковувалася, бо відігравала роль підручника при викладанні предметів у єзуїтських навчальних закладах.

У фонді бібліотеки знаходяться видання зі світської та церковної історії, цивільного та канонічного права. Серед перших можна назвати такі: два видання історії Франції пера Габрієля де Бартелемі, сеньйора де Грамона (Gabriel de Barthelemy, seigneur de Gramond або Grammont, латин. Gramundus, 1590–1654) «*Historiarum Galliae ab excessu Henrici IV libri XVIII...*» (Тулуза, 1643; Амстердам, 1653); праця силезького ерудита Йоахима Пасторія (Pastorius, справжнє ім'я Гіртенберг, 1611–1681), присвячена історії татаро-козацької війни «*Historia Bello Scitico-Cosacica*»; праця Матеуша Преторіуса (Praetorius; 1635–?) «*Orbis Gothicus*» (Оліва, 1688); твір Антонія Алоїзія Міштольда (Misztold) про історію роду Сапіг герба Лис «*Historia... Domus Sapiechanae...*» (Вільно, 1724); історія правління польського короля Володи-

слава IV пера Станіслава Кобержицького «*Historia Vladislai Poloniae et Sueciae principes...*» (Гданськ, 1655). До історичної тематики можна віднести видання твору члена Товариства Ісусового, італійського письменника-аскета, драматурга Ніколло Аванчіні (лат. Avancinus; 1611–1686) «*Imperium Romano-Germanicum...*» (Відень, 1663), який містить панегірики 50 німецько-римським імператорам, написані віршованою формою, та працю французького вченого, історика, географа, філософа Ніколя Ленгле Дю Фреснуа (Lenglet de Fresnoy; 1674–1755) про принципи історії для виховання молоді «*Principes de l’histoire pour l’education de la jeunesse...*», яка представлена кількома виданнями (Париж, 1735; Амстердам-Лейпціг, 1759).

Серед публікацій, присвячених церковній історії, є: кілька видань праці домініканця Ігнація-Гіацинта Амата де Гравесона (Amate de Graveson) «*Historia Ecclesiastica*» (Аугсбург, 1728; Венеція, 1761; Бассано, 1774); італійського прелата, богослова, історика Джованні Доменіко Мансі (Mansi; 1692–1769) «*Historia Ecclesiastica*» (Бассано, 1774); італійського теолога, члена Ордену пустельників Святого Августина Джованні Лоренцо Берті (Berti; 1696–1766) «*Ecclesiasticae historiae breviarum*», праця доктора права і кустоша бібліотеки Падуанської семінарії Антонія Сандіно (Sandinus) «*Historia Familiae Sacrae ex Antiquis monumentis collecta...*» (Трнава, 1748).

У фонді зберігаються кілька видань, дотичних до історії і діяльності Ордену босих кармелітів, які можна об’єднати в тематичну групу під назвою «Кармелітана»: «*Decor Carmeli, Sacratissimum scapulare...*» (Аугсбург, 1751), укладений босим кармелітом Атаназієм від Хреста; «*Compendium historicum Statu Antiquo et Moderno Sancti Montis Carmeli*» (Аугсбург, 1772) авторства босого кармеліта Йоана Баптиста від св. Алексія; інструкція новіціям Ордену босих кармелітів «*Instructio novitiorum, et disciplina claustralis*» (Прага, 1717), укладена генералом Ордену босих кармелітів Йоаном від Ісуса Марії; «*Manuale Divinorum officiorum F.F. Discalceatorum Ordinis Beatae Mariae Virginis de Monte Carmelo*» (Прага, 1717).

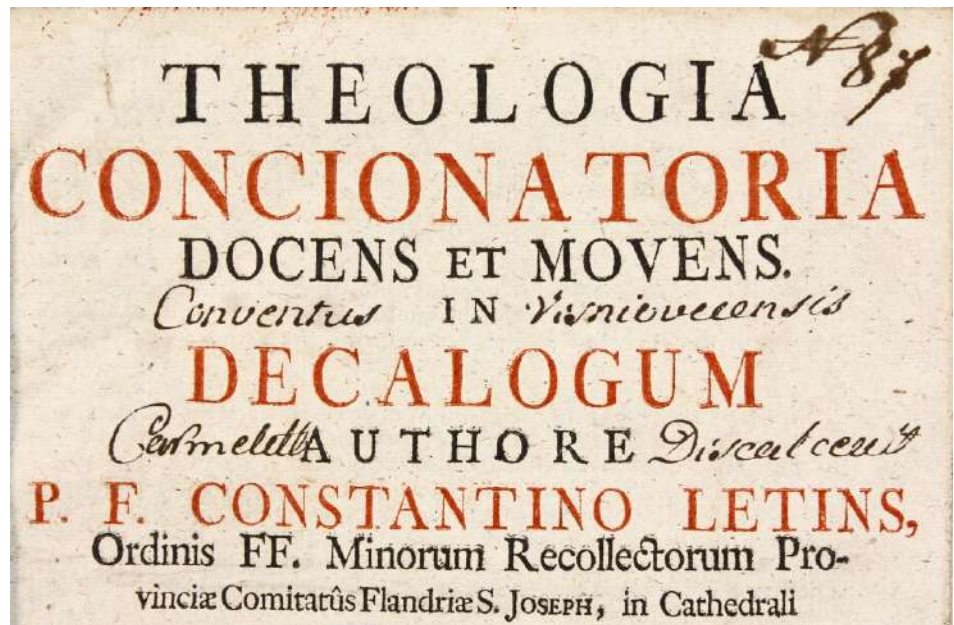
Бібліотечні стародруки побачили світ у друкарнях Австрії (Відень); Бельгії (Антверпен); Італії (Бассано, Болонья, Венеція, Верона, Мілан, Рим, Турін, Флоренція); Нідерландів (Амстердам); Німеччини (Аугсбург, Дрезден, Інгольдштат, Кельн, Кемптен, Мерзебург, Мюнхен, Урсель, Франкфурт на Майні); Словаччини (Трнава); Франції (Авіньйон, Алет, Ліон, Париж, Страсбург); Чехії (Прага); Швейцарії (Базель); історичної території Речі Посполитої I: теперішніх Литви (Вільнюс), Польщі (Бранев, Варшава, Вроцлав, Гданськ, Каліш, Краків, Люблін, Оліва, Познань), України (Бердичів, Львів).

Хронологічні межі видань: друга половина XVI ст. – кінець XVIII ст.

Кількісний склад: 179 од. зб.

Мови видань: латинська, польська, італійська, французька.

Зовнішні ознаки колекції: Сучасний шифр колекції складається зі скороченої назви монастиря, позначеної латинськими літерами VCD (Carmelitae Disalceati Visniovicenses = кармеліти босі вишневецькі) + порядковий номер книги у фонді колекції, поданий арабськими цифрами, наприклад: VCD 83. Приналежність примірника до монастирської книгозбірні засвідчують провенієнційні написи: «Conventus Visnevecensis Carmelitarum Disalceatorum», «Pro Bibliotheca Conventus Visniovicensis Carmelitarum Disalceatorum A[nn]o D[omi]ni 1772-do. Ex Donatione Illustrissimi Magnifici Domini Stanislai Mniszech Succameraridi M.D.L. Fundatoris Nostri Munificentissimi. Oretur pro Eo» та ін. На титульних аркушах, форзацах, іноді на корінцях оправ стародруків із бібліотеки Вишневецького монастиря босих кармелітів чорнилом проставлено число арабськими цифрами зі знаком «№», наприклад: № 369, № 581 і т. д. Частина книжок на корінцях оправ має паперові наліпки з надрукованими чорною фарбою літерами латинської абетки: «А», «С», «D», «Е», «N» і т. д. Найвірогідніше, що цифрові позначення вказували порядковий номер книжки на полиці або в тематичному розділі, літери – певний тематичний розділ, до якого вона відносилася за своїм змістом, або шафи.

Бібліотека Любарського домініканського монастиря

Фондозасновник: осередок Домініканського ордену у Любарі.

Інформаційна довідка про фондозасновника: Домініканський монастир у Любарі був закладений 1634 р. руським воєводою Станіславом Любомирським (1533–1649). Його надання отцям домініканцям включало наступне: фундація дерев'яного монастиря і костелу, село Хвилинець, юридика в Любарі, 600 злотих щорічно. Під час козацьких воєн XVII ст. монастир було спалено. Повноцінно монастир відновився у першій половині XVIII ст. 1752 р. на кошти правнука С. Любомирського, коронного мечника Франтішка Фердинанда Любомирського († 1774), розпочалося будівництво мурованого костелу. Костел в ім'я Архангела Михаїла та св. Яна Непомука був освячений київським біскупом Юзефом Анджеєм Залуським (1701/02–1774) 4 серпня 1765 р. На 1782 р. було збудовано мурований кляштор. У XVIII ст. за адміністративно-територіальним устроєм Ордену монастир відносився до його Руської провінції, яка носила ім'я св. Яцека.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. зростає статус Любарського домініканського монастиря. Він стає потужним осередком освітнього й інтелектуального життя Домініканського ордену на Волині, другим після Луцька. На певний час монастир стає резиденцією провінціала Руської провінції Ордену домініканців. 1800 р. тут містився студіум вищого рівня, згодом – матеріальна конвентуальна школа. У монастирі діяв новіціат, була музична капела, метеорологічна обсерваторія і шпиталь, який утримувався на відсотки від фондуша, що становило бл. 1000 злотих. При монастирі з кінця XVIII ст. до 1831 р. діяла чотирикласна школа для світських осіб, окрім того, школа підготовки місійних проповідників та школа підготовки вчителів для світських шкіл. Черговий власник Любаря, яким став київський воєвода, банкір, промисловець Протасій Потоцький герба Пилява (1761–1801(?)), виділяв кошти на монастирську школу та шкільну бібліотеку. З існуючих публікацій неясно, на бібліотеку якої школи було виділено кошти. В костелі знаходилася чудотворна ікона Розп'ятого Ісуса. Це надало монастирю статус відомого санктуарію св. Христа, до якого здійснювалися численні паломництва. Ікона не збереглася до нашого часу. Тепер у костелі висить її копія, створена 2001 р. художницею з Хмельниччини Галиною Горбахою (дівоче прізвище Осінська). На 1851 р. братія монастиря налічувала 26 ченців. Отці домініканці проводили активну парафіяльну діяльність. Після придушення польського повстання 1863 р. указом російського імператора Олександра II від 8 листопада у 1864 р. монастир було закрито, отці домініканці залишили Любар, а монастирський костел став парафіяльним.

Дата і місце формування фонду: друга половина XVIII ст. – 1864 р., м-ко Любар, Київське воєводство (згодом Новоград-Волинський повіт Волинської губернії; тепер райцентр Житомирської області).

Історична довідка про фонд: За реєстром 1822 р. бібліотека Любарського домініканського монастиря була найбільшою на тлі всіх інших бібліотек волинських домініканських осідків і налічувала 1438 томів. У реєстрі подається кількість книжок за тематичними групами без бібліографічної інформації. Найбільшу групу становлять книжки з гомілетики, далі йдуть книги з філософії, догматичної та моральної теологій. В описі Любарського домініканського монастиря і костелу, датованого 1864 р., вказано, що на 24 травня 1864 р. фонд його книгозбірні налічував щонайменше 1700 назв книжок. Фонд нинішньої колекції становить малу частину колишньої монастирської бібліотеки, але в ньому, як у краплі води, віддзеркалюються характерні риси монастирської книгозбірні: абсолютне домінування теологічної літератури, видання Св. Письма, катехизиси, збірки проповідей, твори античних авторів, видання, присвячені ораторській майстерності.

Через брак історичних документів важко реконструювати історію монастирської бібліотеки. Априорі можна говорити про те, що її фонд формувався шляхом закупівлі необхідних книжок і дарами. Джерелознавчий аналіз бібліотечних примірників дає підстави стверджувати, що до монастирської бібліотеки потрапили книжки коронного мечника (1754–1761) Антонія Бенедикта Любомирського († 1761 р.), сина краківського воєводи Єжи Домініка Любомирського герба Женьява без хреста і Магдалини Тарловни герба Топор, рідного брата Франтішка Фердинанда, який згодом (після смерті брата) одержав звання коронного мечника. Антоній Бенедикт Любомирський у Полонному, що на Поділлі, мав бібліотеку, укладену переважно з творів історичної тематики, яка налічувала близько 3000 томів. Власник мав гравійований гербовий екслібрис. У праці В. Віттига вказано, що у 1792 р. під час воєнних дій, пов'язаних з подіями Торговицької конфедерації, бібліотеку було знищено, а «невелика її частина розійшлася по польських книгозбірнях». Нині у фонді знаходиться група стародруків з екслібрисом А. Б. Любомирського, які мають одночасно і шрифтовий екслібрис любарських домініканців. Залишається невстановленим через брак документів, як потрапили книжки А. Б. Любомирського до монастирської книгозбірні: після його смерті чи після 1792 р.? Чи мав відношення його брат до передачі книжок монастирю? До монастирської книгозбірні надійшли якісь книжки і Ф. Ф. Любомирського, який мав маєтки на Волині і Поділлі. Прикладом може бути стародрук – видання праці знаного сходознавця XVIII ст., члена Товариства Ісусового Тадея Юди Крусинського (1675–1756) «*Tragica vertentis belli Persici historia per repetitas clades, ab anno 1711 ad annum 1728-vum*

continuata...» (Львів, 1740), який нині зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ (ВСРВ, Ін. 1464). Примірник має дарчий напис Ф. Ф. Любомирському від автора: «Pro Bibliotheca Celsissimi Sacri Romani Imperii Principis Francisci Comitis in Wisnicz et Jaroslaw Lubomirski Capitanei Olsztynensis et Serebriensis profundissimo cultu dedicavit. Fundatorio Nomini Devotissimus Author». Окрім дарчого напису на форзаці стародруку є і шрифтовий екслібрис любарських домініканців. Принагідно варто відзначити, що примірник цього видання був у власності і А. Б. Любомирського (ВСРВ, Ін. 1465). Він теж має екслібрис любарських домініканців. На сьогодні залишається відкритим питання про шлях надходження любарських стародруків до НБУВ. Вони могли надійти до НБУВ у складі стародруків, переданих з Волинського музею у Житомирі в 1932 р.

На початку 2000-х рр. та у 2020-х рр., внаслідок проведеної роботи з ретроспективного доукомплектування фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій профільною літературою з резервних і обмінних фондів НБУВ та відділу наукової організації фондів, було сформовано окрему книжкову збірку, яка отримала назву «Бібліотека Любарського домініканського монастиря. XVIII ст. – 1864 р.».

Характеристика історико-культурного фонду: Априорі бібліотека мала задовольняти духовні та інтелектуальні потреби братії монастиря. Фонд київської збірки чітко це віддзеркалює. Переважна більшість стародруків у фонді присвячена схоластичній та моральній теології. Тут можна назвати видання праць таких теологів – представників різних католицьких чернечих орденів: Бенжаміна Еббеля (Ebbel; 1690–1756), члена Ордену братів менших св. Франциска, його гілки рекколектів, «Theologia moralis, et sacramentalis» (Аугсбург, 1759); члена Ордену братів менших св. Франциска, його гілки реформатів, професора канонічного права, теолога Йоганна Георга Райфенштюеля (Analectus Reiffenstuel; 1641–1703) «Theologia moralis» (Венеція, 1720); члена Ордену проповідників, італійця П'єтро Марія Гаццаніґа (Gazzaniga; 1722–1799) «Praelectiones theologicae de Deo Uno, et Trino...» (Венеція, 1770); єзуїта Поля Габрієля Антуана (Antoine; 1678–1743) «Compendium theologiae moralis universae»; праця луккського архієпископа, теолога, вченого, історика церкви Джованні Доменіко Мансі (1692–1769) «Epitome doctrinae moralis, et canonicae ex constitutionibus...» (Перемишль, 1767); праця члена Ордену піарів Арнольфа Казимира Жеглицького (Żeglicki; 1697–1766) «Bibliotheca Sanctomoralis» (Варшава, 1759), видана у восьми томах, яка була корисна у душпастирській практиці; праця італійця-домініканця Данієло Кончіна (Concina; 1687–1756) «Theologia christiana dogmatica morales...» (Рим, 1763). В бібліотеці любарських домініканців знаходиться одне із найоб'ємніших теологічних видань (у трьох книгах, шести томах) друкарні Бердичівського

монастиря босих кармелітів авторства домініканця Антоніо Вальсеккі (Valsecchi; 1708–1791) «O gruncie religii» (Бердичів, 1777–1778).

Томістична філософія представлена у фонді головною працею «Сума теології» (Венеція, 1778) домініканця, учителя церкви, засновника філософсько-теологічної школи томізму св. Томи Аквінського (1225–1274); працями француза-домініканця Жака-Казимира Герінуа (Guerinois; 1640–1703) «Clypeus philisophiae Thomisticae contra veteres et novos ejus impugnatores» (Венеція, 1729); доктора філософії і теології Плачида Ренца (Renz; 1692–1748) «Philosophia Aristotelico-Thomistica ac quantum in Schola D. Thomae Licet problematica»; Жана-Батиста Гоне (Gonet; бл. 1616–1681) «Manuale thomistarum seu Brevis theologicae cursus» (Падуа, 1718); теологічний підручник бенедиктинця Ансельма Шнеля (Schnel (?–1751) «Cursus theologiae scholastico-thomisticae abbreviatus» (Ad Vineas Altdorffii, 1737) та його ж «Cursus theologiae polemicae abbreviatus» (Лінц, 1747).

У бібліотечному фонді зберігаються збірки проповідей представників різних католицьких чернечих орденів, зокрема: збірки проповідей домініканця Луїса з Гранади (Luis Granatensis; 1504–1588) «Conciones de tempore» (Рим, 1578), члена Товариства Ісусового Філіпа фон Гартунга (Hartung; 1629–1682) «Conciones tergeminae in Dominicas et festa totius Anni» (Нюрнберг, 1718), його «братів по ордену» Пьотра Конітцера (Konitzer; 1751–?) «Kazania na uroczyste dni Matki Bożej» (Каліш, 1781) та Франтішка Боровського (Borowski; 1712–?) «Kazania na niedziele» (Львів, 1769).

Зораторським мистецтвом пов'язана праця німецького філолога, професора Кенігсберзького університету Валентина Тіло (Thilo; 1607–1662) «Topologia oratoria seu Praxis locorum dialectiorum in oratoriis» (Франкфурт на Майні; Лейпціг, 1687).

У фонді присутні томи критичного видання житій святих «Acta Sanctorum quotquot in toto orbe cluntur» (Антверпен, 1668; Т. 2), яке започаткував видавати фламандський священнослужитель, член Товариства Ісусового, історик Церкви, агіограф Жан Болланд (Bolland; 1596–1665). Агіографія представлена у збірці і виданням житія св. Франциска Ассізького авторства католицького теолога, Учителя Церкви, сьомого генерала Ордену францисканців Бонавентури (світське ім'я Джованні ді Фіранда; бл. 1217–1274) «Vita Beatissimi Patris Francisci Serafici...» (Кассовія, 1756).

Серед публікацій історичної тематики є праця домініканця Ігнація-Гіацинта Амата де Гравесона (Amate de Graveson) з історії Церкви «Historia Ecclesiastica variis colloquiis digesta» (Венеція, 1764), твір католицького теолога Себастьяна Генріха Пенцингера (Penzinger) про держави Стародавнього світу «Novissimum historiae quatuor Mundi Monarchiarum, Chaldaeorum nempe, Persarum, Graecorum et Romanorum compendium...» (Нюрнберг, 1735).

З авторів античної доби у бібліотечній збірці зберігаються примірники творів Корнелія Непота, Петронія, Сенеки, Теренція, Тита Лівія, Цицерона.

Єзуїтський театр представлений збіркою драматичних творів членів Товариства Ісусового Йозефа Карпані (Carpani) «Tragoediae» (Аугсбург, Ділінген, 1746) і антологією п'єс Габріеля-Франсуа Ле Джея (Le Jay; 1657–1734) «Bibliotheca rhetorum liber dramaticus» (Інгольштадт, 1727) та «Bibliotheca rhetorum praecepta et exempla complectens...» (Інгольштадт, 1728), поезія – працею єзуїта Йоганна Декенса (лат. Dekenus) «Observationes poeticae...» (Кельн, 1749).

У бібліотечному фонді є видання праць математиків минулого: італійського священнослужителя, філософа, математика Одоардо Корсіні (Corsini; 1702–1765) «Institutiones philosophiae ac mathematicae ad usum Scholarum Piarum» (Венеція, 1764); французького астронома, геодезиста, картографа Ніколя-Луї де Лакайля (De La Caille; 1713–1762) «Lectiones elementares mathematicae, seu Elementa algebrae et geometriae» (Відень, Прага, 1758). Знаходяться у колекції підручники з фізики й метафізики викладача Трнавського університету, словацького філософа, члена Товариства Ісусового Андрія Яшлінського (Jaszlinsky; 1715–1783) «Institutiones physicae» (Трнава, 1761) і «Institutiones metaphysicae» (Трнава, 1761).

Стародруки київської збірки любарських домініканців були надруковані в друкарнях, що функціонували в таких містах: Антверпен, Аугсбург, Бассано, Бердичів, Болонья, Бранев, Варшава, Венеція, Відень, Вільнюс, Віттенберг, Генуя, Інгольштадт, Каліш, Кассовія, Краків, Кельн, Лейпціг, Лінц, Львів, Нюрнберг, Падуя, Париж, Перемишль, Прага, Рим, Трнава, Франкфурт на Майні.

Хронологічні межі видань: друга половина XVI ст. – XVIII ст.

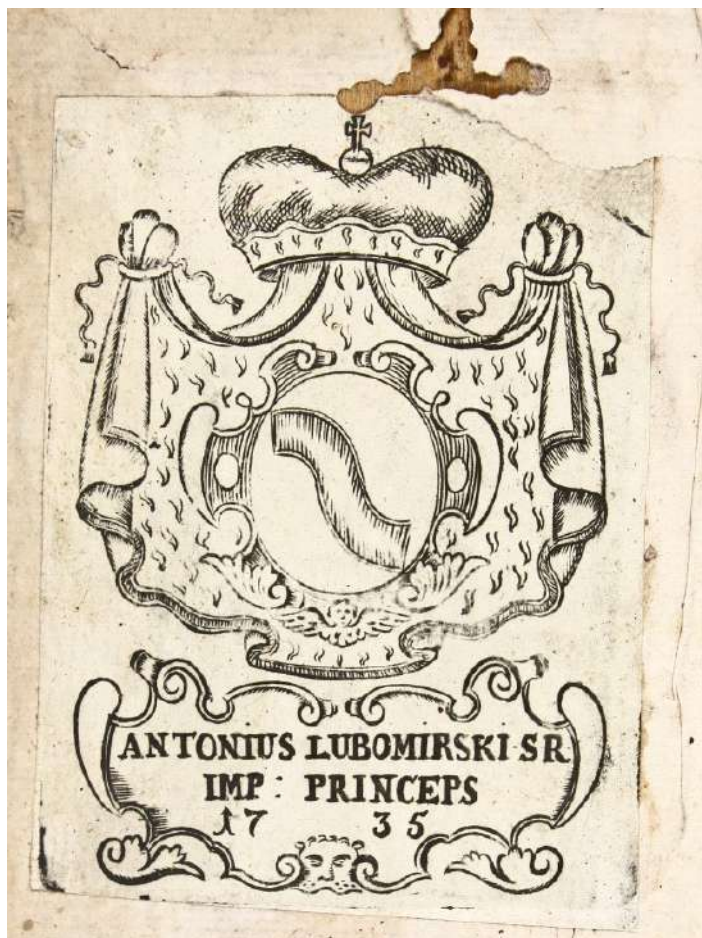
Кількісний склад: 132 од. зб. Група стародруків із любарської домініканської бібліотеки нині зберігається також в колекціях відділу стародруків та рідкісних видань: палеотипів, ельзевірів, колекції видань другої половини XVI – першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом, колекції рідкісних видань XVIII – XIX ст.

Мови видань: латинська, польська.

Зовнішні ознаки колекції: рукописний екслібрис «Conventus Lubarensis Ordinis Praedicatorum»; шрифтовий екслібрис-наліпка «Ex Bibliotheca Conventus Lubarensis Ordinis Praedicatorum. 1808» [розмір 5,5×1,2 см]; гравійований гербовий екслібрис-наліпка Антонія Любомирського: герб Женьява без хреста і напис: «Antonius Lubomirski SR / IMP: Princeps / 1735» [мідерит, розмір 5,5×1,2 см; автор екслібриса невідомий].

Шрифтовий екслібрис бібліотеки Любарського домініканського монастиря

Гербовий гравіюваний екслібрис А. Любомирського

Науково-довідковий апарат колекції: колекція потребує створення науково-довідкового апарату.

Використані джерела і література:

Сінкевич Н. Laudare, benedicere, praedicare. Домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. Київ : Кайрос, 2009. С. 177–178, 181, 211, 213 404–406.

Bartoszewicz J. Tablice historyczne: Miecznikowie koronni i litewscy. *Biblioteka Warszawska*. 1865. T. 2. S. 516–517.

Gruczyński S. J. O księgozbiorach i znakach bibliotecznych książąt Lubomirskich w XVIII wieku. *Roczniki biblioteczne*. Wrocław; Warszawa, 1965. R. 9, z. 1–2. S. 6.

Paszkiewicz U. Cathalogus cathalogorum. Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej od XV wieku do 1939 roku. Spis scalony, poprawiony i uzupełniony / Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego; Departament Dziedzictwa Kulturowego. Warszawa, 2015. T. 1. S. 436.

Wittig W. Ex-Libris'y bibliotek poskich XVII i XVIII wieku. Warszawa, 1903. S. 44.

Wołyński [Jan Marek Gozdawa Giżycki]. Wykaz klasztorów dominikańskich prowincji ruskiej. Cz. 2. Kraków : Nakładem OO. Dominikanów, 1923. S. 125–134.

Wołyński [Jan Marek Gozdawa Giżycki]. Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX – tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej. *Nowa Polonia Sacra*, 1 (1928). S. 181–183.

Zielicka Z. Antoni Prot Potocki h. Piława. *Internetowy Polski Słownik Biograficzny*. Режим доступу: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/antoni-prot-potocki-h-pilawa-1761-1801-bankier-i-przemyslowiec>

Ірина Ціборовська-Римарович

Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму

Фондозасновник: осередок Товариства Ісусового в Острозі.

Інформаційна довідка про фондозасновника: Острозький єзуїтський колегіум з костелом в ім'я святих Ігнація та Франциска Ксаверія був уфондований у 1624 р. дідишкою Острога кн. Анною Алоїзою з Острозьких Ходкевичевою (1600–1654), дочкою волинського воєводи кн. Олександра Острозького (1570–1603), онучкою київського воєводи, протектора православної церкви, фундатора і патрона Острозької академії кн. Костянтина Василя Острозького (1526–1608), дружиною великого литовського гетьмана, віленського воєводи Кароля Ходкевича (1560?–1621). У 1624 та 1627 рр. А. А. Острозька відписала колегіуму значні маєтності і надала земельну ділянку в Острозі та матеріали для будівництва колегіуму й костелу. Будівлі колегіуму зводилися за проектами архітекторів Якуба Бріано, Бенедикта Моллі та Себастьяна Брауна.

Резиденція єзуїтів в Острозі отримала статус колегіуму в 1627 р. До 1755 р. за адміністративно-територіальним устроєм Ордену Острозький колегіум входив до складу його Польської провінції, а після поділу Польської провінції в 1755 р. на Великопольську та Малопольську – до Малопольської. Впродовж свого існування Острозький колегіум мав постійні місійні осередки в Олександрії, Берездові, Губкові, Княгинині, Мощениці, Мозирі, Полонному, Суражі, Турові, Звягелі. Від нього певний час залежали місійні дома в Білій Церкві, Юровицях, Кременці, Ксаверові, Овручі, Вінниці та Житомирі. В навчальну програму колегіуму входили граматика, поетика, риторика; читали курс філософії. Колегіум мав бібліотеку, папірню, аптеку. При колегіумі функціонували конвікт для шляхетської молоді та музична бурса.

Дата і місце формування фонду: Перша чверть XVII ст. – 1773 р.; м. Острог Волинського воєводства.

Історична довідка про фонд: Стародруки книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму становлять окремий фонд у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ під назвою «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму». Цей фонд є, напевно, найдавнішим книжковим комплексом в Україні, що зберігся до нашого часу у такому обсязі.

Основу давньої єзуїтської бібліотеки склала книгозбірня острозького пробоща, луцького офіціала і каноніка Миколая Олександра Рамулта (Ramult; † бл. 1658 р.), яка за тестаментом була передана острозьким отцям єзуїтам.

1637 року ректор колегіуму Пшемислав Рудницький виділив на потреби бібліотеки 1000 злотих. У 40-х рр. XVII ст. єзуїтська книгозбірня нараховувала вже бл. 4 000 упорядкованих томів. 1649 року до фонду бібліотеки надійшли книжки померлого місіонера при дворі А. А. Острозької Каспара Бродовського (бл. 1581–1649). В бібліотеці колегіуму зберігалися також рукописи. Джерелознавче дослідження збережених примірників колегіумної бібліотеки не підтверджує факт надходження книгозбірні Острозької слов'яно-греко-латинської академії до фондів єзуїтської бібліотеки.

Історична доля книгозбірні була тісно пов'язана з долею колегіуму. Бібліотека постраждала під час Національно-визвольної війни 1648–1654 рр. У 1648 р. колегіум припинив свою діяльність у зв'язку з воєнними діями і перебував у бездіяльному стані до 1656 р., коли поступово почав повертатися до свого звичного життя. Навчальний заклад відновив регулярну діяльність лише в середині 1660-х років. У вирі війни книжки, що збереглися, було евакуйовано до Дубна, а потім до Княгинина. Повернулися вони до Острога на зламі XVII–XVIII ст.

У 1774 р., після касації Ордену єзуїтів 1773 р., до Едукаційної комісії було внесено проєкт по створенню в архітектурному комплексі єзуїтського колегіуму в Острозі Університету для південних провінцій Речі Посполитої. Але через брак коштів його не було реалізовано. У 1777 р. Едукаційна комісія відкрила в Острозі повітову чотирикласну школу, яку повинні були утримувати василіяни Гощанського монастиря. З цією метою їм було передано будівлі і наукові збірки колегіуму. Книжки з колишньої єзуїтської книгозбірні перейшли до рук василіян. 1795 року указом російської імператриці Катерини II в Острозі була відкрита Волинська православна духовна семінарія, яка розташувалася в приміщенні колишнього єзуїтського колегіуму. Частина книжок монастирської книгозбірні була відібрана для семінарської бібліотеки, а частина передбачалася для перерозподілу в інші бібліотеки та продажу.

Під час війни 1812 р. з Наполеоном Бонапартом Волинська православна духовна семінарія разом з бібліотекою та архівом була евакуйована в м. Кобеляки Полтавської губернії. Під час реевакуації в 1813 р. бібліотечний і архівний фонди постраждали від негоди і переправи через річку Псьол.

Книжкове зібрання Волинської православної духовної семінарії, а разом із ним і книжки єзуїтського колегіуму неодноразово страждали від пожеж. Після пожеж 1809 та 1821 рр. архітектурний комплекс єзуїтського колегіуму не відбудовувався, поступово руйнувався, і в 1875 р. його було розібрано.

В складі семінарської бібліотеки книжки Острозького колегіуму перевозилися з Острога до Аннополя (1825 р.), далі до Кременця (1836 р.), з Кременця до Житомира. В Житомирі в роки радянської влади їх було передано у фонди Волинського музею (1900–1932), до складу його науково-

дослідної бібліотеки. Цей етап тривав недовго. Згідно з постановою Президії Укрнауки від 2 червня 1928 р. та колегії Наркомпросу від 2 липня 1928 р. книжкові фонди Волинського музею було наказано передати до Всенародної бібліотеки України у Києві (ВБУ), тепер Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Їх передача до ВБУ завершилася 9 жовтня 1932 р. У складі книжкових фондів Волинського музею було передано книжки Волинської православної духовної семінарії разом із стародруками острозьких єзуїтів.

Фонд «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму» був сформований в стінах НБУВ. Історія його формування мала два етапи. На початку 70-х років XX ст. в процесі роботи з колекційними фондами, які зберігалися в 1-й Філії Центральної наукової бібліотеки УРСР (ЦНБ, нині НБУВ) на Подолі, книжки бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму було виокремлено. Фонд в той час нараховував трохи більше 100 одиниць зберігання. На початку 2000-х рр., унаслідок проведеної роботи з ретроспективного доукомплектування фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій профільною літературою з відділу обмінних і резервних фондів НБУВ, обсяг фонду названої бібліотеки збільшився до 668 одиниць зберігання.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій кілька книг з провенієнціями колегіумної бібліотеки знаходяться в двох історичних колекціях «Бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії» (4 стародруки) та «Бібліотека Київської духовної академії» (2 стародруки).

Група стародруків острозьких єзуїтів входить до складу хронологічних і видавничих колекцій відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ: колекції інкунабул, палеотипів, плантенів, альдин, етьєнів, ельзевірів, колекції видань другої половини XVI—першої чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом. Варто відмітити, що в Україні стародруки Острозького колегіуму зберігаються ще у Музеї книги та друкарства м. Острога (45 стародруків, які представляють 37 видань), Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (26 стародруків), Національній історичній бібліотеці України (1 стародрук), Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, фонд 739, Колекція стародрукованих книг (1 стародрук), Музеї Національного університету «Острозька Академія» (1 стародрук), Науковій бібліотеці Державного архіву Волинської області (виявлено 3 стародруки).

Характеристика історико-культурного фонду: Склад колекційного фонду визначається завданнями, які повинна була виконувати бібліотека єзуїтського монастиря як релігійного осередку та навчального закладу:

проводити місійну та душпастирську діяльність, яка полягала у наверненні місцевих українців до католицизму, задоволенні потреб пастви, що сповідала католицизм, підготовці нових членів Ордену, забезпеченні навчального процесу та виховання учнів колегіуму.

Основна кількість колекційних стародруків – книжки релігійної тематики: видання Святого Письма, коментарі до Біблії та Євангелій, твори отців Церкви, теологічні праці членів Товариства Ісусового, агіографічна література, збірки проповідей, панегіриків, нормативно-регламентуючі документи, що скеровували діяльність Ордену. Також у фонді представлені підручники та посібники з риторики, граматики латинської та грецької мов, твори античних авторів, праці з церковної та всесвітньої історії, юриспруденції, праці в галузі медицини, математики та природничих наук.

У фонді широко представлені твори провідних діячів Ордену єзуїтів: Клаудіо Аквавівіа (1542–1615), Людовіка де Алькасара (1554–1613), Роберта Беларміна (1542–1621), Мартіна Антоніо Дельріо (лат. Delrius; 1551–1608), Християна Маєра (Mayer; 1584–1634), Якоба Альвареза де Паза (1560–1620), Людовіка де Понте (1554–1624), Франсиска Суареса (1548–1617), Франциска Толеті († 1596) та ін. Тут зберігається примірник третього видання відомого твору засновника Ордену єзуїтів Ігнація Лойоли «*Exercitia spiritualis*» (Познань, 1692), три видання орденського статуту «*Regulae Societatis Jesu*» (Рим, 1616; Антверпен, 1635; Познань, 1741). Зберігаються і видання творів єзуїтів з теренів Речі Посполитої, серед них твори Войцеха Пігловського (1623–1670), Міхала Вечорковського (1673–1750), Каспара Дружбицького (1587–1662), Адріана Мясковського (1657–1737), сходознавця і лікаря Тадея Юди Крусинського (1675–1757), Яна Крашевського (1631–1708), Георгія Генгеля (Gengell; 1657–1727). Теологічна тематика представлена і творами отців Церкви: Августина Аврелія (353–430), Томи Аквінського (1226–1274), Франциска Асизького (1182–1226), Альберта Великого (бл. 1193–1280).

Доба Античності представлена творами Арістотеля, Гесіода, Діонісія Галікарнаського, Клавдіана, Ксенофонта, Овідія, Плінія молодшого, Сенеки, Теренція, Флавія Вегеція, Цицерона – латинською мовою та в перекладах, з відповідними коментарями.

У фонді знаходяться видання поезій Франческо Петрарки (1304–1374), праць італійського гуманіста Лоренцо Валли (1407–1457) «*Elegantiorum latinae linguae libri sex...*» (Ліон, 1552), італійського ерудита Антоніо Рікобоні (1541–1599) «*De usu artis rhetorici...*», провідного діяча Реформації, засновника протестантського віровчення кальвінізму Жана Кальвіна (1509–1564) «*Institutionum Christianae religionis...*» (Б. м., 1561). Серед видань історичної тематики є історія Товариства Ісусового пера його члена Франсіско Сахіна (Sacchino; 1570–1625) «*Historia Societatis Jesu*» (Рим, 1649), праця кам'янецького

каштеляна Павла Потоцького (†1674) «*Moschovia sive Brevis narration, de Moribus Magnae Russorum Monarchiae...*» (Гданськ, 1670) та ін.

Математика і природничі науки представлені у фонді, наприклад, виданнями праць німецького астронома й математика Йогана Штефлера (лат. Stoflerinus; 1452–1531), німецького математика і філолога Йозефа Ланга (лат. Langius; 1570–1630), італійського єзуїта, теолога, філософа, математика, інженера Ніколо Кабео (лат. Cabeus; 1586–1650), польських єзуїтів Станіслава Сольського (1623–1701) та Войцеха Тилковського (1624–1695). Зокрема астрономія представлена виданнями найвідомішої праці німецького механіка й астронома Петера Апіана (лат. Apianus, Benewitz; 1495–1552) «*Cosmographia*» (Антверпен, 1564) і відомої праці німецького астронома, фізика і математика, члена Ордену єзуїтів Христофора Шейнера (Scheiner, 1575–1650) «*Rosa ursine*» (Браччіано, 1626–30). Х. Шейнер незалежно від Г. Галілея (1564–1642) та Й. Фабріціуса (1587–1615) відкрив плями та факели на Сонці. Він визначив період обертання Сонця і нахил вісі його обертання до площини екліптики, склав карту Місяця, винайшов два креслярські інструменти: прилад для креслення кінчних перерізів і пантограф – прилад для виготовлення копій креслень, планів, карт із зміною масштабу. У фонді зберігаються дві праці голландського астронома, геодезиста Адріана Метіуса (1571–1635): «*Astrolabia hoc est astrolabii utriusque accurata*» (Франкфурт на Майні, 1640) та «*Primum mobile: astronomice, sciographice, geometrice ethydrographice nova methodo explicatum*» (Амстердам, 1631).

За рукописним каталогом бібліотеки Волинської православної духовної семінарії, де в бібліографічних описах відмічалось джерело походження примірника, медична галузь книгозбірні єзуїтського колегіуму була представлена 63-ма виданнями праць 47 лікарів і фармакологів, відомих в історії медицини від давніх часів до XVIII ст. У фонді острозької бібліотеки нині зберігаються видання праць Клавдія Галена (бл. 130–бл. 200), Теофраста Парацельса (1493–1541), Андреа Везалія (1514–64), Жана Фернеля (Fernel, лат. Fernelius; 1497–1558), Гійома Ронделе (Rondelet, 1507–1556), Філіпа Герхарда Грюлінга (Grueling, лат. Grulingius, 1594–1667), Йогана Цвельфера (Zwelfer, 1618–1668), Германа Бургааве (1668–1738) та ін.

У монастирській книгозбірні була широко репрезентована продукція західноєвропейських друкарень, а також друкарень, що функціонували на теренах Речі Посполитої. У фонді наявні видання друкарень таких європейських міст: Амстердама, Антверпена, Аугсбурга, Базеля, Бергамо, Браччіано, Брешиї, Брюсселя, Венеції, Відня, Віттенберга, Вюрцбурга, Гейдельберга, Ділінгена, Дуасі, Женеви, Ієни, Інгольштадта, Кельна, Коїмбри, Лейпцига, Ліона, Майнца, Монтебельярді, Нюрнберга, Памплони, Парижа, Праги, Рима, Сарагоси, Страсбурга, Трнави, Тулузи, Туріна, Ферари, Франкфурта

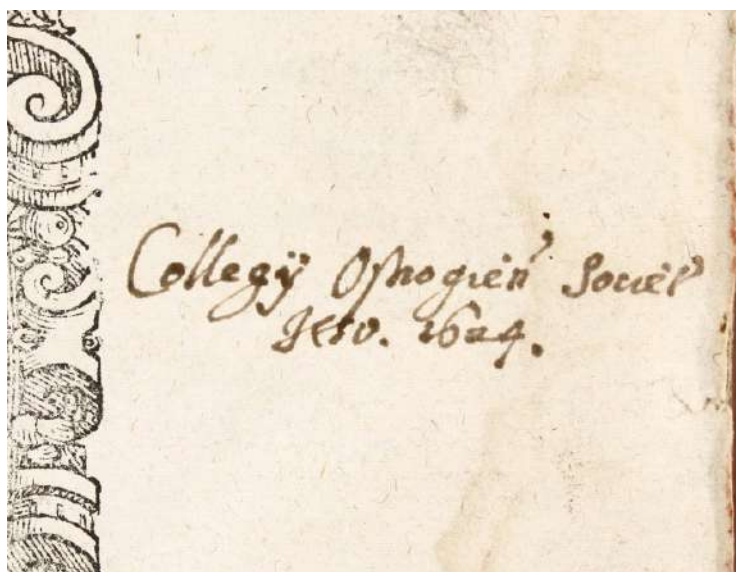
на Майні, Фрейбурга. Продукція друкарень з теренів Речі Посполитої представлена у фонді друкарнями Варшави, Вільнюса, Гданська, Замостя, Каліша, Кракова, Любліна, Львова, Познані, Сandomира, Щецина.

Хронологічні межі видань: друга половина XVI ст. – початок 70-х рр. XVIII ст.

Кількісний склад: 668 кн. од.

Мови видань: латинська, польська, італійська, французька, німецька.

Зовнішні ознаки колекції: Сучасний шифр зібрання складається зі скороченої назви фонду Ostrog. + порядкового номера примірника у ньому, позначеного арабськими цифрами, + великої літери латинської абетки, яка вказує на формат видання – А, В, С, наприклад: Ostrog. 3011 А, Ostrog. 270 В, Ostrog. 1543 С. На титульних аркушах стародруків міститься рукописний екслібрис у кількох варіантах, який засвідчує приналежність примірника в минулому колегіумній бібліотеці: «Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu», «Ex libris Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu», «Inscriptus Catalogo librorum Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu», «Bibliothecae Collegii Ostrogiensis Societatis Jesu». Про приналежність примірника монастирській книгозбірні вказує і донаційний гербовий суперекслібрис А. А. Острозької.

Провенієнція Острозького єзуїтського колегіуму

Суперексліbris А. А. Острозької

Науково-довідковий апарат колекції:

Каталог інкунабул / уклад Б. Зданевич; упорядник Г. І. Ломонос-Рівна. Київ : Наукова думка, 1974. 249 с.

Каталог палеотипов из фондов Центральной научной библиотеки им. В. И. Вернадского НАН Украины / сост. М. А. Шамрай [та ін.]. Киев : Наукова думка, 1995. 550 с.

Шамрай М. Альдини в бібліотеках України : каталог. Київ : Академперіодика, 2008. 141 с.

Топографічний каталог зібрання «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму».

Використані джерела і література:

Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии на языках латинском, греческом и (отчасти) еврейском. Т. 1 // ЦДІАУ у м. Києві. Ф. 2227. Оп. 1. Спр. 424.

Систематический каталог книг фундаментальной библиотеки Волынской духовной семинарии на языках латинском, греческом и (отчасти) еврейском. Т. 2 // ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 4726.

Мищук С. І. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історія, склад, наукове дослідження. Київ : НБУВ, 2007. 244 с.

Острозька Академія: історія та сучасність культурно-освітнього осередку. Енциклопедичне видання / гол. ред. І. Пасічник. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2019. 718 с.

Ціборовська-Римарович І. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки» : зб. наук. праць. 2009. Вип. 13. С. 378–392.

Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їхня інформаційна наповненість. *Острозька давнина*. 2013. Вип. 2. С. 114–120.

Ціборовська-Римарович І. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму – історико-культурна пам'ятка доби Контрреформації в Україні. *Острозький науковий збірник* : ювілей. вид. до 100-річчя відкриття музею в Острозі 1916–11 (24) серпня – 2016. Острог: Державний історико-культурний заповідник м. Острога, 2016. С. 325–341.

Ціборовська-Римарович І. Місце і роль медичної літератури в структурі книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2012. Вип. 15. С. 80–91.

Ціборовська-Римарович І. Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму. *Острозька давнина*. 2016. Вип. 4. С. 49–68.

Ціборовська-Римарович І. Стародруки з книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму у фондах Музею книги і друкарства м. Острога: книгознавчий та

джерелознавчий аналіз примірників, історія надходження. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2015. Вип. 42. С. 520–542.

Шемета Ю. Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острозької у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2003. Вип. 10. С. 157–171.

Ciborowska-Rymarowycz I. Druki medyczne i botaniczne w księgozbiorze kolegium jezuitów w Ostrogu. *Hereditas Monasteriorum*. 2014. Vol. 4. S. 161–171.

Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995 / opracował o. L. Grzebień. Kraków, 2004. 882 s.

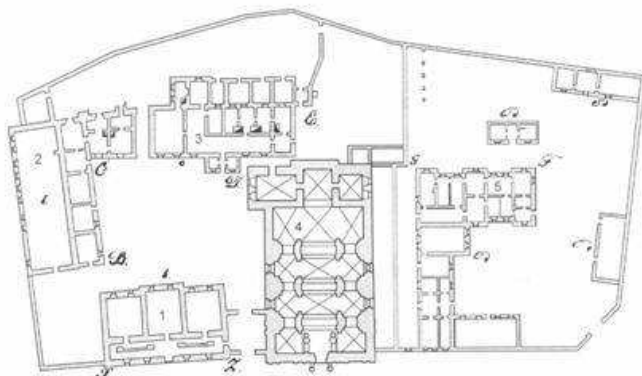
Ірина Ціборовська-Римарович

Бібліотека Кам'янець-Подільського єзуїтського колегіуму

Фондозасновник: Єзуїтський колегіум в Кам'янці-Подільському (1608–1775).

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Поява єзуїтів у Кам'янці в 1608 р. пов'язана з кам'янецьким католицьким єпископом Яном Анджеем Прохніцьким (1607–1614), який своїм коштом збудував їм храм, надав садибу неподалік від кафедрального костелу і подарував свою бібліотеку. З 1610 р. в одному кварталі зосереджувалися два навчальні заклади єзуїтів – вищий (колегіум) і нижчий (школа). Школа готувала до вступу в колегіум. Це був перший в українських землях навчальний заклад єзуїтів, десятий в Речі Посполитій, який утримував під своєю опікою трикласну школу, де навчали теології, моралі, поетики (з 1612 р.), риторики (з 1617 р.). Згодом подільська шляхта пожертвувала колегіуму значні земельні наділи й запровадила спеціальний податок на утримання школи. Така щедрість пояснюється високою якістю освіти, яку надавав колегіум. В описі міста 1700 р., складеному після виходу звідти турок, міститься згадка про існування тут єзуїтського колегіуму, конвікту і навіть цілого єзуїтського кварталу¹. Тут знаходилися два єзуїтських костели (старий і новий). При колегіумі була бібліотека з численними книгами латинською, грецькою і німецькою мовами, діяв власний театр, була спеціальна театральна зала, що знаходилася між залами риторики і поетики. Єзуїтський колегіум був престижним навчальним закладом, тут навчалася молодь з усього Поділля, переважно діти шляхти і міщан.

План кварталу XVIII ст., на якому показано:

1 – школа; 2 – старий костел; 3 – колегіум; 4 – новий костел; 5 – конвікт (гуртожиток).

¹ [Опис Кам'янця-Подільського 1700 р.]. *Архив Юго-Западной России*. 1886. Ч. 7. Т. 1. С. 556–583.

У 1773 р. будівництво костелу було завершено і тривало внутрішнє оздоблення. Посилаючись на інформацію візитаційного опису костелу, Олександр Прусевич залишив про нього такий спогад: «костел новий, чудовий, всередині світлий, з каплицями і величним, але незакінченим фасадом і вежами, має сполучення з колегіумом через вівтарну частину. Вівтар встановлений із старого костелу, орган, лавки і годинник на вежі храму поновлені»².

1775 року папа Климент XIV ліквідував Орден єзуїтів, після чого їхнє майно перейшло до Едукаційної комісії, на яку покладалося завдання реформувати систему освіти після ліквідації Єзуїтського ордену, а саме, запровадити повітові школи, які поділялися б на малі й великі. Лише останні давали учням достатню підготовку для продовження навчання в гімназіях. У 1778 р. Едукаційна комісія видала першу граматику польської мови, 1785 – «Буквар для шкіл парафіяльних». Комісія не раз здійснювала перевірку всіх шкіл, розробила і впровадила Статут школи (1783). Річ Посполита однією з перших в Європі розпочала реформу освіти, започаткувавши національну польську школу.

До міста для налагодження роботи школи були запрошені зі Львова монахи-театинці³. Вони викладали в школі лише два роки (1776–1778 рр.), але привезли і залишили школі бібліотеку з 2000 книг з різних закритих католицьких навчальних закладів, про що свідчать написи на книгах. В Кам'янці залишилися книги зі шкіл театинів із Львова, Межиріч Корецьких та ін. Про цю збірку книг пізніше згадував у своїх працях відомий краєзнавець Йозеф Ролле. Коли в 1808 р. російська влада проводила інвентаризацію театинського дарунка, книги було складено в 12 величезних пакунків. Інвентаризацію проводили лише через 30 років після того, як театинці покинули місто. Бібліотеку отримала у розпорядження школа, в якій колись викладали ті священники. Упродовж 1783–1793 рр. школа підпорядковувалася Віленській академії, а після приєднання Поділля до Росії в 1793 р. була закрита. В 1797 р. школа відновила роботу в будинку колегіуму; була підпорядкована Краківській академії. Тоді вона стала шестикласною школою. Навчання забезпечували колишні вчителі-єзуїти, а також професори з Краківської академії.

В 1803 р. школу підпорядкували новозаснованому Віленському університету. З 1814 р. колишній єзуїтський колегіум був перетворений на чотирикласну

² Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Kijów–Warszawa, Nakładem księgarni Leona Idzikowskiego, 1915. 8, 128 s. Режим доступу: <https://fbc.pionier.net.pl/details/nn2zb07>

³ *Ordo Clericorum Regularium vulgo Theatinorum* – орден для регулярних священників, котрі не приймали чернечих обітниць. При вступі до ордену давали обітницю бідності, цнотливості, слухняності, однак не йшли від світу, а продовжували виконувати обов'язки парафіяльних священників.

повітову школу, яка діяла до 1830 р., коли була закрита через епідемію холери. Події першого польського повстання 1831 р. зумовили офіційне закриття усіх польських шкіл на Правобережжі, в тому числі в Кам'янці.

На заміну закритій школі в 1833 р. у місті була відкрита російська гімназія. Спочатку вона займала різні єзуїтські будівлі. Проте в 1837–1841 рр. із матеріалу з розібраного єзуїтського костелу був споруджений корпус чоловічої гімназії, урочисто освячений 8 вересня 1841 р. У жовтні 1846 р. до Кам'янця приїздив Тарас Шевченко, гостював у свого знайомого, викладача гімназії П. О. Чуйкевича, який мешкав у квартирі навчального корпусу гімназії. Впродовж другої половини XIX ст. в гімназії навчалося від 250 до 650 учнів. Кількість учнів постійно зростала, і на початку XX ст. навіть була відведена ділянка для будівництва нової гімназії.

Але розпочалася I Світова війна, в гімназії розмістили бойові частини. 27 серпня 1919 р. була створена Кам'янець-Подільська українська державна гімназія ім. С. Руданського. Зі середини листопада 1919 до початку липня 1920 р. Поділля перебувало під польською окупацією. На двох нижніх поверхах гімназії розмістилися польські жовніри, лише третій поверх, де помістилося 15 класів, був залишений за навчальним закладом. Представники польської влади навіть заявили про те, що будинок гімназії буде забрано повністю, оскільки увесь цей квартал належить полякам. Керівництво гімназії надало польським військовим комісарам архівні документи, які доводили, що навчальний корпус ніколи не належав до католицької колегії, а був спеціально збудований для гімназії.

З початку 1921 р. Кам'янець-Подільська українська державна гімназія ім. С. Руданського була перетворена у Першу єдину трудову школу. Із старших класів гімназії було засновано Перший соціально-економічний технікум ім. С. Руданського. На другому поверсі будинку гімназії було розміщено археологічний музей.

Варто зазначити, що з 1865 р. у Кам'янці-Подільському діяв єпархіальний історико-статистичний комітет, який досліджував церковно-релігійне життя Подільської єпархії. 29 жовтня 1889 р. Микола Яворовський, який завідував справами комітету, запропонував створити в місті церковне давньосховище. Протоієрей Казанського кафедрального собору Мойсей Доронович погодився виділити для давньосховища приміщення у храмі. Було створено комісію для організації давньосховища, до складу якої увійшов Юхим Сіцинський. 30 січня 1890 р. відбулося перше засідання комітету. На ньому було затверджено правила давньосховища, обрано його завідувача та секретаря. Першим завідувачем став священник Віктор Якубович, а секретарем – Ю. Сіцинський, який з наступного року став фактичним керівником музею, очолював його понад три десятиліття.

Давньосховище розміщувалось у верхній галереї Казанського кафедрального собору та складалось із бібліотеки, архіву, образотворчих та інших пам'яток, таких як фото, гравюри, малюнки архітектурних пам'яток, живопис, скульптура, посуд та ін. Наприкінці XIX ст. давньосховище вже не могло вмістити всіх експонатів. Тож 1900 р. міська дума ухвалила заснувати Кам'янець-Подільський публічний музей, основою якого стали б фонди давньосховища, та виділити для нього окреме приміщення. В 1901 р. було створено фонд для побудови будинку для музею. Передбачалося щорічно виділяти для нього 500 крб. з коштів комітету та 1 % від доходів свічного заводу. Наприкінці 1902 р. подільський губернатор Олександр Ейлер дозволив розмістити давньосховище в приміщенні колишнього Домініканського монастиря на вулиці Дворянській (нині Домініканська). Експозиція розмістилася в двох великих залах і була відкрита для відвідування. 1911 р. в Старому місті звільнилася двоповерхова будівля духовного училища, яке переїхало на Польські фільварки. Тож у звільненому приміщенні духовного училища (нинішній Картинний галереї) тимчасово облаштували музей і бібліотеку. Експозиція займала три великі зали другого поверху, а на першому розмістилися бібліотека та читальний зал. Ю. Сіцинський проводив екскурсії для учнів місцевих і сільських шкіл, які приїздили в Кам'янець на канікули.

30 грудня 1918 р. Пилипа Васильовича Клименка було призначено професором Кам'янець-Подільського державного українського університету по кафедрі історії. 5 лютого 1919 р. ректором Іваном Огієнком його було призначено на посаду декана історико-філологічного факультету. Вже 1919 р., за ініціативою І. Огієнка та П. Клименка, було створено архівну комісію, обов'язком якої стало фахове упорядкування архівів Поділля для збереження архівних фондів та бібліотек, які залишилися без власників. До складу комісії, крім П. Клименка, входили також Ю. Сіцинський, Павло Клепатський, Леонід Б'ялковський, Опанас Неселовський.

У травні 1923 р. Ю. Сіцинського знову взяли на роботу в музей, а 15 травня 1924 р. міська влада ухвалила об'єднати археологічний і природничий музеї. Було створено Центральний міський музей, в якому було два відділи, сім співробітників. Музей мав розміщуватися на другому поверсі колишньої чоловічої гімназії. Директором об'єднаного музею призначили О. Неселовського, колишнього директора Кам'янець-Подільського духовного училища. В 1929 р. Сіцинського арештували, Неселовського звільнили з посади директора Музею, але запропонували бути директором бібліотеки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти.

У жовтні 1931 р. до Кам'янця-Подільського приїздив у відрядження представник Всенародної бібліотеки України Віктор Федорович Іваницький.

У своєму звіті про відрядження він писав: «У бібліотеці міського музею серед неупорядкованих фондів я виявив досить великий архів кафедрального костелу XVIII–XIX ст. та монастирського капітулу XVII–XVIII ст. Я сподівався знайти повний комплект єпархіальних відомостей, але професор Неселовський сказав, що за його розпорядженням здали в утиль крім одного комплекту для музею. Рештки бібліотеки Українського державного університету (який тепер став Інститутом народної освіти) як невідповідаючі профілю установи загалом мають 6 кімнат, в яких книжки стоять у 2 чи 3 ряди. Всюди темно, не можна проглянути. Загалом приблизно 50 тис. од. Ніяких інвентарних каталогів і обліку бібліотека не веде»⁴. Всенародна бібліотека України надіслала листа до Кам'янець-Подільського ІНО, в якому зазначено: «Сповідано, що неактуальні фонди Кам'янець-Подільського ІНО постановою Народного комісаріату освіти передано до ВБУ. Кошти на перевезення будуть виділені в кінці березня 1932 р. і ВБУ надішле представників»⁵. 27 травня 1932 р. до Кам'янця-Подільського для перевезення фондів «Соцвиху» і Музею приїхав у відрядження з мандатом представник ВБУ старший бібліотекар П. Ф. Павловський. Він надав спеціальне розпорядження зав. Укрнауки І. А. Мінкевича від 14 квітня 1932 р. щодо необхідності перевезення до Києва всіх рукописів, які є в Кам'янець-Подільському музеї (в тому числі архів і бібліотеку капітулу, залишивши лише ті книжки і рукописи, які потрібні для експозиції)⁶. Так серед музейної збірки потрапила до ВБУ бібліотека єзуїтського колегіуму з Кам'янця-Подільського.

Дата та місце формування фонду: 1610–1775, м. Кам'янець-Подільський, наразі вул. Татарська 14, 14а.

Історична довідка про фонд: Поповненню книгозбірні єзуїтського колегіуму в Кам'янці, так само як і інших осередків ордену, сприяли дари авторів-єзуїтів. Орденські правила забороняли мати єзуїтам особисті бібліотеки, однак передавати книги іншим установам і релігійним осередкам не заборонялось. Автори прагнули подарувати свої видання навчальним закладам. Саме тому в бібліотеці багато видань творів єзуїтських авторів.

Найціннішою частиною історичного зібрання є книги, власником яких був Ян Андрій Прохніцький (1553–1633), засновник колегіуму. Кілька книг

⁴ Протокол совещания от 15 июля 1932 г.; Акты от 8 июля и 25 июля 1932 г. Смета на перевозку книг, отчеты уполномоченных и переписка по передаче книг и рукописных материалов из фондов Каменца-Подольского и Житомирского музея библиотеке // Архів НБУВ. Оп. 1. № 394. Арк. 42–47.

⁵ Там само. Арк. 54.

⁶ Там само. Арк. 97.

з його бібліотеки з характерними суперекслібрисами зберігаються в книжкових зібраннях Софійського кафедрального собору, університету св. Володимира, Кам'янецької римсько-католицької семінарії, але на всіх них є напис «Collegii Societat Iesu Cameneci Podoliae», який свідчить про те, що власник залишив книги єзуїтському колегіуму в Кам'янці. Суперекслібрис Яна Прохніцького – тиснення на верхній кришці оправи зображення католицького єпископського капелюха з китицями, з написом «Pietate religione virtute» («Возвеличую побожність і сумління»). Архієпискуп львівський (перед тим єпискуп Кам'янець-Подільський) Ян Андрій Прохніцький відомий в історії католицьких єпархій України своєю прихильністю до єзуїтів. Почав він кар'єру з того, що кілька років був послом короля Сигізмунда III при іспанському дворі, потім отримав єпископство Кам'янецьке (в 1607 р.). Заснував єзуїтську колегію в Кам'янці, при ній «значну бібліотеку». 1614 р. дістав архієпискупство львівське, був спеціальним членом Львівської єзуїтської колегії. Цікавився історією свого роду, знайшов привілей Ягайла 1406 р., пом'яник Городищенського монастиря. На думку Михайла Грушевського, постать архієпискупа Прохніцького цікава тим, що це *gente Rutheni, natione Poloni*, з тих найстарших, що вийшли з руських боярських родів, рано спольщилися і посіли визначне становище в Польщі. Працю Прохніцького використав Шимон Окоцький для свого *Orbis Polonus* (1641), який наводив цитати грамоти 1406 р., зі вставками з Городищенського пом'яника ⁷.

Наразі у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій виявлено шість книг з бібліотеки Яна Прохніцького, які були раніше в бібліотеці Кам'янецького єзуїтського колегіуму:

1) Aureolus Petrus. Commentariorum in primum librum Sententiarum pars prima auctore Petro Aureolo Verberio ordinis minorum archiepiscopo Aquensi s.p.e. cardinali Ad Clementem VIII pont. opt. max (Romae, 1596). Шифр книги Соф. 452. Написи: «Collegii Societatis Iesu Camenenci Podolie, Hic liber mini domo abbatis Ioasapho Krokowski provenienc profesoro Collegii Kijoviensis profesiori Theodoro Woynicz Consule Kijoviensi. Anno 1685, Ex bibliotheca Metropolitano Kijovo Kathedrali».

2) Nicholaus de Lyra. Biblorum sacrorum cum glossa ordinaria; iam ante quidem a Strabo Fulgensi collecta nunc autem novis, cum graecorum, tum latinorum patrum expositionibus locupletata: Annotatis etiam ijs, quae confuse antea citabantur, locis: Et Postilla Nicolai Lyrani: Additionibus Pauli Burgenfis ad ipsum Liranum: ac ad easdem Maatthiae Toringi Replicis: Per fratrem Franciscum Feuarentium Orginis Minorum, Ioannem Dadraum, et Jacobum

⁷ Грушевський М. Причинки до історії роду Бибельських, зібрані архієпискупом львівським Яном Прохніцьким. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1902. Кн. 4. Т. 48. С. 1–12.

Cuilly, doctores Teologos Parisienses (Venetiis, 1603). Т. 3. Шифр Соф. 2. Написи: «Colegii Societat Jesu Cameneci Podolia, Ex libris Barlaam Jasinski».

3) Crispo Giovanni Battista. Io. Baptistae Crispi Gallipolitani de Ethnicis philosophis cavte legendis disputationum ex propriis cuius que principiis quinaris primus. Ad odoardum farnesium S. R. E. cardinalem Amplissimum (Romae, 1594). На фронтисписі герб Одоардо Фарнезе. Шифр. VII. 7. 38. Написи: «Colegii Societat Jesu Cameneci Podolia», «Ex libris Thimothei Piztowicz».

4) Andre Tiraqueau. Commentariorum in l. si un quàm, C. de reuocandis donationibus. Т. 6 (Venetiis, 1588). Відсутній титульний аркуш. Написи: «Colegii Societat Jesu Cameneci Podolia».

5) Caecilus Cyprianus. Cypriani Carthaginiensis episcopi, totius africae primatis ac gloriosissimi Martyris opera, iam denuo quam accuratissime recognita, collatione facta editionum Pauli Manutij & Guilielmi Morelii ad exemplaria aliquot manuscripta vetustissima, certoque ordine, habita temporum ratione, in tres Tomos nunc primum distincta (Parisiis, 1603). Шифр Соф. 49. Написи: «Colegii Societat Jesu Cameneci Podolia, Ex libris Ecclesus Metropolitanana Cathedralis S. Sophia, Ex libris Rafail Metropolitanus Kijoviensis S: Sophiae».

6) Petri Aquilani cognomento Scotelli ex ord. min. in doctrina Ioan. Duns Scoti spectatissimi (Venetiis, 1600). Шифр Соф. 457. Написи: «Collegii Societate Jesu Camenensi, Ex libris Theodor..., Ex bibliotheca Metropolitano Kijovo Cathedrali».

Можна припустити, що в серпні 1672 р, коли Кам'янець був зайнятий турками, єзуїти разом з іншими містянами швидко залишили місто, а потім мусли продавати майно і книги з бібліотеки, щоб вижити на новому місці. Мистецьки гарно оправлені книги біскуп Яна Прохніцького були антикварною цікавинкою ще в XVII ст., і митрополити київські, починаючи з Варлама Ясинського, прагнули їх придбати. Втім, шлях надходження цих книг до бібліотеки Софійського собору в Києві міг бути іншим.

Книги театинів із Львова, Межиріч Корецьких та з Віленської єзуїтської колегії мають пізніші печатки чи написи про їхню приналежність до римо-католицької семінарії в Кам'янці, що дозволяє зробити висновок, що після закриття єзуїтського колегіуму бібліотека потрапила до римо-католицької семінарії, потім до архіву капітулу домініканців, потім до Церковно-археологічного давньосховища, потім до міського музею. У складі бібліотеки Кам'янецького єзуїтського колегіуму зберіглося 12 книг з бібліотеки єзуїтського колегіуму в Слуцьку, яка за кількістю книг серед бібліотек у білоруських землях була меншою тільки від бібліотеки Полоцького єзуїтського колегіуму: на 1773 р. мала близько 3-х тисяч книг. У Гродно також був єзуїтський колегіум, в якому 1713 року збудували нове приміщення бібліотеки, оскільки там було багато книг, проте їхня кількість невідома. Можна припустити, що за час підпорядкування Віленській академії (1783–1793 рр.) бібліотеки закритих єзуїтських колегій були перевезені теatinaми до Кам'янця.

Характеристика історико-культурного фонду:

Зважаючи на вік та історичну долю бібліотеки, вона нечисельна, але представлена найважливішими для діяльності Ордену виданнями:

Тлумачення Біблії: Ildephonso de Padilla. Annotationes In Habacuc prophetam, sive discursus praedicabiles, cum Triplici indice materiarum concionatorio, & synopsis annotationum seu Discursuum, autore r.p. Ildephonso de Padilla Sacri Ordinis Minimorum S. Francisci de Paula (Sulzbaci, 1674), напис: «Collegij Camenensis Societatis Iesu Anno 1712»; Cornelius a Lapide. Commentaria in omnes divi Pauli epistolas (Venetiis, 1740), напис: «Ex Bibliotheca PP. Capucinarum Vinnicensis» (вінницькі капуцини).

Теологія: Georgio Gengell. Defensio Aristotelis & Philosophiae peripateticae per enervationem quinquaginta Lutheri Propositionum oppositarum Aristoteli, & suae Philosophiae Tractatibus tribus comprehensa (Pragae, 1713), напис «Bibliotheca Magna Collegii Vilmensis Soc. Jesu, 1715, July»; Georgio Gengell. Admiranda Zvinglii & Calvini tribus exposita Tractatibus (Pragae, 1717), напис «Collegii Camenecensi Societatis Iesu, inserisit author»; Petri Labbe, Soc. Iesu Elogia Sacra, Theologica & Philosophica, Regia, Eminentia, illustria, historica, poetica, miscellanea, Accessere Stephani Petiot Panegyrici duo, alter de rupella expugnata, alter de Delphino, praefixaest Christiani Weisii Praefatio adversus hujus Characteris contemptores (Lipsiae, 1706), напис «Collegii Vilmensis Soc. Jesu.»; Struggl, Marcus Maria. Tractatus scholasticus de Deo uno et trino, in via recentiorum ad usum studentium accommodatus, et novo de scientia media directa systemate auctus: opera et labore P. Marci Mariae Struggi (Ratisbonae, 1740), напис: «Ex Capucinarum Vinnicensis Bibliotheca, 1758»; Gervasio Brisacensi. Cursus Theologicus Brevi & Clara methodo in tres partes & sex tomulos distributus, in quo omnes Materia Theologica, tam Speculativae, quam Practicae; imo et Controversisticae cum varietate Sententiarum continentur (Coloniae Agrippinae, 1706); Atrium sapientiae apertum seu expositio in primum caput libri Sapientiae quatuor patribus exdivisa variis doctrinis & annotationibus cumulatae, A. P. Antonio Swirczynski Polono Societatis Iesu Theologo accommodata anno incarnatae Sapientiae (Leopoli, 1716), напис: «Collegii Grodnenski Soc. Jesu».

Аскетика: Petrus Obladen. Epistola paraenetica ad superiores religiosorum, eorumque professores et lectores pro emendatione studiorum monasticorum Accedit: I Authoris Vitae compendium, II Elogia vivo & Epitaphia mortui adornata, III Omnium operum ejus Catalogus, Criticis et Historicis Observationibus adornatus IV (Augustae Vindelicorum [Augsburg], 1765); Exercitia spiritualia ad mentem & normam D. Ignatii conscripta & Adaptata usui personarum ecclesiasticarum pro sacra solitudine singulis annis ineunda, & in octo vel decem dies protrahenda A R. Petro Antonio Maffei e Societate Jesu (Augustae et Ratisbonae, 1740); Discursus ascetici de regia via s. Ignatij fundatoris Societ. Jesu, et de

sapientiae domo, in duas partes distributi / authore r. p. Matthia Miłunski S. Jesu ss. theologiae doctore in publicam lucem editi (Vilnae, 1713), напис «Collegii Grodnenski Soc. Jesu» та ін.

Канонічне богослов'я: Vitus Pichler. Candidatus Abbreviatus Juris prudentiae Canonici, Secundum Gregorii Papae IX Libros V. Decretalium explanati Summa, seu Compendium (Augusta Vindelicorum & Wirceburgi, 1752).

Церковне законодавство: Regulae Societatis Jesu (лат. Правила Товариства Ісуса) (Posnanie: In Collegio ejusdem Societatis, 1741); Eduardi Corsin. Clericorum Regularium Scholarum Piarum, et in Pisana Academia Philosophiae Professoris Institutiones philosophicæ ad usum Scholarum Piarum (Venetiis, 1743). Sanctissimi Domini Nostri Benedicti papae XIV. De Synodo dioecesana. Libri tredecim. T.2 (Romae, 1755). Explanationes iuris Ecclesiastici canonico-morales in Librum IV. Decretalium De Sponsalibus & Matrimonijis. In lucem publicam datae. P. Matthia Miłynski Societatis Iesu, SS.Theologiae doctore (Vilna, 1705), написи «Collegii Slucensis S.J.», «Residentiae Slucensis S. J. donat autor».

Літургіка: Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii tridentini restitutum, S. Pii V, Pontificis maximi jussu editum; Clementis VIII et urbani VIII auctoritate recognitum, in quo Missae Novissimae Sanctorum accurate sunt dispositae (1760).

Право: Notitia Congregationum et tribunalium curiae Romanae. Hunoldo Plettenbergio, Societatis Jesu (Hildesii, 1693); Emer de Vattel. Le Droit Des Gens, ou principes de la loi naturelle, Appliqués a la conduite & aux affaires des nations & des souverains par M. De Vattel (Neuchatel, 1773), напис «Bibliotheca Collegii Miedzyrzecensis [с. Великі Межирічі або Межирічі Корецькі Рівненської обл.] Scholar Piarum 1816». Це двотомна праця, в якій Ваттель досліджує застосування права до поведінки держав і суверенів. Він обговорює природу і закони війни, нейтралітет, справедливі та несправедливі війни, мирні договори та права послів. Інша книга – Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux index (Т.1–6: A Amsterdam, 1773, Т. 7: A Maestricht, 1774), опублікована без авторства в Амстердамі. Авторами був абат Рейналь та Дені Дідро, які критикували наслідки колонізації для місцевого населення, засуджували рабство. Напис на книзі: «Bibliotheca Collegii Miedzyrecensis Scholar Piar».

Історія: автором історичних книг про Париж був Жиль Коррозе; перша його книга вийшла в 1532 р. і була свого роду історичним путівником по місту з назвами вулиць і кварталів – Gilles Corrozet. Les Antiquite croniques et singularrites de Paris, Ville Capitale du Royaume de France (Paris, 1586), напис «Collegii Vilnensis Soc. Jesu». Серед інших книг з бібліотеки колегіуму піарів у Межирічі: L.-G. Du Buat-Nancay. Élements de la politique, ou recherche

des vrais principes de l'économie Sociale: 6 t. (A Londres, 1773–1778), напис: «R. Hilarion Zibrowski post obitum Bibliotheca Collegii Miedzyrzecensis Scholar Piar 1815». Праця аббата Прево «Histoire générale des voyages, ou, Nouvelle collection de toutes les relations de voyages par mer et par...» є історією подорожей, виходила з 1746 по 1759 р. (продовжено видання 1761–1801 pp. іншими авторами), примірник має напис: «Bibliotheca Collegii Miedzyrzecensis Scholar Piar».

Хронологічні межі видань: 1586–1778 pp.

Кількісний склад фонду: 85 од. зб.

Мови видань: латинська, французька.

Зовнішні ознаки колекції: Написи: «Collegii Societatis Iesu Camenenci Podoliae», «Bibliotheca Collegii Miedzyrzecensis Scholar Piarum», «Collegii Vilnensis Societatis Iesu», «Bibliotheca Magna Collegii Vilnensis Soc. Iesu».

Суперекслібрис Яна Прохніцького, єпископа Кам'янецького (1607–1614)

Bibliotheci Mizogymnechuykijy Piarin

*ex Capucinatorum Vinnicensium
Bibliotheca. 1758.*

*Ex Bibliotheca P. P. Theatinorum Collegii ~~Leopoldianus~~
Leopoldianus*

Науково-довідковий апарат колекції: Електронний каталог створюється.
Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/node/544> .

Використані джерела і література:

Задорожнюк А., Копилов С., Петров М. Казанський собор у Кам'янці-Подільському. Кам'янець-Подільський : П П Мошак М. І., 2007. 52 с.

Мельник Е. М. Кам'янець-Подільська українська державна гімназія ім. С. Руданського (1918–1920 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський, 2007. Т. 9 : Матеріали п'ятого круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі». С. 213–229.

Михалевич И. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем ее существовании (1833–1883). Каменец-Подольский, 1883. С. 78.

Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1895. 250 с.

Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога-єзуїта Георгія Генделя (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Медієвіст: українська латиномовна література*. Режим доступу: <https://www.medievalist.org.ua/2013/03/e-16571727.html>

Krol-Mazur R. Miasto trzech nacji. Studia z dziejów Kamieńca Podolskiego w XVIII wieku. Kraków : Avalon, 2008. 690 s.

Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny. Kijów, Warszawa, 1915. 130 s.

Rolle A. Zameczki podolskie na kresach multańskich: 3 t. Warszawa, 1880. T. II. S. 290.

Олена Засць

Бібліотека Кам'янець-Подільського монастиря домініканок

Фондозасновник: Домініканський жіночий римо-католицький монастир в Кам'янці-Подільському.

Інформаційна довідка про фондозасновника:

Домініканці – члени католицького чернечого ордену проповідників (лат. Ordo Fratrum Praedicatorum). Вперше релігійна община домініканців у Кам'янці-Подільському згадується, як стверджував Ю. Сіцинський¹, в грамоті 1375 р.

Наступна згадка про черниць-домініканок стосується 1615 р., коли кілька черниць на чолі з Єлизаветою Цепловською приїхали в Кам'янець, щоб тут заснувати монастир в ім'я св. Катерини Сієнської. Подільський історик Юзеф Ролле писав, що костел в монастирі був «убогий». Розташовувався він у долині р. Смотрич біля Руської брами. Там же домініканки придбали у подільського воєводи Станіслава Лянцкоронського кам'яний будинок з ділянкою землі й улаштували в ньому монастир. Польський король Сигізмунд III надав їм у власність село Новосілку (Жабинці), що було підтверджено рішенням сеймів. 1628 р. брацлавський воєвода Стефан Потоцький подарував їм село Пудлівці.

Життя монастиря підтримував у XVI ст., потім у XVIII ст. рід магнатів (пізніше графів) Потоцьких, які відбудовували монастир. На фасаді дзвіниці можна бачити герб «Пілява» роду Потоцьких. У середині XVIII ст. зліва від дзвіниці, яка є і входом до костелу, було прибудовано двоповерховий будинок, у якому мешкали Потоцькі.

Дружиною воєводи брацлавського Стефана Потоцького була Марія Могилянка, дочка господаря Молдови Яреми Могили. 1643 року Марія Могилянка пожертвувала домініканкам палац Потоцьких, який містився на вул. Татарській біля Вітряної брами. Дочка Марії Могилянки Софія Вікторія Потоцька вступила до монастиря домініканок і внесла до нього свій посаг – понад 25 тисяч злотих. Вона ж стала настоятелькою домініканок у Кам'янці. На ці гроші черниці побудувати костел і монастир. Будівництво було закінчено в 1672 р., і домініканки вже збиралися оселитися в ньому, але того ж року Кам'янець захопили турки. Вони перебудували споруди монастиря під фортифікації.

Черниці виїхали з міста і оселилися в Жовкві, де заснували монастир. У 1699 р., після закінчення турецької окупації, деякі з кам'янецьких домініканок повернулися до міста, зокрема Софія Сулковська, Цецилія Гумецька, Вікторія

¹ Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви / упоряд. Вашук Д., Мошак М. Кам'янець-Подільський, 2009. С. 25.

Богущ, Анна Білецька. Вони оселилися в кам'яниці Лянцкоронських біля Руської брами. Після їхньої смерті монастир спорожнів. 1708 р. до Кам'янця прибула настоятелька зі Львова Варвара Корчевська з двома домініканками: Анелею Недзведькою і Феліцією Важинською. Вони оселилися в старому поруйнованому монастирі біля Руської брами. Керівник польської провінції домініканців Юзеф Моцарський подарував їм значну суму грошей, на яку черниці змогли купити будинки з ділянками землі біля францисканського монастиря. У 1710–1712 рр. було збудовано монастирські келії, і черниці переселилися з монастиря біля Руської брами у новозбудований монастир, а в 1713–1721 рр. побудували костел св. Михаїла. На початку 50-х років XVIII ст. костел і келії згоріли. Під керівництвом архітектора Яна де Вітте (1716–1785) знову почались масштабні будівельні роботи за фінансової підтримки роду Потоцьких. Будівлі домініканського монастиря з'єднали в єдиний комплекс, інтер'єр прикрасили бароковими елементами. Два корпуси монастирських келій було приєднано до костелу з півдня та півночі. У південній частині монастиря був великий сад з фруктовими деревами, квітниками і городом. При монастирі діяла школа для дівчат.

Після приєднання Поділля до Росії в 1793 р. від великого саду монастиря відрізали значну частину землі для влаштування бульвару. В 1811 р. відновила діяльність римо-католицька семінарія; заняття проводило дієцезіальне духовенство в приміщеннях монастиря домініканок. З 1833 р. домініканкам було заборонено мати школу для дівчат. У 1843 р. російська влада відібрала у монастиря земельні мастки (Жабинці, Пудлівці, третю частину Цвікловець і юридику при Руській брамі, тобто ділянку землі, де колись був перший монастир домініканок). Замість цього черницям стали видавати платню.

1864 р. домініканський монастир у Кам'янці було скасовано. Один корпус монастиря пристосували під Кримінальну палату і 2-у Поліцейську частину, а другий – під казарми Подільського губернського батальйону. Після 1917 р. монастирські споруди використовували як тюремні приміщення.

Дата та місце формування фонду: 1615–1864, м. Кам'янець-Подільський.

Історична довідка про фонд:

На більшості книг є наліпка «Bibliothecae conventus Cameneensis fratrum praedicatorum», що свідчить про їхню приналежність до монастиря домініканок. Є екслібриси, що вказують на перебування книжок у складі бібліотеки римсько-католицької семінарії в Кам'янці. Це можна пояснити тим, що семінарія існувала (з перервами) на території домініканського монастиря аж до її закриття в 1866 р. Біля сімдесяти книг подарував домініканському

монастирю Ян де Вітт: це стародруки XV–XVII ст. латинською, італійською, французькою, німецькою, голландською та англійською мовами з архітектури та військового будівництва ².

З 1865 р. у Кам'янці почав діяти Комітет для історико-статистичного опису Подільської єпархії на базі Поділької духовної православної семінарії. При комітеті почало діяти давньосховище, яке розміщувалось у верхній галереї Казанського кафедрального собору. Найбільше уваги приділялось архіву, рукописам, однак були збережені і бібліотеки католицьких установ. Унаслідок ознайомлення в жовтні 1931 р. заступника директора Всенародної бібліотеки України (ВБУ) В. Ф. Іваницького з ретроспективними фондами, накопиченими в Кам'янець-Подільському, і підготовлених ним документів, за розпорядженням зав. Укрнауки в травні 1932 р. значний масив «неактуальних» фондів було перевезено до ВБУ ³.

Характеристика історико-культурного фонду:

Фонд бібліотеки кам'янецького монастиря домініканок поділено на 4 розділи, про що свідчить наявний шифр на книгах, який складається з першої римської цифри, за нею через тире арабської цифри, далі після тире ще одна арабська цифра. За тематичним наповненням *перший розділ* увібрав у себе праці з *теології*. Домініканський орден дав світові одного з найбільших католицьких богословів – Томи Аквінського. Через це бібліотекам домініканських монастирів характерна велика кількість богословських та філософських праць Томи Аквінського (1225–1274). Кам'янецькі домініканці не були виключенням, в складі їхньої книгозбірні є більше 50-ти його видань, зокрема «*Thomae Aquinas. Summa totius theologiae: 3 t. (Lugduni, 1701–1702)*». Цей твір (лат. короткий виклад теології) є найвідомішою працею Томи Аквінського і становить сукупність усіх основних богословських положень католицької церкви; використовувався як навчальний посібник для студентів, включаючи семінаристів. Є інші видання цього твору, а також «*Theologia scholastico-dogmatica juxta mentem D. Thomae Aquinatis ad usum discipulorum ejusdem angelici praeceptoris accommodata per F. Vincentium Ludovicum Gotti (Bononiae, 1732)*», напис на примірнику: «*Ex domo illustrissimi Exellentissimo dni Michaelis Potocki Capitanes Trembovliens fundatoris muficentissimis*». Вінченцо Людовіко Готті був домініканцем, кардиналом, викладав теологію та філософію в школах домініканського ордену.

² Урсу Н. Мистецька спадщина домініканського ордену на теренах України XVII–XIX ст. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. 368 с.

³ Протокол совещания от 15 июля 1932 г. Акты от 8 июля и 25 июля 1932 г. Смета на перевозку книг, отчеты уполномоченных и переписка по передаче книг и рукописных материалов из фондов Каменца-Подольского и Житомирского музея библиотеке // Архів НБУВ. Оп. 1. № 394. Арк. 42–47.

Мартін Вігандт був католицьким філософом, який підтверджував томізм. У зібранні є примірник його книги – Martin Wigandt. Tribunal confessoriorum, et ordinandorum declinato probabilismo, complectens stylo brevi, clara, ac firma sententia omnes usitatiores materias Theologico-morales juxta probabiliora, ac inconcussa Dogmata Angelici, ac Quinti Ecclesiae Doctoris, D. Thomae Aquinatis ordinis Praedicatorum, ejusque invictissimae Scholae: serviens omnibus theologis moralibus (Venetiis, 1733). Жан Батист Гонет (1616–1681) також був французьким домініканським теологом, захисником вчення Томи Аквінського. В бібліотеці є його робота – Joanne Baptista Gonet. Manuale Thomistarum seu totius theologiae brevis cursus, in gratiam et commodum studentium editus (Antverpiae, 1745). Інша праця Ж. Б. Гонета – Clypeus Theologiae Thomisticae, auctore Joanne Baptista Gonet, Biterrensi, Ordinis FF. Praedicatorum, provinciae Tholosanae, Strictoris Observantiae, in Academia Burdigalensi Antecessore: 2 t. (Antverpiae, 1744).

Шарль Рене Білюар був французьким теологом, носив габіт домініканців у монастирі Лілля, був головним представником томістичної школи і автором книги «René Billuart. Summa sancti Thomae hodiernis Academicarum moribus accommodata, sive cursus theologiae: 19 t. (Wirceburgi, 1758)». Вінсентій Контенсон був також французьким домініканським теологом і проповідником. У головному своєму творі «Contenson, Vincentii. Theologia mentis et cordis: 2 t. (Augustae Taurinorum, 1769)» (лат. – Теологія розуму і серця) використав запозичені у отців церкви порівняння як докази схоластики. Інші книги з теології подібного змісту: Cursus theologicus, juxta mentem angelici magistri divi Thomae Aquinatis, quinti Ecclesiae doctoris. Autore A.R.P. Praesentato Fr. Joanne Villalva Sacri Ordinis Praedicatorum, Sanctae Inquisitionis Aragoniae Qualificatore, Regalis, Conventus Sancti Petri Martyris Bilbilitani Filio, jamqué Priore (Caesaraugustae [Caparoca], 1719); Monomachia Pro defensione Fidei SS. Trinitatis, Hoc est: Duellum seu concertatio e diuinis Scripturis Bernardi Paxilli de Brzezek, ordinis Praedicatorum S. Dominici, nuper collecta (Cracoviae, 1616); Jo. Laurentii Berti Florentini fratris Eremitae Augustiniani Opus de theologicis Disciplinis (Venetiis, 1760); Laurentius Vigilius de Nicollis. Praxis moralis qua parochi, confessarii Doctrina Morali Theoretico-Practica, pro eorum munere rité exequendo, solidé, & succincté instruuntur. In tres partes divisa (Augustae Vindelicorum, 1735); Charles Witasse. Tractatus theologici: quos In Scholis Sorbonicis dictavit. D. Carolus Witasse, Doctor Sacrae Facultatis Parisiensis, Socius Sorbonicus, Regiusque Theologiae Professor in septem tomos Distributi. Tomus quintus de sacramento poenitentiae (Venetiis, 1738).

Другий розділ за тематикою включає в себе праці з проповідництва, такі, як статут домініканських монастирів Томаса Ріполя, який був генеральним магістром домініканських монастирів з 1725 по 1747 рік: Acta capituli generalis provincialium et definitorum ordinis praedicatorum Bononiae in Conventu

S. P. Dominici celebrati a die 19 maii 1725 sub reverendissimo patre Fr. Thoma Ripoll, sacrae theologiae professore, ejusdemque ordinis, Generali Magistro in praedicto Capitulo electo (Romae, 1725); праці французького єзуїта і аскета, письменника Вінсента Гудрі – R. P. Houdry e Societate Jesu Bibliotheca Concionatoria Ethices Christianae praecipua continens argumenta; ordine alphabetico digesta. T. 3: L–P, T. 4: R–Z (Venetiis, 1742); Августина Паолетті з ордену святого Августина: Quadragesimale, sive discursus praedicabiles in omnes totius quadragesimae dominicas et ferias, Opera et studio R. P. M. Augustin Paoletti, SS. Theologiae doctoris eximii Ordinis Eremitarum S. Augustini, Provinciae Senensis Prioris Provincialis (Coloniae Agrippinae, 1700); французького вченого, єпископа Авранша – П'єра Данієля Юе – Petri Danielis Huetii episcopi Abrincensis Demonstratio Evangelica, ad serenissimum Delphinum. T. 1 (Venetiis, 1733); *подібного змісту інші книги*, на яких є наліпка: «Conventus Camenecensis S. Ordinis praedicatorum Dono illustrissimi domini, D. Michaelis Francisci, a Potok in Savince et Iaruga Potocki, Trembovliensis Smorzanensis & c. capitanei, fundatoris munificentissimi».

Третій розділ присвячений *трактуванням біблійної історії*, котре представлено роботою німецького католицького пастора і декана Антона Гінтера, який пропагував паломництво як важливу частину церковного життя, побудував для цього унікальну барокову паломницьку церкву святих Якова і Лаврентія на ринку Бібербаху в Аугсбурзі для великого дерев'яного розп'яття XIII ст. та написав книгу чудесних зцілень від цього розп'яття – Ginther A. Currus Israel, et Auriga ejus (Augustae Vindelicorum, 1739). Інша книга невідомого автора, який знайшов суперечності між чотирма Євангеліями – Tetrachordium Tragicam Passionis Mortisque Salvatoris Ac Domini Nostri Iesu Christi veri dei et hominis Pro salute humana inhumaniter ab hominibus passi Historiam Resonans (Vilnae, 1701). Власне, в цьому розділі тільки ці дві книги збереглися.

Четвертий розділ містить книги з *філософії*. Наприклад, найвідоміша робота домініканського філософа і теолога Антуана Гудіна – Antonio Goudin. Philosophia iuxta inconcussa tutissimaque Divi Tomae dogmata: logicam, physicam, morale, metaphysicam quatuor tomis complectens (Coloniae Agrippinae, 1726), яка є поєднанням схоластики і томізму. В бібліотеці є твір домініканця Жака-Казимира Герінуа, який є автором чотирьох великих томів схоластичної філософії – Jacobo Casimiro Guerinois. Clypeus Philosophiae Thomisticae contra veteres et novos ejus Impugnatores (Venetiis, 1729), та том 1 із серії «Annalium Ordinis Praedicatorum: reverendissimi Patris Magistri F. Vincentii Mariae Ferretti Vicarii» (Romae, 1756).

Серед книг цієї бібліотеки є один з перших підручників з логіки – Ars dirigendae mentis ad rerum metaphysicarum, moralium et physicarum (Venetiis,

1739) та 5 частин практичної логіки Антоніо Дженовезі – Genovesi Antonio. Elementorum artis logico-criticae libri V (In typographia Bassanensi, 1766).

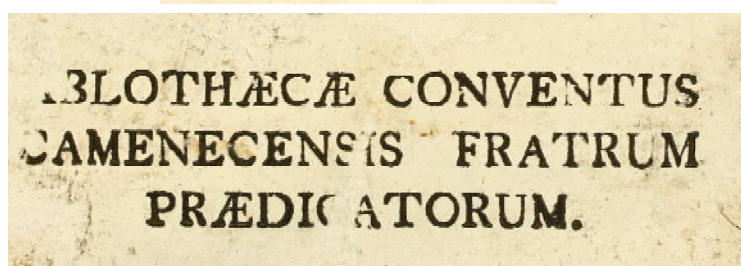
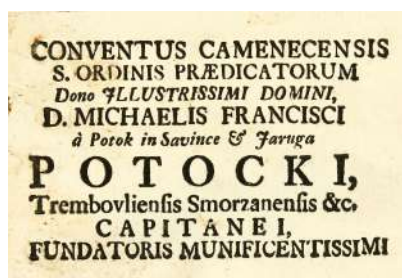
Є в бібліотеці кам'янецьких домініканок збірники документів, що стосуються діяльності домініканського ордену, які упорядкував генерал-магістр домініканського ордену Антонен Бремон – Acta capituli Generalis provincialium, et definitorum ordinis praedicatorum Bononiae in Conventu S. P. Dominici celebrata die 1 Junii 1748 sub reverendissimo patre Fr. Antonio Bremond Sacrae theologiae professore (Romae, 1748, Romae, 1756) та інструкції для монастирських настоятелів Бенедикта Котфіцького, які містять, між іншим, поради про добре постачання і порядок в монастирських бібліотеках – Kotficki Benedict. Superior regularis qua pater, qua iudex, in duas partes divisus, seu Synopticum Compendium eorum omnium, quae a Superioribus Regularibus desiderantur, Tam in regimine Conventuum, quam etiam in peragendis Canonicis paternis visitationibus (Berdiczoviae, 1773) та ін.

Хронологічні межі видань: 1616–1773 pp.

Кількісний склад фонду: 145 од. зб.

Мова видань: латинська.

Зовнішні ознаки колекції: друковані наліпки на форзаці: «Conventus Camenecensis S. Ordinis praedicatorum. Dono illustrissimi domini, D. Michaelis Francisci a Potok in Savince et Jaruga Potocki, Trembovliensis Smorzanensis & c. capitanei, fundatoris munificentissimi», «Bibliothecae conventus Camenecensis fratrum praedicatorum»,

Науково-довідковий апарат колекції у стадії створення.

Використані джерела і література:

Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев : Типография С. В. Кульженко, 1895. 250 с.

Сінкевич Н. Laudare, praedicare, benedicere: домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. Київ : Кайрос, 2009. 408 с.

Сіцінський Ю. Поділля під владою Литви / упоряд. Ващук Д., Мошак М. Кам'янець-Подільський: [б. в.], 2009. 160 с.

Урсу Н. О. Роль меценатів у створенні художньо-композиційного ладу домініканського костелу в Кам'янці-Подільському. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. 2007. № 11. С. 141–147.

Олена Заєць

Бібліотека Кам'янець-Подільської римо-католицької семінарії

Фондозасновник: Римо-католицька семінарія в Кам'янці-Подільському (1721–1866).

Інформаційна довідка про фондозасновника: Католицька Церква римського обряду поширилась на Поділлі завдяки діяльності домініканського та францисканського орденів, місії яких свого часу підтримували польський король Казимир III і подільський князь Олександр Коріятович. Протягом XV–XVII століть на території дієцезії активно поставали храми й росли парафії. Для розбудови релігійного життя були запрошені члени чернечих орденів: бенедиктинці (XVI ст.), францисканці й кармеліти (XVII ст.), а в епоху контрреформації – єзуїти. Але нестабільність кордонів і політичної ситуації робили перерви в їхній діяльності, особливо під час окупації Османською імперією (1672–1699). Точні кордони дієцезії були визначені лише 1717 р. єпископом Стефаном Рупневським (1716–1721). Він же 1721 р. заснував духовну семінарію. Але в семінарії не було власного будинку, тому вона містилася в монастирі босих кармелітів.

Будівництво корпусу для семінарії розпочав єпископ Миколай Дембовський (1680–1757) на пожертву каноніка Матея Гронкевича. Будинок для семінарії зведений в 1782 р. у північно-західному куті площі Польський ринок. Первісно це був двоповерховий будинок у формі літери П, східний фасад якого виходив на площу. Будинок був темного кольору, почленований білими пілястрами, на краю високого гонтового даху були встановлені скульптури єпископів. Головний вхід був у вигляді ганку з двома зустрічними сходовими маршами. У цій будівлі римо-католицька духовна семінарія діяла до 1793 р.

Після Другого поділу Польщі і входу 1793 р. до Кам'янця-Подільського російських військ єпископ Адам Красінський (1760–1793) відмовився присягнути новій владі, що призвело до конфіскації єпископських і катедральних маєтностей, а також ліквідації 1795 р. самої дієцезії і семінарії. Будинок семінарії забрала російська губернська влада в державну скарбницю, а з 1798 р. там розмістилося губернське правління і друкарня, де друкувалась газета «Подольские губернские ведомости».

У 1799 р., за правління імператора Павла I, була відновлена Кам'янецька католицька єпархія. Єпископом став Михайло Роман Сераковський. У зв'язку з малою кількістю семінаристів і відсутністю приміщення він вирішив закрити семінарію, а трьох кліриків, які в ній навчались, відіслав до Олики. У 1811 р. діяльність семінарії відновили, а єпископ Франциск Мацкевич (1809–1842) доручив підготовку священників отцям місіонерам св. Вінцентія де Поля. Заняття проводило дієцезіальне духовенство в приміщеннях монастиря

домініканок аж до скасування єпархії в 1866 р. Тоді ж було закрито й католицьку семінарію. Парафії перейшли до Луцько-Житомирської дієцезії. Напередодні скасування Кам'янецької дієцезії мала 11 деканатів, 100 парафій, 9 філій, 6 монастирів, 176 дієцезіальних священників, 31-го семінариста, 44-х ченців та 274 786 вірян. Лише в грудні 2019 р. будівлю повернуто у власність Кам'янець-Подільської дієцезії римсько-католицької церкви в Україні.

Дата та місце формування фонду: 1721–1866, м. Кам'янець-Подільський.

Історична довідка про фонд: наявність шифрів монастиря домініканок на деяких книгах та наліпки «Bibliothecae conventus Camenecensis fratrum praedicatorum» свідчить про перебування семінарії на території комплексу домініканського монастиря і поєднання їх бібліотек. А наявність на всіх книгах трикутної печатки «Бібліотека Кам'янець-Подільський історичний музей» з номером, який вписували вручну, говорить про передачу бібліотеки семінарії до краєзнавчого музею Кам'янця-Подільського, що відбулось завдяки Юхиму Йосиповичу Сіцинському.

Характеристика історико-культурного фонду:

Як і в інших релігійних навчальних закладах, бібліотека в Кам'янецькій семінарії має багато примірників *Біблії*, зокрема таких видань: Sainte Bible en latin et en françois, avec des notes littérales, critiques et historiques, des préfaces et des dissertations, tirées du Commentaire de Dom Augustin Calmet, abbé de Senones, de Mr. L'abbé de Vence, & des Auteurs les plus célèbres; pour faciliter l'intelligence de l'Ecriture Sainte: 17 volumes (Paris, 1767–1773). Видання французькою мовою, певно використовувалось і для вивчення мови, і для вивчення Святого Письма.

Гданська Біблія 1632 р. перекладу Миколаєвського була такою ж важливою для польських протестантів, як Біблія Якуба Вуєка для католиків. З цієї причини вона була ще кілька разів опублікована, в тому числі в 1726 р. в Галі, попри те, що Ватикан заборонив її в 1633 р., а Варшавський синод наказав вилучати її під страхом відлучення від церкви. Тоді було спалено багато примірників перекладу, тож Гданська Біблія стала рідкісною вже наприкінці XVII ст. У бібліотеці семінарії зберігся примірник видання в Галі 1726 р.: Biblia Święta: to jest Księgi Starego y Nowego Przymierza z Zydowskiego y Greckiego Języka na Polski pilnie y wiernie przetłumaczone. Є також примірник офіційного видання католицької церкви – Biblia sacra juxta exemplar vaticanum: Ad usum Collegii S. Congregationis de Propaganda Fide. Vetus Testamentum: Tomus I–VI. Novum Testamentum: Tomus I–II. Complete in 10 Volumes (Romae, 1768).

Тлумачення Біблії: Erasmus Roterodamus, Desiderius. Urgatio adversus epistolam non sobriam Martini Luteri (Basileae, 1534); Antonio Cito. Verita Cristiane, proposte in Vienna Dal. P. Antonio Cito, della Compagnia di Gesu (Vienna Austria, 1754); Bagienski Adolphus. Introductio historico-critica in libros sacros (Vilnae, 1844).

Розділ *Теології* містить видання томістичної школи, що, можливо, пояснюється вливанням бібліотеки домініканського монастиря: Sebastiani Gigibaldi. Ex Clericis Regularibus Barnabitis Congregationis S. Pauli Opera Moralia pars prima De Sacramentis. Additis in Nupperima hac Editione pluribus suis signanter locis distributis ex Edictis, Decretis, seu Institutionibus, atque Bullis SS. D. N. Benedicti XIV. Studio et labore Antonii Giandolini sacerdotis Veneti (Bolognae, 1760). Напис на книзі: «Pertinet ad Bibliothecam Conventus Camenensis Podolia Ord. SSS. Trinitt. Redemph Captt.». Інші видання: Tractatus theologicus dogmatico-historico-critico-scholasticus de deo Trino, Angelorum aliorumque operum ad extra creatore juxta Mentem S. Thomae Angelici Doctoris per R. A. P. S. praesentatum Albertum Kreczman regentem studij generalis Grodnensis, ulibus scholarum Thomisticarum (Vilnae, 1779); Promptuarium Thomisticae theologiae A. P. Xaverio Jesu Discalceatorum B. Mariae Mercedis, hujus Collegii Panormitani Regente. Principi Joanni VI. De vigintimillis, nortmannis, Svevis, Aragonisque Comiti (dei gratia) (Panormi, 1717). На книзі наклейка монастиря домініканок з Кам'янця-Подільського. Є в цьому розділі палеотип: Tidemannus Giese. Flosculorum Lutheranorum De Fide et Operibus anthelogicon (S. l., 1524).

Аскетика: Regula S. Augustini et Constitutiones FF. Ordinis Praedicatorum nunc recenter reimpressae iussu reuverendiss. Patris Antonini Cloche, eiusdem ordinis magistri generalis (Romae, 1690); Petrus Obladen. Epistola paraenetica ad superiores religiosorum, eorumque professores et lectores pro emendatione studiorum monasticorum. Accedit: I. Authoris Vitae compendium; II. Elogia vivo & Epitaphia mortui adornata; III. Omnium operum ejus Catalogus, Criticis et Historicis Observationibus adornatus; IV. (Augustae Vindelicorum, 1765); Exercitia spiritualia ad mentem & normam D. Ignatii conscripta & Adaptata usui personarum ecclesiasticarum pro sacra solitudine singulis annis ineunda, & in octo vel decem dies protrahenda A R. Petro Antonio Maffei e Societate Jesu (Augustae et Ratisbonae, 1740); Mateusz z Krakowa. Ars moriendi (Cracoviae, 1533); Sacro Diario domenicano nel quale si contiene un breve ragguaglio delle Vite de Santi, Beati, e Venerabili dell'Ordine de Predicatori distribuite per ciascum giorno del Mese con alcune Riflessioni, da un religioso dello stesso Ordine (Roma, 1743) та ін.

Канонічне богослов'я: Vitus Pichler. Sacrae Juris Canonici Secundum Gregorii Papae IX Libros V. Decretalium explanati Summa, seu Compendium (Augusta Vindelicorum & Wirceburgi, 1752); Hugo de Sancto Charo. Hugonis

S. Romanae Ecclesiae tit. S. Sabinae Cardinalis primi Ordinis Praedicatorum (Coloniae Agrippinae, 1621); Tommaso Maria Mamachi, Fr. Thomae Mariae Mamachii ordinis praedicatorum theologi casana tensis epistolarum ad Justinum Febronium jurisconsultum De ratione regendae Christianae Reipublica, deque legitima Romani Pontificis Potestate (Romae, 1777); Vita B. Joannis Francisci Regis, e Societate Jesu / Autore P. Antonio Boneto, ex eadem Societate Reimpressa (Typis Collegii Sandomiriensis Societatis Jesu, 1716) – з бібліотеки єзуїтської колегії в Кам'янці-Подільському.

Церковне законодавство: Eduardi Corsini. Clericorum Regularium Scholarum Piarum, et in Pisana Academia Philosophiae Professoris Institutiones philosophicae ad usum Scholarum Piarum (Venetiis, 1743), Benedicti (papae, 1740–1758). Sanctissimi Domini Nostri Benedicti papae XIV. De Synodo dioecessana libri tredecim. T. 2. (Romae, 1755); Catechismus ex decreto SS. Concilii Tridentini ad parochos S. Pii V. Pont. Max. Jussu editus celsissimo principe Christophor. Com. Migatio archiepiscopo Vindobonense mandante in usum Cleri sui recusus. Editio epistola Pastoralis Celsissimo praesulis et Prolegomenis ornata (Vindobonae, 1760); Sacrosanctum Concilium Tridentinum cum citationibus ex utroque Testamento, Juris pontificii constitutionibus, alisque S. Rom. Eccl. Conciliis (Patavii, 1753) та ін.

Літургіка: Processionale responsoria, antiphonas, aliaque, in Supplicationibus decantari solita, complectens, ad normam S. Romanae Ecclesiae concinnatum; usui Regni Poloniae provinciis accommodatum, rubricarum notis ab Andrea Dabrowa Szczepanovio Artium Liberalium & Philosophiae in Universitate Crac: (Cracoviae, 1725); Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii tridentini restitutum, S. Pii V, Pontificis Maximi jussu editum; Clementis VIII et urbani VI auctoritate recognitum, in quo Missae Novissimae Sanctorum accurate sunt dispositae (1760); рекомендації для допущення до сповіді – Moscicki Mikołaj. Examen approbandorum ad S. Confessiones excipiendas (Cracoviae, 1622); Regnault L. G. Instructions sur la confirmation, distribuées pour chaque jour, pendant six semaines avant la réception de ce sacrement... par M. l'abbé Regnault (1778) (Paris, 1810) та ін.

Право: збірник церковних правових норм в католицтві – Institutiones juris canonici: 2 t. (Vilnae, s.d.); Sigismundi Scacciae iurisconsulti romani tractatus de sententia, et re iudicata. Omnibus admodum utilis, Iudicibus autem, Ducibus, Regibus, aliisque principibus magna ex parte necessarius. Liber 3. De iudicijs, &c. Duplici indice tam rerum notabilium, quam glossarum, & quaestionum exornatus (Venetiis, 1669); Hunold Plettenberg. Notitia Congregationum et tribunalium curiae Romanae Auctore Hunolodo Plettenbergio, Societatis Jesu (Hildesii, 1693); Tractatus de maioribus rerumque capitalium episcoporum causis ad papam deferendis, et romana sedis origine atque autoritate. Authore reverendiss Laelio

Iordano, episcopo Acernensi (Venetii, 1622); Constitutiones synodorum metropolitanæ ecclesiae gnesnensis provincialium autoritate synodi provincialis gembicianaepen deputatos recognita ejussu vero & opera illustrissimi et reverendissimi domini d. Joannis Wężyk (Cracoviae, 1761) та ін.

Гомілетика: Girard. Nauki, czyli Kazania na parafie X. Girarda Plebana de St. Loup, z Francuzkiego na Polski ięzyk przełożone przez X. Wacława Piaseckiego: I, II, III, IV t. (Warszawa, 1785); De la connoissance de Jesus-Christ. T. 2. (Paris, 1771), напис на книзі: «Bibliotece Seminaryum Diecezjalney Kamieńec... 18 kwietnia 1851».

Філософія: томістична філософія представлена зокрема книгою: Vincenzo Ludovico Gotti. Vera Ecclesia Christi signis, ac dogmatibus demonstrata contra Jacobi Picenini Apologiam pro Reformatoribus, & Religione Reformata, atque ejus religionis triumphum Opus eminentissimi, ac reverendissimi F. R. Vincentii Ludovici Cardinalis Gotti ordinis praedicatorum, latinis litteris consignatum a Fr. Vincentio Thoma Covi ejusdem ordinis (Bolonae, 1749). В усіх навчальних закладах кінця XVIII – початку XIX ст. вводилося викладання філософії за підручником Баумейстера: Baumeister F.C. Elementa Philosophiae Recentioris (Mosquae, 1802).

Історія. Тут представлені, серед інших: найвідоміша та цитована ораторами робота давньоримського письменника Валерія Максима: Valerii Maximi de factorum dictorumque memorabilium exemplis libri nouem, cura & diligentia recogniti, Una cum Henrichi Loriti Glareani, Patricij Claronensis (Basileae, 1562). Інші книги: Klein A. Historia Ecclesiae christianae, a nativitate salvatoris, usque ad obitum Pii VII, pontificis Maximi (Graecii, 1828); Magnus J. Gothorum Sueonumque historia, ex probatis antiquorum monumentis collecta, et in XXIII. libros redacta (Basileae, 1558); Jan Chrzciel Albertrandi. Panowanie Stefana Batorego, króla Polskiego: wyęte z rękopismów Albertrandego biskupa Zenopolitanskiego przez Zegotę Onacewicza (Warszawa, 1823); Bohomolec F. Życia sławnych polaków: Życie Jana Zamoyskiego, kanclerza y hetmana Wielkiego Koronnego. T. 2. (Warszawa, 1805); Skrzetuski W. Prawo polityczne narodu polskiego. T. 2 (Warszawa, 1784) та ін.

Література та мовознавство: Thesauri polono-latino-graeci Gregorii Cnapii e Societate Iesu (Posnaniae, 1726), Lexicon latino-polonicum = Siownik łacinsko-polski.... przez X. Florianą Bobrowskiego (Wilno, 1844); Académie Royale des Inscriptions & Belles-Lettres. T. 3: Oeuvres de Mr. L. Racine. Qui Renferme La religion et la Grace Poèmes (Amsterdam, 1750); Dzieła Franciszka Karpińskiego wierszem i proza. T. 3 (W Wroclawiu. 1826); Nouvelle Grammaire française sur un plan très méthodique.... Par M. Noël, et M. Chapsal (Kiev, 1856) та ін.

Хронологічні межі видань: 1533–1852.

Кількісний склад фонду: 324 од. зб.

Мови видань: латинська, польська, французька.

Зовнішні ознаки колекції: печатка «Sigillum bibliothecae seminarii Rom: Cathol: Camenecensis», або напис «Bibliothecae R.C. Camenecensis Seminarii».

Науково-довідковий апарат колекції: колекція потребує наукового і бібліографічного опрацювання.

Використані джерела і література:

Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев, 1895. 250 с.

Сінкевич Н. Laudare, praedicare, benedicere: домініканський орден на Волині в кінці XVI – на початку XIX ст. Київ : Кайрос, 2009. 408 с.

Олена Засць

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Абаза В. А. 25
Абер Луї 217
Августин Блаженний 176
Августин (Гуляницький) 136
Авксентій (Галинський) 130, 174
Августін Аврелій 81, 232
Агріппа Генріх Корнелій Неттесгаймський 22
Адам Красінський 257
Аделунг Ф. П. 65
Азаревич Д. І. 199
Айвазян О. Б. 109
Акакій (Заклинський) 97
Алабовський М. П. 156
Александров Н. І. 23
Алексєєв О. О. 190
Алишевський П. 13
Аллеманов Д. В. 50
Альберт Великий 217, 232
Алькасар Людовік де 232
Альфонс Марія де Лігуорі 217
Амате де Гравесон 219, 225
Амвросій (Лотоцький) 92, 96, 170, 172
Амвросій Медіоланський 81, 162
Амвросій (Орнатський) 124
Амвросій (Подобєдов) 20, 154, 176
Амман Й. 81
Амфілохій (Леонтович) 174
Амфітеатров Я.К. 82, 95
Ананьєв П. 66, 142
Андрій Кесарійський 176
Андрій (Шагуна) 83
Анічков Д.С. 85
Анненков О. 197
Аносов О.В. 175
Антоній (Грекович) 196
Антоній (Амфітеатров) 79, 83, 117, 136, 139, 174
Антоній (Петрушевський) 5, 6, 133, 152, 153, 157, 159
Антоній (Радивиловський) 139, 174, 175, 176, 196

Антоній (Смирніцький) 130
Антоній (Соколов) 110
Антоній (Храповицький) 5, 6, 96, 97, 133, 136, 146, 147, 148, 150
Антонін (Капустін) 13, 22, 25, 139
Антонович В.Б. 45, 141
Антонович С. 172
Апіан Петер 233
Апостол Данило 195
Арістов А. П. 57
Аристотель 232
Арнобій Афр 105
Арсеній (Івашенков) 96
Арсеній (Мінін) 177
Арсеній (Могилянський) 12
Арсеній (Москвін) 22, 135
Арсеній (Радкевич) 131, 197
Архангельський О. А. 50
Аскоченський В. І. 30, 85, 95
Астаф'єв М. О. 154
Астаф'єв С. 205
Афанасій (Кальнофойський) 130
Афанасій Олександрійський 81, 175
Афанасій (Шептицький) 23
Афанасьєв-Чужбинський А.С. 24
Ашик А.Б. 87, 126

Багалій Д. І. 3, 4, 149
Бакунін П. О. 21
Балабан Федір 158
Балицький П. О. 160, 183
Балінський М. 37
Бальмонт К. Д. 57
Бантиш-Каменський М. М. 12, 13, 26, 124
Барвінок В. І. 5, 6, 188, 202
Барвінок Ганна (Куліш Олександра Михайлівна) 140
Барсов М. В. 135
Барсов Т. В. 23. 140. 154
Бартенев П. І. 199. 200
Баумейстер Х. 24. 37. 140. 261
Бахланов С. 189
Башкірцева М. К. 24

Беба А. М. 109
Бедринський І. І. 123
Бек-де-Фукър Л. 86
Бекан Мартін 105
Беккер К. Ф. 86
Белимович А. Д. 58
Белоусович Л. 112
Белявський Є. В. 88
Бен Олександр 84
Бендер М. О. 38
Бен-Давид Т. 65
Беневський В. Д. 51
Бенескриптов Є. А. 137
Бессель В. 50
Березовський М. С. 50, 51
Бережков М. М. 27
Белецький А. В. 26
Белогорський М. А. 148
Бельський Марцин 206
Биковський Л. У. 4
Битобе П. Ж. 106
Бібіков Д. Г. 15
Білецька Анна 251
Білокінь С. І. 207
Біляшівський М. Ф. 40
Блакитний М. М. 115
Бобринський Г. О. 147
Бобров Є. О. 58
Бобровницький І. М. 22
Бобровська С. Л. 24
Богданов М. Г. 138
Богданов С. М. 88
Боголюбов Д. І. 56
Богословський О. М. 140
Богомолець Франтішек 73, 261
Богущ Вікторія 251
Больц А. К. 66
Бонавентура св. (Джованні ді Фіданца) 225
Бондар Н. П. 30, 145, 193, 194, 197
Боровський Франтішек 225

Бортнянський Д. С. 50, 51
 Бочковська В. Г. 172
 Бродовський Каспер 230
 Браун Себастьян 229
 Бриль-Крамер К. А. 156
 Бохорс Домінік 218
 Бріано Якуб 229
 Бродович Й. О. 40
 Брокгауз Ф. А. 88
 Буало Н. 85
 Бугославський Г. К. 111, 112
 Буданов І. Н. 131
 Булгаковський Д. Г. 149
 Бураков І. П. 141
 Бургаве Герман 233
 Бурчак Ф. С. 156
 Бурега В. В. 90
 Бухнер І. З. 142
 Буховський Бенігнус 217
 Бучинський В. 189
 Бушуєв В. 204
 Б'ялковський Л. Б. 241

Важинська Феліція 251
 Вайсенбах Й. А. 72
 Валентій П. 102
 Валерій Максим 261
 Вальсеккі Антоніно 70, 225
 Варлаам (Денисов) 112
 Варлаам (Криницький) 174
 Варлаам (Ряшенцев) 57
 Варлаам (Шишацький) 91
 Варлаам (Ясинський) 12, 118, 174, 264
 Василій (Богдашевський) 11, 19, 54, 57, 83, 95
 Василій Великий 20, 36, 81, 175
 Василій (Жудро) 154
 Васильєв М. Г. 145
 Васильєв О. А. 145
 Вебер Георг 25, 86
 Ведель А. Л. 50, 51, 52, 57
 Везалій Анре 233

Везенер П. 87
Вейгель Й. Х. 81
Венде Е. 50
Веніамін (Базилевич) 197
Веніамін (Краснопєвков-Румовський) 176
Венсон А. 142
Вернадський В. І. 3
Верушевський Казимеш 74
Верхарн Е. 57
Верхратський І. Г. 45
Вєчорковський Міхал Ігнатій 232
Винниченко В. К. 45
Виноградова О. 145
Вишневецький М. С. 214, 215
Вишневецький Я. М. 215
Віктор (Садковський) 113
Вікторова М. О. 86
Вінет О. 106
Віталій (Гречулевич) 96, 154
Вітте Ян де 251, 252
Віссаріон (Нечаєв) 176
Владимир (Алявдін) 83
Владимир (Благоразумов) 154
Владимир (Мусатов) 83
Владимиров П. В 38
Владислав IV Ваза 12
Власовський І. Ф. 43, 47
Вознесенський І. І. 83, 191
Войнич Е. Л. 59
Вольтман Л. 38
Воробкевич Є. С. 86
Воронов О. 32
Воронец Є. М. 149
Воронин О. Д. 190
Воротніков П. 50
Вортман Д.Я. 172
Вруцевич М.С. 140, 154
Всеволод Ярославович 195
Вуск Якуб 36, 81, 121, 258
Вукович Божидар 22, 36

Вукотич Н. М. 149
Вяземський П. А. 200
Гааке В. 59
Гавриїл (Кременецький) 12
Гавриїл (Петров) 102, 123, 138
Галайба В. 194
Галахов О. Д. 85
Гален Клавдій 233
Галуппі Бальтассаре 50, 51, 52
Галуччі Ангел 210
Гакман І. Ф. 177
Гамарник Я. Б. 160
Гартух Е. 190
Гвидо де Колонне 177
Гдешинський П. С. 51
Гедеон (Вишневський) 23
Гедеон (Криновський) 176
Гедеон (Слонімський) 174
Гезеніус Г. Ф. В. 65
Гейм І. А. 88
Гейне С. 51
Генгель Георгій 210, 232, див. також Gengell Georgius
Геннаді Г. Н. 142
Георгій (Кониський) 22, 139, 176
Геппенер М. В. 8, 121
Гербіній Йоганн 169
Герман (Кердановський) 174
Гесіод 140, 232
Геттингер Ф. 82
Гізо Франсуа 136
Гіляревський О. К. 205
Гільдебрант П. А. 20, 148
Гладков Б. І. 154
Глаголев А. А. 154
Глинка С. 87
Гнатенко Л. А. 127
Говоров Д. 27
Гоголь М. В. 59
Гогоцький С. С. 95, 137
Гойська (Гостська) Ганна 165

Голіцин Д. М. 173
Головацький Я. Ф. 25
Голубєв В. В. 59
Голубєв С. Т. 58, 168, 197, 202
Голубинський Ф. О. 136
Голубятников П. В. 155
Гольтисон М. А. 50
Гончарук В. М. 197
Гопцус П. О. 51
Горбаха Г. 222
Гошкевич В. І. 39
Грановський Б. В. 30, 100, 109, 164
Гребінка Є. П. 24
Гребенкі 167
Гречулевич В. Я. 139
Грибович С. 51
Грибоєдов О. С. 200
Григорій Богослов 81, 162, 176
Григорій Палама 22
Григорій (Хомишин) 149
Григорович-Барський В. Г. 25, 38, 177
Григорович М. І. 23
Григор'єв І. Ф. 135
Гронкевич Матей 257
Гроссе В. 50
Гросул С. 52
Грот М. Я. 57
Грушевський М. С. 44, 243
Гулак Артемовський П. П. 24
Гумецька Цецилія 250
Гурин Е. Г. 156
Гурій (Карпов) 132
Гутхейль О. Б. 50

Давидов С. 50, 51
Дамирський Купріян 217
Данилевський М. Я. 38
Даніель В. В. 66
Дашкевич М. П. 59
Деви Гамфри 177
Дегтярьов С. 50, 51, 52

Деколоній Домінік 218
Дель Рио Мартін Антоніо 232
Демидов А. М. 27
Демченко М. Н. 183
Дем'янчук В. 160, 164
Денисенко А. В. 145
Дениско Л. М. 3, 13, 31, 47, 53, 62, 67, 76, 169, 172, 202
Денікін А. І. 11, 147
Державін Л. 140
Дзюба О. М. 111
Диковський Г. 203
Димитрій (Ковальницький) 25, 48, 49, 68
Димитрій Ростовський (Туптало) 18, 22, 96, 136, 176, 189
Дідора В. 202
Дідро Дені 246 див. також Diderot Denis
Діонісій Галікарнаський 232
Діонісій Фурноаргафіот 191
Длугош Ян 97
Дмитрієв М. В. 149
Дмитрієвський І.І. 106, 123, 138, 190
Довнар-Запольский М. В. 26
Доронович Мойсей 240
Дорофей авва 176
Дорошенко Д. І. 45
Досифей (Иващенко) 138
Драгоманов М. П. 45, 86
Дроздов В. Г. 111, 113, 115
Дроздов М. М. 19
Дружбицький Каспар 210, 232
Дубровіна Л. А. 4, 8, 9, 62, 67, 194
Думитрашко К. Д. 14, 24, 32
Думитрашко Н. О. 22
Дунін Пьотр 218
Дунін-Борковський В. К. 112
Дьяченко Г. М. 139

Еберт Й. Я. 85
Еблард Й. 82
Ейлер О. О. 241
Ейлер Л. 85
Економід К. 142

Енгельгардт М. О. 38
 Ернст Ф. Л. 183
 Ертель В. І. 88
 Євгеній (Болховітінов) 13, 77, 79, 86, 118, 123, 124, 127, 130, 139, 145, 158
 Євлогій (Васіановський) 198
 Євлогій (Георгієвський) 147
 Євсей (Орлинський) 139
 Євгеній (Шершилов) 110, 112, 152, 153, 154, 155
 Євсей Пимен 105
 Єлисей Плетенецький 158
 Єпіфаній (Могилянський) 174
 Єрмаков Є. Ф. 187, 204
 Єрмоген (Голубев) 133
 Єфрем Сирин 81, 176, 190, 206
 Єфремов К.В. 110
 Жеглицький Арнольд Казимир 210
 Житецький П. Г. 27
 Жиль Коррозе 246
 Забелін П. П. 23
 Загоровський М. М. 149
 Загоскин М. П. 60
 Задорожнюк А. Б. 249
 Заєць О. В. 4, 7, 10, 127, 145, 157, 164
 Закревський М. В. 24
 Зарудний І. 173
 Затонський В. П. 183
 Затценгофен Ф. 51
 Захарченко М. М. 27
 Захар'їн П. М. 87
 Звездинський М. 141
 Зверев Г. С. 90
 Зданевич Б. І. 6, 30, 121, 188, 193, 213, 221, 236
 Зеленський М.С. 24
 Зерников Адам 124
 Зизаній Лаврентій 18
 Златоверховников М. І. 23
 Знаменський І. С. 96
 Зуев В. Ф. 27

Зябловський Є. П. 64
Іакінф (Карписький) 124
Іаков (Воронковський) 196
Іванишев М. Д. 131
Іваницький В. Ф. 7, 133, 241, 252
Іванова О. 202
Івашковський С. М. 88
Ігнатій (Брянчанінов) 139, 177
Ігнатій Лойола 232
Ідзіковський Л. В. 50, 53
Ієроним (Блонський) 174
Ієроним (Екземпларський) 181
Ієроним (Калетинський) 167
Ієроним Стридонський 176, 217
Ізвеков М. Д. 190
Ізраїль (Лукін) 21
Іконников В. С. 19, 31
Іларіон (Спаський) 185
Ілля Минятій 137
Ільєнков Я. 87
Індржишек Г. 53
Інокентій III (папа) 189
Інокентій (Беляєв) 138
Інокентій (Борисов) 22, 23, 139
Інокентій Гізель 18, 137, 176
Інокетій (Новгородов) 137
Інокентій (Паскевич) 114
Інокентій (Смирнов) 65, 137
Інокентій (Ставецький) 104
Іоан Дамаскін 189
Іоан Златоуст 122, 175, 196, 206
Іоан Ліствичник 196
Іоан (Максимович) 110, 137
Іоаникій Галятовський 18, 38, 84, 139, 167, 176, 184, 196
Іоаникій (Никифорович-Полонський) 102, 104
Іоаникій (Руднєв) 78, 154, 174
Іоасаф (Кроковський) 174
Іов (Борецький) 11, 12, 184
Іов Почаївський (Залізо) 165
Іогансен А. 50

Іосиф (Соколов) 97
Іраклій (Лісовський) 68
Іриней (Клементьєвський) 123, 136
Іриней (Орда) 20, 95
Іриней (Фальковський) 12, 118, 123, 174, 176, 181, 184, 185
Ісая (Копинський) 22
Іустин (Охотін) 96
Йоан Авільський 105
Йоан Посселій 105
Йосиф (Вовчанський) 174
Йосиф (Семашко) 95
Йосиф Флавій 24, 177
Кабаніс П. Ж. Ж. 84
Кабео Ніколо 233
Кагамлик С. Р. 145
Кадилін П. І. 149
Казанський П. Є. 58
Казимир III 257
Калініч Г. Ю. 145
Кальвін Жан 232
Кальницький М. Б. 207
Камбуrow В. Г. 60
Кано Мельчор 105
Кантемир А. Д. 74
Карамзін М. М. 74, 177
Каратаєв І. П. 140
Карбелов В. Г. 50
Карпенко С. Д. 45
Карпов В. М. 84
Карсім І. 41
Касіан Сакович 106
Кастальський О. Д. 50
Касторський О. В. 50
Кастелліон Себастьян 122
Квінт Курцій Руф 177
Квітка К. В. 45
Келлог С. Г. 56
Кеннан Д. 59
Кеппен П. І. 38

Кибальчич Т. В. 155
Кизеветтер І. Г. К. 24
Кириллов М. В. 38
Кирило Єрусалимський 64
Кирило (Куницький) 13
Кирило (Ляшевецький) 114
Кирило (Наумов) 139
Кирило Транквіліон-Ставровецький 18, 176
Кишев Г. 198
Ківлицький Є. О. 3
Кістяківський О. Ф. 131
Клавдій 232
Клаудіо Аквавівіа 232
Клепатський П. Г. 241
Клечевський Станіслав див. також Kleczewski Stanislaw
Клименко П. В. 241
Клос В. 194
Клоустон В. А. 45
Кнейпп С. 142
Князев А. С. 205
Кобержицький С. 219
Ковальчук Г. І. 4, 7, 14, 30, 31, 90, 128, 164
Ковернинський П. 52
Ковнер С. Г. 59
Козицький П. О. 52, 53
Колотов П. С. 26
Колубовський Я. М. 60
Коляда Г. І. 121
Коменський Я. А. 37, 58
Кондараки В. Х. 25
Кониський О. 43
Конюченко Т. 205
Копилов С. 249
Коралов Ф. В. 188
Кордт В. О. 5, 17, 59
Корейво Б. 50
Корженевський П. П. 156
Корнієнко В. В. 116
Коробкін З. 131
Корольков І. М. 95

Корольков К. 56
Корф М. О. 24
Корчевська Варвара 251
Корчинський Х. В. 56
Корш В. Ф. 85
Косич А. І. 145
Косіор С. В. 183
Костер Франц 105
Костомаров М. І. 25, 58
Коссович К. А. 65
Костриця М. Ю. 213
Котляревський О. О. 21
Коцюбинський М. М. 44, 45, 182
Кошелев А. І. 200
Кошель О. М. 43, 47
Кошіль О. 6, 194
Кошиць О. А. 48, 49, 51, 52, 53
Крайній К. К. 41
Краснитський І. В. 56
Красунський М. 24
Крашевський Ян 232
Кремер Я. 66
Крижановський М. К. 131
Крилов І. А. 140
Криловський А. С. 5, 12, 13–18, 25, 31–32, 34–35, 55, 67, 69, 71, 76
Кримський А. Ю. 3, 4, 45
Кропивницький М. Л. 45
Крусинський Т. Ю. 223, 232
Крушинський Л. І. 97
Ксенофонт 232
Кудрицький М. П. 209, 213
Кулаковський Ю. А. 8
Куліш П. О. 26, 131, 189
Кульженко С. В. 50
Кульжинський І. Г. 106
Кульчицький К. 45
Куплеванський М. О. 58
Курас Гільмар 177
Курбський А. М. 26
Курінний П. П. 7

Кучеровський М. 118
Кушелев-Безбородько Г. О. 84
Лазар Баранович 18, 176, 196, 199
Лазоверт С. Г. 8
Ла Люзерн Сезар Гийом де 177
Ланге Йозеф 233 див. також Lang Joseph
Лаубе Г. 57
Лашкарьов П. О. 22, 32, 140, 155, 168
Лашков Ф. Ф. 38
Лебедєв О. О. 176
Лебедєв О. П. 25
Лебединцев А. Г. 155
Лебединцев П. Г. 15, 28
Лев Шептицький 25
Леванда І. В. 118
Левандовський П. С. 51
Левицький Г. Г. 204
Левицький О. І. 95
Левченко Ф. І. 59
Леонард Хіоський 37 див. Leonard of Chios
Леонтій (Лебединський) 139
Леонтович М. 45
Леопардов М. О. 38
Леопас К. 50
Лесницький Г. 197
Леся Українка 45
Ливотов Є. В. 27
Линниченко І. А. 45
Лисенко М. 52
Лисицин М. О. 51, 52, 148, 155
Литинський В. 110
Ліницький П. І. 57, 58
Ліщук С. В. 100
Лобачевський О. В. 56
Лобисевич О. К. 57
Лободовський С. 13
Ломакін Г. Я. 50, 51
Ломон К. 191
Ломонос-Рівна Г. І. 30
Ломоносов М. В. 141

Лопухін О. П. 25, 88
Лоренцо Валла 232
Лотоцький О. Г. 42-44, 47
Луканин О. М. 155
Лукьяненко О. М. 57, 58
Луц В. Д. 172
Лучицька М. В. 58
Лучицький І. В. 24, 58
Любовський П. М. 83
Любомирський Антоніо Бенедикт 223, 224, 226, 227
Любомирський Єжи Домінік 223
Любомирський Станіслав 222
Любомирський Франтішек Фердинанд 222–224
Любченко П. П. 183
Лютер Мартін 36, 122
Лянцкоронський Станіслав 250
Ляликов П. І. 141
Львов А. М. 68

Магницький Л. П. 126
Маврицький В. А. 138
Маєр Християн 232
Мазепа І. С. 36, 173, 195
Макарій (Булгаков) 13, 136, 168
Макаревич І. 48, 51, 52
Макаренко М. О. 183
Макаров М. П. 65
Маккавейський М. К. 56, 59
Максименко Ф. П. 8, 93
Максимович І. П. 83
Максимович М. О. 27, 182
Малашкін Л. 50
Малиновський М. П. 137
Малишевський І. Г. 56, 168, 169
Малінін В. М. 56
Мансветов Г. І. 138
Манько М. П. 101
Мардарій (Столпинський) 167
Марк Аврелій 177
Марко Вовчок 182
Маркс Карл 58

Марченко О. І. 145
Маслов С. І. 121, 140
Масловський П. 137
Массийон Ж. Б. 177
Матвієвич І. 181
Мацеєвич Л. 27
Машкевич І. 154
Меженко Ю. О. 132
Мейков К. 50
Меленський А. І. 195
Мелетій Пігас 169
Мелетій (Смотрицький) 18, 24
Мельник Е. М. 109, 249
Мельхіседек (Значко-Яворський) 196
Месс К. 88
Метіус Адріан 233
Мефодій (Смирнов) 123
Миклашевський М. А. 195
Миколаєвський Д. 258
Миколай Дембовський 257
Миловидов О. І. 57
Милославський П. О. 21
Михаїл (Грибановський) 57
Михаїл (Десницький) 139
Михаїл (Тростянський) 131, 134, 144
Михайловський В. Я. 22
Михалевич І. 249
Михневич Й. Г. 95
Мицик Ю. А. 172
Міколаєвський Даніель 258, див. також Mikolajewski Daniel
Міллер К. М. 142
Міллер Станіслав 65, див. Müller Stanislaw
Мілюков П. М. 38, 147
Мілясевич І. 101
Мінкевич І. А. 242
Міске Єжи Людвіг 217
Міхал Мовінський (псевд. Ігнатія Красіцького) 73
Міхал Сераковський 257
Міщук С. М. 7, 101, 213, 236
Міяковський В. В. 132

Мнішек Міхал Єжи Вандалін 215
 Мнішек Станіслав Єжи Вандалін 215
 Могила Ярема 250
 Могилянка Марія Амалія 250
 Могілевський І. В. 132
 Модест (Стрельбицький) 22
 Модзалевський В.Л. 39
 Мойсей (Рибальський) 137
 Моллі Бенедикт 229
 Мор Томас 218
 Морозов Ф. М. 5, 119, 120, 132, 133, 145, 161, 175, 199
 Моцарський Юзеф 251
 Мочульский В. М. 85
 Музическу Г. В. 50, 51
 Муравйов А. М. 15, 22, 25, 28
 Муравйов М. А. 182
 Муркос Г. А. 140
 Мяскова Т. Є. 4, 101, 172
 Мясковський Андріян 232

 Надєждін М. І. 97
 Надлер В. К. 86
 Назаревський О. А. 8, 27
 Назарій (Солонина) 174
 Наумович І. 84
 Недельський А. 139
 Недзвецька Анеля 251
 Несзе Е. М. 60
 Нектарій (Надеждін) 174
 Непв'ю Франсуа 71, 210, див. також Nerveu François
 Неселовський О. З. 241, 242
 Нетушил І. В. 59
 Никанор (Бровкович) 95
 Никифор (Грибовський) 174
 Никанор (Клементьєвський) 168
 Никифор (Бажанов) 81
 Никифор (Тур) 130
 Никифор (Феотоки) 123, 176
 Николеску Симеон 50
 Никодим Святогорець 137
 Никон (Рклицький) 151

Нікітенко Н. М. 116
 Ніколаєв В. М. 204
 Ніколь Огюст 176
 Нікольський В. Ф. 191, 206
 Новіков Є. П. 137
 Новицький О. М. 83, 86
 Новосильцева К. В. 200
 Овербек Ю. Й. 191
 Овідій Публій Назо 232
 Огієнко І. І. 84, 172, 241
 Оглоблін М. Я. 45, 79
 Окольський Ш. 243
 Оксенштерна Ю. Т. 177
 Оксіюк М. Ф. 134
 Олександр Коріятович 257
 Олексій (Дородніцин) 148
 Олексій (Тур) 174
 Олена Пчілка (псевд. Косач О. П.) 45
 Олесницький М. О. 20, 137
 Олесницький Я. О. 56, 95
 Онищенко О. С. 4, 8, 9, 62, 67, 101, 194
 Опатовчик Адам 217
 Орбіні Мавро 177
 Орда Наполеон 214
 Орловський П. І. 56, 128
 Осіандер Лукас 122
 Осовський Г. О. 97
 Острозька Анна Алоїза 229, 230, 234, 235
 Острозький Костянтин Василь 229
 Острозький Олександр 229
 Остромислинський Є. А. 124
 Павелко-Черський В. Г. 6, 120, 121
 Павловський І. Ф. 39
 Павловський М. К. 23
 Павловський П. Ф. 8, 242
 Павський Г. П. 136
 Падалка Л. В. 39
 Паїсій І (патріарх Константинопольський) 22
 Палієнко М. І. 58

Палладін О. В. 9
Пальмов М. М. 19, 157
Памво (Беринда) 18
Пантелеймон (Кульчицький) 167
Парацельс Теофраст 233
Парфеній (ієродиякон Києво-Печерської лаври) 155
Паторжинський М. А. 82
Певницький В. Ф. 56, 82, 154
Певницький І. М. 22
Пекен Х. 142
Пелехін П. 13
Пенцінгер С. Г. 225
Перевощиков В. М. 125
Перетц В. М. 101, 128, 198, 199, 202
Перфецький Є. Ю. 3
Песталоцци Й. Г. 59
Петрарка Франческо 232
Петро (Екатериновський) 138
Петро Могила 11, 12, 18, 23, 105, 117, 118, 121, 176, 195, 196, 197
Петро (Полянський) 96
Петров М. 249
Петров М. І. 33, 35, 36, 38, 41, 44, 57, 86, 101, 128, 141, 168, 202
Петрушевський П. П. 19, 155
Петрушевський В. Г. 50, 51, 52, 57, 155
Петрушевський Д. М. 155
Пирогов М. І. 60
Питирим (Потьомкин) 176
Пігловський Войцех 232
Платон (Городецький) 13, 139, 153
Платон (Левшин) 139
Платон (Фівейський) 21
Платонов І. В. 96
Пліній Молодший 232
Плотников В. 205
Победоносцев К. П. 14, 15
Покровський М. В. 149
Полікарп (Сікорський) 43
Полісадов І. 206
Полубенський И. П. 176
Полуботок М. 45

Полянський Д. 101
Пономарев П. 138
Понте Людовік де 232
Попов А. І. 149
Попов Д. 149
Попов К. Д. 96
Попов М. М. 183
Попов О. М. 198, 199, 201
Попов П. М. 34, 100
Попова М. П. 198
Порфирій (Успенський) 23, 25, 86, 95, 182, 190
Посадський І. В. 59
Поснов М. Е. 96
Постернак С. П. 16, 120, 127, 133
Постишев П. П. 183
Потоцький Микола Василь 166
Потоцький Павло 233
Потоцький Протасій 222
Потоцький Стефан 250
Потоцька Софія Вікторія 250
Прилуцький В. Д. 36
Преторій Матфей 218 див. також Praetorius Matthaeus
Прозоров Г. Я. 136
Прокопій (Кульчинський) 174
Прокопчук В. С. 109
Прокоп'юк О. Б. 128
Прокоф'єв П. К. 142
Протасов С. 87
Прусевич О. М. 239
Пушнов А. М. 13

Радецкий В. 155
Райковський С. І. 141
Рамулт М. О. 229
Рафаїл (Заборовський) 12, 173
Реверсов І. П. 136
Резеліус П. 50, 51
Рейналь абат 246, див. також Raynal Guillaume Thomas
Рейф Ф. І. 88
Реклю Е. 27
Рер І. Ф. 24

Ржевуський Л. 39
 Рибинський В. П. 19, 24, 56, 148, 154
 Риделиус А. 176
 Ричков П. А. 172
 Ріполь Томас 253
 Рікобоні Антоніо 232
 Роберто Беларміно 175, 177, 210, 232, див. також Roberto Bellarmino
 Робертсон Т. 66
 Рождественський Н. П. 136
 Розанов В. В. 149
 Розанов П. П. 139
 Розумовський Д. В. 51
 Роллен Шарль 177
 Ролле Ю. А. 239, 250
 Романов Микола Олександрович 203
 Романов Петро Миколайович 204
 Романова Олександра Петрівна 203, 204
 Романович-Славатинський О. В. 60
 Рондель Гійом 233
 Ростопчин Ф. В. 200
 Рубан Я. А. 85
 Рубчинський М. 217
 Руденко Л. Г. 48, 53
 Рудницький Пшемислав Якуб 230
 Рукавіцина-Гордієвська Є. В. 90, 128
 Ряппо Я. П. 11

 Сагарда М. І. 4, 133, 134, 199
 Самбурський К. І. 113
 Самойлович І. А. 58
 Самуїл (Миславський) 21, 95, 118, 136, 176
 Санчес Гаспар 210
 Саркісов С. А. 183
 Сарті Джузеппе 50
 Сассерат Рейнер 212
 Светилін О. О. 57
 Светлов П. Я. 136
 Святополк II Ізяславович 180
 Себржинський В. І. 106
 Селіверстов П. К. 50
 Сементовський М. М. 140

Сен-При Алекс 25
Сеневальда Г. 50
Серафим (Мещеряков) 96, 97
Сергій (Ляпідевський) 139
Сесак І. В. 109
Сигиревич Д. І. 118
Сигізмунд III Ваза 243, 250
Сильвестр Косов 18, 21
Сильвестр (Лазаревич) 167
Сильвестр (Лебединський) 96
Симеон Полоцький 134, 176, 199
Симон (Лагов) 162
Сікорський І. О. 58, 59, 60, 204
Сінкевич Н. О. 228, 256, 262
Сіцінський Ю. Й. 240, 241, 249, 250, 256, 258, 262
Січкарьов Л. І. 82
Скабалланович М. М. 19
Скальковський А. О. 26, 27
Скарга Пётр 57
Скачковський Л. 43
Скворцов І. М. 13, 23, 113, 119, 120, 125, 126
Скворцов І. П. 60, 86
Скворцов К. І. 96
Скворцов В. М. 206
Скоропадський П. П. 11, 160
Слюсаренко О. В. 60
Смирнов М. О. 124
Смирнов П. О. 205
Смоленський В. 50
Смолодович Д. М. 139
Снегирев І. М. 200
Снегірьов В. О. 24
Снядецький Я. 73
Соколов Д. 137
Соколов Л. О. 149
Соколовський Калістрат 118
Соловйов С. М. 199
Соломка М. В. 204
Соломко П. С. 198, 199
Соломонова Т. Р. 109

Соломоновський І. С. 24
Сольський Станіслав 233
Сотниченко П. А. 31
Сохань С. В. 41
Спаський І. 86
Спенсер Герберт 24
Спиноза Бенедикт 59
Станкович К. 50, 51
Старенький І. О. 109
Старцев О. 173
Стасюлевич Д. 160
Стеллецький М. С. 24, 154
Стельмашенко М. О. 57
Степченко О. П. 128
Стефан (Романовський) 91
Стефан (Рупневський) 257
Стефан (Яворський) 95, 136, 139, 174, 176
Стешенко Я. І. 132
Стойкович А. І. 26, 85, 190
Столяревський А. Я. 156
Стоцький Христіан 64
Строганов Г. Д. 131
Струве Г. Є. 57
Струков Д. М. 25, 140, 206
Студницький В. 25
Стуков Ф. А. 137
Стурдза О. С. 23
Суарес Франциск 232
Сулковська Софія 250
Сульпіцій Север 177
Суша О. О. 76

Таранущенко С. А. 183
Татищев В. М. 26, 126
Татищев І. І. 88
Твардовський Самуель 73
Теодорович М. І. 86, 92, 101, 141, 154
Теренцій 232
Терещенко Н. А. 204
Терлецький І. А. 25
Терновський П. М. 32, 137

Терновський С. О. 148
Тилковський Войцех 233
Тимофій (Щербацький) 12, 118
Титов Ф. І. 25, 48, 56, 57, 86, 136, 141
Тихомиров І. І. 9, 92, 94, 95, 97
Тихон (Бєллавін) 147
Тихон Задонський 124, 138, 162, 176
Тищенко М. 55
Тіхай Яків 50
Тобілевич І. К. 45
Токмаков І. Ф. 205
Токмаков М. І. 68
Толедо Франциско де 96, 232
Толмачов І. В. 23
Толстой Ф. А. 89
Тома Аквінський 217, 232, 252, див. також Thomae Aquinatis
Томашівський С. 45
Торбаков І. Б. 30, 100, 109
Торонський А. 38
Трофимов Н. П. 204
Троїцький І. Є. 155
Троїцький С. 179
Троцький П. А. 90, 155, 179
Трюбле 82
Тургенев О. І. 87
Турчанінов М. П. 124
Турчанінов П. І. 50, 51

Уальд Оскар 57
Удинцев В. А. 58
Ульяновський В. І. 6, 194, 198, 202
Уманец Ф. М. 26
Уотс Ісаак 177
Урсу Н. О. 252, 256
Устрялов М. Г. 26
Ушаков С. І. 26
Ушаков Я. І. 184
Ушинський К. Д. 24, 59

Фаворов Н. А. 21, 82, 95, 137, 139, 176
Фаддей (Успенський) 96

Фарнезе Одоардо 244
Фаррар Ф. В. 25, 190, 206
Федоров Іван 20, 38
Федоров Ф. А. 142
Федорова Л. Д. 41
Федоровський Г. 23
Фенелон Франсуа 37, 136, 177
Феодосій Лубенецький-Рудницький 166
Феодосій Софонович 180, 184
Феодосій Углицький 195
Феоктист (Попов) 174
Феофан (Говоров) 135, 138
Феофан Прокопович 20, 37, 38, 64, 81, 125, 176, 196
Феофілакт Болгарський 175, 196
Феофілакт (Русанов) 138
Феофілакт (Слонецький) 174
Фернель Жан Франсуа 233
Філарет (Амфітеатров) 56, 95, 139, 197
Філарет (Гумілевський) 82, 85, 95, 110, 112, 135, 136, 141, 205
Філарет (Дроздов) 95, 135, 136, 139
Філарет (Захарович) 138
Філарет (Філаретов) 20
Філіп Монотроп 176
Фініков В. 135
Флавіан (Городецький) 5, 6, 7, 56, 132, 153, 159, 160
Флавій Веґецій 232
Флоринський В. М. 142
Флоринський Н. І. 23, 137, 138, 139
Фолгельман Г. 142
Фома (Кемпійський) 22
Фоменко К. І. 22, 155, 206
Фонвізін Д. І. 106
Фон-Дервіз П. Г. 142
Франциск Ассизький 217, 232
Франциск Мацкевич 210, 257
Фрікен О. Ф. 22
Фон Фрікен О. Ф. 22
Фробен Й. 80
Фусс М. 64
Фюстель де Куланж Н. Д. 199

Хайдеггер І. Г. 105
 Халколиванов І. Є. 137
 Хаммонд Г. 81
 Хатаєвич М. М. 183
 Херасков М. М. 135
 Хергозерський О. М. 135
 Хвостов Д. І. 126
 Хмельницький Богдан 180
 Ходикевич Климент 210
 Ходкевич Кароль 229
 Хойнацький А. Ф. 23, 95, 139, 141
 Хомяков О. С. 190
 Хорошунов Ф. 139
 Храневич К. 101
 Христофор (Чарнуцький) 174
 Христофор (Еммауський) 95
 Цезар Бароній 177, див. також Cesare Baronio
 Целларіус Христофор 64
 Целевич Ю. А. 25
 Цепловська Єлизавета 250
 Ципляк Н. О. 110, 111, 115
 Ците Г. 136
 Цитович М. М. 60, 199
 Цицерон Марк Тулій 232
 Ціборовська-Римарович І. О. 221, 236, 249, див. Ciborowska-Rymarowycz І.
 Чада Ф. 58
 Червинський П. П. 111
 Черкасенко С. 45
 Черний Е. В. 87
 Чернихівський Г. І. 172
 Чернишов С. І. 18
 Черняк Х. 52
 Четвериков В. І. 8
 Четиркін Ф. В. 101, 205
 Чехов А. П. 59
 Чижевський І. Л. 140
 Чистов Г. 52
 Чистович І. О. 57
 Чичерін Б. М. 21

Чуйкевич П. О. 240
Чуковський К. І. 57
Шад Й. Б. 37
Шавров М. В. 136
Шагуна А. 83
Шалигін О. Г. 57
Шамрай М. А. 30, 100, 109, 115, 193, 213, 231, 221, 236
Шаріпова Л. В. 12, 34, 41
Шафіров П. П. 177
Шафонський О. Ф. 126
Шевченко Т. Г. 45, 200, 240
Шейнов І. 52
Шейковський К. В. 45
Шейнер Христоф 210, 233
Шекера І. С. 179, 194, 202
Шемаєв І. 26
Шемета Ю. 237
Шеміганов І. 52
Шепелевич Л. Ю. 59
Шерр Й. 85
Шимков А. П. 85
Шипович І. М. 190
Шлоссер Ф. К. 86
Шмальгаузен І. Ф. 59
Шміт Ф. І. 132, 188
Шодуар І. М. 93
Шотт Каспар 210
Шредер Р. І. 156
Штейнберг О. Н. 66
Штефлер Йоган 233
Шугаєвський В. А. 113
Шульгин В. Я. 87
Щеглов Г. Е. 119, 128, 164
Щеглов М. М. 26
Щеглов М. Т. 65
Щеголев Н. І. 96
Щеголев С. Н. 26
Щепановський А. 51
Щербатов М. М. 87
Щусєв О. В. 166

Юе Пьер Даніель 254, див. також Huet Pierre Daniel
 Юзефович М. В. 156, 205
 Юнгеров П. О. 136, 148
 Юркевич П. Д. 56, 84
 Юргенсон Й. І. 50
 Юргенсон П. І. 50, 53
 Яблонський Антоній 91
 Яворовський М. І. 240
 Яворський Ю. А. 55, 188
 Якір Й. Е. 183
 Якубович В. 240
 Ян Андрій Прохніцький 238, 242, 243, 244, 247
 Янкович де Мириево Ф. І. 177
 Янішевський Антоній 210
 Януарій (Попов-Вознесенський) 96
 Яременко А. М. 8, 93
 Яременко М. В. 179
 Ярослав Мудрий 118, 180, 195
 Ярошевський В. С. 204
 Ястребов В. М. 26
 Яхонтов І. К. 205
 Яшлінські Андрій 226, див. також Jaszlinsky Andrea
 Ященко Л. 142
 Abbati Alessandro 72
 Abbot J.S.C. 205
 Alberti Johann Gottfried 70
 Albertrandi Jan Chrzciel 261
 Amate de Graveson 219, 225
 Ambrosius Mediolanensis 21, 69, 135
 Anastasius a Cruce 219
 Annato Pierre 170
 Anquentil L.P. 200
 Antoine P. G. 71, 224
 Aquilani Petri 244
 Aristotel 125
 Arndt Johann 71
 Augustin Marlorat 135
 Augustinus Aurelius 69, 122, 135
 Aureolus Petrus 243
 Avancini Nicolaus von 74, 219

Bacon Francis 23
Balbi Adriano 200
Balinski Michał 37
Bagienski Adolf 258
Barthélemi Gabriel 218
Bartoszewicz Julian 228
Basedow Johann Bernhard 73
Basilius Magnus 69, 135
Baumeister Friedrich Christian 23, 37, 72, 261
Bede the Venerable 69, 135
Benedict XIV, pope 246, 260
Benisławski J. 71
Benson George 70
Berti Giovanni Lorenzo 219
Bertier Joseph 70
Beveridge William 122
Bigne Marguerin de la 20, 82, 135
Bielski Szymon 74
Billuart René 253
Blangey Dapres 215
Blancardi Stephan 126
Bobrowskij Florian 261
Boiste P.C. 201
Bohomolec Franciszek 73, 261
Bohdanowicz-Dworzecki J.P. 74
Böhme Gottfried 87
Bolland Jan 225
Bonartius Oliverius 135
Bonaventura Saint 71
Bonnet Antoine 260
Borowski Franciszek 225
Borromaeus S.C. 72
Bossuet Jacques-Benigne 69, 137, 217
Boucat Antoine 71, 124
Bouhours Dominique 218
Bourdaloue Louis 218
Bratkowski Danilo 37
Bremond Antonio 255
Brenz Johann 113
Buchanan Georg 135
Bucholzer Abraham 114

Buchon Jean Alexandre 200
 Buchowski Benignus 217
 Buddeus Johann Franz 73, 123, 124, 137
 Busenbaum Herman 71, 137

 Caesar Julius 140
 Calepini Ambrogio 126
 Calmet Augustin 74, 81, 178
 Calvin Jan 70
 Campe Joahim Heinrich 73
 Cantu Cesare 25, 200
 Capponi Serafino 135
 Carion Johann 113
 Carpani Joseph 226
 Cassianus Johannes 69
 Castellion Sebastien 135
 Cellarius Christoph 178
 Cerbonus Thomas Marie 70
 Cesare Baronio 169, 177
 Ciborowska-Rymarowicz I. 237
 Cicero Marcus Tullius 125, 140
 Cito Antonio 258
 Chapsal Charles-Pierre 261
 Charmes Tomas de 169
 Chartreux Denis le 135
 Chodani Jan Kanty 72
 Chwalewik Edward 213
 Cnapius Gregorius 261
 Colonia Dominique de 218
 Comenii Jan Amos 38
 Concina Daniel 224
 Contenson Vincentii 253
 Corrozet Gille 246
 Corsini Edoardo 226, 246, 260
 Cotelier Jean Battiste 21
 Crispo Giovanni Baptista 244
 Cromer Marcin 141
 Crusius Martin 24
 Cyrillos Loukaris 69, 122, 135
 Cyrillus Alexandrinus 135

Cyprianus Thascius Caecilius 69, 122, 135, 244

Czacki Tadeusz 125

Dekenus Johann 226

De La Caille N.L. 266

Descartes René 23, 125

Deslions Antoine 217

Despauterius Joannes 126

Diderot Denis 23

Diego de Estella 210

Dionysius Areopagita 122, 135

Długosz Jan 141

Dobrosielsci Chryzostom 71

Dornn Francisko Xavier 218

Drexel Jeremias 124

Drobisch Moritz Wilhelm 83

Du Buat-Nançay Louis Gabriel 246

Durych Václav Fortunat 88

Ebbel Bendjamin 224

Erasmus Roterodamus 69, 114, 259

Escobar y Mendoza Antonio 71

Esprit Flecheier 218

Fabricius Johann Albert 81, 84

Fabricius Georg 113

Falkener Michael de Wratislavia 190

Fenelon François de 37, 140

Fichte Immanuel Hermann 84

Fichte Johann Gottlieb 23

Fleury Claude 74, 124, 137

Forcellini Egidio 87

Frey Adam 65

Gazzanig Pietro Maria 224

Geier Martin 135, 155

Genetto Francisco 217

Gengell Georgius 232, 245

Genovesi Antonio 255

Gervasius Brisacensis 245

Giribaldi Sebastiano 258

Giese Tiedeman 259

Gieseler Johann Carl Ludwig 86

Ginther Anton 254
 Gessner Conrad 113
 Giżycki Jan Marek 221, 228
 Goclenius Rudolf 140
 Goldonowski Andgei 217
 Gołębiowski Anastazy 104
 Gonet Joanne Baptist 225? 253
 Gotti Vincenzo Ludovico 252, 261
 Goudin Antonio 254
 Grabczak Paweł 213
 Grabowskij Michał 45
 Gravesande Willem Jacob 170
 Gregorius Nyssenens 69, 122, 169
 Grotius Hugo 125, 135
 Gruczyński Stanisław Jerzy 228
 Gruling Philipp 233
 Gruterus Janus 113
 Guerinois J.K. 225, 254

Hartung Philipp von 225
 Herlsleb Peder 71
 Heshusen Tilemann 114
 Hieronymus Stridoniensis 122
 Hilarius Pictavensis 69
 Hipacy Pocięj 71
 Hofman Johann Jacob 88
 Homeri 66
 Horvath Johann Baptist 218
 Hołowinsij Ignacy 83
 Houdry Vincent 218, 254
 Huet Pier Daniel 254
 Hugo de Sancto Charo 69, 259

Irenaeus Lugdunensis 69
 Irenaeus Falkowski 70

Jakubowicz Maksymilian 74
 Jasinski Camillus 122
 Jaszlinski Andrea 226
 Jenyns Soame 70
 Joanniciusz Galatowski 125, 136
 Joannes Chrysostom 69, 122

Joannes Damasceni 70, 122
 Josephus Flavius 123, 200
 Jouhannaud Paul 200
 Jurkewicz Marcelli 72
 Justiniani Sacratiss 37, 72

Karpinski Hyacintho 124
 Karpinski Franciszek 261
 Keckermann Bartolomeo 140
 Kiel Carl Friedrich 81
 Kleczewski Stanisław 210
 Klein Anton 261
 Kolert Kaspar 215
 Kollenucz Pavel 218
 Konitzer Piotr 225
 Koronczewski Antoni 71
 Kopczynski Onufry 74
 Kotficki Benedict 255
 Kozłowski Isaiya 21
 Krol-Mazur Renata 249
 Kwiatkiewicz Jan 123
 Kwiatkowski K. 126

Labbé Pierre 245
 Lactantius Lucius Caecilius Firmianus 81
 Lamennais Felicité Robert de 201
 Lang Joseph 233
 Lange Friedrich Albert 84
 Langle Jean Marie Jérôme Fleuriot de 27
 Lapide Cornelius 245
 Łazarz Baranowicz 21, 125, 137
 Le Blanc Thomas 135
 Le Clerc Jean 70
 Le Jay 226
 Lenglet de Fresnoy 219
 Leo I, pope 69
 Leonard of Chios 37
 Lipsius Justus 73, 125
 Lubowicz M. K. Ł. 74
 Luis de Granada 255
 Lumper Gottfried 82

Machiavelli Nicola 37, 73
Magnus Johannes 261
Maffei Pietro Antonio 245, 259
Maldonado Juan de 123
Mamachi Thomas Maria 260
Mansi Giovanni Domenico 71, 124, 219, 224
Manuelis Paleologi 37
Masen Jacob 124
Meislseder Ferdinand 71
Melanchthon Philipp 113
Menniti Pietro 74
Metrophanes Kritopoulos 114
Miłunski Maciei 246
Mikołaj Ignacy Wyzycki 72
Mikołaj z Moscisk 260
Mikołajewski Daniel 258
Mioduszewski Michał Marcin 74
Misztold Antonin 218
Młodzianowski Tomasz 120
Montesquieu Charles de Secondat 24
Montfaucon Bernard de 21
Mosheim Johann Lorenz von 70
Müller Stanisław 65

Nepos Cornelius 125
Nepveu François 71, 210
Nicolaus de Lyra 243
Nicollis Vigilius 253
Noël (Natalis) Alexandre 169, 261

Obladen Petrus 245, 259
Okolski Szymon 125
Origenes 70
Ossian (псевд. James Macpherson) 201
Ostrowski Teodor 74
Ostervald Samuel-Frederic 74
Oskierko Antoni 72
O'Sullivan B.A. 200

Padilla de Alfonso 245
Palmer Christiani 82, 84
Paoletti Agostino 254

Pascal Blaise 70, 125
 Pasch Georg 118
 Pastorius Joachim 218
 Paszkiewicz Michał 72
 Paszkiewicz Urszula 228
 Paulini, patriachae Aquilensis 70
 Peucer Caspar 113, 114
 Petrus Chrysologus 114
 Petro Mohyla 21, 118, 125
 Piasecki Paweł 72, 261
 Pichler Vitus 246, 259
 Pikulski Gaudenty 210
 Pinamonti Giovanni Pietro 71
 Pineda de Alonso Álvarez 69
 Pineda Juan de 69, 135
 Piotr Skarga 71, 74, 118, 124
 Piscator Johannes 69
 Platonis 23
 Plettenberg Hunold 246, 260
 Poente Luis 217
 Porfirius Skarbek-Ważynski 70
 Potocki Michaelis 252
 Powondra Thomas Joseph 83
 Praetorius Matthaeus 218
 Preller Ludwig 86
 Prevost Antoine-François 73
 Prusiewicz Alexander 239, 249
 Pseudo-Dionysius the Areopagite 69
 Pufendorf Samuel von 125
Quint Curtius Ruf 125
Raynal Guillaume Thomas 246
 Rayski J. 126
 Regnault Louis Georg 260
 Reichard Christoph 74
 Reiffenstuel Annacletus 224
 Renz P. 225
 Resewitz Friedrich Gabriel 73
 Ripoll Thoma 254
 Roberto Bellarmino 70, 118, 123
 Rolle Antonii 249

Rollin Charles 73
 Rosenmüller Ernst-Friedrich-Karl 69, 81
 Rosignoli Carlo Gregorio 70
 Rozaven Jean-Louis de 72
 Rutka Theophil 125

 Sacchino Francick 232
 Saurin Jacques 71
 Sandinus Antonius 219
 Sapiecki Kipriani 218
 Scapula Johann 126
 Schad Johann Baptist 37
 Schenkl M. 137
 Schömann Georg Friedrich 86
 Schönleben Johann Ludwig 72
 Schnell Anselm 225
 Schubert Johann Ernst 137
 Seckendorff Veit Ludwig von 70
 Seneca Lucius 125, 232
 Seyner Christoph 215
 Simon Richard 81
 Siniscalchi Liborio 21
 Skrzetuski Wincenty 261
 Sniadecki Jan 37, 170
 Sokołowski Stanisław 71, 118
 Spinoza Baruch 24
 Stefanowicz Antoni 124
 Stock Christian 87
 Strykowski Maciei 25
 Struggl Marcus Maria 245
 Stolle Gottlieb 70
 Stourdza Alexandre de 70
 Swedenborg Emanuel 72
 Swirczynski Antoni 245
 Szacfajer Walenty 74

 Tiraqueau André 244
 Titus Livius 125
 Thenhaven Bernhard 169
 Theophan Prokopowicz 37, 64, 70, 190
 Theophylactos Boulgarias 122
 Thilo Valentin 225

Tomas à Kempis 124
Überweg Friedrich 83
Valois Henri de 85
Valsecchi Antonino 70, 225
Vattel Emer de 246
Voigt Friedrich Siegmund 205
Voltaire François Marie Arouet 73

Wärgl Jonas 69
Wendelin Marcus Friedrich 70
Wieruszewski Kazimierz 74
Wiessenbach Joseph Anton 82
Wigandt Martin 253
Witasse Charles 253
Wittyg Wiktor 228
Witwicki Stanisław Jan 125
Wolff Christian 24
Woyniłowich Romuald 72
Wrosławczyk Michał 191
Wujek Jakub 36

Zankiewicz Demetriusz 71
Żeglicki Arnolf Kazimierz 210, 224
Zielinska Zofia 228
Zoernikaw Adam 124
Zubrycki Dionizy 27
Zrzelski Jan 72
Zwelfer Johann 233

Historical library collections and collections in the funds of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky: a guide. Issue 2. Historical collections of monasteries and religious educational institutions / NAS of Ukraine, National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky; edited by O. V. Zaiets, deputy editor G. I. Kovalchuk. Kyiv, 2024. 300 p.

ISBN 978-966-02-9315-1 заг. друковане видання

ISBN 978-966-02-9317-5 заг. електрон. видання

ISBN 978-617-14-0310-9 (вип. 2, друк. вид.)

ISBN 978-617-14-0311-6 (вип. 2, електрон. вид.)

The second issue of the guide to ancient library collections of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky is devoted to book collections of religious educational institutions and monasteries that operated in Ukrainian lands before 1918: the Kyiv Theological Academy, Orthodox seminaries, Orthodox monasteries, Catholic educational institutions and monasteries. The structure of the description of each library, as in issue 1, consists of a title and information about the founder of the fund, the date and place of formation of the fund and a historical background about the fund, its characteristics, the cut-off dates of publications in its composition, the current number of funds, an indication of the main languages of publications, external features of the collection, its scientific and reference apparatus, and sources used.

The directory is intended for librarians, historians, religious scholars, local historians, as well as a wide range of users.

ЗМІСТ

Бібліотеки монастирів та духовних навчальних закладів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Заєць О.)	3
--	---

Розділ І Бібліотека Київської духовної академії

Фундаментальна бібліотека (основний фонд) (Заєць О., Шекера І.)	11
Бібліотека Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії (Заєць О.)	32
Бібліотека Українського гуртка при Київській духовній академії (Шекера І.)	43
Колекція «Нотна бібліотека хору Київської духовної академії» (Руденко Л.)	48
Бібліотека студентів Київської духовної академії (Шекера І. С.)	54
Навчальна бібліотека Київської духовної академії (Шекера І.)	63
Бібліотека Полоцької греко-католицької семінарії в складі бібліотеки КДА (Заєць О.)	68

Розділ ІІ Книгозбірні православних семінарій

Бібліотека Київської духовної семінарії (Гуль О.)	77
Бібліотека Волинської духовної семінарії (Беба А., Мяскова Т.)	91
Бібліотека Подільської духовної семінарії (Беба А.)	102
Бібліотека Чернігівської духовної семінарії (Заєць О.)	110

Розділ ІІІ Книжкові зібрання православних монастирів

Бібліотека Софійського кафедрального собору (Заєць О., Ковальчук Г.)	116
Книжкове зібрання Києво-Печерської лаври (Заєць О., Ковальчук Г.)	129
Бібліотека митрополита Антонія (Храповицького) у зібранні Києво-Печерської лаври (Заєць О.)	146
Бібліотека архімандрита Антонія (Петрушевського) у зібранні Києво-Печерської лаври (Заєць О.)	152

Бібліотека друкарні у складі зібрання Києво-Печерської лаври (Заєць О., Ковальчук Г.).....	156
Бібліотека Почаївської Успенської лаври (Мяскова Т.)	165
Бібліотека Київського Пустинно-Микільського монастиря (Заєць О.).....	173
Бібліотека Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря (Шекера І.)	180
Бібліотека Михайлівського Видубицького монастиря (Заєць О.).....	195
Бібліотека Київського Покровського жіночого монастиря (Заєць О.).....	203
Розділ IV Бібліотеки католицьких навчальних закладів та монастирів	
Бібліотека Волинського центрального науково-дослідного музею у Житомирі (1925–1928) (Ціборовська-Римарович І.)	208
Бібліотека Вишневецького монастиря босих кармелітів (Ціборовська-Римарович І.)	214
Бібліотека Любарського домініканського монастиря (Ціборовська-Римарович І.)	222
Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму (Ціборовська-Римарович І.)	229
Бібліотека Кам'янець-Подільського єзуїтського колегіуму (Заєць О.).....	238
Бібліотека Кам'янець-Подільського монастиря домініканок (Заєць О.).....	250
Бібліотека Кам'янець-Подільської римо-католицької семінарії (Заєць О.).....	257
Іменний покажчик	263

Наукове видання

**ІСТОРИЧНІ БІБЛІОТЕЧНІ ЗІБРАННЯ ТА КОЛЕКЦІЇ
У ФОНДАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Довідник

Випуск 2

**Історичні колекції монастирів
та релігійних навчальних закладів**

Упорядник О. Заєць
Відповідальний редактор Г. Ковальчук
Комп'ютерне верстання Л. Загородня

Підп. до друку 24.12.2024. Формат 70х100.
Ум. друк. арк. 18,0. Обл.-вид. арк. 17,5.
Наклад 150 пр. Зам. № 33.

Видавець і виготовлювач Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
Ідентифікатор медіа R30-01098

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7871 від 28.06.2

ДЛЯ ПОДАТОК